

MIRCEA SECHE

SCHIȚĂ DE ISTORIE
A LEXICOGRAFIEI
ROMÂNE

vol. II
de la 1880 pînă astăzi

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ

București — 1969

Lexicografia românească contemporană, de la 1880 încoace, se caracterizează prin contribuțiile unor personalități proeminente, lingviști de profesie, ca B. P. Hasdeu, A. Philippide, L. Șăineanu, H. Tik-tin, S. Pușcariu, Ovid Densusianu, I. A. Candrea și A. Scriban, pentru a nu cita decît înaintași.

Încă din ultimele decenii ale secolului trecut începe să se ridice pe primul plan lexicografia explicativă unilingvă, chiar dacă din punct de vedere cantitativ și calitativ lexicografia bilingvă face în continuare mari progrese. În interiorul lexicografiei explicative unilingve se manifestă tendința de adîncire a analizei materialului lexical, de organizare a lui cu mijloace științifice stricte. Amatorismul lexicografic a dispărut, domeniul fiind preluat de profesioniști. Datorită cerințelor noi, mereu sporite, munca de elaborare a dicționarelor devine tot mai mult o activitate colectivă, un efort conjugat.

Diversificarea științelor, apariția și consolidarea terminologiilor speciale, au dus la necesitatea elaborării unor dicționare explicative și bilingve pe domenii de activitate și chiar pe ramificații ale științelor. Interesul pentru graiurile dacoromâne s-a manifestat, între altele, prin culegerea și publicarea unui bogat material lexical, în așa-numitele glosare regionale.

Dar cea mai importantă bătălie se duce, în continuare, pînă în zilele noastre, la marele dicționar al Academiei. Volumul de față începe cu analiza istorică a acestei bătălii, care leagă activitatea lui Laurian și Massim de aceea a succesorilor săi, începînd cu Hasdeu.

A. LEXICOGRAFIA UNILINGVA

I. Activitatea lexicografică a lui B. P. Hasdeu

Există și astăzi, mai ales printre nespecialiști, o părere în general excepțională asupra celebrului *Etymologicum magnum Romaniae*. Prestigiul aproape popular al lui Hasdeu pare a se întemeia în primul rând pe opera sa lexicografică. Ea a impresionat atât de profund pe contemporani încât s-a creat de la început în jurul lucrării un fel de admirație pioasă, nemărginită. În anul 1889, când lingvistul german Gustav Weigand ne străbătea țara în scopuri științifice, un localnic simplu dintr-un sat avea să-i spună: „Avem pe un Hasdeu, nu ne mai trebuie nemți”¹. Această afirmație arată în mod pregnant că Hasdeu era „singurul dintre toți academicienii care ajunsese popular”², iar opera sa lingvistică era considerată incomparabilă, în sensul cel mai propriu al cuvântului. În cazul dicționarului, avem a face într-adevăr cu o lucrare fără precedent prin amploare, și care demonstrează la fiecare pas valorificarea unui volum uimitor de cunoștințe. Faptele, datele, demonstrațiile sînt expuse cu o asemenea bogăție și seriozitate, încît transmit cititorului o impresie copleșitoare.

Savantul a început elaborarea *Etymologicului* în apogeul activității sale științifice, la vîrsta de 46 de ani, după ce publicase toate operele sale importante din domeniul lingvisticii, filologiei, istoriei și literaturii beletristice.

Este cunoscut faptul că primul dicționar academic al limbii române, aparținînd lui A. T. Laurian și I. Massim, cu toate meritele sale parțiale, a constituit în mod global o nereușită prin viciul fundamental cunoscut, orientarea

¹ G. Weigand, *Hasdeu ca filolog*, în *Convorbiri literare*, XLI (1907), p. 1169.

² *Ibidem*.

latinistă. Încă înainte de terminarea lucrării, forul academic, eliberat în sfârșit de latinism, preconiza începerea unei noi opere lexicografice de mare amploare care, de astă dată, să oglindească starea reală, obiectivă a lexicului limbii române, să satisfacă cu adevărat cerințele științifice, culturale și naționale românești. Până la moartea autorilor versiunii inițiale acest deziderat nu și-a găsit însă traducerea în viață. Abia la sesiunea academică din anul 1884 se hotărăște începerea efectivă a reelaborării lucrării, sarcina fiind încredințată unei singure persoane, lui Hasdeu, și eșalonată pe o perioadă de maximum 6 ani¹.

La acea dată Hasdeu era într-adevăr persoana cea mai autorizată să realizeze ampla operă lexicografică, lingvistul cu cel mai mare prestigiu din forul academic. Savantul avusese de altfel, până la 1884, și o vie activitate lexicografică. Pe la jumătatea secolului al XIX-lea el elaborase, mai mult pentru nevoi personale, un mic vocabular româno-rus²; începând din 1873 Hasdeu inaugura, în coloanele revistei *Columna lui Traian*, lunga serie de etimologii dace, din care au apărut și două volume separate³; apoi, la 1878, în primul volum al *Cuvențelor den bătrini*⁴, lingvistul semnalase și studiasse cel dintii vechile glosare slavo-române. Activitatea de etimologist a continuat și după începerea elaborării dicționarului⁵.

Primind sarcina redactării noului dicționar academic, B. P. Hasdeu întocmește un plan general de elaborare. În acest plan de concepție destul de sumar, și pe alocuri insuficient de explicit, publicat în fruntea primelor două volume ale lucrării, Hasdeu arată că opera ar rezulta „din starea actuală a științei limbii”⁶, deși dicționarul româ-

¹ *Etymologicum magnum Romaniae*, tomul I, București, 1886, p. VI.

² Vezi Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. I, București, 1966, p. 61—62.

³ B. P. Hasdeu, *Fragmente pentru istoria limbii române. Elementele dacice*, I—II, București, 1876.

⁴ p. 259 și urm.

⁵ Vezi B. P. Hasdeu, *Sur les éléments turcs dans la langue roumaine*, Bucarest, 1886.

⁶ *Etymologicum...*, cit., tomul II, f. a., p. X.

nesc nu seamănă cu nici unul dintre numeroasele dicționare străine pe care le citează autorul. Din aceleași prefețe aflăm că dicționarul „nu va avea în vedere anume limba română literară de astăzi, ci mai ales limba cea veche și graiul actual al poporului”¹, hotărâre, după cum vom vedea, plină de consecințe importante pentru întreaga fizionomie a lucrării.

Primele roade concrete ale muncii de redactare se înregistrează la începutul anului 1885: la sesiunea academică din februarie-martie Hasdeu anunță că „volumul I este gata și se poate începe îndată tipărirea”, citind apoi „ca specimene articolele privitoare la cuvintele *alun* și *asa*”². În același an, în numărul pe iulie, revista *Convorbiri literare* face loc „cu plăcere” în coloanele sale articolului *asa*. Dar volumul apare abia peste 2 ani: la 5 martie 1887 Hasdeu comunică Academiei că „broșura a 4-a a Marelui etimologic, cu care se termină volumul I, se va putea comunica membrilor în săptămîna viitoare”³. Prin urmare, data reală a apariției primului tom din dicționar trebuie fixată în 1887, adică cu un an mai târziu față de aceea care apare pe foaia de titlu.

Primele aprecieri asupra tomului au fost mai mult decît favorabile; ele au semnalat totodată, cu satisfacție, că lucrarea depășește limitele unui dicționar lingvistic. Secretarul general al Academiei, D. A. Sturdza, exprimînd punctul de vedere al instituției, arăta că „acest dicționar este o enciclopedie națională” în care „fiecare cuvînt formează o monografie”⁴. Elaborarea tomului al doilea, cuprinzînd a doua jumătate a literei A și litera Ă, s-a efectuat relativ repede, la mai puțin de doi ani distanță de tomul I⁵. A urmat o lungă pauză, explicabilă prin durerea profundă a tatălui care își pierduse fiica. Abia la 15 martie 1894 aflăm de tipărirea primelor două

¹ *Etymologicum...*, cit., tomul I, p. VI.

² *Convorbiri literare*, 1885, nr. 1 p. 94.

³ *Analele Academiei Române*, seria II, tomul IX, București, 1887, p. 94; v. și p. 18, 72, 101.

⁴ *Etymologicum...*, cit., tomul II, p. VI.

⁵ Tomul s-a tipărit cu foaia de titlu nedată.

fascicule ale tomului al III-lea¹, iar la 28 februarie 1895 de apariția celei de a treia.² În ședința Academiei din 20 martie 1895 Hasdeu citește câteva articole din această fasciculă care apare, încheind cel de al III-lea tom, în cursul aceluiași an. Se impune așadar o nouă rectificare de datare: data reală a apariției tomului al III-lea trebuie fixată în 1895, cu doi ani mai târziu decât ne arată foaia de titlu tipărită. Rezultă, întocmai ca în cazul dicționarului lui Laurian și Massim, că datele tipărite în fruntea tomurilor *Etymologicului* reprezintă anii apariției primei fascicule din fiecare tom și nu a celei din urmă, cum ar fi fost normal.

Există păreri contradictorii în legătură cu numărul total al volumelor care alcătuiesc dicționarul lui Hasdeu. În discursul de recepție ținut la Academie de Nicolaie Gane, succesorul lui Hasdeu, și închinat, conform tradiției, înaintașului său, se afirmă, spre stupoarea noastră, că lucrarea număra „două [s. n.] mari tomuri”³. Mult mai frecventă, până astăzi, este părerea că opera ar avea patru volume⁴. În realitate tomul al IV-lea, apărut în 1898, cuprinde exclusiv studiul istoric închinat lui Negru Vodă, prin urmare el nu poate fi considerat operă lexicografică. Lucrarea are deci numai *trei tomuri* și se oprește, după cum bine se știe, la cuvântul *bărbat*. Încetinirea ritmului de elaborare a lucrării duce la hotărîrea Academiei de a o „curma”, retrăgînd în 1898 lui Hasdeu calitatea de redactor⁵. Încă înainte de data amintită, forul științific încredințase această sarcină lui A. Philipide⁶. În acest fel se încheie a doua încercare a Acade-

¹ *Analele Academiei Române*, seria II, tomul XVI, București, 1894, p. 167.

² *Analele Academiei Române*, seria II, tomul XVII, București, 1895, p. 85.

³ Nicolaie Gane, *Bogdan Petriceicu Hasdeu*, București, 1909, p. 8.

⁴ Vezi de exemplu Hașdeu, *Etymologicum magnum Romaniae*, ediție îngrijită de D. Murărașu, București, 1945, în prefață; George Munteanu, *B. P. Hasdeu*, [București], 1963, p. 43.

⁵ Hașdeu, *Etymologicum magnum Romaniae*, ediție îngrijită de D. Murărașu, cit., prefață.

⁶ Vezi *Dicționarul limbii române* publicat de S. Pușcariu, tomul I (A-B), București, 1913, p. I.

miei de a realiza dicționarul general al limbii române; munca va fi luată de la început.

Deși neterminată — sau, mai exact spus, deși abia începută, deci cu o valoare practică extrem de redusă —, opera lexicografică a lui Hasdeu a produs, cum am mai arătat, o profundă impresie asupra contemporanilor săi. Ea oglindea, din multe puncte de vedere, sumumul uimitoarelor cunoștințe ale savantului. În 1894, Consiliul general al instrucțiunii publice introducea în programa școlilor secundare, drept manual de lectură, o culegere din *Magnum etymologicum Romaniae*¹, din care în același an aveau să apară șase ediții succesive. Un contemporan mai tînăr sublinia, cam în aceeași vreme, că „grandioasa” lucrare „face dată... în întreaga noastră mișcare intelectuală”, iar *Enciclopedia română* (tomul II, Sibiu, 1900, p. 661) afirma că ea „se ridică la noi deasupra a tot ce s-a făcut în literatura științifică”.

Admirația față de lucrare nu a scăzut prea mult în timp; chiar unele critici care i-au fost aduse în secolul nostru au un caracter fugitiv, superficial și sînt timid exprimate, fiind de obicei anulate de mulțimea laudelor. Ne simțim însă datori să precizăm că nici criticile și, mai ales, nici laudele, care fac din această operă o piramidă a științei românești, nu se întemeiază pe vreo analiză generală prealabilă a dicționarului. Numai după o astfel de cercetare cuprinzătoare, făcută de pe poziții obiective, nepreconcepute, se pot stabili meritele reale ale lucrării și totodată limitele ei. Conștienți de greutatea întreprinderii, ne-am luat totuși sarcina de a face această analiză, în paginile care urmează.

★

Limitele cantitative ale dicționarului (lista de cuvinte).

Este curentă impresia că dicționarul elaborat de Hasdeu se distinge printr-o bogăție de cuvinte fără precedent. Analiza atentă a lucrării confirmă doar parțial

¹ *Analele Academiei Române*, seria II, tomul XVI, cit., p. 198.

² N. Petrașcu, *Scriitori români contemporani*, vol. IV, București, 1898, p. 34.

această impresie. Datorită faptului, deja amintit, că autorul n-a avut în vedere limba română literară din vremea sa, lista de cuvinte a *Etymologicului* conține deosebiri fundamentale în comparație cu aceea din primul dicționar academic, al lui Laurian și Massim. În acesta din urmă bogăția lexicală, enormă și adesea chiar abuzivă, provenea din sectorul neologic și satisfăcea dorința autorilor de a completa sistematic, „ideal”, vocabularul limbii române. Dimpotrivă, Hasdeu a ignorat, cu puține excepții, aportul neologic masiv din veacul al XIX-lea, acordând în schimb o excepțională atenție limbii române vechi, limbii populare și graiurilor regionale de pe teritoriul dacoromân. Această preferință se încadra într-un curent mai general de la sfârșitul secolului trecut, în esență o reacție antilatinistă, de a căuta în limba veche și populară izvoarele autentice ale limbii române. Pe de altă parte, întoarcerea spre aspectele lexicale vechi și populare corespundea preocupărilor lingvistice ale lui Hasdeu, autor de remarcabile studii în ambele direcții. Consecința ignorării lexicului neologic nu apare cu evidență: cu toată bogăția, în general impresionantă, de termeni vechi, populari și regionali, dicționarul are, global, o listă săracă de cuvinte. Cinci sondaje comparative făcute în lucrare ne arată, de exemplu, absența unor împrumuturi noi ca *amuza*, *amuzament*, *amuzant*, *anabaptism* și *anabaptist*, *anacolut*, *anacronism*, *anaglifă*, *anagramă*, *anahoret*, *anal*, *analecte*, *analfabet*, *analist*, *analiza*, *analiză*, *analogic*, *analogie*, *ananas*, *anarhic*, *anarhie*, *anarhism* și *anarhist*, *anatemiza*, *anatomic* etc. etc. (toate, înregistrate în DA). Chiar și dintre cuvintele vechi, regionale sau populare constatăm unele lipsuri nejustificate (*amușina* și *amuța*, *amvon* și *anaforniță*, *analog* subst. și *ananghie*, *antipat* și *arădui* etc.), totuși puține la număr. Pentru a putea face aprecieri cantitative mai exacte asupra listei de cuvinte din *Etymologicum*, am comparat-o cu aceea aflată în Dicționarul Academiei (DA) elaborat sub conducerea lui Sextil Pușcariu. În cel dintii, pe o porțiune însumând 1097 de pagini, cuprinzând litera A în întregime, sînt înregistrate 2757 de articole-titlu;

aceeași literă ocupă în DA un număr de 396 de pagini, cu 4244 de articole-titlu (inclusiv trimiterile). Dacă avem în vedere că DA și-a impus la rîndul său unele restricții privitoare la înregistrarea neologismelor, conchidem, din comparația făcută, relativa sărăcie a listei de cuvinte din *Etymologicum*, precum și spațiul mare acordat în acesta cuvintelor acceptate.¹

În realitate, lista de cuvinte a *Etymologicului* este mai redusă chiar decît rezultă din statistica dată mai sus. Mergînd pe linie enciclopedică, autorul a încărcat lista de termeni comuni cu elemente care depășesc profilul unui dicționar lingvistic explicativ. El a inclus, de exemplu, în lucrare numeroase nume proprii (de persoane și locuri) românești (*Ana*, *Anastasia*, *Anca*, *Ancuța*, *Andreiaș*, *Andreiu*, *Andronic*, *Anghel*, *Anghelina*, *Anghelușa*, *Anica*, *Aninoasa*, *Anița*, *Antioh*, *Antipa*, *Anton*, *Anușca*, *Apadia*, *Arap Alb* etc. etc.) și a extins astfel limitele dicționarului explicativ obișnuit și la unul onomastico-toponomastic. Prin acest procedeu, *Etymologicul* continuă și lărgeste mult vechea tradiție din lexicografia națională potrivit căreia în dicționarele lingvistice explicative figurau și nume proprii. Pe aceeași linie enciclopedică, Hasdeu înregistrează ca articole-titlu în opera sa numeroase elemente derivate (prefixe, sufixe, elemente de compunere), cărora le consacră adevărate studii de sinteză privitoare la aspecte ale formării cuvintelor în limba română (de exemplu, *-an*, *-andru*, *-ar*, *-are*, *arhi-*, *-aș*). Lista de termeni ne apare mai bogată decît este în realitate și datorită procedurii de a secționa și izola sub articole-titlu independente mai fiecare valoare morfologică a cuvintelor polisemantice cu valori morfologice multiple, ba chiar și fiecare sens mai îndepărtat al unor cuvinte unice. Consecința acestui principiu a dus la înmulțirea artificială a omonimelor: lucrarea înregistrează ca omonime adjectivul și adverbul *apoi*, adjectivul și adverbul *aprig*, adverbul și substantivul *aproape*; face două articole din cele două sensuri

¹ În *Etymologicum* avem o medie de peste 2,5 cuvinte pe pagină, iar în DA de aproape 11 cuvinte pe pagină.

ale cuvintelor *apostol*, *apucătură*, *arnăut*, *armurar*, trei din fiecare sens al cuvintelor *arete* și *arșiță*, șase din cuvântul *apă* (*ape*), șapte din cuvântul *arici* etc.; chiar unele unități frazeologice dependente (*apă-vie*, *apă-moartă* etc.) au fost deplasate în lucrare ca articole independente. Dacă într-un dicționar explicativ sincron procedeu ruperii cuvintelor unice poate fi, din necesități strict practice, acceptabil, el ni se pare de neconceput într-un dicționar istoric, în care sarcina fundamentală a lexicografului este tocmai aceea de a strânge laolaltă sensurile și valorile gramaticale ale cuvintelor unice, spre a putea stabili filiațiile istorice și raporturile semantice exacte. Principiul antiistoric aplicat de Hasdeu constituie una dintre marile erori ale dicționarului său, cu grave repercusiuni asupra organizării generale a materialului lexical.

În sfârșit, surprinde sărăcia variantelor lexicale într-un dicționar general bazat pe o mare bogăție de texte. Hasdeu a subestimat rolul variantelor ca verigi de legătură între etapele succesive prin care au trecut formele cuvintelor, și care ne pot arăta adesea filiera prin care cuvintele au pătruns în limba română, legile la care s-au supus. El a simplificat așadar în mod nejustificat realitatea lingvistică, literarizând numeroase forme lexicale.

Nu trebuie să rezulte totuși din cele semnalate mai sus că dicționarul ar fi lipsit de merite din punctul de vedere al listei de cuvinte. Sub acest raport, meritul fundamental al lucrării constă în bogăția cu adevărat excepțională a materialului lexical vechi, popular și regional, fără precedent în istoria lexicografiei românești. Chiar DA, apărut în secolul nostru, înregistrează puține progrese în aceste domenii în comparație cu dicționarul lui Hasdeu. A doua însușire care trebuie subliniată este aceea că lucrarea conține o listă de cuvinte *integral reală*, extrasă din texte, rupind astfel cu tradiția de a include în operele lexicografice termeni transportați direct din dicționarele străine. În sfârșit, autorul a acordat de obicei volumul convenit termenilor din fondul lexical principal.

Din toate cele spuse mai sus rezultă, sperăm, că meritele lucrării în privința listei de cuvinte sînt tot atît de mari ca și defectele ei.

★

Structura generală a dicționarului. Am arătat cu alt prilej¹ intenția latinistilor A. T. Laurian și I. Massim de a ne oferi, în primul dicționar academic, „biografia conștiințioasă și cît se poate de completă” a fiecărui cuvînt înregistrat. În dicționarul academic al lui B. P. Hasdeu intenția înaintașilor este lărgită și împinsă, adesea, pînă la ultimele ei consecințe. Cu o pasiune de natură romantică, savantul a îngrămădit în opera sa fapte de limbă și de filologie, de istorie și istorie literară, de folclor, de etnografie și sociologie, de geografie și de cultură generală, prezentate în chipul cel mai liber. Este totuși departe de adevăr părerea că „fiecare” articol din lucrare ar constitui o monografie. Constatăm, dimpotrivă, că numeroase cuvinte sînt tratate extrem de sumar, în timp ce altele, de același tip, conțin mari dezvoltări, cuprinzînd toate rezultatele activității de cercetare specială a autorului. Dacă termenii din fondul lexical principal ocupă în general, așa cum am spus, un spațiu corespunzător în lucrare, în schimb ei apar adesea serios concuși, sub raportul întinderii, de cuvinte minore, de la periferia vocabularului românesc, asupra cărora s-a îndreptat atenția lui Hasdeu. S-au creat astfel false egalități în expunerea unor cuvinte de valori diferite², precum și mari inegalități în tratarea unor cuvinte minore de valori egale.³

Dar nu proporțiile, neobișnuit de mari și nejudicios repartizate, sînt criticabile în primul rînd în lucrare, ci depășirea obiectului de studiu, a limitelor lexicografice.

¹ Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. I, București, 1966, p. 161.

² *Arap*, de exemplu, ocupă un spațiu cam tot atît de mare ca *apăsa*; *arbănaș*, *arcanaua*, *arțibur* sînt egale, în volumul de tratare, cu *arbore* sau *asupri*.

³ *Alivenci* „horă” se întinde pe un spațiu de două ori mai mare decît *alivanta*, de patru ori mai mare decît *alestincă* și de șase ori mai mare decît *alaș*, *aceră* etc.

Lacuna fundamentală de organizare a dicționarului ni se pare a fi aceea că faptele de limbă sînt sufocate de datele extralingvistice; mai mult decît atît: adesea faptele de limbă ne apar sărace, incomplete pentru o operă de asemenea amploare sau comprimate în mod surprinzător, cu sacrificarea unor principii lexicografice de bază, în timp ce acelea extralingvistice sînt expuse în modul cel mai amplu, fără economie.

★

În organizarea foarte liberă a materialului din *Etymologicum* distingem cîteva secțiuni ferme, asupra cărora ne vom opri în paginile următoare. Aceste secțiuni sînt: cuvîntul-titlu, variantele lui lexicale și formele lui gramaticale; traducerea în limba franceză a sensurilor cuvîntului-titlu; indicații asupra circulației cuvîntului (în timp, în spațiu sau în stilurile limbii); definiția; izvoarele; unitățile frazeologice; în sfîrșit, etimologia.

Merite evidente are autorul în privința alegerii formei cuvîntelor-titlu și, în general, a scrierii formei cuvîntelor din dicționar. Spre deosebire de predecesorii săi imediați, Hasdeu a restituit termenilor înregistrați forma lor reală, haina lor fonetică, cu puține reminiscențe etimologice din ortografia oficială a epocii. Aceste reminiscențe sînt neînsemnate în comparație cu cele care apar în alte opere patronate, în aceeași vreme, de forul academic¹, ceea ce demonstrează sănătoasa orientare antilatinistă a autorului în privința ortografiei. Alături de cuvîntul-titlu considerat principal se indică și unele dintre variantele sale lexicale ori fonetice (de exemplu: *angarea* și *angărie*, la *angara*; *arin*, la *anin*; *armur*, la *arm*; *atuncea*, la *atunci*; *băcal*, la *băcan* etc.), mult mai puține decît ne-am aștepta, dacă avem în vedere bogăția și varietatea izvoarelor de limbă din care s-a cules materialul. Mai constatăm că uneori sub același cuvînt-titlu au fost grupate forme care în realitate sînt cuvinte independente (de exemplu, *batjocoros* și *batjocorios*). Verbele apar înregistrate sub forma persoanei întîi a indica-

¹ Vezi *Operele principelui Demetriu Cantemir*, tomul VI: *Istoria ieroglifică*, București, 1883.

tivului prezent, procedeu adoptat ulterior și în alte dicționare explicative românești. În sfîrșit, cuvintele flexionare sînt însoțite de indicații morfologice sistematice (pluralul, la substantive; participiul și infinitivul lung, la verbe etc.).

Urmează traducerea în limba franceză a sensurilor cuvîntului românesc. Lucrarea face așadar parte din categoria dicționarului în același timp explicative și bilingve, continuînd o veche tradiție, inclusiv pe aceea din primul dicționar academic. De altfel, din acest punct de vedere, procedul *Etymologicului* va fi însușit întocmai și de Sextil Pușcariu, în *Dicționarul limbii române* al Academiei. Evident, principalul scop urmărit de autor prin includerea corespondențelor franceze a fost acela de a da lucrării sale o circulație și o utilitate internaționale, ceea ce a și reușit, printr-o traducere în general exemplară.¹ Corespondențele se dau înaintea secțiunii explicative românești și sînt grupate pe sensuri (numerotate) la cuvintele polisemantice, ceea ce conferă articolelor mai întinse o imagine semantică sintetică preliminară. Dar, din păcate, sistemul devine adesea un scop în sine căci înlocuiește cu totul, cum vom vedea, definiția românească și duce la situația, de neconceput, ca importante cuvinte înregistrate să fie lipsite, integral sau parțial, de partea explicativă.

Extrem de prețioase sînt numeroasele indicații pe care opera lexicografică ni le oferă cu privire la situația cuvîntelor în raport cu limba literară a epocii. Hasdeu a stabilit această situație cu o precizie de obicei remarcabilă, explicabilă prin cunoașterea profundă a limbii române vechi, a istoriei limbii române, a graiurilor populare. *Amușuluiesc*, de exemplu, este „provincialism din părțile Transilvaniei“; *andesine*, „un arhaism“; *angîș*, „cuvînt pe care-l cunoaștem numai din Dobrogea“; *aori* e „despărut astăzi din limba literară“, iar *aprod*, în sensul de „paj“, „ne întîmpină numai în vechile texturi“;

¹ Articolul lui G. h. Gheorghiu, *Partea franceză din Etymologicum magnum Romaniae de d-l B. P. Hasdeu*, publicat în *Convorbiri literare*, XXX (1896), p. 952-972, care încearcă să facă acestor traduceri o aspră critică răuvoitoare, este neconvingător.

arhon a intrat „din epoca fanariotă“; *armadie* „a fost cunoscut oarecînd în Moldova ca și-n Țara Românească, întrebuintîndu-se pînă astăzi în Banat și-n Ardeal“; *artofor* e termen eclesiastic“; *arț*, „cuvînt bănățenesc“; *babac* „se aude numai în Moldova printre orășeni“, iar *balimez* e „de demult dispărut din grai“ etc. etc. Față de predecesori, Hasdeu a înregistrat, din acest punct de vedere, un salt calitativ imens; Dicționarul Academiei elaborat sub conducerea lui Sextil Pușcariu va adopta și va dezvolta această linie, fără a depăși de prea multe ori indicațiile stabilite de *Etymologicum*¹ în partea lor comună.

★

Ceea ce determină în primul rînd structura și nivelul științific al unui dicționar explicativ istoric este *organizarea sa semantică*, adică *definiția și filiația sensurilor*. Explicarea exactă a tuturor cuvintelor, sensurilor și unităților frazeologice (inclusiv a unor rarități lexicale, arhaisme, regionalisme, creații personale), precum și orînduirea istorică a sensurilor în interiorul cuvintelor polisemantice implică, mai ales într-un dicționar general și istoric, informări și cercetări speciale, care depășesc cu mult obiectul propriu-zis al lingvisticii. Din punctul de vedere al organizării semantice, *Etymologicul* lui Hasdeu are unele lipsuri fundamentale și nu constituie, ca rezultat global, un progres evident față de primul dicționar academic aparținînd lui Laurian și Massim.

Nefixîndu-și principiul de lucru unitare și ferme, autorul și-a permis, după cum am mai amintit, mari libertăți în secțiunea explicativă a cuvintelor înregistrate. Cuvintele sînt prezentate de obicei în dicționar fără a se ține seamă de sistemul lexical, ca niște entități nelegate în nici un fel între ele; numai așa ne putem explica faptul că termeni întru totul similari ai sistemului capătă, sub pana nestăvilă sau prea zgîrcită a savantului, profiluri și volume cu totul diferite, iar termeni din

¹ Cf. *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea 1, București, 1913, la cuvinte ca *andesine*, *aniș*, *aprod*, *arhon*, *armadie*, care reprodus întocmai indicațiile din *Etymologicum*.

serii lexicale valoric foarte diferite au în lucrare egală îndreptățire. Dacă ne-am conduce după spațiul acordat în dicționar cuvîntului *basn*, de exemplu, ar trebui să conchidem că acesta este cel mai important element al lexicului limbii române. Dar în cele peste 56 de coloane consacrate termenului autorul nu face lexicografie, ci folclor: el analizează pe larg, într-un capitol special, tematica basmelor, sprijinindu-se pe Schopenhauer, Alfred Maury, Pott, Hahn ș. a., și enumerîndu-ne cele 28 de prototipuri posibile ale speciei; înregistrează, într-un alt capitol, problema „deceurilor“ (a basmelor „menite să dea soluțiunea unei probleme“); ne informează despre basmele francezilor și ale... zulușilor, după care, într-o schemă finală, ne oferă... arborele genealogic al acestei specii literare care descinde (potrivit părerii lui Hasdeu) din vis și coboară în mitologie. Întreaga desfășurare de forțe se face cu o seriozitate nemărginită, ca un asalt excepțional pregătit, dar rezultatul eforturilor nu-și avea în orice caz locul în dicționar, materialul manevrat depășind flagrant limitele unei opere de acest gen. Mai mult decît atît: în cele 56 de coloane nici nu găsim o definiție lingvistică a cuvîntului, dacă exceptăm discutarea unor așa-zise sinonime (*fabulă* și *poveste*) și indicarea corespondențelor din limba franceză. Așadar, în această amplă demonstrație lipsește tocmai elementul esențial unui dicționar explicativ: explicarea propriu-zisă a cuvîntului înregistrat. Din păcate, concentrarea excesivă și chiar anularea părții explicative nu apare ca o excepție în lucrare. Numeroase sondaje, mereu înmulțite, întreprinse de noi în dicționar, ne-au condus la o concluzie care ar putea să pară multora surprinzătoare, dar care, statistic, este de necombătut: nici jumătate din cuvintele înregistrate de *Etymologicum* nu au definiții propriu-zise, formulate explicativ de autor. Astfel, pentru a da un singur exemplu mai elocvent, pe o porțiune de 153 de coloane (1917—2069), în care înregistrăm 100 de cuvinte „pline“ semantic, doar 36 au primit din partea autorului definiții proprii, explicative; în opt cazuri ni se oferă doar unele indicații semantice dispartate, dipersate în cuprinsul articolelor (*asudul-calului*, *asupra*, *așezare*, a-

șezat adj., așezămînt, așiși, atîrnat adj. și atîrnătură); la 14 cuvinte secțiunea explicativă este redusă doar la sinonimie sau antonimie (*asud, asuda, asudat* adj., *asupreală, asuprelnic, asupriciune, asuprit, așău, așteptat* subst., *așternătură, atac* „năvală“, *atătut, atins* subst., *atocma*)¹; de zece ori definiția se rezolvă prin reproducerea, între ghilimele, a explicațiilor date de unul sau mai multe izvoare lexicografice anterioare, de obicei stîngace, neclare, contradictorii, fără intervenția punctului de vedere semantic al autorului care, cel mult, adaugă sinonime (*astupuș, asupri, asupritor, așcă, așchia, așterne, at, atingere, atîrnătoare, atît*); în sfîrșit, circa o treime din termenii înregistrați sînt lipsiți de orice indicație semantică, adesea chiar și de corespondentul francez (*astupătură, astupeală, asudare, asudat* subst., *asudător, asudătură, asudeală, asuprălare, asupraveni asuprință, asupritură, asurzire, asurzit, asvîrlire, așa* adv., *așa* adj., *așezat* subst., *așezător, așteamăt, așteptăciune, așteptătură, așternut* adj., *atac* „ftizie“, *ataca* „a năvăli“, *atacat* „insultat“, *atacat* „ftizic“, *ataman, atingătură, atins* adj., *atinsură, atmiscea, atocmare*).

Pentru motive greu de înțeles, unele derivate sînt lucrate în dicționar ca articole independente, iar altele ca simple trimiteri către cuvintele-bază (*arendășiță* v. *arendaș, argăsit* v. *argăsi, asprire* v. *aspri*), unde, adesea, nici nu sînt în vreun fel pomenite. Alteori, cuvinte de sine stătătoare, împrumutate ca atare, apar înregistrate tot ca trimiteri, către sinonime considerate principale (*arhiepiscop* v. *mîtropolit, arhipăstor* v. *vlădică, aristarh* v. *hrisoscoleu, armată* v. *oaste* etc.), sacrificîndu-se, prin aceasta, izvoarele lor istorice și orice analiză ori precizare semantică, adică viața lor însăși.

¹ Explicația prin sinonimie nu se justifică de obicei prin ierarhia stabilită de autor între cuvintele literare și cele neliterare, sau între cuvintele-bază și cele dependente, derivate, căci în multe cazuri cuvintele neliterare ori derivate au fost înzestrate cu definiții explicative propriu-zise, iar cele literare și de bază, nu. Pe de altă parte, sistemul duce la un mare cerc vicios, căci observăm, în măsura în care acest lucru poate fi verificat la o operă abia începută, că de obicei nu apare definiție explicativă nici la sinonimul prin care se definește un anumit cuvînt.

Importanța redusă acordată explicației lingvistice a cuvintelor este agravată, în dicționar, de tendința autorului de a se simplifica radical situația cuvintelor poli-semantice, filiația lor semantică. Simplificarea are loc prin reducerea mai multor sensuri de sine stătătoare la unul cît mai general. Este semnificativă în această privință atitudinea exprimată de Hasdeu la verbul *arăta*: criticînd pe Cihac care (în dicționarul său neexplicativ!) considera că acest cuvînt are „patrusprezece semnificațiuni“, Hasdeu susține că, de fapt, toate se reduc la unul singur, „faire voir“, din care se desface o nuanță la dia-teza reflexivă, „apparaître“. Consecința la care duce tendința simplificatoare a lexicografului este, bineînțeles, catastrofală pentru istoria sensurilor cuvîntului căci, contrar spațiului întins pe care îl ocupă cuvintele în dicționar, filiația lor este de obicei redusă aproape la zero, îngheșuită în una sau cîteva nuanțe semantice. O comparație a *Etymologicului* cu DA, evident mai redus ca proporții, scoate și mai bine în relief viciul dicționarului elaborat de Hasdeu. Iată numai cîteva exemple comparative:

<i>Etymologicum</i>	DA
APROPIA „Approcher“.	4 sensuri principale și numeroase alte nuanțe subsumate
ARDE „Cînd ceva se aprinde, apoi arde [?!] pînă se mistuie sau pînă ce... se stinge“, cu o nuanță „a păli“ și o folosire figurată, nedefinită („despre o mare suferință fizică sau morală“).	11 sensuri principale și numeroase altele subordonate.
ASCULTA 1. „Trag cu urechea“.	
2. „Iau aminte, mă învoiesc, mă supun“.	6 sensuri principale.
ATINGE „Ajung pînă la ceva, astfel că-l pipăiesc în treacăt sau îl lovesc încetîșor, îl mișc puțin“, explicație secționată apoi în două de valoarea tranzitivă și de cea reflexivă a verbului, și de	6 sensuri principale.

sfera „materială” sau „morală” la care el se referă (dar fără definiții suplimentare).

- AȘEZA 7 subîmpărțiri semantice (unele, fără definiție). 19 sensuri principale.
- AȘTEPTA 1. „A sta pînă ce vine cineva sau se întîmplă ceva, privind acolo cu ochii sau cu gîndul”. 2. „A răbda”. 5 sensuri principale.
- AUZI „A simți sonurile, a primi întipăriri prin organul urechilor”. 5 sensuri principale.

Lărgirea comparației, la cuvintele abstracte, duce sigur la aceleași constatări. În schimb, se acordă în lucrare o deosebită importanță aspectelor sintactice și morfologice, fărîmițîndu-se unul și același sens pe valori gramaticale și pe construcții. Verbul *asculta*, de exemplu, apare secționat după cum determinările sale sînt introduse cu prepozițiile *de* sau *la*, după cum e tranzitiv sau reflexiv; *arăta*, *arunca*, conform opoziției tranzitiv-reflexiv; *apro-pia*, potrivit construcțiilor cu acuzativul, cu dativul, cu prepoziția *de* sau *la*, cu prepoziția *către* sau *spre* etc.; *așeza* apare secționat în felii de fiecare determinare în parte: *în scaun*, *pe scaun*, *la scaun*, *pe la*, *pe lîngă*, *lîngă*, *pe un loc*, *la o treabă*, *pe cineva*, *gîndurile*, *pacea* etc. Pe aceeași linie, cuvinte unice cu valori morfologice multiple se rup, după cum am arătat mai sus, în cuvinte independente.

Ignorarea primordialității criteriului istoric în analiza materialului se manifestă și în felul cum sînt izolate, în cadrul articolelor, unitățile frazeologice. În mod cu totul surprinzător, căci procedeul este antiistoric, Hasdeu grupează unitățile frazeologice la sfîrșitul tuturor sensurilor cuvintelor polisemantice; din această cauză, nu se mai poate urmări felul în care diversele sensuri ale cuvîntului au dezvoltat diverse unități frazeologice: potrivit sistemului adoptat, oricare dintre sensuri a putut da naștere oricăreia dintre unitățile frazeolo-

gice. Deși autorul are o concepție foarte largă asupra acestor unități, căci include în ele și multe îmbinări de cuvinte la care nu s-au produs deplasări semantice reale, numărul lor este sub așteptări, în orice caz evident mai redus în comparație cu acela înregistrat de DA¹. Regretabil este și faptul că multe dintre îmbinările unitare de cuvinte² care apar în *Etymologicum* sînt lipsite de orice glosare.

Concluzia care se impune din cercetarea aspectului semantic al lucrării lui Hasdeu este aceea că ea nu îndeplinește condiția de dicționar cu profil istoric, deoarece, cum s-a văzut, istoria sensurilor cuvintelor este prea adesea sacrificată în favoarea concentrării semantice excesive și a organizării sincronice.

★

Ceea ce impresionează și astăzi în primul rînd la parcurgerea dicționarului lui Hasdeu este *imensa cantitate de izvoare pe care se sprijină autorul* pentru a demonstra existența istorică a cuvintelor înregistrate. Din punctul de vedere al izvoarelor folosite, lucrarea nu are precedent în istoria lexicografiei române, și numai marile dicționare academice ulterioare o concurează și, pe alocuri, o întrec. Nu avem, din păcate, bibliografia acestor izvoare, care urma să apară abia la sfîrșitul întregii opere; nu dispunem nici de fișierul lucrării care, printr-o împrejurare pe care nu ne-o putem explica în mod satisfăcător, n-a fost folosit la elaborarea următorului dicționar academic general³. Oricum, simpla răsfoire a *Etymo-*

¹ La verbul *arunca*, de exemplu, lipsesc din *Etymologicum* expresii cunoscute ca *a arunca o vorbă*, *a-i arunca cuiva sare (sau praf) în ochi*, *a-i arunca (cuiva ceva) în spinare* etc. (prezente în DA); la *arăta*, nu figurează *a-și arăta colții (sau dinții)*, *a arăta pe cineva cu degetul*, *a arăta cuiva ușa*, *a i se arăta cuiva* etc.

² Numite de savant „idiotismi”, tocmai pentru a sublinia specificitatea lor în limba română.

³ V. *Arhiva*, XVI (1905), p. 555 și *Dicționarul limbii române*, tomul I partea 1, cit., pp. X-XI. Aflăm însă din memoriile lui Sextil Pușcariu că Hasdeu nici n-ar fi dispus de un asemenea fișier, căci iată ce ne relatează lingvistul clujean: „Un amănunt interesant mi l-a povestit I. Bianu, care a fost elevul lui Hasdeu... Voind să-i vadă materialul în baza căruia își clădea opera, Has-

gicului vedește grija excepțională a autorului de a susține cuvintele cu izvoare, acumularea de izvoare fiind rodul unor eforturi aproape de neînchipuit.

În prefața dicționarului găsim unele indicații prețioase asupra concepției care a călăuzit pe lexicograf la adunarea materialului lexical. Pornind de la ideea evidențierii cu precădere a cuvintelor arhaice precum și a celor „din graiul actual al poporului“, Hasdeu a avut în vedere două mari categorii de izvoare: din prima au făcut parte vechi tipărituri și manuscrise, vechi acte și documente, dicționare și glosare de la începuturile lexicografiei române, precum și texte străine vechi care conțineau cuvinte românești; din a doua categorie, textele scriitorilor moderni „foarte populari“, dicționarele din secolul al XIX-lea („cernute prin excluderea neologismelor“), mai toate colecțiile de texte populare apărute la acea dată, în sfârșit materialul lexical rezultat din ancheta întreprinsă pentru depistarea arhaismelor, regionalismelor și a „terminologiei tehnice vulgare“. Este demn de subliniat faptul că textele alese în bibliografie sînt de primă importanță, autorul demonstrînd un deosebit discernămint în selectarea lor.

Pentru culegerea de pe teren a materialului lexical a fost folosit celebrul chestionar cu 206 întrebări, adresat intelectualilor de la sate. Desigur, numărul întrebărilor era extrem de modest, dar formularea lor cuprinzătoare¹ a dus la obținerea unui volum imens de material, grupat de autor în 18 tomuri manuscrise, aflate astăzi în fondul Bibliotecii Academiei. Avem a face cu prima operă lexicografică românească în care se fructifică în mod sistematic, la numeroase cuvinte, rezultatele unei anchete dialectale.

Citatele ilustrative folosite trimit exact la izvoare, procedeau care dă lucrării o înaltă ținută științifică. Iz-

deu îi arată un număr mic de însemnări cu niște notițe privitoare numai la cuvinte începătoare cu literele A și B. Alt material nu avea“ (S. Pușcariu, *Călare pe două veacuri*, București, 1968, p. 338).

¹ De exemplu: „Cari sînt pe acolo... numirile diferitelor burieni, ierburi și flori?“ (întrebarea 64); „Cum se numesc, una cîte una, deosebitele părți ale căruței?“ (întrebarea 105).

voarele sînt folosite nu numai spre a demonstra existența cuvintelor și a sensurilor lor, ci și la formularea definițiilor înseși. Astfel, la numeroși termeni „tehnici“ (în sensul cel mai larg) definițiile se construiesc pe baza unor izvoare de specialitate (v. exemple de nume de plante și animale ca *arumă*, *babiță* etc.). De asemenea, la termeni regionali și populari la care se constată pe teren diferențe semantice între o regiune și alta, autorul definește cuvintele pe baza comunicărilor locale, cu indicarea exactă a fiecărui punct geografic. Astfel, aflăm că în fostul județ Vaslui (în comuna Ivănești) *anteriul* este identificat cu *minteanul*, că într-o comună din Prahova el e considerat o *zeghe* cu găitane, că pe lângă Tulcea i se mai spune *ilic*, că prin Rîmnicu Sărat e sinonimul *zăbunului* etc. *Etymologicul* trebuie considerat cel dintîi izvor lexicografic în care localizarea cuvintelor regionale merge pînă la indicarea comunei în care ele au fost înregistrate. Lucrarea ține seamă și de întreaga tradiție lexicografică românească, folosind din plin experiența antecesorilor. Izvoarele ocupă în dicționar mai bine de jumătate din volumul total al articolelor înregistrate. Deschizînd lucrarea aproape la întîmplare consemnăm, de exemplu, pe o porțiune de numai 5 pagini (coloanele 1505—1514), printre autorii și textele citate, pe Coresi, Varlaam, Gr. Ureche, Pravila Moldovei, Dosoftei, Cantemir, Neculce, N. Costin, Muste, pe Zilot, Beldiman, Pann, Alecu Văcărescu, Alecsandri, Ghica, Baronzi, Bolliac, scriitori imediat contemporani ca Vlahuță, Delavrancea, numeroase texte populare din periodice, din colecțiile Alecsandri, G. D. Teodorescu, Jarnîk-Bîrseanu, Marian etc. etc. Multe dintre izvoarele vechi (Codicele voronețean, Psaltirea scheiană, texte aparținînd lui Coresi, lui Cantemir etc.) sînt reproduse direct de pe manuscrise, în lipsa unor ediții tipărite la acea dată.

Puțini știu totuși astăzi că, în cursul elaborării dicționarului, Hasdeu n-a ostenit singur la căutarea materialului lexical din izvoare. Dintr-o mărturie prețioasă a unui contemporan mai tînăr aflăm că savantul era „secundat“ de cîțiva discipoli entuziaști care „căutau exem-

ple de întrebuințarea cuvîntului în colecțiile folcloristice, în autorii și texturile vechi, în autorii populari moderni... ca niște lucrători de mină, săpînd fiecare la cariera sa, iar rezultatele cercetărilor lor veneau sub mîna maestrului, care alegea ce avea de ales¹. Munca pasionată a acestor tineri a rămas anonimă, căci ea a trecut, cum e și firesc, în contul marelui savant.

Dacă comparăm izvoarele *Etymologicului* cu acelea date în următorul dicționar academic (DA), constatăm că în puține cazuri DA a putut împinge în urmă atestarea cronologică a cuvîntelor: de obicei acesta pornește de la același izvor și chiar de la același context citat de dicționarul lui Hasdeu. Este, de exemplu, cazul unor termeni ca *anapoda* (Zilot), *angara* (document din 1629), *anghîră* (Codicele voronețean), *anîn* (Neculce), *anînîș* (documente din 1646 și 1699), *anocato* (Alecsandri), *anterlic* (document din 1761), *antifon* (Dosoței), *antimis* (document din 1588), *aoieu* (Neculce), *aoii* (Dosoței), *aoii* adv. (Moxa), *apărie* (Creangă), *apătos* (Dosoței), *apelpisie* (Cantemir), *apăra* (Codicele voronețean), *apărare* (Coresi), *apărat* (Coresi), *apărător* (Psaltirea scheiană), *apărătură* (Coresi), *apăsa* (Varlaam), *apipăi* (Dosoței), *apleca* (Pravila Moldovei), *aprod* (Anonimus Caransebesiensis), *bacevan* (Ienache Kogălniceanu), *baci* (document slav din sec. al XIII-lea), *bațatelă* (document din 1794), *baie* (Coresi) etc. etc. Această situație demonstrează o dată în plus cunoașterea excepțională a textelor românești de către B. P. Hasdeu.

Marile merite ale savantului în privința izvoarelor sînt, din păcate, estompate de cîteva defecte în organizarea și folosirea lor. Autorul nu dovedește o grijă consecventă în orînduirea cronologică a izvoarelor folosite: adesea ordinea lor este aproape întîmplătoare. Astfel, la *asuda*, un citat din opera lui A. Pann e urmat de unul din D. Cantemir; la *auzi*, un text din 1651 urmează după unul din Gr. Alexandrescu; la *asemăna*, citate din operele lui Dosoței, Varlaam, respectiv Moxa urmează (în această ordine!) după citate aparținînd lui D. Goleșcu și C. Negruzzi etc. Procedul se încadrează în cea

¹ N. Petrașcu, *Scriitori români contemporani*, cit., p. 34.

tendință mai generală de neglijare a istoriei cuvîntelor, despre care am vorbit mai sus. Pe de altă parte, contextele citate sînt de multe ori prea lungi, depășind scopul esențial pe care trebuiau să-l aibă într-un dicționar, acela de a dovedi existența cuvîntului în sensul definit; folosirea izvoarelor devine pe alocuri un scop în sine, ajungîndu-se la publicarea unor mici povești și a unor poezii întregi, la reproducerea în întregime a unor acte și documente etc. În sfîrșit, semnalăm că de prea multe ori izvoarele reproduse ca definiții substituie cu totul definițiile autorului dicționarului.

Prin izvoarele sale *Etymologicul* rămîne totuși pînă astăzi unul dintre cele mai impresionante rezultate științifice obținute de B. P. Hasdeu; izvoarele determină în cel mai înalt grad aspectul *monumental* al lucrării, prestigiul ei încă viu.

★

Titlul însuși al dicționarului început de Hasdeu arată clar intenția autorului de a acorda părții etimologice o mare importanță. Într-adevăr, secțiunea etimologică (sau „filiațiunea“, cum o numește savantul), fără a avea un loc stabil în cuprinsul articolelor, ocupă în dicționar un volum considerabil, neatins pînă astăzi de nici o altă operă lexicografică românească. Autorul cunoaște, parcurge și discută, cu citarea exactă a izvoarelor, mai toate părerile anterioare privitoare la originea cuvîntelor înregistrate. Manifestînd o probitate științifică de-a dreptul impresionantă, el citează pe autorii etimologiilor acceptate în dicționarul său; astfel, se arată că indicațiile etimologice date la cuvinte ca *anagnost*, *anerisi*, *anost*, *aprig*, *ara*, *arcan*, *argăsi*, *argint* etc. aparțin lui Cihac, că cele alese la *anason*, *antep*, *arar*, *arcă*, *arcaliu*, *arșic* sînt preluate de la L. Șăineanu, că aceea de la *aripă* este luată după *Lexiconul budan*. Ample demonstrații adună argumentele pentru care o explicație etimologică este respinsă iar alta acceptată. Hasdeu a avut un orizont mai larg decît Cihac în privința cunoașterii condițiilor pe care trebuie să le îndeplinească o etimologie spre a putea fi

considerată valabilă : el susținea că la stabilirea unui etimon este absolut necesar să se compare între ele dialectele limbii, precum și limbile „congenere“ ; că în același scop trebuie cunoscute legile fonetice care acționează în fiecare limbă în parte, precum și la trecerea unui cuvânt dintr-o limbă în alta ; că trecerea unui cuvânt prin împrumut într-o limbă dată este supusă altor legi decât acelea care guvernează cuvintele moștenite, dar aproape tot atât de stricte ; că orice schimbare sporadică ori mai puțin evidentă trebuie explicată prin cazuri perfect analoge, de preferință din aceeași limbă ; că atunci când un cuvânt există în mai multe limbi „eterogene“, nu se poate decide aprioric cine de la cine se va fi împrumutat, ci este necesar să se analizeze istoric debitorul și creditorul lingvistic ; că la cuvintele polisemantice, genealogia sensurilor depinde în mod hotărâtor de etimologia cuvântului etc. etc.¹ Din aceste importante principii derivă, între altele, comparația permanentă pe care autorul o face între limba română și celelalte limbi romanice, pe de-o parte, și între limba română și limbile slave, balcanice și maghiară, pe de alta². Plecând de la aceleași principii, și depășindu-l net pe Cihac, B. P. Hasdeu pune din plin la contribuție dialectele românești sud-dunărene, confirmând sau infirmând cu ajutorul lor diverse ipoteze etimologice³.

S-a reproșat totuși savantului faptul că între principiile sale privitoare la stabilirea etimologiilor și modul lor de aplicare există unele contradicții fundamentale. A. Philippide arăta, la 1895, că nerespectându-și propriile precepte etimologice, Hasdeu „întilnește numai din în-

¹ *Columna lui Traian*, 1876, p. 18-19 ; vezi și A. Philippide, *D-l Hasdeu și istoria limbii române*, în *Convorbiri literare*, XXIX (1895), p. 851-852.

² La cuvinte ca *apă*, *apoi*, *aproape*, *apropia*, *ara*, *arbore*, de exemplu, etimoanele latine sînt sprijinite cu numeroase forme similare din diverse limbi și dialecte romanice.

³ La *apune*, etimonul latinesc este susținut și de existența cuvântului în aromână ; la *aripă* se amintesc formele din aromână și istroromână etc.

tîmplare adevărul acolo unde îl întilnește⁴. Dar această apreciere nimicitoare nu are în vedere *Etymologicul*, apărut la data respectivă, ci doar activitatea anterioară a lexicografului, perioada contribuțiilor dace în care, cu adevărat, imaginația autorului depășea realitatea faptelor de limbă. G. Weigand considera însă că și *Etymologicul* ar avea „multe greșeli etimologice“², lansînd o părere care, într-o formă sau alta, stăruie pînă astăzi, constituind una dintre puținele obiecții ferme ce se aduc dicționarului lui Hasdeu.

Pentru a ajunge la o apreciere cît mai obiectivă asupra valorii secțiunii etimologice din dicționar, am comparat-o, pe o porțiune de peste 300 de pagini (coloanele 1117—1743), cu porțiunea corespunzătoare a DA, izvor etimologic de primă importanță. Au fost antrenate în comparație 150 de cuvinte-bază (moștenite sau împrumutate), de proveniențe foarte diferite. Rezultatele sondajului comparativ ne oferă, în esență, următoarele date : din cele 150 de cuvinte-bază comune în cele două opere lexicografice, la 110 găsim exact aceeași explicație etimologică³ sau explicații foarte asemănătoare⁴. Pentru cei 40 de termeni-bază la care explicația etimologică diferă în cele două dicționare, am apelat la un al treilea izvor

¹ A. Philippide, *D-l Hasdeu și istoria limbii române*, cit., p. 860.

² G. Weigand, *Hasdeu ca filolog*, cit., p. 1172.

³ E vorba de cuvintele : *an* (adv.), *anadol*, *anaforă*, *anaforă*, *anapoda*, *anasini*, *andăli*, *anerisi*, *aniș*, *anocato*, *anost*, *antep*, *antereu*, *antifon*, *antimis*, *antonică*, *anțerț*, *apăsa*, *apelpsi*, *apelpisie*, *apleca*, *aplos*, *apoi*, *aporie*, *apos*, *aprilie*, *aprod*, *aproape*, *apropia*, *apune*, *ara*, *aramă*, *arar*, *arbiu*, *arbure*, *arc*, *arca* (subst.), *arcaci*, *arcaliu*, *arcăn*, *arde*, *argăsi*, *argimagzar*, *argint*, *argintar*, *arhanghel*, *arhon*, *arhontologie*, *arie* „loc...“, *arină*, *arindeaua*, *ariug*, *armă*, *armăsar*, *arminden*, *arnăut*, *arneu*, *arpacăș*, *arsură*, *arșeu*, *arșic*, *arșin* „unitate...“, *arșin* „jurubițe...“.

⁴ La *amuți*, *an* (subst.), *anason*, *anatemă*, *androc*, *angara*, *anghinară*, *anghirete*, *anglie*, *anin*, *anina*, *antal*, *aoce apalt*, *apă*, *apătos*, *apăra*, *apostol*, *aprinde*, *apuca*, *apust*, *arap*, *arapindă*, *arbănaș*, *archit*, *arel*, *arăta*, *arendă*, *arete*, *argat*, *argea*, *argos*, *arhidiacon*, *arhiereu*, *arhimandrit*, *arhondar*, *arie* „melodie“, *arici*, *aripă*, *ariu*, *armadă*, *armar*, *armătură*, *armie*, *armonie*, *aromi*, *arsenică*.

de comparație, *Dicționarul enciclopedic ilustrat al limbii române* (partea elaborată de I. A. Candrea, București, 1931). Constatăm, din această nouă confruntare, că I. A. Candrea adoptă în 10 cazuri, și nu fără temei, soluțiile din *Etymologicum*¹, iar în alte șapte dă explicații etimologice proprii. Din cele arătate mai sus, precum și din alte câteva sondaje întreprinse în lucrare, rezultă că proporția de etimologii valabile la cuvintele-bază este, în *Etymologicum*, de circa 80%, procent remarcabil, care întrece global pe acela din dicționarul lui Cihac. Predecesorul este depășit mai ales la cuvintele de origine greacă, maghiară și slavă. Hasdeu deosebește cu mai multă precizie decât Cihac filierele grecești indirecte de cele directe, considerând în mod just de origine slavă o serie de împrumuturi grecești intrate în română prin intermediu slav. De asemenea, spre deosebire de predecesor, Hasdeu a încercat (și de obicei a izbutit) să identifice în cuvintele de origine greacă căruia dintre cele trei straturi de influență aparțin. El a redus la proporții mai exacte volumul împrumuturilor române din limbile slave și din maghiară și, iarăși spre deosebire de Cihac, a renunțat la ideea de a considera limbile slave drept o unitate indivizibilă și nediferențiată; în consecință, *Etymologicul* indică limba slavă concretă din care au putut proveni cuvintele românești de origine slavă. Hasdeu renunță și la procedeul predecesorului de a da explicații (sau ipoteze) etimologice pretutindeni și cu orice preț: destule cuvinte din lucrarea sa au rămas cu etimologia necunoscută (v. *angîș*, *anghelică*, *arhondărie*, *armean*, *arnică* etc.), lipsă mai puțin gravă decât aceea de a le fi legat neapărat de un anumit etimon.

Valoarea cea mai evidentă a părții etimologice din lucrare o constituie faptul că ea a fost folosită de toate dicționarele românești ulterioare interesate în indicarea originii cuvintelor; DA, pentru a nu cita decât un exemplu de mare valoare, profită din plin de materialul furnizat de *Etymologicum*. În multe cazuri în care Hasdeu se desparte

¹ La *anagnost*, *anatemisi*, *anghiră*, *anume*, *apar*, *aprinz*, *arătură*, *arhierie*, *armurar*, *aromat* (subst.).

de predecesori și propune noi soluții etimologice, acestea sînt acceptate ca atare ori măcar menționate de DA¹.

Dacă la cele de mai sus adăugăm faptul că explicațiile etimologice date de Hasdeu la cuvintele *derivate* sînt aproape fără cusur, putem conchide că meritele lexicografului sînt incontestabile, iar lucrarea sa poate fi consultată și astăzi cu folos pentru secțiunea etimologică.

★

Ajunși la capătul expunerii noastre, câteva concluzii se impun. Activitatea lui B. P. Hasdeu la cea mai importantă operă lexicografică a sa ni se arată astăzi plină de contradicții. Remarcabilă prin numeroase aspecte, cum sînt bogăția arhaismelor și a regionalismelor înregistrate, indicațiile asupra situației cuvintelor față de limba literară, volumul și calitatea izvoarelor folosite, aparatul științific, precum și prin partea etimologică, lucrarea reprezintă o răscruce în istoria lexicografiei române; dar, pe de altă parte, această răscruce este mai puțin grandioasă decât s-a crezut, datorită unor mari scăderi în organizarea semantică și istorică a materialului lexical, a unor date și fapte extralingvistice care sufocă interpretarea lingvistică, a libertăților manifestate în tratarea cuvintelor, a absenței neologismelor din lucrare. Cea mai evidentă lacună a operei este însă aceea de a fi rămas abia începută, fapt care, practic, o face aproape inutilizabilă. Ținînd seamă de toate aceste aspecte și împrejurări credem, ca și Gustav Weigand², că nu *Etymologicul* trebuie considerat opera capitală elaborată de Hasdeu. *Etymologicul* se dovedește, în cele din urmă, doar cea mai spectaculoasă demonstrație a cunoștințelor savantului,

¹ De exemplu, DA acceptă în esență părerea lui Hasdeu că moldovenii „n-au luat pe *antal* d-a dreptul de la unguri”, cum susținuse Cihac, „ci prin poloni”; că *ardei* nu provine din latinescul *ardivus*, ci e derivat pe teren românesc al verbului *arde*; că *aripă* nu este împrumutat din greacă, așa cum credea Roesler, și nici din maghiară, cum afirma Cihac, ci trebuie legat de limba latină; că *armaș* este derivat în interiorul limbii române (din *armă*), și nu cuvînt moștenit, cum susținuse Cihac etc. etc. Vezi de asemenea DA la cuvinte ca *antonică*, *araci*, *arminden*, unde Hasdeu este citat ca autor al etimologiilor acceptate.

² Gustav Weigand, *Hasdeu ca filolog*, cit., p. 1172.

dar ca rezultat global el este în orice caz depășit cel puțin de una dintre celelalte opere științifice ale savantului, de *Cuvențele den bătrâni*.

2. Activitatea lexicografică a lui A. Philippide

La circa un an după ce încredințase lui B. P. Hasdeu dificila sarcină de a elabora dicționarul limbii române, forul academic se vede pus în fața unor oferte întrucâtva similare. Astfel, în 1885 filologul ceh Jan Urban Jarník solicită Academiei Române „să-l însărcineze cu facerea unui dicționar în care să se cuprindă toate cuvintele adunate din literatura populară română”¹. Baza unui dicționar al creației folclorice fusese pusă de Jarník în culegerea *Doine și strigături din Ardeal*, publicată, împreună cu Andrei Bîrseanu, în 1885, sub patronajul Academiei, căci la ea filologul adăugase un enorm glosar al colecției, remarcabil conceput și realizat². Forul academic respinge însă oferta, găsind-o inoportună, întrucît materialul lexical popular intra cu precădere și în vederea autorului *Etymologicului*. A doua propunere, de asemenea respinsă, „știnea la facerea unui dicționar care să servească de dreptariul limbei, în forma dicționarului Academiei Franceze”³. Autorii acestor oferte n-au perseverat în intențiile lor și în consecință nu le-au mai tradus în viață.

După retragerea împuternicirii acordate lui Hasdeu, Academia Română face cea de-a treia încercare pentru realizarea dicționarului general. Ea apelează pentru prima oară la un specialist din afara instituției, la profesorul

¹ *Convorbiri literare*, 1885, nr. 1, p. 94.

² În numele Academiei, Em. Bacaloglu aprecia astfel lucrarea lui Jarník: „Acest glosar sistematic este de mare preț... prin bogăția materialului pentru studiul limbei române” (*Analele Academiei Române*, seria II, tomul VII, 1884-1885, Secțiunea I, 1885, p. 46).

³ *Convorbiri literare*, 1885, nr. 1, p. 94. Inițiativa aparține lui N. Ionescu și apoi lui G. Sion (v. *Analele Academiei Române*, seria II, tomul VII, cit., p. 74 și 149).

ieșean Alexandru Philippide. Pe atunci în vîrstă de 38 de ani, cu o pregătire istorică și lingvistică strălucită, Philippide publicase deja trei opere lingvistice de sinteză¹, devenind un nume de prestigiu.

În noiembrie 1897 lingvistul ieșean preia sarcina redactării, de la început, a dicționarului academic, primind ca ajutoare pentru strîngerea materialului lexical pe Simion Florea Marian, Jan Urban Jarník și patru dintre foștii săi studenți, G. Ibrăileanu, C. Botez, I. Botez și I. N. Popovici. A. Philippide eșalonează lucrarea pe două etape: prima, redusă la numai doi ani, cuprinde perioada strîngerii materialului lexical²; a doua este consacrată elaborării propriu-zise.

Împreună cu mica sa echipă, profesorul ieșean excerptează în termenul propus, după o muncă istovitoare, 199 de izvoare din epoci diferite și de tipuri variate, obținînd un bogat material lexical. Există păreri contradictorii în privința volumului total de fișe excerptat de colectiv. G. Pascu, elevul lui A. Philippide, considera că rodul ar fi ajuns la „aproape un milion de citații”³, pe cînd Sextil Pușcariu, succesorul la conducerea dicționarului, aprecia numărul „extraselor” la „vreo cîteva sute de mii”⁴, estimare vagă dar care, cum vom vedea mai tîrziu, ni se pare totuși mai aproape de realitate.

Curînd după începerea muncii la dicționar, în 1898, Alexandru Philippide trece în rîndul membrilor corespondenți ai Academiei, pentru ca în 1900 să devină membru titular al instituției.

În preajma anului 1900 lingvistul ieșean începe, singur, munca de redactare a dicționarului. Progresele cantitative sînt, în comparație cu acelea înregistrate de Hasdeu, de-a dreptul remarcabile, căci în mai puțin de 6 ani noul redactor elaborează peste un sfert din lucrare,

¹ Este vorba de *Introducere în istoria limbii și literaturii române* (1888), *Principii de istoria limbii* (1894) și *Gramatica elementară a limbii române* (1897).

² După cum se știe, fișierul lui B. P. Hasdeu n-a fost pus la contribuție în următoarele dicționare academice.

³ G. Pascu, *Limba comună în dicționarul nostru*, în *Arhiva*, XVI (1905), p. 555.

⁴ *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea 1, cit., p. X.

de la începutul alfabetului și pînă la prepoziția *de*. Dar presiunile forului academic, care adesea ascund adversitatea unor membri ai ei față de lexicograf, devin tot mai insistente: se pretinde autorului să termine lucrarea cît mai repede și cu orice preț¹. Nu ni se pare exactă afirmația că, în acest scop, s-ar fi cerut redactorului doar „cîteva prescurtări la planul de lucrare“². Bătălia între așa-zisa „comisiune a Dicționarului“ (compusă din I. Kallinderu, T. Maiorescu, N. Quintescu, D. Sturdza, Gr. Tocilescu) și autorul operei, ajunsă la apogeu în ședința Academiei de la 1 aprilie 1905, s-a dus în realitate în jurul unui principiu fundamental, acela al limitelor listei de cuvinte. Alexandru Philippide pornise la lucru cu ideea că dicționarul academic trebuie să fie „un inventar al limbii în orice manifestare a ei, cît de accidentală“, încercînd deci să alcătuiască „un catalog complet“ al lexicului ei, în care intrau și toate neologismele³. Comisia Dicționarului este însă de altă părere: ea obligă pe autor să facă operă de selectare și să izgonească din opera lexicografică majoritatea împrumuturilor recente⁴. Alexandru Philippide refuză să satisfacă această cerere. De asemenea, el respinge propunerea comisiei de a „diminua numărul de citații“⁵, mai ales că, în comparație cu dicționarul academic anterior, restrîngerea izvoarelor fusese deja făcută.

Conflictul devine insolubil; în primăvara anului 1905 Philippide se vede nevoit să restituie Academiei întregul fișier lexical, dar este totodată hotărît să continue lucrarea în afara instituției oficiale. Numeroși partizani voluntari ai acțiunii se strîng în jurul lexicografului și reîncep sub conducerea acestuia operația de strîngere a materialului, de la *de* înainte. Lucrarea preliminară este prevăzută pe o perioadă de circa doi ani și în 1907 aflăm că

¹ Iorgu Iordan, *Învățații noștri. Al. Philippide*, [1937], p. 9.

² *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea 1, cit., p. II.

³ G. Pascu, *Limba comună în dicționarul nostru*, cit., p. 548 și 553.

⁴ *Ibidem*, p. 553 și 554.

⁵ *Ibidem*, p. 555.

încă „se lucrează asiduu“ la acest dicționar particular¹. Dar apariția, în 1907, a primelor două fascicule din noul dicționar academic, preluat de Sextil Pușcariu, a redus în mod hotărîtor elanul autorului versiunii anterioare și l-a determinat în cele din urmă să renunțe cu totul la întreprinderea sa. Rămîne astfel pentru totdeauna nevalorificat un imens material lexical gata redactat², din care n-au văzut lumina tiparului decît două mici extrase de probă, de la începutul secolului nostru.

★

Dicționarul academic conceput și în parte elaborat de Alexandru Philippide are o structură în multe privințe foarte diferită de aceea a *Etymologicului*. Organizarea strictă, exemplară a materialului lexical rezultă din aplicarea unor principii ferme de lucru. Volumul articolelor este mult mai restrîns în comparație cu acela din opera lexicografică a antecesorului, în primul rînd prin eliminarea tuturor datelor enciclopedice, lucrarea devenind astfel prin excelență un dicționar al limbii, al explicării cuvintelor, nu a noțiunilor. Lista de cuvinte este de asemenea deosebită în cele două dicționare căci, așa cum am arătat, Philippide a deschis în opera sa porțile tuturor neologismelor și chiar tuturor barbarismelor, înregistrînd în ea absolut tot ce i-au oferit, din acest punct de vedere, izvoarele parcurse³. Efortul înregistrării exhaustive este

¹ A. Scriban, *Alt dicționar al limbii românești*, în *Arhiva*, XVIII (1907), p. 483.

² Manuscrisul lucrării, care număra 12000 de pagini (vezi Grammaticus, *Dicționarul limbii române și d. Philippide*, în *Viața românească*, I, 1906, p. 427), nu se găsește, spre regretul nostru, la fiul lingvistului, poetul Al. A. Philippide, cum crede G. Ivănescu, întemeiat pe o informație mai veche (vezi G. Ivănescu, *Alexandru Philippide — 1859-1933* —, în *Orizont*, 1965, nr. 4, p. 57). Maestrul Al. A. Philippide ne-a comunicat că opera se va fi pierdut probabil în timpul celui de-al doilea război mondial, cînd o parte din lucrurile lingvistului ieșean au fost transportate la București.

³ Față de *DA*, de exemplu, dicționarul lui Alexandru Philippide are în plus cuvinte ca *abalgibaș*, *abandona*, *abaroca*, *abatesă*, *abă*, *abăluță*, *abdal*, *abdes*, *abdicație*, *abece*, *abefedă*, *abietinee*, *abima*, *abiturient*, *abject*, *abjura*, *abjurare*, *aboa*, *aboare*, *abolire*, *abominabil*, *abonariși* etc.

evident, dar el n-a putut fi dus pînă la capăt, autorul scăpînd din vedere termeni ca *abac*, *abătător*, *aberant*, *abiuța*, *ablațiune*, *ablegat*, *abluțiune*, *abnega* etc., existenți în textele din epocă (și, de altfel, înregistrați de DA, în 1907).

Prin caracterele tipografice folosite la înregistrarea cuvintelor-titlu, autorul a încercat să stabilească o ierarhizare în trei trepte a materialului lexical : pe prima treaptă de sus stau termenii considerați fundamentali și tipăriți, ca atare, cu caractere majuscule aldine (de exemplu, **ABATE** vb., **ABDOMEN** subst., **ABIA** adv.); pe treapta a doua se află termenii de importanță mijlocie, înregistrați cu caractere minuscule aldine (*Abator*, *Abdica*); în sfîrșit, raritățile și curiozitățile lexicale apar în dicționar cu caractere minuscule cursive (*abă*, *abnormitate* etc.). Teoretic interesantă, încercarea de ierarhizare a lexicului limbii române este în practică neconvingătoare, căci limitele dintre categorii sînt adesea greu de trasat. Nu rezultă clar, de exemplu, pe baza căror criterii sînt plasate în categoria fundamentală cuvinte ca *aba* interj., *abagerie*, *aberaciune*, *abligeană*, *aboa* sau *abonament*, iar în a doua termenii de felul lui *abdica*, *abecedar*, *aboli* etc. Pe de altă parte, sistemul are un evident inconvenient practic : datorită caracterelor tipografice cu care sînt înregistrate, multe cuvinte-titlu se pierd în masa paginii tipărite.

Autorul a folosit în lucrarea sa un sistem de semne convenționale cu ajutorul cărora stabilește situația cuvintelor față de limba literară a epocii : o cruciuliță care precedă cuvîntul-titlu identifică termenii considerați învechiți ori ieșiți din uz (de exemplu, *†abai*, *†ablas*); o steluță, termenii regionali (**abaldă*, **abărlău*), iar două steluțe, cei puțin întrebuițați (***abaroca*, ***abitațiune*); cu un semn de exclamație se notează neologismele (! *abdica*, ! *ablativ*), iar cu un unel de întrebare cuvintele suspecte (? *abageresc*, ? *abalgibaș*). Adesea, aceste semne sînt asociate între ele spre a indica situații complexe : neologisme rare (! ***abate* subst.) sau neologisme învechite († ! *abețe*, † ! *abețedă*), cuvinte învechite și rare (†***abdal*) etc. Unele dintre semnele convenționale întrebuițate de Philippide vor fi preluate de lexicografii contemporani. Procedul, deși mai puțin ana-

litic și explicit decît acela folosit în *Etymologicum*, are totuși avantajul de a crea economie de spațiu.

La fiecare cuvînt-titlu se adaugă, într-o paranteză, accentul normativ și transcrierea fonetică¹, procedeu adesea superfluu, de vreme ce ortografia limbii române este prin excelență fonetică.

După precizarea categoriei morfologice, autorul înregistrează numeroase forme gramaticale ale cuvîntului-titlu : infinitivul scurt², perfectul simplu, participiul, gerunziul, la verbe³; pluralul, la substantive; desinența feminină și pluralele, la adjective etc.

Secțiunea explicativă, care urmează, diferă de aceea a *Etymologicului* prin două trăsături fundamentale : în dicționarul lui Philippide nu există cuvînt, cît de neînsemnat, care să fie lipsit de definiție; în al doilea rînd, explicațiile date sînt aproape fără excepție adecvate dicționarului de tip lingvistic, explicite dar reduse la trăsăturile semantice strict necesare, cu eliminarea notelor enciclopedice⁴. Nuanțele semantice la cuvintele polisemantice sînt net delimitate, prin diverse mijloace tehnice.

Explicația în limba română este urmată de enumerarea corespondențelor semantice din latină și franceză. Așadar, lingvistul a cumulat aici procedul adoptat de Laurian și Massim cu acela folosit de Hasdeu, pentru motive care nu ne sînt cunoscute și a căror rațiune ni se pare cam ciudată.

După secțiunea explicativă urmează imediat aceea etimologică, iarăși diferită, ca proporții, în comparație

¹ ABUR (ábúr), ABAGERIE (abageríe), Abstracțiune (apstracțiune) etc.

² Căci verbele au fost incluse în dicționar sub forma-titlu a indicativului prezent, ca în *Etymologicum*.

³ La verbele neregulate se dă întreaga serie a conjugării, la toate persoanele.

⁴ *Aburca* : „a) tr. Ridic cam greu... b) refl. Mă ridic, mă sui“; *aburi* : „a) tr. l. Afuma. Expun pe cineva la aburii unui lucru. 2. Exala. Fac să iasă din mine, produc. 3. Fac să asude (să prindă ceață) un lucru suflînd asupra lui; acopăr cu vapori... 4. Răcoresc, hodinesc. b) l. vb. intr. Dau din mine (exalez, produc) aburi... 2. A sufla lin. Despre vînt“; *ac* : „instrument pentru cusut“; *acadea* : „un fel de zaharicale, de bomboane făcute de zahăr topit“ etc.

cu a *Etymologicului*. Precizarea etimologică apare la absolut toate cuvintele înregistrate (moștenite, împrumutate sau derivate în interiorul limbii române). La cuvintele cu origine necunoscută un semn de întrebare arată neputința fixării apartenenței. Cu rare excepții, etimologia este concentrată la maximum, reducându-se la indicarea limbii și formei de origine sau, la derivate, a cuvîntului-bază românesc¹. În unele cazuri discuțiile nu sînt totuși evitate, dar și atunci ele sînt formulate cu o mare economie de cuvinte, fără a fi lipsite de aparatul științific necesar². Deși nu putem trage concluzii categorice asupra acestei secțiuni din cauza insuficienței materialului publicat, după care ne-am condus, ni se pare că ne aflăm în fața unei opere de o valoare excepțională, în care aproape toate explicațiile etimologice au rămas și astăzi valabile.

La sfîrșitul articolelor se dau, în ordine cronologică, izvoare care ilustrează în context sensurile cuvîntului-titlu. În cazul cînd cuvîntul analizat este polisemantic, conținutul din izvoare sînt grupate și izolate ca atare³. Volumul și numărul citatelor sînt evident mai reduse în comparație cu dicționarul academic anterior, și adesea diferite, dar de obicei ele nu împing în urmă datele primelor atestări din *Etymologicum*. La neologisme izvoarele sînt relativ sărace, în primul rînd din cauză că bibliografia excerptată conține puține texte contemporane autorului, accentul fiind pus pe izvoarele din epoci mai vechi.

Ca proporții globale, dicționarul început de Alexandru Philippide este de circa două ori mai redus în comparație cu *Etymologicul*, dar cu aproape o treime mai întins față de versiunea elaborată ulterior sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Diferența de volum față de succesori nu

¹ *Abdominal*: „— Et: fr. *abdominal*“; *ablas*: „— Et.: ?“; *accelerare*: „— Et.: infinitivul lui *accelerez*“; *accelerat*: „— Et.: Participiul lui *accelerez*“ etc.

² *Abia*: „— Et.: Dezvoltat din *vix* în același fel ca *așa* din sic. CIPARIU, GRAMATICĂ, I 126. Tot astfel MIKLOSICH, BEITRÄGE, vol. I, 30, 32, CONS., II 35“.

³ *Acolisitor*: „... 1. Care acolisește, boclucaș. 2. Molipsitor... 1. [Citate din Pravila de la 1814, Alecu Beldiman, Eterie etc.] ... 2. [Citat din colecția de documente Uricariul].

se explică atît prin mărirea profilului articolelor, cît prin lista mai bogată de cuvinte, rezultată, cum am spus, din intenția exhaustivă a lexicografului ieșean.

În timp, autorul a operat în lucrarea sa o serie de modificări, mai ales de organizare și volum, care i-au ridicat în mod sensibil valoarea. Pe baza analizei unor extrase din dicționar publicate de Philippide în broșura *Specialistul român* (Iași, 1907), constatăm că el a renunțat la ierarhizarea cuvintelor-titlu cu ajutorul caracterelor tipografice, adoptînd un unic sistem de transcriere, cu majuscule; că a înlocuit numeroase abrevieri inaccesibile prin altele explicite; că a strîns toate variantele lexicale imediat după forma-titlu principală¹; că citatele, pînă acum izolate de definiție, la sfîrșitul articolului, au fost deplasate imediat după definiția pe care o ilustrează²; că a fost lărgită enorm secțiunea „izolărilor“, adică a unităților frazeologice (proverbe, locuțiuni, expresii și sintagme neutre), lucrarea devenind, din acest punct de vedere, una dintre cele mai bogate din istoria lexicografiei naționale³; în sfîrșit, că secțiunea fundamentală a dicționarului, filiația și explicația semantică, au fost supuse unei analize și mai amănunțite față de prima versiune⁴.

Lucrarea elaborată în parte de Alexandru Philippide promitea să devină o remarcabilă operă lexicografică și ni se pare regretabil faptul că autorul a fost împiedicat să o continue; și din punct de vedere cantitativ erau speranțe ca ea să înregistreze mari progrese, dovedite în cei șase ani de muncă efectivă a lingvistului. Datorită unor vicisitudini nemeritate, dicționarul lui Philippide nu s-a publicat și în consecință el este astăzi abia cunoscut, mai mult din cele relatate de Sextil Pușcariu în pre-

¹ În prima versiune, variantele lexicale figurau numai la locul lor alfabetic.

² Constatăm totodată că numărul maxim de citate folosite pentru fiecare cuvînt sau sens a fost redus la trei.

³ La verbul *a bate*, de exemplu, au fost înregistrate 135 de asemenea unități frazeologice.

⁴ Același verb *a bate*, pomenit mai sus, numără în această ultimă versiune 72 de sensuri definite, excelent delimitate și înlănțuite.

fața următorului dicționar academic al limbii române. Am considerat de aceea un act de dreptate să pomenim aici, fie și pe scurt, aportul plin de sacrificii al lingvistului ieșean la marile eforturi pentru realizarea dicționarului Academiei Române.

3. Activitatea lexicografică a lui Sextil Pușcariu

A rămas aproape necunoscut faptul că, după înlăturarea lui Alexandru Philippide, conducerea dicționarului academic a fost încredințată lui Sextil Pușcariu și Ovid Densusianu. Cei doi (pe atunci) tineri lingviști convin să-și împartă lucrarea în două părți egale, dar inițiativa nu izbuteste; Ovid Densusianu se retrage curînd din echipă, în urma refuzului Academiei de a-l accepta pe I. A. Candrea drept colaborator suplimentar al său¹. Densusianu va colabora ulterior cu I. A. Candrea la elaborarea a două opere lexicografice în afara forului academic, *Dicționarul general al limbii române din trecut și de astăzi* și *Dicționarul etimologic al limbii române (Elementele latine)*, ambele, din păcate, neterminate. Dar despre acestea vom scrie în altă parte a lucrării de față.

Rămîne deci să considerăm că cea de-a patra încercare efectivă de realizare a dicționarului academic al limbii române aparține lui Sextil Pușcariu. Desfășurîndu-se pe o perioadă de circa 40 de ani, aproape pînă în zilele noastre, această încercare este în general bine cunoscută, chiar publicului larg, cel puțin prin rezultatele concrete la care ea a dus. Dacă numele lui Hasdeu este legat, în conștiința maselor, în primul rînd de *Etymologicum mognum Romaniae*, se poate spune că prestigiul lui Sextil Pușcariu a devenit în egală măsură național prin *Dicționarul limbii române*. Dintre toate încercările făcute pînă astăzi de a elabora un dicționar academic de tip general, doar aceasta

¹ Vezi Sextil Pușcariu, *Călare pe două veacuri*, București, 1968, p. 345, 347, 348, care infirmă părerea lui A. Scriban (*Dicționarul limbii române*, în *Arhiva*, XLIV, 1937, p. 122-123) că dicționarul ar fi fost încredințat inițial numai lui Ovid Densusianu.

din urmă a rămas recunoscută sub numele de *Dicționarul Academiei (DA)*, iar adesea și sub acela, mai puțin propriu dar semnificativ pentru autoritatea responsabilului ei, de *Dicționarul lui Pușcariu*. Într-adevăr, din punctul de vedere al rezultatelor științifice lucrarea depășește toate variantele academice anterioare, servind și în prezent ca etalon suprem de comparație, și cel mai mare regret ce se poate exprima astăzi în legătură cu ea este că nu a putut fi terminată.

La 1 ianuarie 1906, cînd Academia Română i-a încredințat misiunea de a relua dicționarul, Sextil Pușcariu avea abia 29 de ani și era de un an membru corespondent al înaltului for de cultură. Cel mai tînăr responsabil din istoria lucrării academice exersase încă de la începutul secolului nostru în domeniul lexicografiei, publicînd studii de formare a cuvintelor și unele note etimologice românești. În 1905 el dăduse prima dovadă hotărîtoare a posibilităților sale în acest domeniu, tipărind, la Heidelberg, în limba germană, acel cunoscut dicționar etimologic al elementelor latine din limba română¹, asupra căruia vom avea prilejul să revenim.

Pentru prima oară în istoria dicționarului academic se hotărăște ca munca de elaborare propriu-zisă a lucrării să fie încredințată unui colectiv mai larg, în scopul obținerii unor rapide progrese cantitative. În acest scop, autorul principal a pornit la lucru cu două echipe de redactare, care aveau să elaboreze în mod paralel porțiuni diferite ale dicționarului. Folosindu-se fișierul preluat de la A. Philippide, precum și mai multe zeci de mii de fișe extrase anterior de Pușcariu, s-a trecut de la început la redactarea propriu-zisă, urmînd ca îmbogățirea materialului lexical să se facă „în mers“, paralel cu operația de redactare. Dar astăzi cele două echipe de redactare ne apar constituite mai mult simbolic, căci, în practică, în fiecare dintre ele cîte un singur lexicograf a elaborat aproape întreaga porțiune repartizată echipei. În primul nucleu, un aport cu totul excepțional a adus profesorul

¹ *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. I: Lateinisches Element.*

C. Lacea, care, vreme de trei decenii și jumătate, între 1906 și 1940, cu un devotament nemărginit, a redactat aproape în întregime articolele primelor trei litere ale dicționarului; în cea de-a doua echipă, Th. Capidan a realizat o performanță similară, elaborând aproape singur, între anii 1910 și 1944, articolele începătoare cu literele *F, G, H, I, J* și cea mai mare parte a literei *L* (până la cuvântul *lojniță*). Un aport sporadic la munca de primă redactare au adus lingviști ori filologi ca C. Diculescu, N. Drăganu, D. Evolceanu, Iorgu Iordan, T. Naum, Șt. Pașca ș. a. În organizarea muncii colectivului a mai fost prevăzută traducerea franceză a cuvintelor românești (H. Lolliot și, apoi, Yves Auger), o revizie „formală” (adică tehnică și stilistică) a materialului (efectuată de I. A. Rădulescu-Pogoneanu, T. Naum și D. Evolceanu) și, în sfârșit, revizia responsabilului lucrării, care a citit, a completat și adesea a modificat în întregime articolele redactate. Izbește, totuși, în această organizare numărul redus de redactori permanenți, și astăzi ni se pare uimitor că el n-a putut fi mărit aproape numai din cauza lipsei fondurilor materiale; pentru ca elaborarea unei asemenea lucrări de interes național să nu fie cu totul întreruptă au fost necesare colecte publice și acte filantropice umiltoare¹.

Faptul că autorii lucrării trebuiau, fără nici o excepție, să-și împartă timpul între munca lexicografică și numeroase alte activități a lungit de asemenea în mod simțitor termenele de realizare. Nu este de mirare, în condițiile arătate, că elaborarea dicționarului n-a putut progresa în ritmul dorit: vreme de 38 de ani, de la 1906 și până în 1944, în cele 2956 de pagini tipărite (însușind literele A-C, F-K și cea mai mare parte din litera L), fusese realizată mai puțin de jumătate din lucrare, cu o medie de apariție de abia 77 de pagini pe an. După opt ani relativ productivi, între 1906 și 1914, când au apărut

¹ Din revista *Dacoromania*, V (1927—1928), p. 827, aflăm, de exemplu, de „constituirea unei asociații pentru... ajutorarea Dicționarului” care a strâns din obol public „fondul de un milion, ce asigură tipărirea de noi fascicule”; pe de altă parte, conducerea ziarului *Universul* se obliga să tipărească gratuit, dar cu mare publicitate, o bună parte din lucrare.

1260 de pagini din dicționar, au urmat lungi perioade de muncă sporadică, mai ales în timpul și după primul război mondial. La sfârșitul celui de al doilea război mondial munca la acest dicționar va înceta definitiv; a rămas, în ultimă fază de tipar, începutul literei *D*, iar în formă manuscrisă, nerevizuită de redactorul responsabil, o bună parte din restul lucrării. Lucrările vor fi reluate într-o nouă formulă, începând din 1949, după reorganizarea Academiei Române.

★

Activitatea de elaborare a dicționarului a fost însoțită de o vie activitate lexicologică, susținută și stimulată în primul rând de responsabilul lucrării. În coloanele revistei *Dacoromania* sau în broșuri separate, Sextil Pușcariu studiază, sub titlul semnificativ *Din perspectiva Dicționarului*¹, numeroase aspecte teoretice legate de redactarea operei, rezultate prin generalizarea experienței practice la dicționar. El discută problema definiției în dicționarele explicative, raporturile semantice dintre cuvintele-bază și derivate, analizează cauzele deplasărilor semantice, relațiile în cadrul „seriilor” semantice, reparțizarea sensurilor cuvintelor polisemantice în spațiu, raporturile dintre lexic și gramatică și dintre lexic și stilistică, problema onomatopeelor etc. Datorită lui Pușcariu, revista *Dacoromania* devine tribuna de la care se discută mii de etimologii încă controversate sau nediscutate, furnizând astfel dicționarului în curs de redactare un material excepțional de bogat. Pentru întâia oară în istoria lexicografiei naționale munca de redactare propriu-zisă este dublată de o activitate lexicologică permanentă, foarte utilă pentru continua perfecționare a dicționarului, pentru orientarea sa de ansamblu.

Și introducerea semnată de Sextil Pușcariu la primul tom al *Dicționarului limbii române* constituie una dintre cele mai cuprinzătoare expuneri de motive din istoria lexicografiei române. Ea trebuie analizată cu atenție și

¹ Vezi *Dacoromania*, I (1920—1921), p. 73 și urm., II (1921—1922), p. 19 și urm., precum și *Din perspectiva Dicționarului*, București, 1922 (în volum separat).

în strinsă legătură cu rezultatele concrete ale muncii la acest dicționar, lucru pe care vom încerca să-l facem în paginile următoare.

★

Un spațiu amplu din această introducere este consacrat de autor principiilor de alcătuire a *listei de cuvinte*. Pușcariu părăsește, din acest punct de vedere, atît linia exhaustivității lexicale, preconizată de A. Philippide, cît și linia ignorării aportului lexical neologistic, evidentă la Hasdeu. Recunoscînd că dacă lucrarea s-ar face „numai pentru filologi“ ea „ar trebui să înregistreze tot materialul adunat“, căci „din punct de vedere lingvistic, orice cuvînt întrebuițat o dată în scris sau în vorbire e de însemnătate“¹, lexicograful consideră că un asemenea scop ar fi totuși unilateral; de vreme ce dicționarul țintește să servească tuturor celor interesați de limba română, autorul lui are dreptul și chiar datoria de a face selecție în lista posibilă de cuvinte. Această selecție trebuie să fie mai riguroasă sau mai puțin riguroasă, după natura izvoarelor și a cuvintelor. Prima sursă de la care pleacă Pușcariu în alcătuirea listei de cuvinte sînt dicționarele anterioare; dar, pe bună dreptate, el recomandă multă prudență în folosirea acestei moșteniri care, de obicei, datorită unor împrejurări pe care le-am analizat și noi cu alt prilej², nu reflectă în mod fidel fizionomia lexicală reală a limbii române din epoca în care au fost alcătuite. A doua — și, desigur, cea mai importantă — sursă lexicală o constituie extrasele din literatură, aparținînd unor texte cît mai variate din epoci diverse. O dată colectate aceste materiale lexicale, dat fiind că opera lexicografică nu trebuie să fie exhaustivă, se ridică întrebarea: „care e criteriul după care se poate spune lămurit: acest cuvînt trebuie primit, acela nu?“ „Un astfel de criteriu“, crede Pușcariu, „nu există“³. Totuși, cîteva jaloane orientative sînt trasate cu destulă fermitate. Este respins mai întîi

¹ *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea 1, București, 1913, p. XI.

² Vezi Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. I, București, 1966, p. 188.

³ *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea 1, cit., p. XV.

criteriul lexicografiei franceze potrivit căruia uzul ar trebui să fie supremul arbitru în acceptarea sau eliminarea cuvintelor. Dicționarul lui Pușcariu este, în consecință, din punctul de vedere al listei de cuvinte, totodată mai larg și mai restrîns decît dicționarele franceze (care în alte privințe i-au servit ca model). Ca dicționar istoric și general, el este foarte primitiv de cuvinte vechi, populare și regionale, acceptînd chiar și unii termeni fără sens precizat de acest tip. Cît despre neologisme, autorul își ia inițial un angajament de natură puristă: acela de a nu admite în lista de cuvinte decît împrumuturile recente „care exprimă o idee sau nuanța unei idei pentru care limba noastră nu are un termen neechivoc“¹. Mai mult decît atîta: el hotărăște să definească împrumuturile recente, ori de cîte ori va putea, exclusiv prin sinonime românești mai vechi, spre a contribui astfel „la stîrpirea neologismelor nefolositoare“ și a face ca, în cele din urmă, ... medicii să numească bolile cu vechii termeni populari, iar mecanicul de locomotivă să înlocuiască numele „franzuzești“ ale părților ei componente prin nume corespondente ale ... părților carului țărănesc, cu care se aseamănă în multe privințe². Atitudinea lui Sextil Pușcariu față de neologisme este compensată (și în parte infirmată) de hotărîrea ca lucrarea să înregistreze „fără rezervă“ împrumuturile aparținînd terminologiilor științifice, „căci ele completează limba“³. De altfel, în timp, pe măsura integrării neologismelor în vocabularul limbii române, autorul își schimbă structural concepția asupra selectării lor în dicționar. În anul 1926 el afirma, de pildă, că „neologismul e azi pe cale de a pătrunde în popor, deci de a cîștiga toate drepturile de cetățean“⁴, iar cîteva ani mai tîrziu recunoștea că trebuie să facă „un loc din ce în ce mai mare neologismului“ în dicționar⁵,

¹ *Ibidem*, p. XX.

² *Ibidem*, p. XXII.

³ *Ibidem*, p. XX.

⁴ Vezi broșura lui Sextil Pușcariu intitulată *Dicționarul Academiei*, București, 1926, p. 13.

⁵ *Dicționarul limbii române*, tomul II, București, 1934, *Prefață*, p. 1.

apropiindu-se astfel foarte mult de părerile antecesoru-lui imediat, A. Philippide, pe care cândva le combătuse.

Foarte bogat, așadar, în privința cuvintelor vechi, populare și regionale (fără a mai pune la socoteală termenii de uz comun), dicționarul realizat sub conducerea lui Sextil Pușcariu este mai puțin reprezentativ în privința neologismelor; cu toate concesiile făcute de-a lungul anilor, lista de cuvinte rămâne lipsită de termeni (mulți științifici) ca *abrupt*, *acerb*, *acidula*, *adjunct*, *adversitate*, *agil*, *austeritate*, *bacă*, *balerin*, *bariu*, *calvar*, *fabulație*, *fecundație*, *felin*, *feroce*, *fertilitate*, *fisură*, *fluent*, *formidabil*, *genera*, *germina*, *imobiliza*, *imortaliza*, *impalpa-bil* etc. etc., pe care îi întâlnim, fără excepție, în izvoare din secolul trecut, și care au devenit bunuri lexicale comune¹.

Totuși, dacă exceptăm lucrarea lui A. Philippide, din care, practic vorbind, n-a apărut nimic, dicționarul academic condus de Sextil Pușcariu ar fi devenit, la apariția integrală, cea mai bogată operă lexicografică din istoria lingvisticii românești, pînă la versiunea academică actuală. Un sondaj comparativ arată că lista sa de cuvinte întrece de două ori numărul de cuvinte românești reale din dicționarul lui Laurian și Massim, este cu circa 60% mai bogată decît aceea din *Etymologicum*, întrece de aproape două ori și jumătate numărul de cuvinte care figurează în remarcabilul dicționar al lui I. A. Candrea. Autorul a întreprins el însuși, în anul 1931, o evaluare comparativă a listei de cuvinte din dicționarul său cu aceea care exista în cea mai importantă operă lexicografică din epocă, *Dicționarul român-german* elaborat de H. Tiktin.

¹ Atitudinea lui Pușcariu față de asemenea neologisme nu trebuie să mire însă prea mult; este mai mult decît probabil că acestea vor fi avut, în urmă cu o jumătate de secol, o circulație mult mai redusă decît ni se pare nouă astăzi. Chiar G. Pascu, adeptul exhaustivității lexicale în dicționarul academic, ca elev al lui A. Philippide, considera, în 1905, spre surprinderea vorbitorilor limbii române de astăzi, că „sînt pe cale de a dispărea“ din vocabularul românesc împrumuturi „efemere“ ca *abandona*, *avansa*, *baston*, *deces*, *deja*, *depăși*, *erița*, *incintă*, *maladie*, *matineu*, *obscen*, *obscur*, *serată*, *sesiza*, *sol*, *speranță* etc. etc., pe care timpul, dimpotrivă, le-a consacrat (G. Pascu, *Limba comună în dicționarul nostru*, cit., p. 554).

La patru litere, medii ca întindere (A, B, F și G), el a numărat 15 444 de cuvinte în dicționarul academic și numai 6 438 de termeni în acela aparținînd lui Tiktin¹. Din aceeași statistică rezultă și constatarea, extrem de semnificativă, că dicționarul lui Sextil Pușcariu este ceva mai bogat în cuvinte românești decît este în cele franceze celebrul dicționar al limbii franceze aparținînd lui M. E. Littré și considerat în epocă un etalon absolut de bogăție lexicală. Așadar, în pofida lipsurilor neologice, imputinate pe parcursul muncii de redactare, dicționarul realizat sub conducerea lui Pușcariu trebuie considerat prin lista sa de cuvinte o operă fundamentală, comparabilă cu cele mai bune dicționare similare din lume. El ar fi putut ajunge să înregistreze un număr de cel puțin 100 000 de cuvinte.

★

Sextil Pușcariu afirma în prefața lucrării că s-a străduit să asigure dicționarului „o unitate desăvîrșită“². De parte de a fi izbutit pe deplin, de vreme ce a modificat chiar în cursul elaborării unele principii de bază în organizarea materialului, lexicograful a dat totuși articolelor un profil cu mult mai ferm decît o făcuse Hasdeu. În dicționarul său elementele componente ale fiecărui articol au un loc stabil și sînt în general armonios proporționate între ele; după cuvîntul-titlu și indicarea categoriei lui morfologice urmează, în ordine: precizarea domeniului căruia îi aparține cuvîntul (cînd este cazul), traducerea sensurilor termenului românesc în limba franceză, indicații asupra situației sale istorice sau stilistice ori asupra răspîndirii în spațiu, definiția, izvoarele ei, unitățile frazeologice (cu izvoarele lor), formele gramaticale, variantele lexicale, în sfîrșit, etimologia.

★

Alegerea cuvîntului-titlu ridică unele probleme deosebite. Înregistrînd din izvoare o excepțională bogăție de variante lexicale, autorul a fost mereu solicitat (îndeo-

¹ *Academia Română, Anale* [Dezbateri], tomul LI (1930—1931), București, 1931, p. 203.

² *Dicționarul limbii române*, tomul II, cit., *Prefață*, p. 1.

sebi la termenii arhaici, regionali și, într-o oarecare măsură, la cei neologistici) să aleagă una sau alta dintre forme, spre a face din ea formă-titlu, cu putere oarecum normativă. Astfel, forma-titlu la cuvinte ca *ciociltău* sau *ciobotă* a fost aleasă dintre 5 variante lexicale, cea de la *cioinac* din 6, cea de la *comanda* din 13. În această operație de ierarhizare Pușcariu s-a condus, în mod just, după criteriul uzului, iar nu după cel etimologic; cu alte cuvinte, a fost de obicei aleasă ca formă-titlu (din motive practice lesne de înțeles) varianta lexicală cea mai cunoscută, chiar dacă ea nu reprezenta forma cea mai apropiată de etimon.

Din păcate, principiul este în mai multe feluri încălcat. În unele cazuri, de exemplu, au fost înregistrate ca forme-titlu cu egală îndreptățire două sau mai multe variante lexicale (*blajene* și *blajenie*, *buburuz* și *buburuză*, *carete* și *cărete*, *carliță* și *cîrliță*, *halucinație* și *halucinațiune*, *harbagic* și *harbagică*); în altele, mai numeroase, s-au grupat în unul și același articol forme lexicale care constituie, în realitate, fiecare în parte, cuvinte de sine stătătoare; astfel, s-a considerat, în mod greșit, că *aprobăului* ar fi varianta lui *aproba*, *buhăi* a lui *bufni*, *căsătornic* al lui *căsătoresc* (adj.), *căscări* a lui *căsca*, *ciolnav* a lui *ciolac*, *hîrban* a lui *harbuz*, *hoanghină* și *hoască* ale lui *hoancă* etc. Asemenea concentrări lexicale contravin caracterului etimologic al dicționarului, care obliga, dimpotrivă, la izolarea termenilor sub articole independente, pe baza provenienței lor diferite.

De pe la mijlocul literei *B* înainte concentrarea lexicală excesivă se agravează și prin schimbarea modului general de organizare a materialului. Pentru a doua oară într-o variantă a dicționarului academic se adoptă metoda „cuiburilor“ lexicale¹, potrivit căreia derivatele sînt subsumate cuvîntului-matcă, figurînd în același articol cu acesta. Prin aplicarea noului principiu, derivate ca *bubuliță*, *bubuță*, *buboi*, *bubuios* apar în cadrul articolului *bubă*, iar *crescînd*, *crescut*, *crescător*, *crescătorie*, *creștere*, în articolul *crește*. Adesea termenii subsu-

¹ Ea apăruse mai întîi în *Glosarul* dicționarului lui Laurian și Massim.

mați nici nu mai sînt semnalăți la locul lor alfabetic, ca trimiteri spre cuvîntul unde se află subsumați. Procedeul, de altfel inconsecvent folosit, a fost dictat de nevoia economisirii spațiului tipografic, dar el îngreuiază serios consultarea dicționarului.

Organizarea în „cuiburi“ lexicale ar fi putut avea un singur avantaj evident, acela de a ne oferi imaginea productivității cuvintelor-mamă, a raporturilor existente între aceste cuvinte și derivatele lor. Am spus „ar fi putut“, căci, în realitate, datorită lărgirii sistemului dincolo de limitele îngăduite într-un dicționar care este și etimologic, acest unic avantaj se anulează; autorul a subsumat adesea într-un articol unic nu numai derivatele reale ale cuvîntului-titlu, ci și împrumuturi independente de acesta. Astfel, structura „cuiburilor“ lexicale devine eterogenă, ca și în *Glosarul* lui Laurian și Massim: lui *compeți*, de exemplu, îi sînt subordonate, în același articol, *competitor* și *competiție*; lui *compila* —, *compilator* și *compilație*; lui *complet* —, *completa*; lui *complica* —, *complicație*; lui *colora* —, *colorație*, *colorist*, *colorant* și *coloratură*; lui *imperiu* —, *imperialism* și *imperialist*, cuvinte în realitate independente de matca la care au fost atașate¹. S-a ajuns astfel pînă la urmă la o organizare enciclopedică și care va avea, după cum vom arăta, serioase repercusiuni asupra rezolvării semantice a cuvintelor subsumate.

★

Indicarea categoriei gramaticale a cuvintelor înregistrate nu ridică probleme; ea se face în spirit tradițional, ca la predecesori, remarcîndu-se pe alocuri chiar o tendință simplificatoare. În schimb, Pușcariu folosește în noua variantă a dicționarului într-o măsură mult mai mare decît antecesorii așa-numitele *precizări de domeniu*, care fixează apartenența cuvîntului sau a sensului la o anumită variantă a limbajului tehnico-știin-

¹ Semnalăm faptul, paradoxal, într-un fel, că în timp ce asemenea cuvinte independente au fost silnic subsumate altora, numeroase derivate reale au rămas în dicționar articole independente.

țific. Asemenea precizări, care urmează imediat după cuvântul-titlu, capătă un adevărat rol definitoriu, plasând de la început termenul (sau sensul) în sfera lui semantică specifică. Aflăm, astfel, chiar înainte de a lua contact cu definiția propriu-zisă, că *andantino* e un cuvânt din terminologia muzicală, că *anelida* aparține zoologiei, iar *ananasul* botanicii, că *anestezia* este specific medicinei, iar *anaplastia* chirurgiei, că *anatocismul* face parte din terminologia juridică, iar *anemograful* meteorologiei etc. etc. După cum rezultă și din exemplele date, asemenea indicații apar cu precădere la neologisme, care formează grosul terminologiilor speciale fiind, totodată, mai puțin cunoscute la nivelul comunității lingvistice.

Urmează *traducerea sintetică în limba franceză* a sensurilor cuvântului românesc, care precedă definiția propriu-zisă, în limba română. Sistemul de traducere este preluat întocmai de la Hasdeu și are ca scop aceeași „înlesnire a streinilor“ care ar vrea să consulte lucrarea. Este adevărat că dicționarul a putut fi astfel mai ușor folosit peste hotare, mai ales printre romanisti, deși era de presupus că, în secolul nostru, specialiștii străini interesați de limba română posedau acel minimum de cunoștințe care să le permită consultarea unui dicționar unilingv al limbii noastre. Văzând probabil exagerările care decurgeau, la Hasdeu, din introducerea corespondentelor franceze, devenite adesea un scop în sine, Pușcariu atrage atenția că scopul său „nu e a scrie un dicționar român-francez, ci numai un dicționar al limbii române“¹. Totuși, așa cum se va vedea, și în dicționarul său sensurile de bază ale unor cuvinte uzuale (*ac*, *alb*, *albină*, *fericit* etc.) apar fără explicație, doar cu traducerea în limba franceză. Substituirea explicației românești prin corespondentele franceze este însă cu totul accidentală și procedeul este, în timp, din ce în ce mai rar folosit de autor.

Adoptând și dezvoltând linia predecesorilor, Sextil Pușcariu a introdus în dicționarul său numeroase *indicații cu privire la situația cuvintelor în raport cu limba literară*. Efortul impresionant al lexicografului de a identifica

¹ *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea 1, cit., p. XXXII.

poziția fiecărui cuvânt și sens, în timp și spațiu, față de varianta literară actuală a limbii, rezultă din convingerea că lexicul trebuie privit sub cele patru laturi ale sale, „cea istorică, cea sociologică, cea stilistică și cea geografică“, ce „dau împreună aspectul complet“ al lui și fac „ca o lucrare lexicografică să devină cu adevărat științifică“¹. Sistemul de identificare a diverselor nivele lexicale, adoptat de Pușcariu, constituie cea mai completă țesătură din istoria lexicografiei naționale de pînă atunci și se dovedește de un mare folos practic pentru cine consultă astăzi lucrarea. Astfel, cuvinte ca *arciș*, *arel*, *foșălu* sînt localizate în Bucovina, *bădiu* și *contoman* în Moldova, *botcă* în Moldova și Bucovina, *coșarcă* prin Transilvania și Bucovina, *cosac* prin Oltenia și *ciligai* în Vilcea, *cotoarbă* în Oltenia și Banat, *bădaniță* în Banat, iar *foroame* în Transilvania; *arcos*, *cînescu*, *cîneși*, *gîrbă* și *gîrbi*, *hînsar*, sînt notați ca termeni învechiți; *cosie*, drept o probabilă creație personală aparținînd lui Șincai; *arcuitor* e dat ca rar, *cofterie și geanfes*, turcisme, *cosă*, rusism din graiul pescarilor dunăreni, *cosalău*, maghiarism din Maramureș, iar *continentă*, franțuzism; *arbănaș* este un arhaism care s-a păstrat în poezia populară, în timp ce *cînsătel* aparține poeziei populare cu caracter mistic; *conțipist* are sens peiorativ, *hojmalău* se folosește ca „termen de batjocură“, iar *cocoșneafă* atît ca termen de batjocură cît și ca epitet „de dispreț sau de ură“. Asemenea exemple, care ar putea fi cu ușurință înmulțite, vor să demonstreze enorma diversitate a indicațiilor folosite în dicționar pentru stabilirea identității cuvintelor în raport cu limba literară. Chiar dacă ulterior, prin îmbogățirea materialului lexical, unele dintre aceste indicații au devenit pasibile de rectificări, meritele lucrării rămîn, ca rezultat global, excepționale.

★

În jurul *definiției*, redactorul responsabil al lucrării a emis numeroase considerații generale. Cele mai multe se leagă de problema necesității explicației. Mai întîi în

¹ Broșura: S. Pușcariu, *Dicționarul Academiei*, cit., p. 20—21.

prefața dicționarului el afirma că, în principiu, „pe lângă traducerea franceză e necesar a se da definiția românească a înțelesului cuvintelor“¹. Afirmația e firească, ba chiar banală pentru un dicționar prin excelență explicativ; dar ea este urmată imediat de altele, cu caracter amendativ surprinzător: autorul hotărăște, anume, ca acolo unde explicația este „greu“ sau „imposibil de dat“, unde ea s-ar dovedi „nefolositoare“, precum și la cuvintele „înțelese de oricine“, lucrarea să se dispenseze de orice definiție românească, traducerea franceză fiind, singură, suficientă². Această soluție inițială, foarte apropiată de aceea din *Etymologicum*, nu l-a satisfăcut totuși pe lexicograf; ulterior el s-a simțit dator s-o reexamineze, în mai multe rânduri, și s-o rezolve într-un chip nou. Astfel, în 1922 Pușcariu afirma hotărît că izvoarele și citatele, oricît ar fi de bogate și de explicite, nu pot dezvălui prin ele-insele „toate nuanțele sensului unui cuvînt“ și, în consecință, rămîne obligația lexicografului de a formula explicit aceste sensuri și nuanțe³. „Definiția e întotdeauna [s. n.] necesară“, scria el în 1926⁴, iar într-un dicționar care este și istoric ea devine indispensabilă „pentru a înțelege evoluția sensului cuvîntului“⁵. Rezultă așadar pînă la urmă angajamentul de a explica toate cuvintele înregistrate, și rămîne să vedem în ce măsură el va fi tradus în practică.

Cît despre tipul de definiție adoptat, el ar trebui să rezulte din afirmația netă a autorului că „n-a voit să aibă o operă enciclopedică, ci [una] lingvistică“, și de aceea a încercat să lase de-o parte „tot ce nu intră în cadrele stricte“ ale disciplinei⁶. Din păcate și această afirmație, la prima vedere foarte deosebită de principiile *Etymologicului*, este imediat limitată de altele opuse: lexicograful se grăbește să precizeze că delimitarea

¹ *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea 1, cit., p. XXXIII.

² *Ibidem*, p. XXXIV.

³ S. Pușcariu, *Études de linguistique roumaine*, Cluj-București, 1937 [articolul datează din 1922], p. 353.

⁴ Sextil Pușcariu, [broșura] *Dicționarul Academiei*, cit., p. 26.

⁵ Sextil Pușcariu, *Études de linguistique roumaine*, cit., p. 353.

⁶ *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea 1, cit., p. XXV.

lingvisticii de istorie, istoria culturii și folclor este adesea dificilă și că, de aceea, a fost obligat uneori să facă „digresiuni“ extralingvistice în interieurul părții explicative¹.

În sfîrșit, amintim din introducerea dicționarului intenția lexicografului de a explica derivatele prin definiții-tip, legate de cuvîntul-matcă². Dar așa cum sînt concepute, aceste definiții-tip par mai degrabă niște indicații etimologico-gramaticale decît explicații semantice; astfel, la derivatele verbale se adoptă asemenea formule: „Infinitivul lui *cumpăra*, devenit abstract verbal“ (la *cumpărare*); „participiul [sic!] lui *cumpăra* devenit abstract verbal“ (la *cumpărat* s. n.); „participiul lui *cumpăra*, devenit adjectiv“ (la *cumpărat* adj.); „adjectivul verbal al lui *cumpăra* (derivat prin suf. -ător)“ (la *cumpărător*). Explicații similare se preconizează la derivatele cu sufixele *-ime*, *-ie* etc.

În practică, autorul n-a respectat neabătut principiile expuse în introducerea dicționarului sau în lucrări ulterioare, iar între teorie și practică se ivesc pe alocuri chiar contraziceri flagrante.

Este adevărat că Pușcariu a redus la minimum, pe parcursul elaborării lucrării, numărul *cuvintelor-titlu* fără definiție; chiar verbe ca *a fi* ori *a face*, cu un conținut semantic difuz, și la care lexicograful considerase inițial drept „nefolositoare“ explicațiile semantice³, vor fi, pînă la urmă, definite. În schimb, prin concentrarea (nu totdeauna consecventă a) cuvintelor pe familii lexicale (reale sau false), în amintitele „cuiburi“ lexicale, numeroase *cuvinte subsumate* unui termen principal apar lipsite de orice indicație semantică sau cu explicații sumare, insuficiente. Schimbarea sistemului de organizare a materialului lexical a avut deci serioase repercusiuni asupra modului cum a fost rezolvată situația semantică a derivatelor; această reorganizare a mărit, în realitate, numărul tipurilor de cuvinte inițial lipsite de definiție, obligînd pe cititori să-și stabilească singuri sensurile,

¹ *Ibidem*.

² *Ibidem*, p. XXXIV.

³ *Ibidem*, p. XXXIII.

pe baza confruntării cuvintelor subsumate cu termenii-matcă sub care au fost plasate. N-au primit, de exemplu, nici o indicație semantică cuvinte subsumate ca: *biciuire, biciuit, binecuvîntare, binecuvîntător, blajinătate, blazare, blănăreasă, blegoșa, blegi, boierească, boltire, boltitură, bombardare, bombăneală, chinuire, chinuitor, chiorăială, chiotit, cincizecilea, cinstitor, compilator, complinitor, comportare, computație, concediere, concentrat, croncănit, croncănitură, crucitură, fragilitate, fragmenta, fragmentar, frămîntat, gașperită, genial, genialitate, geometric, gilgiitură, împădurit, împăiat, încălcare* etc. etc. La asemenea exemple, alese mai mult după criteriul diversității, trebuie adăugate altele, mai numeroase, la care indicația semantică apare concentrată în mod excesiv datorită aceluiași motiv, subsumarea termenului la un cuvînt-titlu considerat principal. În comparație cu *Ety-mologicul* lui Hasdeu, în noul dicționar numărul cuvintelor înregistrate fără definiție este totuși cu mult mai redus, reprezentînd sub 10% din totalul listei de cuvinte.

Este vizibilă strădania autorului principal de a face, prin modul de explicare a termenilor, o operă lexicografică lingvistică și nu una enciclopedică. Față de același Hasdeu, progresele în direcția lingvistică ne apar remarcabile. Prezentarea pe mai multe zeci de pagini a cuvîntului *basm*, așa cum apărea ea la Hasdeu, este redusă, în lucrarea lui Pușcariu, la o explicație de cîteva rînduri. În comparație cu lucrarea lui A. Philippide, predecesorul imediat, la Pușcariu concesiile enciclopedice rămîn totuși încă flagrante. Sextil Pușcariu nu a renunțat cu totul la expunerea *narativă* a sensurilor unor cuvinte vechi și populare. „În timpurile vechi — ni se arată la începutul explicației cuvîntului *caș* —, *caș* era și la noi, ca astăzi la aromâni, megleniți și istroromâni, termenul generic pentru orice fel de brînzeturi... Mai tîrziu, sensul s-a specializat. Dacă în unele regiuni din Ardeal — la orașe — sub *brînză* se înțelege numai brînză sărată..., iară cu *caș* se numesc toate brînzeturile streine...” etc. etc. Definiția *hînsarilor* constituie un mic paragraf de istorie națională (— „la origine, *hînsarii* par a fi fost un fel de haiduci slobozi și se pot constata în sec. XV în Țara Românească. Cînd Vlad Dracul impută

brașovenilor, pe la 1431—1433, că adăpostesc ...”), iar cea a cuvîntului *bade* începe, la rîndul ei, cu analiza unei ipoteze sociologice (— „cuvîntul *bade* era odinioară, cînd românii trăiau în comunități mai mici și, prin urmare, cei ce se întilneau zilnic se și cunoșteau, termenul general prin care cineva se adresa unui bărbat mai în vîrstă... de cîte ori, nefiindu-i rudă ...”)¹.

Alteori definiția lingvistică propriu-zisă este urmată sau precedată de elemente ale lanțului asociațional, exterioare cuvîntului de definit, dar care ar forma, după Pușcariu, „atmosfera cuvîntului”². Astfel, despre *cal* ni se spune că „nechează (ninchează), rîncează, (s)forăie (fornăie), miho(eșt)e (mihoteșt)e”, că are „mai multe umblete: la pas, în trîncăneală (trîncălău) sau la țacăneală, în trepegior, în treapăd”, că „după fire, temperament, constituție etc. se zice că e: aprig, ager, iute, sirep, trăgaci, sumeț, fără splină, moale, leneș” etc. etc.; *lacrimile* sînt niște secreții care „umplu, podidesc sau îneacă pe cel ce nu le stăpînește” și care „ies, pornesc, pică, ciuruiesc sau curg din ochi”; în sfîrșit, *jurămîntul* „se face, se dă, se depune, se prestează, se deferă, se ia cuiva”, iar „cel ce nu-și ține jurămîntul fără să fie dezlegat de el își calcă jurămîntul” etc. În unele cazuri, definiția a fost înlocuită cu totul prin asemenea elemente tangente, asociaționale. De exemplu, primul sens al cuvîntului *foc* a primit această unică precizare „explicativă”: „focul se aprinde sau se încinge, arde (... cu pară, cu flacăra, cu vîlvătaie sau înăbușit, mocnit) și se stinge...”, care, desigur, nu poate fi considerată definiție.

Nici definițiile-tip preconizate de autor, în introducerea dicționarului, la numeroase cuvinte derivate, despre care am amintit mai sus, n-au fost în general folosite în practică, de data aceasta spre lauda lexicografului; formulele etimologico-gramaticale au fost adesea înlocuite cu definiții propriu-zise, explicative. La *boierime*, de exemplu,

¹ Vezi și I. Coteanu, *Probleme și soluții lexicale în Dicționarul limbii române*, în *Limba română*, XV (1966), nr. 5, p. 480—482.

² Sextil Pușcariu, [broșura] *Dicționarul Academiei*, cit., p. 26.

după formula-tip „colectivul lui *boier*, derivat prin suf. *-ime*“, s-a adăugat adevărata explicație: „boierii, clasa boierească, aristocrația, nobilimea“; la *cumpărător*, *înălțime* etc. (prevăzute inițial a fi rezolvate semantic prin formule-tip) întâlnim numai definiții propriu-zise.

Autorul se arăta sceptic în privința utilizării sinonimiei, considerând că „numai foarte rar“ sinonimele „sînt desăvîrșite“¹, dar precizase că „limba literară are cu mult mai multe sinonime decît dialectele, căci ea primește cuvinte din toate regiunile“². În consecință el adună, mai ales la termenii literari, o mare bogăție sinonimică, neîntrecută pînă astăzi în istoria lexicografiei române: 46 de sinonime regionale apar, de exemplu, la cuvîntul *cartof*, și 16 sinonime regionale la *chibrit*. Se constată chiar, contrar precauțiunilor inițiale, unele abuzuri în selectarea cuvintelor sinonime, considerîndu-se ca atare și unii termeni ale căror limite semantice coincid numai parțial.

Cu rezervele arătate, secțiunea explicativă rămîne în general remarcabilă, putînd fi consultată și astăzi cu mult folos. Impresionează în mod deosebit efortul de a identifica în materialul lexical cît mai multe nuanțe semantice reale, neînregistrate în alte opere lexicografice. Există și tendința, într-un fel firească, de a favoriza analiza semantică a cuvintelor vechi, populare și regionale, în dauna neologismelor, care sînt tratate mult mai sumar. Pentru cele dintîi, lucrarea rămîne un izvor de informare și un instrument de lucru fundamental. Pentru prima oară se arată, într-o operă lexicografică, că unele definiții consemnate pot să nu corespundă „ultimelor rezultate științifice“, întrucît lucrarea a înregistrat în mod obiectiv situația semantică a cuvintelor așa cum rezultă ea din toate izvoarele³; în sfîrșit, vizîndu-l probabil pe Hasdeu, la care se manifestase tendința de a reduce aspectele variate ale cuvintelor polisemantice la un aspect semantic unic, Pușcariu se arată mereu adeptul

¹ *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea 1, cit., p. XXXVI.

² *Ibidem*.

³ Sextil Pușcariu, [broșura] *Dicționarul Academiei*, cit., p. 27.

ideii că de obicei un cuvînt nu reprezintă o idee unică, ci un ansamblu de idei¹, care trebuie consemnate în dicționar.

★

Problema „clasificării înțelesurilor“, a filiației semantice, cum spunem noi astăzi, l-a preocupat în mod deosebit pe Sextil Pușcariu. El considera că orînduirea sensurilor în interiorul cuvintelor polisemantice trebuie să constituie neapărat „grija de căpetenie a lexicografului“ și că aceasta nu poate fi făcută după criteriile formale sau întîmplătoare². Într-un dicționar cu caracter istoric, cum este și acela pe care îl discutăm aici, criteriul de bază, singurul îndreptățit în clasificarea accepțiunilor, este cel etimologic. Așadar, nu uzul, ci vechimea sensului va prima în organizarea accepțiunilor: „nu vom înșira la locul întîii [accepțiunea]... cea mai răspîndită..., ci vom așeza în frunte sensul cel mai vechi“, scrie Pușcariu³. Astfel formulat, criteriul istoric în organizarea materialului lexical nu este nou, căci el mai fusese expus, chiar mai explicit, în dicționarul lui Laurian și Massim. Pușcariu aduce însă o completare originală acestui principiu cunoscut, completare legată și de situația specifică a limbii române: el sugerează că nu este obligatoriu ca cel mai vechi sens *atestat* să fie în mod real și primul sens al cuvîntului românesc; uneori sensul etimologic „se păstrează... într-un exemplu modern“⁴. Într-adevăr, limba română avînd o tradiție a scrisului relativ redusă, textele nu pot constitui mijlocul unic pe baza căruia să se stabilească vechimea unui sens; faptul că o anumită accepțiune apare în texte tîrzii nu probează neapărat ulterioritatea ei față de alte accepțiuni, căci ea a putut exista în mod real, ca sens etimologic, cu mult înaintea textelor scrise și n-a apărut din întîmplare în textele cele mai vechi. Așadar, pentru prima oară în istoria lexicografiei noastre se arată (deși nu suficient de clar) că

¹ Sextil Pușcariu, *Études de linguistique roumaine*, cit., p. 353.

² *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea 1, cit., p. XXIX.

³ *Ibidem*, p. XXXI.

⁴ *Ibidem*.

indicele de vechime a atestării se subordonează indicelui semantic etimologic.

Deși foarte important, principiul nu poate fi totuși redus la această recomandare generală, cum a făcut Pușcariu, căci regula are numeroase excepții; în cazul cuvintelor cu etimologie necunoscută ori nesigură, al formațiilor onomatopoeice, al împrumuturilor recente, criteriul de filiație semantică amintit este în realitate nerecomandabil sau inaplicabil. Viața împrumuturilor recente, de exemplu, poate fi urmărită în textele limbii debitoare încă din momentul împrumutării, și, prin urmare, pentru ele vechimea atestării are o importanță hotărâtoare în clasificarea înțelesurilor: cel mai vechi sens atestat trebuie să fie primul sens al neologismului polisemantic. Aplicând neologismelor aceleași criterii de filiație ca și cuvintelor vechi (în mare parte din cauza lipsei unui material mai bogat din izvoare), responsabilul dicționarului a transpus în limba română succesiunea semantică din limba de origine, inventând verigi inexistente ori inversând verigi semantice reale. *Cinism*, de exemplu, este înregistrat în dicționar mai întâi cu sensul de „doctrină a școlii filosofice cinice”, neatestat și de fapt inexistent în limba română, care a împrumutat doar sensul derivat, de „atitudine, faptă, vorbă etc. de om cinic” (de altfel, singurul atestat); *chintesență* începe de asemenea cu un sens filozofic neatestat și neexistent în limba română („substanță eterată, considerată ca al cincilea și cel mai subtil element...”), fiind urmat de altul, real („partea cea mai de seamă, cea mai prețioasă...”); primul sens înregistrat la *clientelă* („totalitate a clienților unui patron ori patrician”, la romani), susținut de un izvor din secolul nostru, e urmat de un al treilea („ocrotire, sprijin, apărare...”), atestat la Șincai și Bălcescu; în sfârșit, *figură* începe cu o accepțiune („formă vizibilă a unui corp”) pentru care nu s-au putut da izvoare, și continuă cu una („forma obrazului, expresia feței”) având izvoare încă de la Dosoftei.

Și concentrarea cuvintelor în „cuiburi” lexicale a avut unele consecințe negative asupra filiației semantice: aceasta a fost simplificată în mod excesiv la termenii subsumați. Substantivul *clocitură*, subordonat verbului

cloci, a primit, de exemplu, o asemenea definiție: „acțiunea de a cloci, clocire, clocit, cloceală; fimpul clocitului; rezultatul clocirii; spec. oul clocit, cuibarul lăsat...; cățel (de insecte); apă stătută...; vin rău...; mâncare rea, stricată...; aer stătut și închis; pepene copt mai mult la soare...; om leneș, trândav..., slab, gălbinișos, palid”. Nu mai puțin de 11 sensuri diferite au fost concentrate aici sub o enumerare unică.

În ciuda acestor limite, lucrarea elaborată sub redacția lui Sextil Pușcariu rămâne cel mai remarcabil dicționar istoric din lexicografia românească. Față de *Etymologicum*, care, așa cum am arătat, mergea pe linia generală a contopirii sub un singur sens a mai multor nuanțe semantice, cu sacrificarea filiației însăși, în noul dicționar ne întâmpină o interpretare semantică de o mare bogăție și finețe, cu o organizare de obicei excepțională. Sensurile au fost despărțite în numeroase ramificații, cu cele mai diverse sisteme de izolare (cifre romane și arabe, litere mari și mici, bare duble și simple etc.), împrumutate, în mare parte, din lexicografia franceză. Pentru prima dată în istoria lexicografiei noastre, organizarea semantică a materialului se face în mod sistematic pe două linii principale: prin *coordonare* și *subordonare*. Potrivit acestui principiu de organizare, sensurile de egală importanță au fost izolate, ca sensuri principale pe același plan, după cifre, iar cele secundare, dependente, ramificate din sensurile principale, au fost subsumate acestora. Lui Pușcariu îi datorăm așadar noțiunea de *sub-sens*. La verbul *așeza*, de exemplu, în cadrul celor 19 sensuri principale (grupate sub cifre), sînt înregistrate 33 de subsensuri, de accepțiuni dependente, cu definițiile de rigoare. A fost întreprinsă în lucrare o remarcabilă operație de ierarhizare a sensurilor în cadrul filiației semantice, care ne oferă o bogăție semantică diferențiată, indicîndu-ni-se nucleele principale în jurul cărora s-au grupat accepțiunile secundare, în ordinea lor istorică. 37 de sensuri principale și secundare la *căuta*, 7 la *cerbice*, 22 la verbul învechit și regional *cure*, 21 la *căpătii* (dintre care 12 subsumate), 23 la *față*, 7 la *făgădui*, 17 la *întra*, toate remarcabil organizate, iată doar cîteva exemple care demonstrează bogăția semantică a artico-

lelor și care constituie una dintre principalele calități ale lucrării, cel puțin pentru cuvintele de uz comun, învechite, populare și regionale. Rareori, la aceste cuvinte, cititorul obișnuit sau cercetătorul pretențios vor consulta fără folos dicționarul.

★

Redactorul responsabil al lucrării își exprima regretul, la începerea elaborării dicționarului, că materialul lexical pe care el se baza era, cantitativ și calitativ, insuficient. Se semnala absența din bibliografie a unor texte vechi capitale ca *Palia* de la Orăștie, *Noul testament* de la Bălgrad, *Pravila* de la Govora, a unor scriitori moderni ca I. Budai-Deleanu, *Heliade* sau *Bolintineanu*, dar mai ales lipsa unui material satisfăcător cules din limba vorbită pe popor. Presiunea de a realiza, chiar în aceste condiții, dicționarul l-au obligat să pornească totuși la lucru, pentru a nu prelungi termenele de apariție. Multe dintre golurile bibliografice au fost ulterior umplute. Preluând fișierul lui A. Philippide, Sextil Pușcariu a inițiat în „mers”, în cursul muncii de redactare, o serioasă campanie de îmbogățire a materialului lexical, triplînd, pînă la urmă, numărul titlurilor bibliografice folosite inițial. Astfel, la încheierea literei *B* lista celor 199 de izvoare, preluată de la A. Philippide, a fost mărită la 370 de titluri; la încheierea literei *I* bibliografia cuprindea 493 de titluri, iar la apariția literei *C* (elaborată după *I*) ea număra 553 de titluri. Pe la jumătatea muncii de redactare, în 1926, Pușcariu arăta că „prin extrasele făcute de la 1906 încoace... numărul fișelor întreze astăzi milionul”¹, iar în 1931 el adăuga informația că „materialul cules de învățatul profesor de la Iași” a fost „augmentat la mai mult de dublu”². Cu toate progresele cantitative înregistrate, materialul lexical, nedepășind cu mult cifra de un milion de extrase, a rămas insuficient pentru a realiza, în cele mai bune condiții,

¹ Sextil Pușcariu, [broșura] *Dicționarul Academiei*, cit., p. 10.

² *Academia Română, Anale* [Dezbateri], tomul LI, cit., p. 202

istoria unui vocabular românesc estimat la peste 100 000 de cuvinte. *Heliade-Rădulescu*, Gh. Asachi, Gh. Lazăr au rămas absenți pînă la urmă din fișierul lucrării; n-au intrat în el nici periodicele din secolul al XIX-lea, atît de reprezentative pentru perioada de înflorire a limbii române literare, și nici suficiente opere științifice (în sens larg), fapt care face ca viața neologismelor să înceapă, în mod fals, aproape invariabil, cu unul și același izvor, opera lui Titu Maiorescu; secolul al XVIII-lea, mai ales a doua sa jumătate, este cu deosebire slab reprezentat în dicționar.

Sextil Pușcariu voia să dea izvoarelor un rol extrem de important și complex în cadrul lucrării. Cu ajutorul lor autorul nu urmărea doar să demonstreze în context existența sensurilor înregistrate; ele trebuiau să înfățișeze cuvintele și sensurile „în evoluția lor istorică”¹; pe de altă parte, prin numărul de izvoare folosite, proporțional cu acela aflat în fișierul lucrării, dicționarul trebuia să ofere „o imagine despre frecvența cuvintelor în limbă”². Tot prin citate urma să se arate „vechimea” și „extensiunea geografică” a cuvintelor înregistrate, precum și stilurile în care ele apar³. Urmărirea evoluției istorice a cuvintelor prin izvoare îl apropie pe Sextil Pușcariu de Hasdeu, iar indicarea frecvenței lor, de Laurian și Massim, care recunoscuseră, pentru prima oară în lexicografia română, dar numai teoretic, utilitatea metodei statistice în dicționarele istorice⁴.

Prin modul de folosire a izvoarelor, noul dicționar academic se deosebește, adesea radical, de versiunile anterioare. Față de predecesorul imediat, care limitase la trei numărul maxim de citate ilustrative pentru fiecare cuvînt ori sens, în lucrarea condusă de Pușcariu numărul izvoarelor se poate ridica, potrivit unor nece-

¹ *Ibidem*, p. 203.

² Sextil Pușcariu, [broșura] *Dicționarul Academiei*, cit., p. 26.

³ *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea 1, cit., p. XXIII—XXIV.

⁴ Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. I, cit., p. 135.

sități diferențiate, pînă la cîteva zeci, în așa fel ca fiecare segment dintr-o epocă istorică să fie reprezentat prin texte : 10 izvoare ilustrative apar, de exemplu, la unul dintre sensurile cuvîntului *cislă*, 13 la primul sens al lui *ciolpan*, 15 la cel de-al doilea sens al lui *chef*, 25 la cîte unul dintre sensurile cuvintelor *chinui* și *cort*, 28 la primul sens al lui *coasă* etc. Față de *Etymologicum*, în noul dicționar academic contextele ilustrative sînt reduse la volumul strict necesar pentru înțelegerea sensului cuvintelor, iar izvoarele folosite sînt în mai mare măsură organizate cronologic, începînd de la textele culte vechi spre cele moderne și terminînd cu izvoarele populare. Dicționarul a putut rareori să împingă în urmă, în timp, atestările care apar în *Etymologicum* (în porțiunea lor comună), dar în schimb a realizat, prin completarea izvoarelor, un mai mare echilibru între diversele epoci din istoria limbii române. Ca volum global de izvoare, lucrarea nu are precedent în istoria lexicografiei naționale, întrecînd deci *Etymologicul* lui Hasdeu și constituind pînă astăzi principala sursă de informație pentru toți aceia care se interesează de istoria lexicului limbii române.

Insuficiența materialului lexical rămîne însă evidentă la împrumuturile recente. Autorul a acordat o mai mică importanță neologismelor în ansamblul lucrării, fapt justificat, teoretic vorbind, prin „tinerețea“ acestor elemente lexicale, prin existența lor recentă în limba română. Dar această realitate obiectivă a fost transformată în una subiectivă : s-a renunțat aproape cu totul la ideea de a se mai urmări existența istorică a neologismelor, care adesea au fost ilustrate cu izvoare întîmplătoare. Faptul poate să surprindă întrucît, în cazul neologismelor, exista posibilitatea reală de urmărire istorică, încă din momentul actului împrumutării. Neexploatîndu-se această posibilitate, dicționarul ne prezintă neologismele cu izvoare mult ulterioare datei cînd au fost împrumutate. Iată, în acest sens, cîteva exemple semnificative de la litera *F*, alese aproape la întîmplare : *facial* (înregistrat fără izvoare ; apare în texte începînd din 1843, cf. N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*,

București, 1962, p. 204 și urm. ; toate indicațiile de datare care urmează sînt extrase din aceeași lucrare) ; *factor* (DA : 1896 ; apare în texte încă din 1777) ; *facultate* (DA : la T. Maiorescu ; în realitate, există de la Șincai) ; *falangă*, *fanerogamă*, *farmacie* (toate trei, fără izvoare în DA ; apar în texte din 1843, respectiv 1841 și 1830) ; *fază* (DA : la T. Maiorescu ; apare din 1834) ; *febră* și *fecunda* (înregistrate fără izvoare în DA ; apar din 1842, respectiv din 1844) ; *fecunditate* (DA : la Iorga ; în realitate, e înregistrat în 1838) ; *femur* și *fermenta* (fără izvoare în DA ; există în texte din 1843, respectiv din 1816) ; *fermentație* (în DA, la Poni, în 1891 ; există din 1813) ; *fertil* (DA : la T. Maiorescu ; apare din 1842) ; *fibră*, *filtra*, *filtru* (în DA, fără izvoare ; există în texte din 1830, respectiv 1845 și 1834) ; *fiolă* (în DA : M. Eminescu ; în realitate, apare de la Șincai) etc. etc. Rezultă că lucrarea nu satisface în privința izvoarelor folosite la neologisme, cu toate că ea înregistrează, chiar și aici, importante progrese în comparație cu dicționarele românești anterioare.

*

Mari merite au autorii noii versiuni a dicționarului academic în privința *unităților frazeologice*. Încă în varianta elaborată de A. Philippide se renunțase la procedeul antiistoric (folosit în *Etymologicum*) de a izola toate unitățile frazeologice la sfîrșitul cuvîntului polisemantic ; lingvistul ieșean integrase aceste îmbinări lexicale în filiația semantică a articolului, subordonîndu-le, pe fiecare, direct sensurilor din care ele se dezvoltaseră, iar, pe de altă parte, dăduse acestei secțiuni o mai mare extensiune. În dicționarul condus de Pușcaru este continuată linia predecesorului imediat ; materialul lexical a fost îmbogățit într-o asemenea măsură încît lucrarea a devenit, și din acest punct de vedere, cea mai completă operă lexicografică românească. Au fost înregistrate, de exemplu, 50 de unități frazeologice la cuvîntul *față* (locuțiuni, proverbe, sintagme „neutre“, expresii și compuse), 63 la verbul *băga*, 112 la substantivul *coadă*, 224 la *iarbă* etc. Adesea volumul ocupat de unitățile frazeologice

În cadrul articolelor întrece pe acela al tuturor celorlalte secțiuni luate laolaltă, căci, față de versiunea lui Philipide, în cea următoare secțiunea are două însușiri suplimentare, care îi sporesc considerabil volumul și valoarea: pe de o parte, s-a urmărit nu numai înregistrarea unui mare număr de unități frazeologice, ci și a tuturor variantelor sub care circulă acestea, cu un cuvânt surprinderea diversității în unitate, ținându-se seamă de fiecare izvor în parte; pe de alta, s-a încercat, întocmai ca la sensurile propriu-zise ale cuvintelor, să se illustreze aceste unități cu cât mai multe izvoare, spre a se stabili în amănunt existența lor istorică. La cuvântul *ban* („monedă”), spre exemplu, sintagma *bani gata* este însoțită de toate variantele găsite în texte (*bani gheață*, ~ *buni*, ~ *peșin*, ~ *naht*, ~ *numărați*, ~ *numărătoare*); expresia *cît ai bate din palme* (v. sub *cît*) apare cu nouă variante sinonime (*cît ai bate în palme*, *cît ai scăpăra din amnar*, *cît te-ai șterge la ochi*, *cît ai clipi din ochi*, *cît clipeala ochiului*, *cît ai zice pis*, *cît cioara în par*, *cît trece cioara peste gard*, *cît ai potcovi puricele*), *a bate podurile* (v. sub *bate*) cu cinci variante, *a face cuiva pe chef* (v. sub *face*), cu zece. O altă expresie, (*a trage*, *a privi*, *a se uita cu coada ochiului*, este urmărită în vechile texte bisericesti și istorice, la scriitorii moderni și contemporani, în creația populară (v. sub *coadă*); *a intra în urechile (cuiva)* apare atestată încă din Psaltirea scheiană și Codicele voronețean (v. sub *intra*), iar *a-și aprinde paie în cap* (v. sub *aprinde*), cu izvoare tîrzii, este explicată prin texte proprii din veacul al XVIII-lea, din care rezultă că expresia s-a născut din obiceiul oamenilor de a-și aprinde pe cap paie sau rogojini, în timpul procesiunilor domnești, spre a atrage atenția asupra lor și a putea înmîna domnului jalbe. Unitățile frazeologice sînt sistematice și bine definite, uneori cu adaosuri de tip enciclopedic. Ceea ce s-ar putea obiecta autorilor este îndeosebi faptul de a nu fi ales întotdeauna cuvîntul „cheie”, cel mai semnificativ, la care să înregistreze aceste unități¹,

¹ Compusele, de exemplu, care, din punct de vedere semantic, au valoarea unui cuvînt unic, n-au fost grupate fără excepție la primul element component.

sau de a le fi înregistrat în mai multe locuri, adesea în formulări și cu definiții diferite¹.

Oricum, impresia pe care o lasă lucrarea prin bogăția și diversitatea unităților frazeologice, prin explicațiile insistente și exacte ce le însoțesc, precum și prin volumul izvoarelor folosite, este în mod global covârșitoare.

★

Indicațiile asupra *formelor gramaticale*, deși relativ numeroase, sînt în general nesistematice și rezultă din aplicarea, de altfel inconsecventă, a unui principiu recunoscut chiar de Pușcariu ca „destul de arbitrar”². Autorul a admis existența unei declinări și conjugări regulate în limba română și, în consecință, și-a propus să înregistreze în lucrare doar formele-tip neregulate, precum și cazurile de dublete (de plural, prezent indicativ etc.). Astfel, apar notate, ca neregulate, pluralele unor substantive ca *hram* (*hramuri*), *hrean* (*hreanuri*), *coerede* (*coerezi*), *cof* (*cofuri*), prezentul indicativ al unui verb ca *așeza* (*așez*), precum și dublete (ori triplete etc.) de plural sau de prezent indicativ la cuvinte ca *așezămînt* (pl. *așezăminte*, ~ *mînturi*), *cofă* (pl. *cofe*, *cofi*), *cotoroi* (prez. ind. pers. 3 *cotoroie* și *cotoroieste*), *crivală* (pl. ~ *vale*, ~ *vele*, ~ *văli*), *împărți* (prez, ind. *împart* și *împărțesc*), adesea arătîndu-se care dintre formele paralele existente este cea mai cunoscută. Dar cum limita dintre „neregulat” și „regulat” este greu de stabilit la nivelul întregului lexic, principiul selectiv aplicat în alegerea și consemnarea formelor gramaticale-tip ne apare de multe ori subiectiv. De exemplu, la numeroase verbe de conjugarea I care nu au prezentul indicativ „regulat”, adică terminat în *-ez*, el nu este totuși consemnat (v. *consista*, *consuma*, *conturba*); la unele substantive cu plural regulat (ex. *consistoriu*, *contele*) acesta se indică, iar la altele, cu dublu plural (ex. *convoi*), nu apare nici o indicație în acest sens. În privința formelor gramaticale, deci, noua versi-

¹ De comparat, în acest sens, *bani gheață*, înregistrat la *ban* și la *gheață*.

² *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea 1, cit., p. XXVII.

une a dicționarului academic este mai săracă și mai inconsecventă în comparație cu lucrarea predecesorului imediat.

★

Analiza noastră a ajuns, în sfârșit, la ultima secțiune a articolelor din dicționar: *indicația etimologică*. Redactorul responsabil al lucrării a acordat o mare importanță cunoașterii originii cuvintelor înregistrate, considerând identificarea etimologică drept „temelia oricărei cercetări filologice”¹. Totodată el aprecia, cu un spirit autocritic exagerat, că, datorită insuficienței dezvoltării a disciplinei, „partea etimologică va fi cea mai nedeplină” din lucrare². S-a luat hotărârea de a se reține în dicționar „numai achizițiile sigure ale științei”³. N-au putut fi ocolite totuși unele etimologii probabile, la care s-au indicat și izvoarele unde ele se găsesc explicate⁴. Cît despre cuvintele cu etimologie controversată, la acestea autorul și-a îngăduit să facă ample expuneri de motive, potrivit principiului că „motivarea unei etimologii care nu e evidentă e necesară precum e necesar a arăta și cari sînt greutățile cari fac îndoielnice alte etimologii”⁵. Mai reținem, din prefața lucrării, intenția autorului de a da indicații laconice la neologisme, precum și recunoașterea, deși cam unilaterală, a existenței etimologiei multiple la numeroase împrumuturi recente. Pușcariu subliniază undeva „neputința” de „a distinge... în cele mai multe cazuri,... dacă neologismul e un împrumut din latinește sau din franțuzește”⁶.

Ca proporții, secțiunea etimologică a dicționarului păstrează o cale de mijloc între versiunea lui Hasdeu și aceea a lui A. Philippide, fiind mai concentrată față de *Etymologicum*, dar evident mai amplă în comparație cu dicționarul lui Philippide. Dar nu volumul, ci valoarea acestei secțiuni interesează, desigur, în primul rînd.

¹ *Ibidem*, p. XXXVII.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, p. XXXVIII.

⁶ *Ibidem*.

Ca realizare globală, dicționarul nu are precedent nici din acest punct de vedere în lexicografia românească, și faptul că este folosit în mod curent ca etalon de comparație în analiza valorii etimologice a tuturor celorlalte dicționare arată clar nivelul său științific excepțional. Care sînt, în esență, caracteristicile acestei secțiuni?

La termenii moșteniți din limba latină, lucrarea dezvoltă linia antecesorilor și este de o siguranță remarcabilă. Compararea cu alte limbi romanice și cu dialectele române sud-dunărene se face mai ales la etimoanele reconstituite, mult mai numeroase față de dicționarele anterioare, precum și la etimologiile probabile.

În aparență, partea cea mai „nedeplină” a dicționarului o constituie etimologia termenilor regionali, căci pentru ei s-a manifestat o prudență deosebită și, în consecință, numeroase cuvinte regionale înregistrate sînt lipsite de indicația originii. Astfel, pentru a nu oferi decît un exemplu semnificativ, pe primele 31 de pagini ale literei *H*, foarte bogată în regionalisme, 59 de cuvinte nu au nici o indicație etimologică, iar 54 au doar indicații etimologice probabile ori simple sugestii. Totuși, unul dintre cele mai mari merite ale lucrării constă în faptul că mii de termeni regionali, unii pentru prima oară înregistrați într-o operă lexicografică, au primit, aici, etimologia lor exactă. Activitatea efervescentă din paginile revistei *Dacoromania* a furnizat dicționarului un imens material etimologic, cu date adesea sigure, folosite ca atare. Cine răsfoiește astăzi revista citată observă că eforturile cercetătorilor au fost canalizate de Pușcariu în primul rînd spre stabilirea originii cuvintelor regionale și că aceste eforturi s-au soldat cu succese evidente; trecute în dicționar, rezultatele apar pînă astăzi foarte solide.

Se mai observă că principiul etimologiei multiple nu se aplică în dicționar doar la cuvintele recent împrumutate, cum ar putea să rezulte din prefața lucrării, ci și la numeroase cuvinte vechi, populare și regionale pătrunse în limba română, în diverse regiuni ale țării sau în diverse epoci, din limbi diferite. *Cîrciumă* și *covaci* sînt,

de exemplu, explicate din slavă și maghiară ; *coțcă*, din sîrbă și maghiară ; *cergă*, din turcă și maghiară ; *cîrcioc*, din rusă și ucraineană ; *cardaș*, din turcă și sîrbă ; *catran*, din turcă, bulgară, sîrbă, rusă și maghiară etc. Pe aceeași linie, autorul folosește în dicționar ceea ce am putea numi „alternativa etimologică“, potrivit căreia unele cuvinte au intrat în limba română pe o singură cale, dar aceasta trebuie aleasă dintre mai multe alternative posibile : *cantă* ar putea fi de origine sîrbă sau maghiară ; *cîrtiță*, *colibă*, *colnic* pot proveni din bulgară ori din sîrbă ; *furculiță* ar putea fi un derivat intern (din *furcă*) sau un vechi cuvînt românesc de proveniență balcanică (întrucît se regăsește în albaneză, greacă și bulgară). Este pentru întia dată cînd un dicționar românesc folosește în mod sistematic metoda alternativelor în indicațiile etimologice, de obicei justificată.

Ori de cîte ori sensul etimonului nu corespunde cu sensul cuvîntului românesc, el se indică, după precizarea formei etimologice : aflăm astfel că *boată* („bîta mare“) are în sîrbă sensul de „baston“, că *bufariu* („carte bisericească“) însemna în slavă „abecedar“ etc. Pe linia lui Hasdeu, se folosește și aici procedeul de a cita pe primii autori ai unor etimologii, acceptate ca atare în dicționar : la *cataroi*, de exemplu, e citat ca autor al etimologiei Cihac ; la *caterisi* și *cernușcă*, Tiktin ; la *cerviș*, Cihac și L. Șăineanu etc.

Conform intențiilor exprimate în prefața lucrării, la cuvintele cu etimologie controversată discutarea originii este amplă, cu invocarea tuturor izvoarelor implicate : 14 rînduri sînt consacrate analizei etimologice la *adînc*, cîte 26 la *baie* și *colac*, 29 la *ciumpav*, 37 la *comanac*, 123 la *copil* („cuvînt de origine obscură“).

Pentru prima oară în lexicografia românească se indică sistematic, la alineatul etimologic, dubletele lexicale : *botă*, la *bîta* ; *colurie*, la *colir* ; *comanda*, la *comînda* ; *comision*, la *comisie* ; *cumineca*, la *comunica* ; *cumpăra*, la *compara* etc.

La cuvintele împrumutate se constată numeroase concesiile enciclopedice ; autorii au indicat adesea nu numai sursele directe din care acestea au fost preluate, ci și

sursele primare : la *aeronaut*, împrumutat din limba franceză, se arată și elementele grecești din care cuvîntul a fost format în franceză ; *bufon* și *cantalup* sînt explicate tot din franceză, dar se adaugă proveniența lor italienească în franceză ; *cositor* și *har* au etimoane slave vechi, dar și formele grecești care au stat la baza celor slave ; *halîma*, luat prin limba neogreacă, are înregistrat și etimonul turcesc al cuvîntului neogrec.

Modul de rezolvare a etimologiei derivatelor ridică unele probleme speciale. Inițial, iar pe alocuri și mai tîrziu, lucrarea a încercat să indice etimologia multor tipuri de derivate prin intermediul definiției : adoptînd, la abstractele verbale, participiile adjectivale, numele de agent, la diminutive și augmentative, precum și la alte formații interne, definiții mai mult etimologice decît explicative, cum am mai arătat¹, acestea au putut substitui cu totul indicația etimologică propriu-zisă. Autorul a înlocuit încetul cu încetul asemenea formule cu explicații semantice și a delimitat astfel mai net partea explicativă de aceea etimologică, pe aceasta deplasînd-o consecvent la finalul articolelor. Schimbarea de concepție amintită a fost, din păcate, serios limitată de o alta cu consecințe contrare : prin reorganizarea articolelor pe „cuiburi“ lexicale, termenii derivați subsumați n-au mai primit de obicei nici o indicație etimologică ; dintre derivatele subsumate *combatere*, *combătut*, *combativ*, *combîinare*, *combinat*, *custurar*, *cuvîntător*, *cuvîntăreș*, de exemplu, doar *combativ* a fost înregistrat cu etimologie. Procedeul ar părea mai puțin nerecomandabil dacă în unul și același „cuib“ lexical n-ar fi concentrate, laolaltă cu derivatele propriu-zise, și multe împrumuturi lexicale independente (*combatant*, *combativitate*, *combinație*, *combinezon* etc.²) ; această grupare eterogenă impunea, credem, introducerea etimologiei la toate cuvintele subsumate.

Cu toate aceste obiecții, conchidem că lucrarea are mari merite în secțiunea etimologică, fiind pînă astăzi

¹ Vezi mai sus, p. 55.

² Împrumuturile au de obicei indicația etimologică.

izvorul fundamental de informare în cercetarea științifică, și cel mai plin de sugestii dintre dicționarele românești.

★

Dicționarul academic elaborat sub conducerea lui Sextil Pușcariu reprezintă una dintre culmile lexicografiei naționale. Lucrarea oglindește personalitatea multilaterală a autorului, orizontul său larg, preocupările sale lexicologice profunde și statornice; cu riscul de a fi inconsecvent, Pușcariu și-a schimbat „în mers” importante principii de lucru, în scopul îmbogățirii și îmbunătățirii operei lexicografice. Deși neterminat, dicționarul poate fi considerat opera sa capitală. Ea ne oferă o foarte bogată listă de cuvinte și de variante lexicale, o interpretare semantică a izvoarelor de o neobișnuită finețe, o organizare a materialului suficient de riguroasă, de tip istoric, un mare număr de contexte ilustrative, din toate epocile și stilurile, cea mai amplă listă de unități frazeologice și cele mai sigure indicații etimologice din istoria lexicografiei românești. Calitățile lucrării covârșesc limitele ei și fac din ea o operă fundamentală a lingvisticii române și romanice.

4. Scria nouă a Dicționarului academic general

După transformarea vechii Academii Române în Academia Republicii Populare Române, în 1948, una dintre principalele sarcini ale lingvisticii naționale a rămas continuarea elaborării Dicționarului academic general. Între anii 1949 și 1952, un colectiv relativ numeros condus de academicianul Iorgu Iordan, și concentrat în Institutul de lingvistică din București, a efectuat revizia părții tipărite de Pușcariu, precum și o primă redactare a porțiunilor încă neelaborate din lucrare.

Între timp, conducerea forului academic „a considerat mai urgentă și mai utilă, pentru satisfacerea necesităților de ordin cultural ale unui public larg și mereu

în creștere de intelectuali..., elaborarea unui dicționar corespunzător acestor necesități”¹. De aceea, munca la marele dicționar a fost întreruptă timp de mai mulți ani, până în 1959, în favoarea *Dicționarului limbii române literare contemporane* (4 volume, 1955—1957) și a *Dicționarului limbii române moderne* (1958), opere lexicografice de limbă literară curentă, absolut și urgent necesare.

O dată îndeplinite aceste obligații imediate, revenea pe primul plan problema realizării dicționarului academic general. Dificultatea prealabilă cea mai serioasă care se ridica cu acest prilej ar putea fi rezumată în întrebarea: este necesar și posibil ca dicționarul început sub conducerea lui Sextil Pușcariu să fie continuat ca atare, sau lucrările trebuie luate de la început? În noile condiții, foarte diferite față de acelea în care fusese început dicționarul, acesta nu putea fi continuat fără numeroase modificări esențiale; oricât de valoroasă, lucrarea anterioară era depășită de progresele științei, nu numai ca orientare generală, ci chiar ca organizare și bogăție de ansamblu. În cazul continuării ei, erau deci necesare schimbări principale în metoda de lucru, ceea ce, în practică, ducea la efectuarea unei opere independente. Pe de altă parte, însă, a lua de la început munca depusă timp de patru decenii de antecesorii imediați însemna a amâna cu mulți ani elaborarea celei de a doua părți a dicționarului, încă neexistentă, și a dubla, în schimb, chiar dacă în condiții superioare, partea primă, de mult tipărită, a lucrării. De aceea, s-a considerat mai util ca noua versiune a operei lexicografice, fără a fi propriu-zis o continuare a celei anterioare, să înceapă de la litera *M*, cam de acolo de unde fusese întreruptă de Pușcariu, urmînd ca ulterior, după terminarea porțiunii pînă la *Z*, să fie elaborată, pe aceleași baze, întreaga porțiune de la *A* la *L*, inclusiv literele care nu apăruseră în versiunea lui Pușcariu. Drumul urmat în prezent de autorii dicționarului academic este din multe puncte de vedere atît de diferit de acela al antecesivilor, încît ni se pare necesar

¹ Iorgu Iordan, *Dicționarul limbii române*, în *Limba română*, XIII (1964) nr. 4, p. 301.

să facem unele precizări în acest sens. În paginile următoare ne propunem să relevăm trăsăturile mai importante care deosebesc cele două mari opere lexicografice.

★

Mai întâi, noul dicționar academic se deosebește radical de acela imediat anterior prin condițiile, așa-zicînd „externe“, în care este elaborat: trei echipe largi, la București, Cluj și Iași, lucrează paralel la redactarea dicționarului. La București se efectuează, sub conducerea lui Iorgu Iordan, Alexandru Graur și Ion Coteanu, revizia finală a materialului, în vederea predării lui eşalonate la tipar. Rezultatele cantitative obținute de aceste echipe vorbesc mai convingător decît oricare argumente în privința progreselor lucrării: în circa 6 ani de muncă efectivă, au fost predate în întregime la tipar (pe fascicule ori în tomuri) literele *M*, *N* și *O*, însumînd circa 2000 de pagini tipărite; în aceeași perioadă au fost redactate, în întregime sau în parte, alte trei litere, *P*, *R* și *Ș*, care vor trece la revizia finală. În mai puțin de un deceniu va putea vedea lumina tiparului o cantitate de circa 4000 de pagini. Noul colectiv se dovedește astfel de 7 ori mai productiv în comparație cu antecesorii imediați. Pentru întâia oară, în acești ani, lexicografia a devenit profesiune științifică permanentă, îmbrățișată de numeroși cercetători.

Noul dicționar academic se deosebește de versiunea anterioară și printr-o altă condiție „externă“ capitală, din care decurg numeroase consecințe practice: prin ceea ce Sextil Pușcariu numea „materialul lexical“. Preluînd materialul lexical existent, colectivul noului *Dicționar al limbii române* l-a augmentat în mod radical. În etapa de față a muncii sale, colectivul dispune de aproape trei milioane de extrase din izvoare, dar acest volum se află încă în continuă creștere. Numai la litera *M*, care începe noua versiune, s-a folosit o bibliografie cu 1627 de titluri, de aproape trei ori mai bogată în comparație cu cea mai bogat atestată dintre literele versiunii anterioare. Litera *P*, care s-a redactat de către colectivul lexicografic din București, a avut la dispoziție circa 360 000 de extrase, peste jumătate din cantitatea avută

de Pușcariu pentru întregul dicționar, la începerea lucrărilor. Izvoarele nou introduse încearcă să reprezinte cît mai armonios și mai complet toate epocile scrisului românesc, toate stilurile limbii și toate regiunile. Este de la sine înțeles că în aceste condiții, mereu îmbunătățite, multe dintre lipsurile semnalate în vechiul dicționar au fost înlăturate ori măcar diminuate: volumul articolelor apare acum și mai bogat, iar numărul de articole-titlu și de variante lexicale poate fi evaluat la cel puțin 150 000¹.

Ca dicționar general, noua versiune înregistrează toate cuvintele atestate în limba literară generală și în limbajul literaturii artistice, în vorbirea populară și regională, în textele vechi, dar încetează de a mai fi exhaustivă, ca și versiunea anterioară, la cuvintele aparținînd terminologiei tehnico-științifice. În privința selectării acestora, între cele două opere lexicografice există însă nete deosebiri de concepție: Pușcariu nega, cum am văzut, existența vreunui criteriu pe baza căruia s-ar putea stabili acceptarea ori respingerea neologismelor, considerînd operația de selectare un moment subiectiv; dimpotrivă, în noua versiune se aplică un criteriu de selectare științific: au dreptul să figureze în dicționar acei termeni ai limbajelor tehnico-științifice „care au pătruns sau manifestă tendința evidentă de a pătrunde în limba literară generală, în limbajul literar artistic sau în cel popular“; în mod practic, „dacă aceștia apar ...în cel puțin două stiluri diferite ale limbii“, existența verificată prin izvoare, „introducerea lor în dicționar este justificată“².

¹ Se realizează astfel însăși dorința lui Pușcariu care, în anul 1906, afirma cu oarecare amărăciune: „După experiența pe care o vom fi făcut cu această ediție dintîi, va trebui să adunăm un material nou din operele literare... și mai ales din limba vorbită de românii de pretutindeni. Cu ajutorul lui vom putea preciza mai lesne și vechimea și extensiunea geografică a cuvintelor, vom putea descoperi mai ușor evoluția schimbărilor de sens, vom găsi adeseori zalele pierdute ale lanțului“ (*Dicționarul limbii române*, tomul I, partea 1, cit., p. XL).

² *Dicționarul limbii române* (DLR), serie nouă, tomul VI, București, 1965, p. VI.

Am arătat că intenția lui Pușcariu de a asigura lucrării sale „o unitate desăvârșită“ n-a izbutit pe deplin, cu toate că materialul fusese elaborat de numai câțiva redactori și revizuit de o persoană unică. La începerea noii versiuni, problema unității de lucru se ridică în mod acut, în primul rând datorită faptului că dicționarul urma să fie redactat prin aportul unui mare număr de persoane, în orașe diferite și în echipe independente. De aceea, operația de redactare a trebuit să fie precedată de o lungă perioadă de îndrumare unitară. Îndrumarea s-a făcut pe baza unui amplu corp de norme de lucru alcătuit în acest scop, prin ședințe de lucru consacrate tuturor aspectelor teoretice și practice ale redactării, prin elaborări de probă, discutate în colectiv și în forul academic, prin schimb de experiență între redactori și între echipe etc. S-au realizat astfel premisele pentru un dicționar unitar.

În noua versiune, sistemul de concentrare a termenilor în „cuiburi“ lexicale a fost părăsit: fiecare cuvânt, cât de neînsemnat, apare înregistrat ca articol independent. Cu excepția cuvintelor având sensul încă neprecizat, toți termenii înregistrați au primit definiția de rigoare, redusă la elementele lingvistice explicative stricte. Așadar, intenția predecesorului de a limita enciclopedismul *Etymologicului* este dusă, în noul dicționar, până la ultimele ei consecințe, prin eliminarea totală a digresiunilor extralingvistice. În acest fel a fost creat un mai mare echilibru în organizarea semantică a articolelor, căci, după cum s-a văzut, în versiunea anterioară lărgirea excesivă a definiției, în sens enciclopedic, pe de-o parte, și comprimarea ori suprimarea ei, pe de alta, duseseră la unele contradicții interne flagrante. Pentru cuvintele din aceeași „serie“ semantică (de exemplu, numele de plante și de animale, de zile, luni, epoci, ere, de grade și ranguri sociale, de unități de măsură etc.), precum și pentru cele care aparțin aceluiași tip morfologic (de exemplu, diminutivele și augmentativele, abstractele verbale devenite substantive și participiile-adjective, numeralele și instrumentele gramaticale etc.) au fost stabilite scheme de tratare unitare și obligatorii. În sfârșit, pentru definiții autorii s-au servit de numeroase iz-

voare documentare speciale, care oglindesc progresele treptate ale cunoașterii; înregistrând din izvoare și accepțiunile care contrazic astăzi adevărul științific, dar care au circulat în mod real, lucrarea încearcă totodată să nu piardă în orice caz din vedere nici acest adevăr, consemnat la locul cuvenit.

Există unele deosebiri nete între cele două dicționare academice și în privința filiației semantice. Acceptând punctul de vedere al predecesorului că înlănțuirea semantică în interiorul cuvintului polisemantic trebuie făcută pe principiul indicelui etimologic, nu al uzului, noua versiune n-a preluat și ideea acestuia potrivit căreia indicele de vechime a atestării se subordonează fără excepție indicelui etimologic. În cazul cuvintelor cu etimologie necunoscută sau nesigură, al formațiilor onomatopeice, dar mai ales la împrumuturile recente, noua versiune a dicționarului a început în general filiația de la sensul cel mai vechi atestat, chiar dacă această orînduire contrazice (la neologisme) filiația semantică a limbii de origine. Astfel, *manual*, înregistrat în limba română mai întâi ca substantiv, la 1829, iar ca adjectiv abia în 1851, apare în dicționar cu această ordine semantică, chiar dacă ea nu coincide cu aceea a limbii de origine. Primatul vechimii atestării a fost aplicat chiar și la unele cuvinte vechi ori foarte vechi, atunci când s-a constatat că sensurile lor etimologice reprezintă reconstituiri ulterioare, pe teren românesc. Verbul *a mește*, de exemplu, se deschide cu sensul „a pregăti (o băutură) pentru a servi, a oferi de băut“, înregistrat în textele vechi, și nu cu „a amesteca“, sens etimologic reconstituit de latiniști, în secolul al XIX-lea.

Cele două opere lexicografice se deosebesc între ele și prin modul de folosire a izvoarelor. Deosebirea cea mai evidentă rezultă din volumul diferit de extrase de care a dispus fiecare dintre cele două lucrări. În prima versiune, insuficiența materialului lexical i-a obligat pe autori, contrar promisiunilor, să renunțe în practică la ilustrarea prin izvoare a continuității, extensiunii și frecvenței cuvintelor înregistrate; pe de altă parte, extrasele au fost despărțite la cuvinte în mod arbitrar, ca „izvoare ale definiției“ și „izvoare ilustrative“, în dublă

ordine cronologică. Fără a folosi întregul material adunat, autorii noului dicționar s-au străduit totuși să re-compună sistematic, cu ajutorul izvoarelor, viața complexă a cuvintelor și sensurilor, lucru în general posibil, datorită înmulțirii considerabile a acestor izvoare. S-a remediat îndeosebi situația neologismelor, fals reprezentate în dicționarul anterior. În noua lucrare, ordinea tuturor izvoarelor ilustrative este strict cronologică, încadrându-se astfel în caracterul de bază al operei, acela de dicționar istoric.

Am amintit faptul că în dicționarul elaborat sub conducerea lui Sextil Pușcariu a fost inclusă traducerea în limba franceză a sensurilor cuvintului românesc. Procedul fusese justificat, ca și la *Etymologicum*, drept o înlesnire făcută străinilor interesați de limba română. În noua versiune s-a renunțat cu totul la acest procedeu care, justificat ori nu, a dus la rezultate hibride, la concentrarea într-o singură operă lexicografică a două dicționare de tipuri diferite, cel bilingv devenind uneori un scop în sine și substituind cu totul explicația românească.

Pentru a încheia confruntarea întreprinsă, amintim că în actualul dicționar academic alineatul final al articolelor, cuprinzând etimologia, este mai redus decât în versiunea anterioară. Concentrarea se justifică prin două împrejurări generale: în primul rând, faptul că numeroase etimologii controversate au fost rezolvate în timp duce acum în mod firesc la înlocuirea explicației amănunțite cu una sumară precisă; în al doilea rând, multe explicații de amănunt care ar fi putut fi reținute în noua lucrare au fost lăsate pe seama *Dicționarului etimologic al limbii române*, care se elaborează în prezent, de către aceiași autori.

★

Faptele prezentate ni se par suficiente pentru a demonstra că *Dicționarul limbii române* care se realizează în acești ani, sub egida Academiei Republicii Socialiste România, încearcă să corespundă cât mai deplin exigențelor actuale ale disciplinei. Orientarea și structura noii opere lexicografice arată clar acest lucru. Pornind de la experiența înaintașilor, dar îmbogățind-o radical și

eliminând din ea tot ce nu mai corespunde progresului științei, colectivul de autori este totodată conștient că lucrarea pe care o elaborează nu va fi nici ea perfectă. Depunând eforturi sporite, autorii speră totuși să răsplătească cum se cuvine așteptarea de un secol a generațiilor de cititori. De la apariția primelor fascicule, lucrarea a fost întâmpinată cu căldură de specialiștii români și străini. Lingvistul spaniol Jesús Cantera a numit-o „un element de bază al lexicografiei române și un monument al filologiei romanice”¹, apreciere care ne umple de mândric, dar care ne și obligă.

¹ Jesús Cantera, în *Filologia moderna*, Madrid, tomul 23—24, aprilie-august 1966, p. 360—361.

II. DICȚIONARELE EXPLICATIVE GENERALE DE UZ CURENT

S-a văzut, din cele scrise pînă aici, că dicționarul lui Laurian și Massim avea să rămînă singurul dicționar academic general al limbii române în întregime terminat. Eforturile succesorilor de a relua opera pe baze noi, în primul rînd prin eliminarea exagerărilor latiniste, au dat remarcabile rezultate calitative, dar nu au izbutit să ducă la bun sfîrșit dicționarul. Progresele cantitative insuficiente ale lucrării, pe de-o parte, caracterul ei mai puțin accesibil publicului larg, pe de alta, au dat naștere, încă de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, unor inițiative particulare, care încercau să satisfacă mai operativ și pe o cale mai simplă nevoile reale crescînde ale acestui public. Pe rînd și-au încercat puterile, în afara forului academic, lingviști și filologi (cei mai mulți, de prestigiu) ca Lazăr Șăineanu, I. A. Candrea cu Ovid Densusianu, Al. Resmeriță, I. A. Candrea cu Gh. Adamescu, August Scriban. Numărul acestor inițiative, duse în general pînă la capăt, este totuși surprinzător de mic, dar el este mereu completat, pînă în zilele noastre, de numeroase dicționare explicative unilingve de tip special, în primul rînd pe terminologii.

De valori și cu structuri diferite, dicționarele explicative unilingve generale românești elaborate în afara forului academic, de la sfîrșitul secolului al XIX-lea încoace, au totuși unele trăsături comune izbitoare: cele mai multe fac numeroase concesii enciclopedismului, incluzînd în lista de cuvinte și nume proprii, apelînd la ilustrații ori indicînd etimologiile originare; acordă importanța convenită neologismelor, recunoscînd astfel valoarea lor reală în vocabularul limbii române; adoptă o organizare semantică în general istorică, dar mult simplificată pentru publicul larg; încearcă să illustreze cu citate din

autori sau cu exemple redacționale sensurile înregistrate; sînt concentrate în limitele unui singur volum.

Primul, în ordine cronologică, din această serie este faimosul dicționar al lui Lazăr Șăineanu, cea mai populară operă lexicografică din istoria lingvisticii românești, pînă după jumătatea secolului nostru.

I. Activitatea lexicografică a lui Lazăr Șăineanu

Ideea întocmirii unui dicționar al limbii române i-a venit lui Șăineanu încă în perioada studiilor universitare, puțin după anul 1880. Lectura unui mare număr de texte vechi și populare, făcută cu pasiune, și dublată de căutarea termenilor specifici în dicționarele existente, l-au dus pe autor la constatarea regretabilă că din aceste dicționare lipsesc numeroși termeni arhaici și populari. Intercalînd între filele Dicționarului român-francez al lui R. de Pontbriant (din 1862) file albe, el avea să completeze mereu lista de cuvinte a lexicografului predecessor, pînă la îmbogățirea ei substanțială; Șăineanu a obținut astfel o listă lexicală care, după cum declară el însuși, îi va servi în toate lucrările ulterioare privitoare la limba română¹. O puternică impresie i-a produs și dicționarul etimologic al lui Alexandru Cihac, din care a copiat de mîna, în întregime, în lipsa unui exemplar personal, lista de cuvinte și indicațiile etimologice fundamentale².

Activitatea lexicografică a autorului nu începe însă cu dicționarul limbii române, ci cu o serie de exerciții preliminare tangente, unele de mare întindere. Astfel, Șăineanu publică în 1885 lucrarea despre *Elementele turcești în limba română*, mult folosită de Hasdeu în *Ety-mologicum*, întocmește apoi un cuprinzător glosar al Cronicii lui Miron Costin (inclus în ediția lui V. A. Urechia,

¹ Luca Vornea, *Lazăr Șăineanu*, București, [1928], p. 14.

² C. Șăineanu, *Lazăr Șăineanu, 1859-1934*, București, 1935, p. 6, și D. Macrea, *Studii de istorie a limbii și a lingvisticii române*, București, 1965, p. 139.

din 1886—1888), în sfârșit tipărește două dicționare bilingve, unul german-român (în 1887) și celălalt român-german (în 1889), căutate în epocă, de vreme ce vor apărea și într-o a doua ediție (1901—1905).

Elaborarea propriu-zisă a dicționarului a durat circa un deceniu¹, intensificându-se între anii 1890—1896. În 1896 vedea lumina tiparului, la Craiova, *Dicționarul universal al limbei române*, de Lazăr Șăineanu, cuprinzând — cum se arată în subtitlu —: „1. Vocabularul complet al limbei vorbite și literare, arhaismele culturale, expresiunile idiomatiche, neologismele uzuale, accepțiunile cuvintelor în ordinea logică a evoluțiunii lor, cu exemple din viul grai și cu citațiuni din cei mai buni scriitori români; 2. terminologia științifică, artistică și industrială; 3. nomenclatura mitologică și folclorică; 4. [un] vocabular general biografic, geografic și istoric cu privire specială la România și la țările locuite de români“. Am reprodus în întregime acest subtitlu, deoarece el arată clar, cu unele exagerări editoriale de ordin comercial, intențiile autorului. La apariție, lucrarea a stîrnit printre intelectuali reacții foarte diferite; unele laude călduroase au fost înăbușite de critici adesea violente, al căror substrat îl aflăm de obicei în afara științei, urmărind, de pe poziții naționaliste, să discrediteze pe autor, evreu de origine.

Importanța istorică a dicționarului ne apare incontestabilă: fără a fi la acea dată „unica lucrare completă asupra vocabularului limbei române“, cum afirma unul dintre monografii savantului², ea reprezintă în orice caz prima operă lexicografică românească pentru mase, în primul rînd pentru arzătoarele nevoi didactice. Adresa precisă, profilul adecvat în mod excelent acestor nevoi, prețul accesibil, explică marile și îndelungatul succes de librărie al lucrării, fără precedent în istoria lexicografiei naționale și constituind un adevărat fenomen cultural. Într-o perioadă de peste patru decenii, pînă după moartea autorului, au apărut din dicționar nouă ediții succesive. Unele dintre aceste edi-

¹ D. Macrea, *Studii de istorie a limbii și lingvisticii române*, cit., p. 139.

² Luca Vornea, *Lazăr Șăineanu*, cit., p. 54.

ții ridică serioase probleme de datare, întrucît, din rațiuni comerciale, editura n-a indicat la toate anul publicării, iar prefețele lor, precum și monografiile lingvistului (printre care însuși fratele său, Constantin Șăineanu), ne oferă multe date care se dovedesc inexacte. Fără a discuta aici în amănunt erorile bibliografice existente, putem indica mai jos ca date certe de apariție (fixate pe baza unor izvoare complementare, în primul rînd pe baza periodicelor epocii, care semnaleză edițiile): anul 1896, pentru prima ediție; 1908, pentru a doua; 1914, pentru a treia; 1922, pentru a patra; 1925, pentru a cincea; 1929, pentru a șasea (ediție jubiliară, apărută la a șaptezecua aniversare a nașterii autorului); 1939, pentru a opta; 1943, pentru a noua; în sfârșit, ediția a șaptea n-a putut fi datată în mod exact.

Aportul autorului la îmbunătățirea edițiilor succesive a fost, din păcate, redus. Părăsind definitiv țara în 1901, în urma refuzului autorităților de a-i acorda cetățenia română, Lazăr Șăineanu n-a putut supraveghea îndeaproape fiecare nouă ediție, grija aceasta lăsînd-o în seama lui C. Șăineanu și a lui M. Stăureanu. De aceea, cu toate asigurările editurii, dicționarul înregistrează în timp puține progrese, devenind în cele din urmă un obiect de comerț în sine. Modificări mai însemnate, chiar structurale, asupra cărora vom insista în altă parte a lucrării, s-au produs numai la a doua ediție a dicționarului, lexicograful operînd în ea tot ceea ce a considerat îndreptățit din numeroasele recenzii publicate cu prilejul apariției primei ediții¹.

Așa cum am arătat deja în treacăt, intenția lui Lazăr Șăineanu a fost aceea de a realiza un „dicționar elementar“ destinat cu precădere „pentru școlile noastre“² și conceput ca o expresie a „uzului contemporan“³. De

¹ Cit despre afirmația editorilor din prefața celei de-a șasea ediții, după care „autorul însuși și-a revizuit lucrarea de la un capăt la altul, ... sporind în mod simțitor [s. n.] materialul lexical“, ea nu se confirmă la confruntarea atentă cu edițiile anterioare.

² L. Șăineanu, *În jurul unui dicționar*, în *Noua revistă română*, III (1901), nr. 28, p. 160.

³ L. Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*, Craiova, [1896], p. V.

aceea, surprinde altă afirmație a sa, potrivit căreia modelul urmat în acest scop ar fi fost celebrul dicționar al limbii franceze elaborat de M. Emile Littré¹, operă lexicografică de mari proporții și cu o structură foarte diferită de a dicționarului românesc. Cel puțin de la a doua sa ediție, dicționarul lui Șăineanu vădește în organizarea (și chiar în tratarea) materialului sensibil înrudit cu un alt model francez ilustru, cu una din edițiile mai vechi ale dicționarului lui Pierre Larousse (devenit abia în 1906 Micul Larousse, în structura sa actuală).

Epitetul „universal“ inclus în titlul lucrării este justificat de autor prin caracterul enciclopedic al dicționarului (în primul rând, prin prezența numelor proprii în lista de cuvinte)², precum și prin argumentul că în opera lexicografică figurează *întregul* material lexical „uzual“ comun din limba română³, termenul „universal“ echivalând, de fapt, în acest din urmă caz, cu „general“.

Expunerea de motive asupra limitelor impuse în lista de cuvinte se face atât în prefața dicționarului cit și în unele studii speciale. Șăineanu are o concepție clară și convingătoare în privința profilului cantitativ al lucrării. Ideea sa de bază este aceea că lucrarea trebuie să devină „un vocabular cit mai complet al limbei literare și uzuale, omițând în principiu orice termen ieșit din uz și orice vorbă de valoare locală“⁴. Se fac totuși numeroase excepții justificate cu așa-numitele „cuvinte istorice“ (sau de cultură), de exemplu cu numele de demnități, de monede, de măsuri etc. din trecut (unde, de fapt, nu cuvintele au dispărut, ci realitatea denumită cu ele), precum și cu regionalismele folosite de marii scriitori. Ambele excepții se întemeiază și pe caracterul predominant didactic al operei⁵. Ca dicționar al limbii uzuale, lucrarea

¹ L. Șăineanu, *În jurul unui dicționar*, cit. p. 161.

² Vezi *prefața* la a doua ediție, p. XI.

³ L. Șăineanu, *În jurul unui dicționar*, cit., p. 161.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Limitele impuse în lista de cuvinte echivalează însă cu mari renunțări față de dorința inițială, din perioada premergătoare elaborării lucrării, căci pe atunci Șăineanu considera drept cea mai mare lipsă a dicționarelor apărute tocmai ab-

acordă o deosebită importanță achizițiilor lexicale noi din toate domeniile vieții sociale: științe și arte, meserii, industrie și comerț. Această augmentare este însoțită de o măsură opusă: în afara cuvintelor arhaice și regionale excluse, lucrarea renunță să preia de la lexicografii înaintași numeroase cuvinte fără existență reală în vocabularul românesc (dar păstrate prin tradiție în dicționare) și lasă neînregistrate derivatele verbale care nu reprezintă un spor semantic față de cuvântul-bază. În sfârșit, la alegerea numelor proprii s-a avut în vedere reprezentarea cu precădere a realităților românești.

Dat fiind profilul elementar al dicționarului, rezultatele lui cantitative nu impresionează, ridicându-se, la prima ediție, la circa 30 000 de cuvinte-titlu, dintre care circa 7 000 sînt nume proprii¹. Comparată cu alte dicționare românești într-un volum, lista de cuvinte comune a lucrării ne apare astăzi destul de săracă, mai săracă chiar decît aceea aflată în dicționarul lui R. de Pontbriant, de la care Șăineanu pornise. Literele A și B, de exemplu, numără împreună cam 3000 de cuvinte comune, tot atîtea cîte are numai litera A în cunoscutul dicționar elaborat de I. A. Candrea și Gh. Adamescu. Dacă ne-am lua după unele indicații din edițiile succesive, ar trebui să credem că această listă a fost completată fundamental de autor în cursul timpului². Compararea edițiilor ne dezvăluie însă mari surprize din acest punct de vedere: cuvinte ca *abac*, *abdicațiune*, *abductor*, *abitațiune*, *abitu-riant*, *abjurațiune*, *ablațiune*, *aboli*, *aboliționist*, *abracadabra*, *abreviativ*, *abreviator*, *abreviatură*, *abscisă*, *absolutoriu*, *absorbant*, *abstenționist*, *abstergent*, *acalefe*, *acantopterigieni*, *acelerațiune*, *accesiune*, *aceea*, *acetos*, *aciditate*, *acomodabil*, *acrobatic*, *acromatism*, *acropole*, *acroter*, *actinot*, *actuar*, *acupunctură*, *acurat*, *adamantin*,

sența din ele a cuvintelor arhaice și populare; or, după cum constatăm, el însuși închide porțile arhaismelor și chiar multor cuvinte populare (considerate regionale).

¹ Vezi V. Săghinescu, *Vocabular românesc de vro câteva mii de cuvinte...*, Iași, 1901, p. 39; L. Șăineanu, *În jurul unui dicționar*, cit., p. 164.

² Vezi de exemplu a doua ediție, considerată „cu totul prelucrată și adăugită“.

adiacent (aproape toate neologisme), prezente în prima ediție, lipsesc din cele următoare, în care se adaugă un număr de cuvinte net inferior celor eliminate (de exemplu, *a prep., a art., aba interj., abandon, abdicare, abjurare, abracadabrant, absidă, absolvire, absorbiere, abținere, abulie, aburire, acarniță, acătare, accelerare, ac-de-mare, acetilenă, acomodare, adăpostire*, adică mai ales abstracte verbale). Așadar, în edițiile succesive numărul eliminărilor lexicale fiind mai mare decât acela al adaosurilor, lista de cuvinte regresează cantitativ în timp; prima ediție este în orice caz mai bogată în cuvinte comune decât oricare dintre edițiile următoare. Este adevărat că o bună parte a eliminărilor se justifică prin „îmbătrânirea“ în lexic a unor neologisme sau prin raritatea lor, dar cauza principală a noii selectări lexicale (operată în esență la ediția a II-a) o constituie reacția în general defavorabilă a recenzenților, care au reproșat autorului că înecă termenii fundamentali în masa celor puțini importanți, recent împrumutați. Reținând această obiecție, Șăineanu se arată dispus să cumpănească cu mai multă severitate dreptul de intrare a neologismelor în dicționar¹, și refuză adesea chiar propunerile binevenite de completare. Astfel, reproșându-i-se de a fi înregistrat pe *isomer* dar de a fi omis pe *polimer*, termen corelativ de egală importanță², lexicograful procedează, de la ediția a II-a, prin reducere, eliminând din lucrare pe *isomer*. Eliminarea neologismelor este oarecum compensată de introducerea a noi cuvinte regionale întâlnite la marii scriitori. Reținând, de exemplu, semnalarea lui J. Urban-Jarník că din prima ediție a dicționarului lipsesc cuvinte ca *bichiri, chiclaz, chilimboș, crancalic, răcădui* etc.³, toate existente în opera lui Creangă, Șăineanu le introduce, fără excepție, începând din a doua ediție. Așadar, structura listei de cuvinte se schimbă intrucîtva, în timp, în favoarea lexicului regional; așa cum am mai spus, din punct de vedere global modificările operate în lista de cuvinte rămîn însă

¹ L. Șăineanu, *În jurul unui dicționar*, cit., p. 169.

² Biron, *Un „Dicționar al limbii române“*, în *Convorbiri literare*, XXX (1896), nr. 12, p. 600.

³ J. Urban-Jarník, *Dicționarul universal al limbii române*. Dare de seamă, Brașov, 1897, p. 11.

puțin însemnate. Totuși, această listă a servit bine pe cititorii mai multor generații, care au găsit în lucrare atît vocabularul fundamental al limbii române cît și numeroși alți termeni populari, regionali, științifici ori de cultură generală întîlniți în textele citite. Ni se pare în orice caz foarte nedreaptă critica furibundă a lui V. Săghinescu, celebră în epocă, în privința lipsurilor cantitative ale dicționarului aici în discuție. În două broșuri special consacrate dicționarului¹, pornind cu rea-credință de la o premisă falsă, aceea că Șăineanu și-ar fi propus înregistrarea exhaustivă a vocabularului românesc, Săghinescu reproșează autorului absența din lucrare a circa 700 de termeni „fundamentali“ ca... *acana, acrișor, adăvăsi, adetiu, afanisi, ahotă, arfonistă, argalic, baib, bărătui, blagă, bontălu* etc., care, cum se vede, nici nu intrau în general în profilul dicționarului.

În privința organizării listei de cuvinte semnalăm, în sfîrșit, că (ținînd seamă de unele obiecții ce i s-au făcut la apariția dicționarului) Șăineanu desparte de la ediția a doua numele proprii de cele comune², grupîndu-le în două secțiuni independente. În acest fel structura dicționarului se apropie în mod evident de aceea a Micului Larousse (apărut cu doi ani înainte).

Care este, pe scurt, *organizarea lucrării* în partea de cuvinte comune?

Datorită caracterului ei elementar, autorul este obligat să opteze (cu rare abateri) pentru o singură formă lexică dintre mai multe existente, simplificînd deci realitatea lingvistică. Mai curios ni se pare principiul, neargumentat undeva, după care el s-a condus în indicarea accentului la cuvintele-titlu: cu excepția verbelor, la care accentul se indică în mod sistematic³, la celelalte cuvinte această indicație apare rareori, la elemente mai puțin cunoscute (ex. *rătoș; peruzeă, paceă*), dar fără o

¹ *Scrutare Dicționarului universal al limbii române de L. Șăineanu, Iași, 1898, și Vocabular românesc de vro cîteva mii de cuvinte...*, cit.

² Cu unele excepții de personaje de folclor, de titluri de opere etc., menținute în continuare în lista de cuvinte comune.

³ Dar nu de la primele ediții, în care verbele sînt înregistrate cu forma-titlu de prezent indicativ, nu de infinitiv.

consecvență clară. Modul de identificare a situației cuvintelor înregistrate, în raport cu limba literară, a suferit în lucrare modificări de concepție importante de la prima ediție la cele următoare. Astfel, „circulațiunea teritorială a cuvintelor“ și chiar situația lor istorică a fost stabilită, la prima ediție, doar pe baza cite unui citat „corespunzător“, urmînd ca precizări mai amănunțite în această privință să fie indicate într-un Supliment special¹, care n-a mai apărut. Începînd de la ediția a doua constatăm însă preocuparea insistentă de a stabili limitele de circulație, „pe cît o permit cunoștințele actuale“². Astfel, cuvinte ca *măzdri*, *pidosnic*, *ratoș*, *ritan* sînt localizate în Moldova, *sinic* în Oltenia, *răt*, *tenchiu* și *vinars* în Transilvania. Se atrage atenția că termenii „fără notațiune geografică aparțin limbei comune sau graiului muntean, care reprezintă... limba literară propriuzisă“³. În ciuda puținătății izvoarelor pe care s-a bazat, autorul a dat prețioase indicații asupra situației cuvintelor neliterare, confirmate în mare parte de operele lexicografice posterioare. Tot de la a doua ediție înainte se înmulțesc în mod considerabil indicațiile stilistice, mai ales acelea care arată apartenența la o anumită terminologie științifică.

Cum este și firesc într-un dicționar prin excelență explicativ, Șăineanu a acordat o deosebită atenție *definiției*. Analizînd din acest punct de vedere dicționarele existente, și în primul rînd *Etymologicul* lui Hasdeu, lexicograful remarcă faptul că prea adesea acesta a trădat „definițiunea verbală“ (adică explicativă), înlocuind-o prin echivalentul francez și transformînd astfel dicționarul unilingv într-unul bilingv⁴. Șăineanu se angajează să definească toți termenii, cît mai „simplu și clar“ (v. *prefața* la prima ediție). Pentru realizarea economiei de spațiu, la cuvintele sinonime explicația analitică este de regulă deplasată la unul singur dintre sinonime, cel popular sau mai cunoscut, în timp ce sinonimele consi-

¹ Vezi *prefața* la prima ediție, p. IX.

² Vezi *prefața* la a doua ediție, p. IX.

³ *Ibidem*, p. X.

⁴ L. Șăineanu, *În jurul unui dicționar*, cit., p. 160.

derate secundare se definesc doar prin sinonimul-bază. Din păcate, sinonimia și antonimia fiind înțelese într-un sens prea larg, autorul le folosește cu mari exagerări, legînd termeni între care nu se pot stabili, în realitate, relații de identitate sau de opoziție semantică. Astfel, au fost considerate sinonime *botniță* și *căpăstru*, *clevețesc* și *clefăiesc*, *conchid* și *indic*, *mazăre* și *bob*, *mohor*, *costrei* și *bursoacă*, *nădragi* și *tîrlici*, *olog* și *șchiop* etc. Criticat pe bună dreptate pentru asemenea abuzuri, L. Șăineanu trece de la ediția a doua în cealaltă extremă, reducînd în mod exagerat proporțiile sinonimiei și renunțînd cu totul la antonimii.

Prima ediție a lucrării conține și surprinzător de multe erori în conținutul explicației, în primul rînd la termenii aparținînd diverselor științe. Sînt de-a dreptul comice unele semnalări ale recenzenților V. Săghinescu, Biron (deja citați) și Gh. Licherdopol (în *Precuvîntare la Nomenclator merciolologic și tehnologic*, 1896): *baraca* a fost considerată, de exemplu, „colibă ce-și fac soldații în drum“, *catapiteasma* o „perdea de la altar“, *balerina* „dănțuitoare la comedia italiană“, *hreanul* o „rîdiche de mare“ (traducînd, probabil, pe francezul *gros radis*!), *straiul* o „pătură de învălit noaptea“, *prăseaua* „chingă de sabie“ etc. etc. Erorile flagrante au fost în general eliminate la a doua ediție, în care constatăm că autorul a procedat și la simplificarea definițiilor. În orice caz, efortul lexicografului de a da definiții scurte și explicite este încununat în mare parte de rezultate remarcabile. Pe alocuri nu lipsesc totuși unele elemente enciclopedice: la *abdicare* ni se indică cele mai răsunătoare renunțări la tron din istorie; la *lanternă* se dă anul invenției și numele inventatorului; la *nas* se explică, pe baza legilor vechi, originea expresiei *a tăia nasul*; în sfîrșit, la *vraci* se arată cum sînt alungate bolile prin descîntece, în credințele populare. Ca rezultat global, secțiunea explicativă a dicționarului lui Șăineanu reprezintă un progres evident în istoria lexicografiei române de la începutul secolului nostru, constituind un prețios instrument de informare rapidă; deși depășită net și practic scoasă din circulație de lucrarea, similară întrucîtva, a lui I. A. Candrea și Gh. Adamescu, la începutul dece-

niului al patrilea, ea ne apare și astăzi plină de sugestii și ar putea constitui oricând o bază pentru elaborarea unui nou dicționar elementar, cu caracter didactic.

Sensurile cuvintelor polisemantice sînt grupate după cifre și bare (acestea din urmă, folosite atunci cînd termenul își schimbă categoria morfologică sau cînd dezvoltă sensuri foarte diferite). Bogăția semantică este remarcabilă pentru o lucrare cu caracter elementar (11 sensuri, la *negru*; opt, la *pasiune*; șapte, la *îneca* și *plan*; cîte cinci, la *mazil* și *piept*; cîte patru, la *nas* și *splină* etc.). Dacă, așa cum am spus, lista de cuvinte a dicționarului nu se dovedește mai bogată de la o ediție la alta, iar definițiile sînt simplificate, în schimb adaosul de sensuri pare a fi simțitor în timp. De la a doua ediție a dicționarului s-au adăugat, de exemplu, noi accepțiuni la cuvinte ca *acățătoare* („verigă de agățat hainele“), *așos* („fig. țanțos“), *bucă* (a șezutului), *capră* („unealtă pe care se taie lemnele cu ferăstrăul“), *clește* („unealtă de luat cărbuni aprinși din sobă“), *livră* („măsură de greutate...“), *mădular* („membru al corpului“) etc. etc. Ordinea sensurilor este de regulă istorică, dar autorul, dat fiind caracterul lucrării, se abate de la acest principiu în cazul cînd uzul a consacrat în limba română un sens neetimologic, și deschide cu el cuvîntul polisemantic, servind astfel în mai mare măsură pe cititorul fără pretenții.

Numeroase definiții sînt urmate de exemple contextuale, personale ori citate după marii scriitori. Aceste exemple sînt extrem de concise și nu mai multe decît unul pentru fiecare sens; ele au rolul principal de a explicita definiția, de a dovedi existența accepțiunii definite, și rolul de identificare a regiunii căreia îi aparține cuvîntul regional (în lipsa indicației directe). Autorul evaluează la peste 100 000 exemplele personale și citatele¹, dar dintre aceste două categorii de izvoare exemplele personale covîrșesc pe cele citate din texte: la 238 de cuvinte — multe polisemantice — aflate în porțiunea *l-leafă*, doar 47 de exemple sînt luate din texte. Oricum,

¹ *Ibidem*, p. 162—164.

efortul făcut și pe această linie este întru totul lăudabil, iar procedeul ca atare îndeplinește în lucrare o funcție organică, constituind o completare necesară a definiției.

Numărul de unități frazeologice (locuțiuni, sintagme, proverbe, expresii) este în general redus, restringerea secțiunii fiind determinată iarăși de profilul elementar al lucrării.

La prima sa ediție, *Dicționarul universal al limbei române* era lipsit de indicații etimologice („cercetarea originii cuvintelor a fost în principiu omisă — se afirmă în prefață —, etimologia fiind rezervată unui supliment special“, care n-a mai apărut). Bineînțeles că absența din lucrare a acestei secțiuni a fost întîmpinată cu vii reproșuri, iar autorul obligat să o introducă, la a doua ediție. Secțiunea etimologică prezintă două aspecte generale diferite, diametral opuse: aspectul cantitativ și cel calitativ. Din punct de vedere cantitativ, lucrarea ne întîmpină cu mari lipsuri, întrucît indicațiile etimologice, sistematic prezente la cuvintele moștenite și la împrumuturile vechi, apar doar sporadic la împrumuturile mai recente și lipsesc aproape cu desăvîrșire la derivate. De aceea, privind lucrurile statistic, nici jumătate din cuvintele înregistrate nu au indicație etimologică, chiar dacă valoarea termenilor la care etimologia a fost dată este incomparabil mai mare, în ansamblul vocabularului. Sub raport calitativ, opera lexicografică are însă merite deosebite la secțiunea etimologică: indicațiile etimologice care s-au dat sînt în general foarte precise și pot fi socotite pînă astăzi valabile. Confruntarea lucrării cu *Dicționarul limbii române* care se elaborează, în prezent, în cadrul Academiei, ne îndreaptă către o concluzie de-a dreptul surprinzătoare în privința valorii secțiunii etimologice: circa 90% dintre soluțiile date de Șăineanu în dicționarul său se regăsesc ca atare și în actualul dicționar academic. Dacă ele s-ar fi inclus în lucrare mult mai sistematic, am fi avut a face cu una dintre cele mai remarcabile opere lexicografice etimologice; numai lipsurile cantitative ne împiedică s-o putem califica astfel. Au primit, de exemplu, etimologie (integral ori parțial) exactă, de la începutul literei *M*, cuvinte ca *mac* (s. m.), *macaragiu*, *macara*, *macat*, *macaz*, *măchetă*, *macru*, *ma-*

damă, mada, madem, madepolon, maestru, magazie, magiun, magopață, mahal, mahala, mahalagiu, mahmudea, mahmur, mahon, mahorcă, mai adv., mai s. m. („lună“), mai s. n. („măciucă“), mai s. n. („ficat“), maia, maică, maidan, maimuță, maioneză, maior, majă, mal, mala, mal-dac, malotea, malț, mamă, mazăre, mazdrac, mazil, măcar, măcăi, măcăleandru, măcelar, măcina, măciucă, măciulie, mădular, măgar, măguli, măgură etc. etc. Doar la cinci cuvinte din porțiunile citate etimologia diferă în cele două izvoare, dar totodată ea lipsește cu desăvârșire la alte câteva mii de cuvinte în dicționarul lui Șăineanu. Cum este și firesc la un specialist în orientalistică, autorul dovedește o mare siguranță în identificarea termenilor românești de origine turcă. Ceea ce îl deosebește pe Șăineanu de majoritatea etimologilor precedenți, în primul rând de Cihac, este însă mai ales faptul că el a stăpinit în mod egal diversele surse etimologice, chiar și slavistica, nedovedind lacune evidente pentru nici una dintre acestea. Puține modificări a operat autorul, în timp, în secțiunea etimologică, de la o ediție la alta¹, atitudine care i se poate imputa, mai ales după apariția primelor litere ale dicționarului academic condus de Pușcariu.

Manifestând o prudență exagerată în stabilirea originii cuvintelor înregistrate, Șăineanu a apelat prea des la indicația de „origine necunoscută“ și a încărcat astfel lista termenilor fără etimologie propriu-zisă.

Regretînd așadar lipsurile cantitative din lucrare, conchidem că, atîtea cîte se găsesc, etimologiile indicate de Șăineanu sînt aproape fără excepție exacte și vădesc marile calități ale autorului în acest domeniu, confirmate și în lucrări ulterioare.

★

Am arătat că, de la a doua ediție, autorul izolează într-o secțiune independentă a dicționarului numele pro-

¹ La maior, explicat în a doua ediție exclusiv din germană, intervine în cele următoare și posibilitatea, îndreptățită, a fiherei rusești; mazu, inițial lipsit de etimologie, capătă apoi una rusească, exactă; măcăleandru, înregistrat mai întîi cu „origine necunoscută“, este trimis într-o ediție ulterioară la un etimon ucrainean etc.

prii. Nu vom insista asupra acestei secțiuni, dar cîteva precizări sînt totuși necesare. Se știe să procedul de a include în lista de cuvinte comune numele proprii (sau, eventual, de a le adăuga la ea) este frecvent în lexicografia românească mai veche, dar acest adaos ne apare mai mult întîmplător, nesistematic, incomplet, și cuprinde în mod obișnuit realități străine, luate din izvoare externe. Situația expusă, precum și lipsa unei enciclopedii românești complete la data apariției primei ediții, au făcut din această secțiune o operă extrem de utilă. Cele circa 7 000 de nume proprii înregistrate, axate în mare parte pe realitățile românești, constituie un izvor de informare rapidă și accesibilă, oferind date elementare fundamentale, îndeosebi din domeniul geografiei și al istoriei. Apariția între timp a *Enciclopediei române* (Sibiu, 3 volume, 1898—1904), elaborată sub conducerea lui C. Diaconovich, nu a scăzut prea mult interesul publicului pentru partea enciclopedică a dicționarului lui Șăineanu, deoarece lucrarea ardelenescă, vastă și deci mai pretențioasă, depășea scopurile didactice imediate și necesitățile de informare elementară. Așadar, opera lexicografică elaborată de Lazăr Șăineanu a îndeplinit o funcție practică efectivă și prin această secțiune, fiind multă vreme cel mai consultat izvor enciclopedic românesc.

★

La apariția dicționarului, I. L. Caragiale sublinia cu căldură „munca îndelungată și conștiincioasă“ a autorului „spre a înzestra școala și societatea noastră cu o carte atît de indispensabilă“¹, iar Panait Istrati, mai tîrziu, numea acest dicționar „cartea sfîntă a adolescenței mele“².

Folosită și apreciată de mai multe generații de cititori, lucrarea lui Lazăr Șăineanu a constituit, cu toate limitele sale, un important instrument de pătrundere a culturii în mase. Ne întrebăm chiar dacă, într-un viitor cît mai apropiat, nu ar fi binevenită realizarea unui dicționar cu profil similar, la nivelul lexicografiei actuale.

¹ I. L. Caragiale, *Opere*, tomul al IV-lea, București, 1938, p. 427.

² C. Șăineanu, *Lazăr Șăineanu*, cit., p. 21.

2. Colaborarea lui O. Densusianu cu I. A. Candrea la Dicționarul general al limbii române

Am arătat altundeva (v. p. 42) cum Academia Română i-a solicitat pe O. Densusianu și S. Pușcariu să preia conducerea dicționarului academic, după tentativa pe nedrept întreruptă a lui Alexandru Philippide. Cum Densusianu n-a obținut consimțământul societății de a-l folosi drept colaborator pe I. A. Candrea, el a renunțat curînd la investiție și, împreună cu I. A. Candrea, a încercat să realizeze în afara înaltului for un *Dicționar general al limbii române din trecut și de astăzi*, din care, în 1909, avea să apară o primă (și ultimă) fasciculă, cuprinzînd litera A în întregime.

Hotărîrea de a realiza un nou dicționar explicativ al limbii române, după acela al lui Șăineanu, își are izvorul în însăși opera acestuia, care nu i-a satisfăcut pe cei doi lingviști. Un an după apariția primei ediții a dicționarului lui Lazăr Șăineanu, Densusianu afirma despre autor că „îi lipsesc calitățile necesare unui adevărat lexicograf“, adăugînd aprecierea că „materialul [din lucrare] este rău întocmit“, iar „lipsa de sistem se vede la fiecare pas“¹. Ceea ce pare a-i fi nemulțumit în primul rînd pe I. A. Candrea și O. Densusianu în opera lexicografică a lui Șăineanu este criteriul restrictiv aplicat de autor în selectarea listei de cuvinte, și soldat cu eliminarea regionalismelor stricte și a arhaismelor. Din acest punct de vedere, în noul dicționar principiul ne apare radical schimbat: a fost reîmbrățișat *criteriul exhaustivității lexicale* preconizat în epocă de A. Philippide. Aplicarea principiului duce bineînțeles la o listă de cuvinte considerabilă, aproape dublă în comparație cu aceea a lui Șăineanu², și din care fac parte multe rarități lexicale. Atitudinea excesiv primitoare a noului dicționar a fost chiar criticată de recenzenti³, căci printre cuvintele înregistrate

¹ *Revista critică-literară*, anul V (1897), nr. 1, p. 21-22.

² Litera A, cît a apărut din lucrare, numără 3514 cuvinte-titlu.

³ Vezi Ion A. Rădulescu-Pogoneanu, în *Convorbiri literare*, XLIII (1909), p. 203.

în el apar într-adevăr și barbarisme efemere ca *agrația*, *ambarda*, *ambeta*, *ambosa*, *amfiguric* etc. Pentru obținerea unei liste mari de cuvinte autorii au plecat de la o bibliografie evident mai întinsă (în timp, spațiu și numeric), pe care aveau intenția s-o îmbogățească mereu, și, în consecință, și-au alcătuit un fișier extrem de bogat.

Și *proporția articolelor* este, în noul dicționar, cu mult mai extinsă în comparație cu lucrarea lui Șăineanu. La un format aproximativ egal, litera A ocupă, în opera lexicografică a lui I. A. Candrea și O. Densusianu, un volum de peste patru ori mai mare decît în dicționarul lui Șăineanu. Diferența de volum între cele două opere se explică și prin diferențele existente în lista de cuvinte, dar în egală măsură prin spațiul acordat articolelor în noua lucrare. Îndeosebi cuvintele de circulație, din fondul lexical principal, au căpătat acum, prin comparație, o extindere surprinzătoare: verbul *apăra*, de exemplu, care ocupa 8 rînduri în lucrarea lui Șăineanu, are 64 la Candrea-Densusianu; *asemăna*, cu 3 rînduri la Șăineanu, are 37 la Candrea-Densusianu, iar *așeza*, cu 10 rînduri la Șăineanu, ajunge la 158 de rînduri în noul dicționar.

Se dă o mai mare atenție și *variantelor lexicale*, înregistrîndu-se, la locul alfabetic corespunzător, nu numai formele literare concurente, ci și acelea învechite sau regionale.

Printr-un *sistem de semne convenționale*, clar inspirat de la A. Philippide, autorii notează neologismele (*), regionalismele (**), arhaismele conservate regional (†) și cele dispărute (††), în sfîrșit formele improprii (·). La cuvintele regionale, semnul convențional este dublat de indicația ariei concrete de circulație (mergînd pînă la județ). Se folosesc, de asemenea, numeroase indicații de domeniu la cuvintele care aparțin diverselor terminologii științifice.

Spre deosebire de dicționarul lui Șăineanu, în opera lexicografică a lui Candrea și Densusianu sînt înregistrate în mod sistematic *formele gramaticale-tip* ale verbelor și substantivelor (indicativul prezent și, respectiv, pluralul).

Autorii urmează destul de aproape pe antecesorul imediat în privința *tipului de definiție*: ei folosesc în general definiții explicative concise, reducând mai mult porțiunile concesiilor enciclopedice din această secțiune. În privința analizei și delimitărilor semantice, între cele două opere există însă deosebiri nete¹. În noul dicționar ne întâmpină ramificații semantice cu mult mai bogate, fapt care explică în mare parte spațiul extins pe care îl ocupă articolele în lucrare: am numărat, astfel, 8 sensuri la *aluneca* (față de 2, la Șăineanu), 7 la *amăgi* (la Șăineanu, 2), 15 la *apăra* (la Șăineanu, 4), 7 la *asigura* (față de 3, la Șăineanu), 9 la *azvirli* (la Șăineanu, 1). Avem a face cu o analiză semantică atât de minuțioasă încât, pe alocuri, lucrarea se apropie în această privință de Dicționarul Academiei (din care, la acea dată, apăruseră deja primele fascicule). Dar bogăția semantică se arată uneori excesivă, deoarece autorii au luat în considerație, la despicarea sensurilor, nu numai criteriile semantice, ci și cele gramaticale. Astfel, verbele cu mai multe valori morfologice (tranzitiv, intransitiv, reflexiv) sînt împărțite în primul rînd pe aceste valori, unul și același sens putînd astfel apărea la fiecare valoare în parte (v. *asimila*, *atașa*). Diversele sensuri ale cuvintelor polisemantice sînt grupate după duble bare transversale (simple sau al-dine), inspirate din lexicografia franceză. Sistemul are mari dezavantaje, ducînd la imposibilitatea unei ierarhizări semantice reale: numeroase sensuri principale au fost astfel subsumate pe nedrept unui alt sens principal, ca și sensurile propriu-zis subordonate. În principiu filiația semantică este istorică, dar principiul este serios viciat, după cum am mai arătat, la cuvintele cu valori gramaticale multiple, de primatul organizării gramaticale asupra celei semantice.

Numărul de *unități frazeologice* înregistrate este foarte bogat, întrecînd net pe acela din lucrarea lui Șăineanu; în parte, diferența cantitativă este firească, dacă ținem seamă că noul dicționar are în vedere și sectorul lexical arhaic și regional. La substantivul *apă*, de exem-

¹ Explicabile în primul rînd prin profilul deosebit al dicționarelor.

plu, apar 77 de sintagme, locuțiuni, proverbe și expresii definite (față de 11, la Șăineanu).

Și în privința *citatelor ilustrative* există deosebiri sensibile între cele două opere lexicografice. Avînd la dispoziție un fișier mai bogat, I. A. Candrea și O. Densușianu și-au putut permite să reducă, pe de o parte, la maximum numărul de exemple personale, spre a le înlocui cu altele din autori, iar pe de alta să folosească la unul și același cuvînt și la unul și același sens mai multe contexte ilustrative: *amețitor* și *anina*, de exemplu, sînt ilustrate la cîte un sens cu 3 citate din izvoare, iar unicul sens al lui *amănunt*, cu 10 citate. Spre deosebire de lucrarea predecesorului, în noul dicționar se reproduc contexte mult mai largi, excelent alese. Din păcate, izvoarele nu sînt organizate în ordine istorică.

Pentru prima dată în istoria lexicografiei românești un dicționar explicativ cu caracter lingvistic este înzestrat cu ilustrații și tabele. Acestea însoțesc definițiile cuvintelor concrete, le explicitează și reprezintă o concesie evidentă făcută principiului enciclopedic. Ilustrațiile sînt în general modeste și puține, iar procedeul ca atare aplicat cam inegal.

În sfîrșit, constatăm că *indicațiile etimologice* se dau în principiu la *toate* cuvintele înregistrate, iarăși spre deosebire de lucrarea lui Șăineanu. Foarte adesea (dar mai ales la împrumuturile recente) autorii indică și etimonul etimonului, adică etimologia originară, ca în dicționarele enciclopedice. În general, etimologiile directe înregistrate sînt excelente, cu excepția celor de la neologisme, adesea incomplete, căci la ele nu se acceptă posibilitatea originii multiple.

Prezentarea de față a lucrării lui I. A. Candrea și O. Densușianu nu s-a extins la mai multe amănunte din două motive: primul, într-un fel secundar, îl constituie împrejurarea că dicționarul n-a trecut de prima fasciculă, rămînînd în istoria lexicografiei doar ca o încercare abia începută; al doilea, se întemeiază pe faptul că, după aproape două decenii, opera lexicografică prezentată aici va fi reîncepută, și în cele din urmă terminată, de I. A. Candrea, care, păstrînd în mare parte neatînsă

structura inițială a lucrării, îi va adăuga, prin noul său colaborator, Gh. Adamescu, o secțiune de nume proprii. Ne-am propus, de aceea, să reluăm și să extindem pe alocuri analiza de față într-un capitol următor, consacrat noului dicționar.

3. Dicționarul „etimologico-semantic“ al limbii române elaborat de Alexandru Resmeriță

Vechi profesor de desen la Turnu Severin, Alexandru Resmeriță a fost, prin urmare, un filolog diletant. În domeniul lexicografiei el a dovedit o mare pasiune, neegalată decât de cusururile nespecialistului cu veleități care a susținut, o viață, convins și neabătut, unele idei derizorii. Deși din multe puncte de vedere asemănător cu opera lexicografică a lui Lazăr Șăineanu, dicționarul lui Resmeriță constituie, de fapt, rezultatul concret al unui protest împotriva lui Șăineanu, acuzat cu violență de a fi introdus în lucrarea sa păreri etimologice cihachiene și de a fi prezentat, astfel, vocabularul limbii române drept un conglomerat de elemente, un ansamblu eterogen, cu precădere slav¹. De aici pornește hotărîrea de a elabora „noul și adevăratul dicționar... al limbei române“², în care își propune să demonstreze că de fapt vocabularul românesc este, și din punct de vedere statistic, prin excelență latin și daco-grec (?!), că elementul slav ocupă în ansamblu un procent de numai 3—4%, cel turcesc fiind de 2%, cel unguresc sub 2% etc.³

Așadar, noul lexicograf nu este un filolog amator oarecare din secolul nostru, ci, mai grav, unul latinist

¹ [A. Resmeriță], *Rectificarea unor erori academice...*, Turnu Severin, 1923, p. 11.

² *Ibidem*, p. 28.

³ „Limba românească — scrie Resmeriță — are un fond de aproximativ 60% cuvinte latine; 15% cuvinte de origine daco-greacă antică; 15% cuvinte noi, tot cu fond latin sau grec antic; 4% cuvinte adevărat slave...; 3% grece bisericești și grece moderne; 2% turcești...“ (*Ibidem*, p. 29). În prefața dicționarului (p. 13), procentul cuvintelor slave din vocabularul românesc este redus la „nici 3%“.

și purist, legat de o epocă de mult depășită. Cum anume este făcută demonstrația originilor lexicului limbii române, vom arăta la locul cuvenit.

Redactarea propriu-zisă a dicționarului i-a cerut autorului 6 ani încheiați, fiind precedată de o lungă perioadă în care el și-a adunat materialul¹. Lucrarea a văzut lumina tiparului la Craiova, în anul 1924, deci într-o perioadă când, în același oraș, continuau să apară noi ediții ale dicționarului lui Lazăr Șăineanu. Concepută, ca și acesta, în două secțiuni, a numelor comune și a celor proprii, noua operă lexicografică este evident mai întinsă în partea de cuvinte comune², dar mult mai săracă în aceea de nume proprii, redusă în fapt la liste de numiri geografice și onomastice românești, lipsite de explicații propriu-zise și însoțite de etimon. Dicționarul se deschide cu un studiu plin de enormități despre „Formarea limbei române“, urmat de un compendiu de gramatică română.

În partea de cuvinte comune, singura care ne interesează aici în mod special, au fost înregistrate aproape 35 000 de cuvinte-titlu, cifră impresionantă în comparație cu aceea din lucrarea lui Șăineanu. Resmeriță a făcut loc în lucrarea sa mult mai multor derivate (de felul lui *calicesc*, *calicește*, *calicire*, *calicit*, *căciuleală*, *căciulire*, *căciuliță*, *căciuloi*) și unui număr sporit de neologisme și chiar de barbarisme (de exemplu, *nostrom*, *protocolar*, *proxim*, *exorta* „a ține un discurs de îndemn“, *pudibund* „rușinos“ etc.); de asemenea, el s-a dovedit mult mai primitiv cu termenii arhaici și regionali (*obrici*, *pergheli*, *prujă*, *samochiș* etc.), fiind totuși, în această din urmă privință mai ales, încă departe de dicționarul explicativ următor, al lui I. A. Candrea³.

¹ [A. Resmeriță], *Rectificarea unor erori academice*, cit., p. 28.

² La un format aproximativ egal, ea ocupă 923 de pagini la Resmeriță, față de 711 pagini, cât are a VIII-a ediție a dicționarului lui Șăineanu.

³ Cuvinte regionale ca *măcădui*, *măcău*, *măgan*, *macorteață* etc., sau un arhaism ca *mădea*, prezente în dicționarul lui I. A. Candrea, lipsesc din acela al lui Resmeriță.

Ca în dicționarul lui Șăineanu, *indicațiile de accentuare* la cuvintele-titlu apar doar în cazuri excepționale. Variantele lexicale înregistrate sînt în general rare; ba, uneori, a fost aleasă ca formă unică și consemnată drept cuvînt-titlu o variantă neliterară (de exemplu, *maslin, maslină, perieliu, săcătui*).

Între cele două opere lexicografice se semnaleză, cum am mai spus, mari deosebiri în ceea ce privește *etimologia cuvintelor*. Am arătat că Șăineanu acordase etimologiei o importanță secundară în economia articolelor, subsumînd-o secțiunii explicative și plasînd-o, în consecință, ca o anexă, la sfîrșitul cuvintelor înregistrate. Multe cuvinte din opera sa lexicografică sînt cu totul lipsite de indicația etimologică sau măcar de indicarea formei etimonului. Dicționarul lui Șăineanu este prin urmare un dicționar prin excelență explicativ, cu unele indicații etimologice. Dimpotrivă, Alexandru Resmeriță a avut intenția de a face un dicționar etimologic cu suficiente indicații explicative. Această intenție s-a concretizat în titlul dat lucrării sale (*Dicționar etimologico-se-mantic al limbei române*), în așezarea secțiunii etimologice înaintea celei explicative, precum și în proporțiile luate de această secțiune în economia articolelor. Dat fiind concepția sa latinistă și puristă, pe de o parte (manifestată mai ales în căutarea cu orice preț a explicațiilor etimologice prin latină), pe de alta diletantismul său de-a dreptul pueril, rezultatele „științifice” obținute în domeniul etimologiei sînt, bineînțeles, dezastruoase, iar epitetul de „monstruozitate lexicografică”¹ ce s-a dat lucrării este în orice caz valabil pentru secțiunea etimologică. Urmează să vedem pe scurt cum procedează autorul spre a dovedi originea prin excelență latină și dacogreacă a vocabularului limbii române.

El se bazează mai întîi pe ideea că noi n-am împrumutat aproape nimic de la popoarele vecine; dimpotrivă, ca popor cu o civilizație superioară, românii sînt cei care au furnizat vecinilor mai toate cuvintele pe care astăzi

¹ T. P[apa hagi], în *Grai și suflet*, vol. II (1926), p. 414.

le avem în comun¹. Pus în practică, în dicționar, acest principiu „purifică” într-o măsură enormă vocabularul românesc: *abaua* și *habarul* nu mai sînt cuvinte turcești pătrunse în limba română, ci cuvinte românești în limba turcă, întrucît noi le-am moștenit din latină (?!), de la *habitus*, respectiv *habere*; maghiarismul *hagimă* este, după Resmeriță, românism în maghiară și nu maghiarism în română, căci el e tras dintr-un compus latinesc *ad + cyma*; *hulub* („porumbel”), considerat o moștenire românească din latinul *columba*, ar fi fost împrumutat de români și slavilor. Fără a mai lungi o listă de exemple care ar putea deveni interminabilă, precizăm doar că procedeele etimologice arătate împînzește dicționarul. S-a văzut, și din exemplele date, că autorul nu arată nici un scrupul științific în privința legilor fonetice care acționează la deplasarea cuvintelor dintr-o limbă într-alta ori la cuvintele moștenite: orice sunet poate trece, după el, în oricare altul. Latinescul *habitus* a putut deveni, prin urmare, deopotrivă *aba* și *habotnic*, iar compusul latinesc *a + ito* (<*ire*) a dat cuvintele românești *haide* și *haiti*; verbul *izbuti* e dedus din lat. *ex + pote*, iar *meremetul* din lat. *mire* (?) și *mittere*, fiind furnizat de români și turcilor. Se întîmplă cumva ca etimonul pus la baza unui cuvînt românesc să nu aibă sensurile acestuia? În cazul acesta, lexicograful „fabrică” la termenul românesc un sens convenabil și astfel dificultatea este învinsă: *ialoviță*, de exemplu, glosat în toate dicționarele prin „vacă grasă” (și explicat din slavă), are, în lucrarea lui Resmeriță, și sensul de „apă prea multă vărsată pe jos”, creat pentru a putea explica cuvîntul dintr-un etimon latinesc *eluvies*; bineînțeles, în slavă cuvîntul ar fi de origine românească.

Fără a avea intenția să analizăm îndeaproape toate aberațiile științifice comise în această secțiune, vom încerca doar să enunțăm, în cele ce urmează, alte erori generale prezente în ea: autorul nu face nici o distincție între cuvintele latinești moștenite și cele împrumu-

¹ [Al. Resmeriță], *Rectificarea unor erori academice*, cit. p. 13, 17, 20 și idem, *Discuții privitoare la limba română*, București, f. a., p. 6—8.

tate; extrem de multe neologisme provenite în română din limbi romanice sînt explicate în dicționar exclusiv prin latină; indicațiile etimologice directe sînt adesea înlocuite cu cele originare, ca în dicționarele enciclopedice (de exemplu, pentru *asasin* se trimite în primul rînd la un etimon arab, iar *metalografie* este explicat exclusiv din elemente grecești); lucrarea respinge orice posibilitate de etimologie multiplă; fără nici un temei, numeroase cuvinte românești moștenite ori împrumutate sînt deduse prin compunerea, pe teren românesc, a unor cuvinte străine de sine stătătoare (*cartomanție* ar proveni, astfel, din fr. *carte* și gr. *manteia*); indicația de etimologie daco-greacă, frecvent folosită în dicționar (și sprijinită pe ideea că dacii vorbeau curent limba greacă, pe care au adus-o și în formarea limbii române¹), constituie desigur o absurditate filologică; în sfîrșit, pentru lexicograf nu există cuvînt românesc de origine necunoscută, totul poate fi și trebuie explicat. Patronată de asemenea concepții, secțiunea etimologică a dicționarului lui Al. Resmeriță se dovedește deci cu adevărat o monștruoasă.

★

Partea explicativă a lucrării prezintă însă unele calități științifice incontestabile. Ca la Șăineanu, se indică în mod sistematic domeniile cărora aparțin cuvintele ori sensurile înregistrate (de exemplu, liter., jurid., medic., ist.) și, în mai mică măsură, aria lor de circulație. Unele definiții sînt inspirate direct din opera predecesorului (v. *prun*, *puciocnă*, *sacagiu*, *sameș*), dar cele mai multe aparțin autorului și rezultă dintr-o muncă de informare personală adesea foarte serioasă. Față de Șăineanu, constatăm diferențe evidente în modul cum a fost concepută această secțiune. Definițiile lui Resmeriță sînt de obicei mai analitice, mai bogate în explicații, în amănunte, perifraza primînd asupra sinonimelor. Această tendință a dus de altfel și la mai multe concesii enciclopedice propriu-zise. Formularea explicațiilor este în general ex-

¹ Al. Resmeriță, *Discuții privitoare la limba română*, cit., p. 5.

plicită și sobră, dar pe alocuri afectată de aspecte arhaice (de exemplu, *izbitor* apare definit prin „cu putere lovitor“, iar *izolarea* prin „stare singur, singurătate“). Șăineanu apare net depășit în prezentarea polisemantismului cuvintelor, îndeosebi în consemnarea nuanțelor tehnice și figurate. O confruntare a celor două opere lexicografice ne arată diferențe cantitative apreciabile în prezentarea ramificațiilor semantice, în favoarea dicționarului lui Resmeriță. Iată doar cîteva exemple, alese aproape la întîmplare:

ȘĂINEANU (ediția a VIII-a)

cinematograf: „aparat destinat a proiecta pe o suprafață albă vederi pline de viață.“

icoană: „chip, mai ales de sfînt.“

împietri: „1. A (se) schimba în piatră. 2. Fig. A se face tare ca piatra.“

RESMERIȚA

„1) Aparat cu care se fotografiază orișice mișcări pe o bandă (peliculă) care apoi, rulată prin fața unei lămpi electrice, se proiectează pe o pînză albă... 2) Meșteșugul sau arta de a combina și fotografia astfel scene și vederi. 3) Locul unde se prezintă vederi sau scene cu cinematograful.“

„1) Chipul zugrăvit, ce reprezintă sfinți... 2) Imagine, tablou. 3) Fig. Închipuiri din imaginația poezilor. 4) Reprezentare, înfățișare.“

„1) A preface în piatră; a (se) întări ca piatra. 2) A fixa, a face să nu se mai șteargă (culoarea unei stofe sau lîne văpsite). 3) Fig. A rămîne uimit și în nemîșcare. 4) A se îndărătnici, înrăi (inima). 5) A deveni nesimțitor.“

Deși uneori analiza și desplicarea semantică se dovedesc excesive în dicționarul lui Resmeriță, iar unele sensuri sînt, așa cum am arătat, de-a dreptul inventate (spre a susține etimonul dorit), meritele autorului în pri-

vința prezentării semantice cât mai complete covârșesc abuzurile și erorile sale.

În noul dicționar s-a renunțat la procedeul predecesorului de a ilustra cuvintele și sensurile cu *texte din autori*, iar numărul de *citate personale*, foarte ridicat la Șăineanu, a fost redus la cazuri excepționale. În privința *unităților frazeologice* (sintagme, locuțiuni, expresii, compuse), opera lui Resmeriță concurează și de obicei întrece, ca bogăție de material, dicționarul lui Șăineanu¹, iar explicarea lor este făcută exact și cu mare economie de spațiu.

Putem conchide că *valoarea părții explicative a dicționarului lui Al. Resmeriță este aproape invers proporțională față de secțiunea etimologică*; pe nedrept, așadar, lucrarea a fost integral condamnată, fiind astăzi aproape uitată. Cercetată cu circumspecție, prin ignorarea etimologiei și prin confruntarea lucrării cu alte dicționare explicative, opera lexicografică a lui Resmeriță se poate dovedi și astăzi utilă. Victimă a unor concepții filologice de mult perimate, profesorul de dexterități din Turnu Severin a trezit printre contemporanii săi o reacție nimicitoare, care a făcut din el un personaj ridicol.

4. Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea românească”

La începutul veacului nostru, casa editorială Socec inițiasă realizarea unui *Dicționar general al limbii române*, mobilizând, în acest scop, pe doi reputați lingviști, Ovid Densusianu și I. A. Candrea. În 1909 a apărut o primă fasciculă a lucrării, plină de promisiuni, dar neurmată de altele. Am prezentat, pe scurt, într-un capitol anterior (v. p. 94 și urm.), acest început de dicționar remarcabil, abandonat în mod surprinzător, în împrejurări pe care nu le cunoaștem exact. Credeam totuși că pînă la urmă prin-

¹ De comparat cele două lucrări la cuvinte ca *iarbă, lua, nas, ochi*.

cipala cauză care a determinat abandonarea proiectului va fi fost distrugerea întregului fișier lexical al lucrării de către trupele germane ce ocupaseră Bucureștiul, în timpul primului război mondial¹.

Curînd după încheierea primului război mondial, în 1919, ia ființă casa editorială Cartea românească, instituție care își înscrie în planul de realizări, ca un fel de veleitate supremă, „editarea unui Dicționar enciclopedic al limbii române care să poată fi la îndemîna oricui”². Proiectul general propus (sau, mai degrabă, impus) al conducerii editurii se inspiră cu evidență după Micul Larousse ilustrat; ca și acesta, lucrarea românească este înzestrată cu două mari părți, independente prin conținut, și una anexă intercalată: prima secțiune (și totodată cea mai întinsă), un dicționar lingvistic explicativ; ultima, unul enciclopedic, cuprinzînd exclusiv nume proprii; în sfîrșit, între acestea, o sumară listă de locuțiuni, maxime și proverbe celebre.

Pentru aducerea la îndeplinire a planului editurii au fost solicitați I. A. Candrea și Gh. Adamescu. Colaborarea celor doi autori este numai aparentă, căci în realitate fiecare dintre ei a elaborat, singur, cîte o parte absolut independentă a lucrării. Lui Candrea i-a revenit sarcina de a redacta dicționarul lingvistic explicativ, în timp ce Gh. Adamescu și-a asumat-o pe aceea a numelor proprii. Observăm, așadar, că nu s-a mai apelat la Ovid Densusianu, hotărîre de care acesta își va aduce toată viața aminte, cu o mîhnire abia stăpînită³.

Erau cei doi autori amintiți pe deplin chemați să ducă la îndeplinire o asemenea lucrare? La această întrebare nu putem răspunde decît pozitiv. Multiplele preocupări anterioare ale lui I. A. Candrea — de etimolog, filolog, dialectolog, folclorist, gramatic, și chiar de autor de dicționare — ne fac să credem că avem în persoana lui un lexicograf ideal; pînă și remarcabilul său talent de desenator a putut fi exploatat la noua lucrare, în care peste

¹ Vezi *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea românească”*, [București, 1931]. *Prefață*, p. X.

² *Ibidem*, *Prefața editurii*, p. VII.

³ Vezi *Grai și suflet*, vol. VI (1934), p. 360—361.

500 de ilustrații sînt realizate de propria lui mînă¹. La rîndul său, Gheorghe Adamescu avusese preocupări de istoric și istoric literar, de filolog, de pedagog, folclorist și îndeosebi de bibliograf, toate strîns legate de materialul ce trebuia colectat și organizat în secțiunea numelor proprii a noului dicționar.

Adunarea materialului pentru ambele secțiuni a constituit o dificilă operație preliminară, mult mai dificilă totuși în partea ce revenea lui Candrea, datorită intenției acestuia de a depăși cantitativ toate operele similare anterioare. Ajutat de soția sa, I. A. Candrea și-a alcătuit un fișier incomparabil mai bogat decît antecesorii, format din peste 450 000 de extrase, cifră de-a dreptul uimitoare ca rezultat al muncii individuale, căci ea egala aproape numărul de extrase cu care Sextil Pușcariu pornise la elaborarea marelui dicționar academic.

Lucrările de tipărire, pentru care editura a folosit litere special comandate și numeroase forțe tehnice, au durat aproape 6 ani, din 1926 pînă în 1931². În 1931 a apărut deci această foarte cunoscută operă lexicografică. Fără îndoială, avem a face cu cea mai deplină realizare lexicografică românească apărută în afara forului academic, ca rod al muncii individuale. Între cele două principale părți ale dicționarului există însă nete deosebiri calitative, în favoarea secțiunii numelor comune, elaborată de I. A. Candrea. De aceea, analiza noastră va urmări cu precădere evaluarea acestei secțiuni.

★

Ceea ce impresionează mai întîi în întreprinderea realizată de I. A. Candrea sînt proporțiile ei, pe drept cuvînt impresionante: secțiunea lui întrece de peste două ori, ca volum, pe aceea similară a lui L. Șăineanu și este, de asemenea, considerabil mai întinsă decît aceea din dicționarul lui Resmeriță.

¹ Vezi *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, cit., p. XIV.

² *Ibidem*, p. VII.

Amploarea lucrării rezultă în bună parte din *lista de cuvinte*. Titlul însuși al secțiunii (*Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi*) arată clar intenția autorului de a consemna „repertoriul aproape complet al cuvintelor dispărute din grai“, precum și mai toate cuvintele „care se întrebuițează astăzi“¹. Realist, Candrea nu își propune să obțină rezultate exhaustive și, pe de altă parte, el își fixează unele criterii diferențiate de selectare. Pe alocuri, amendamentele sale restrictive amintesc de acelea formulate de Sextil Pușcariu pentru marele dicționar academic. Astfel, el respinge din limba veche slavonismele și turcismele neintegrate, prezente ici-colo în cite un document ori o traducere românească, și, de asemenea, unele creații lexicale personale (numeroase la cărturari ca Dosoftei, Cantemir ș. a.). Pentru limba actuală, Candrea stabilește patru mari categorii de cuvinte, în raport cu care diferă criteriile de selectare și de tratare: în prima intră cuvintele literare și populare „comune mai tuturor românilor de dincoace de Dunăre“², permise fără excepție în dicționar, tratate în mod amănunțit (pe alocuri chiar cu note enciclopedice) și ilustrate cu izvoare mai bogate; din a doua categorie fac parte cuvintele regionale (sau „provincialismele“, cum le numește Candrea), acceptate în mare număr în dicționar (fiind adesea luate de autor de prin glosarele publicate, sau culese cu propriile sale mijloace), dar prezentate mai sumar și ilustrate mai sărac; urmează neologismele curente, la care lexicograful operează o selectare, în intenția sa, mai riguroasă³, și pe care le tratează de o bicea sumar, angajîndu-se chiar să le rezolve, semantic, de cite ori va fi posibil, „prin cuvintele curat românești care le corespund“⁴, idee foarte înrudită cu aceea preconizată de Sextil Pușcariu, la începutul veacului nostru; în sfîrșit, din terminologia tehnică neologică s-a reținut în dicționar „numai o parte relativ restrînsă“,

¹ *Ibidem*, p. X.

² *Ibidem*.

³ „M-am ferit — scrie autorul — de a introduce în dicționar acele formațiuni de cuvinte recente, cum sînt, de ex. ... a conferenția, a concerta“ (*Ibidem*, p. XII).

⁴ *Ibidem*, p. XII.

adică acele cuvinte „pe care cititorul le poate întâlni câteodată în lecturile curente, iar nu în scrierile speciale“¹. Necesități legate de economia de spațiu l-au obligat pe autor să elimine din dicționar multe derivate verbale care nu reprezintă sporuri semantice față de cuvintele-bază corespunzătoare (de tipul infinitivelor lungi devenite substantive abstracte). Structura listei de cuvinte a dicționarului este deci foarte diferită de aceea a lui Șăineanu, dar se apropie, din cele mai multe puncte de vedere, de lucrarea lui Resmeriță, prezentată mai sus, și chiar de marele dicționar academic. Comparat cu versiunea anterioară, din 1909, începută în colaborare cu Ovid Densusianu, noul dicționar se dovedește însă mai sărac: constatăm că s-a renunțat nu numai la multe abstracte verbale (*abandonare, abonare, abordare, abrutizare, abrutizat* etc.) ori la variante lexicale (*abaciu, abar, abor, absentism*), ci și la unele cuvinte regionale (*abager, abageresc, abagiubă, abăluță, abrac*) sau învechite (*abai, abăioară*) stricte. Confruntând, de exemplu, primele patru pagini ale celor două versiuni, observăm că aceea din 1909 are în plus 27 de cuvinte și variante lexicale. Față de 3 514 cuvinte-titlu (fără variante și trimiteri), câte numără litera A în prima versiune, în noul dicționar se găsesc numai 3 029 de articole-titlu, ceea ce, pe întreg volumul, ar fi dus la apreciable diferențe cantitative. Din statistica întreprinsă de D. Macrea², rezultă că secțiunea elaborată de I. A. Candrea numără „43 269 cuvinte“³. La prima vedere, această evaluare cantitativă pare a intra într-o oarecare contradicție cu aceea făcută de Candrea însuși. Se știe că pe spațiile marginale ale secțiunii apare tipărită, din 500 în 500 de cuvinte, indicația statistică cumulativă; potrivit acestei statistici⁴, dicționarul explicativ ar număra 38 629 de cuvinte, cu aproape 5 000 mai puține decât rezultă din evaluarea lui D. Macrea. Deoarece Candrea nu a inclus în statistica

¹ *Ibidem*.

² Vezi, mai recent, D. Macrea, *Studii de istorie a limbii și a lingvisticii române*, București, 1965, p. 161.

³ *Ibidem*.

⁴ Sistemul este preluat întocmai din versiunea anterioară.

sa variantele și dubletele lexicale, sîntem obligați să considerăm exactă numărătoarea lui D. Macrea.

Puține dicționare explicative într-un singur volum se pot lăuda cu o asemenea listă de cuvinte. Recenzenții au salutat în general cu căldură mîgala cu care au fost depistate și incluse în opera lexicografică arhaismele și regionalismele, precum și grija deosebită acordată cuvintelor de mare circulație, dar au criticat fără excepție așa-zisul surplus de termeni neologistici reținut în ea¹. S-a afirmat chiar, din acest punct de vedere, că „folosindu-se de dicționar francezești“, lexicograful „a transpus pur și simplu toate [s. n.] cuvintele pe care le-a găsit acolo“². Această obiecție, astăzi cvasigenerală, ni se pare puțin întemeiată, întrucît autorul, vrînd să facă și un dicționar al limbii actuale, a trebuit să includă în el numeroasele și rapidele achiziții din primele decenii ale secolului nostru (mai ales din domeniul științelor), adică să facă un dicționar de neologisme în interiorul dicționarului explicativ general. Întoarcerea autorului cu fața la prezent constituie în general o noutate și, dat fiind scopul dicționarului său, ea trebuie mai degrabă lăudată, cu toate abuzurile ce a generat. În orice caz, nu se poate în nici un fel demonstra că lexicograful ar fi transpus în dicționar listele de cuvinte ale modelelor francezești, iar dintre abuzurile ce i-au fost imputate de recenzenți observăm că foarte multe (de exemplu, *clasament, abs-cisă, acuminat, alidadă, altern*³) s-au consacrat în limba română, de la apariția dicționarului și pînă astăzi. Comparată cu recentul *Dicționar de neologisme* al lui Florin Marcu și Constant Maneca (ediția a II-a, București, 1966), opera lexicografică a lui I. A. Candrea se dovedește pe alocuri destul de săracă din acest punct de vedere; ceea

¹ Vezi Ilie Bărbulescu, în *Arhiva*, XXXIX (1932), nr. 1—3, p. 96; S. Pușcariu, în *Dacoromania*, VII (1931—1933), p. 483; O. Densusianu, în *Grai și suflet*, VI (1934), p. 361; Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, [București], 1954, p. 134; Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, [București], 1954, p. 36; D. Macrea, *Studii de istorie a limbii și a lingvisticii române*, cit., p. 161.

² Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, cit., p. 36.

³ Vezi I. Bărbulescu, în *Arhiva*, cit., p. 96.

ce se poate obiecta mai degrabă lucrării este faptul de a fi reținut unele neologisme rare în dauna altora, mai cunoscute, care n-au fost acceptate: de exemplu, figurează în lista de neologisme *cedent, cloazon, iremisibil*, dar lipsesc din ea *ireal, irreverențios, sadic, conferenția* sau *concerta*.

Intocmindu-și lista de cuvinte pe baza unui fișier bogat, adică pornind de la numeroase texte, I. A. Candrea ne-a putut oferi o lucrare amplă, în care prezența elementelor neviabile este cu totul secundară în întregul ansamblu, și care satisface pînă astăzi pe cititori.

Autorul a grupat *variantele (lexicale și de pronunțare)* imediat alături de cuvîntul-titlu, dar cu alte caractere tipografice, pentru a realiza astfel și vizual o ierarhie între forma-bază și formele considerate secundare. Numărul de variante înregistrate depășește pe acela din toate lucrările similare anterioare (cu excepția versiunii neterminate, din 1909), fiind totuși mai redus decît ne-am așteptat, dacă ținem seamă de volumul materialului lexical pe care s-a construit lucrarea; și din necesități practice (publicului larg căruia îi este adresat dicționarul), I. A. Candrea a simplificat realitatea, reținînd doar variantele principale ale cuvintelor, adică acelea de circulație mai mare. Mai gravă ni se pare însă nu această selectare cît faptul că, pe alocuri, sub același cuvînt-titlu au fost grupate forme care, în realitate, sînt cuvinte independente: astfel, la *acomodare* (derivat verbal românesc) se află subsumate *acomodație* și *acomodațiune* (împrumuturi neologice); la *corpacă* (împrumut) figurează și *corpănică* (derivat în interiorul limbii române) etc. etc. Sistemul amintit (care ține seamă de criteriul identității semantice, nu etimologice) continuă întocmai pe acela inaugurat în versiunea anterioară, dar el ni se pare inacceptabil într-un dicționar care este și etimologic. De altfel, în asemenea situații autorul a sacrificat cu totul indicația etimologică pentru cuvintele subsumate, ca și cum ele ar avea origine comună cu a formelor principale.

Noul dicționar se deosebește în mod sensibil de versiunea anterioară la *indicarea domeniilor* cărora le aparțin cuvintele. Indicațiile abreviate de domeniu au fost înlocuite printr-un mare număr de simboluri conven-

ționale (în total, 85). Unii recenzenți (printre ei, A. Philippide și O. Densusianu) au criticat sistemul, considerîndu-l greoi și inexplicit; dimpotrivă, alții (ca S. Pușcariu) l-au socotit potrivit, ba chiar „ingenios“. Personal ni se pare că procedeul ales este foarte potrivit cu natura dicționarului. Semnele convenționale folosite sînt extrem de plastice, de pregnante, sugerînd precis domeniul respectiv: o notă muzicală, de exemplu, indică termenii sau sensurile aparținînd muzicii; corpul unei nave identifică termenii din domeniul marinei, iar un plic terminologia poștală. Sistemul, aplicat îndeosebi la neologisme, își demonstrează utilitatea și în alte două direcții: pe de-o parte, el a adus unele economii de spațiu, folosite la lărgirea secțiunii explicative; pe de alta, prin pregnanța sa, el facilitează aflarea sensului căutat în interiorul cuvîntului polisemantic. Autorul pare a fi folosit ca model, din acest punct de vedere, celebrul dicționar Sachs-Villatte, cu care prezintă în orice caz asemănări certe.

Tot prin semne convenționale (acestea păstrate, cele mai multe, din versiunea anterioară) ne este arătată și situația cuvintelor în raport cu limba literară: un cerc gol care precedă cuvîntul-titlu ori varianta indică regionalismele, o cruce simplă ori dublă arhaismele, un asterisc neologismele etc. Ca în versiunea din 1909, lexicograful adaugă, la cuvintele regionale, numeroase precizări spațiale concrete asupra ariei, a extensiunii lor. Autorul arată în prefața dicționarului (p. XI) că, datorită absenței unor mijloace sigure de control (în primul rînd a unui atlas lingvistic), asemenea precizări s-ar putea dovedi cîteodată arbitrare. În pofida acestei rezerve, utilitatea lor, ca izvor de informație, se arată și astăzi extrem de mare. Chiar Sextil Pușcariu declara că „în general... informațiile“ date de I. A. Candrea „asupra extensiunii și circulației cuvintelor sînt exacte și mult mai complete decît la lexicografiile anterioare“¹.

Bogăția semantică a articolelor din dicționar este determinată în primul rînd de o *remarcabilă bogăție a bibliografiei folosite*, în dublu sens: cantitativ și calitativ.

¹ S. Pușcariu, în *Dacoromania*, cit., p. 484.

Cele 450 000 de extrase din izvoare, pe care s-a construit în principal lucrarea, aparțin la 258 de titluri de opere, de toate tipurile și din toate timpurile: texte populare și culte, texte bisericesti, beletristice și științifice, glossare și reviste etc. Spre a demonstra în mod mai convingător valoarea cantitativă a izvoarelor, ni se pare suficient să amintim faptul că A. Philippide începuse elaborarea marelui dicționar academic cu o bibliografie de 199 de titluri (însumând tot sub o jumătate de milion de extrase) și că versiunea anterioară, din 1909, începută cu Ovid Densusianu, era înzestrată cu numai 151 de titluri. Sporul bibliografic evident adus de I. A. Candrea în noul dicționar este reprezentat îndeosebi de scriitorii contemporani și de culegerile folclorice; astfel, dintre scriitorii români contemporani au fost introduși D. Zamfirescu, Em. Gîrleanu, C. Sandu-Aldea, I. A. Bassarabescu, I. Al. Brătescu-Voinesti, M. Sadoveanu, V. Demetrius, iar dintre folcloriști apar nume noi ca T. Bud, V. Păcală, N. Păsculescu, S. Liuba și A. Iana, D. Furtună, P. Birlea, G. F. Cîușanu.

Interpretarea semantică a izvoarelor și în general *secțiunea explicativă* constituie, după părerea noastră, partea cea mai solidă a dicționarului. Ea a fost de altfel apreciată favorabil de aproape toți lingviștii români. Sextil Pușcariu afirma, de exemplu, că „un mare merit al dicționarului lui Candrea îl formează definițiile”¹; Ovid Densusianu remarcă sobrietatea și limpezimea acestora², iar Iorgu Iordan exactitatea lor³. Propunându-și să ia în considerație (precum arată și titlul lucrării) vocabularul „limbii române din trecut și de astăzi”, autorul a fost obligat, în consecință, să dea materialului lexical o organizare istorică; așadar, la cuvintele polisemantice el stabilește că va porni „de la sensul cel mai vechi, din care s-au dezvoltat treptat celelalte”, iar nu de la „înțelesul cel mai comun” (prefața, p. XII). Structura generală a părții explicative prezintă însă, de fapt, o preluare a sistemului din versiunea de la 1909, începută cu Ovid

¹ *Ibidem*.

² O. Densusianu, în *Grai și suflet*, cit., p. 362.

³ Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, cit., p. 134.

Densusianu: găsim în ea aceleași bogate ramificații semantice, mergînd adesea pînă la înregistrarea unor sensuri regionale ori arhaice rarissime, bazate pe un singur izvor; aceleași definiții explicite, sobre, exacte; din păcate, chiar și aceleași defecte, dintre care cel mai grav ni se pare a fi acela de a continua desplicarea semantică a cuvintelor pe criterii predominant gramaticale, fapt ce conduce la înmulțirea excesivă a sensurilor și la organizarea lor neistorică¹.

Noul dicționar se deosebește totuși de versiunea anterioară, în secțiunea explicativă, prin două fericite inovații. Mai întîi, Candrea a adăugat la barele transversale ce despărteau, în prima versiune, sensurile cuvîntului polisemantic, numere de sens; în acest fel, numeroase sensuri fals subordonate unui sens primordial au ieșit de sub tutela lui și figurează în lucrare ca sensuri independente, cu egală îndreptățire față de acela primordial². În al doilea rînd, autorul are meritul de a fi îmbogățit enorm sinonimia, așa cum fusese ea concepută în versiunea anterioară; îndeosebi sinonimia folosită la numele de plante și de animale ne apare de o bogăție excepțională. Faptul acesta are nevoie de unele explicații. Este cu totul necunoscută împrejurarea că I. A. Candrea a proiectat și a lucrat mulți ani la mai multe studii ample de terminologie populară, rămase (neterminate) în manuscris³. Manuscrisele sale vădesc o impresionantă perseverență în adunarea și organizarea unui imens material lexical privind terminologia botanică și zoologică. În această lumină, nu mai pare surprinzător faptul că tocmai numele de plante și animale au căpătat în dicționar

¹ La *ameliora*, de exemplu, valoarea tranzitivă a verbului a fost izolată de cea reflexivă, sub alt sens, dar cu o definiție aproape identică; la *mort*, toate sensurile adjectivului au fost izolate de toate cele ale substantivului, deși, în realitate, mai fiecare sens aparținînd unei categorii morfologice se întrepătrunde cu un sens aparținînd celeilalte categorii.

² Aplicat exhaustiv, criteriul exclusiv al numerotării generează, e adevărat, o eroare opusă, deși mai puțin gravă: eliminarea totală a sensurilor real subordonate din interiorul cuvîntului polisemantic.

³ Se găsesc la Biblioteca de lingvistică a Facultății de limbă și literatură română din București.

o mare extensiune în ceea ce privește sinonimia, și o tratare de o siguranță fără precedent.

În privința bogăției semantice, dicționarul lui I. A. Candrea rivalizează în multe cazuri cu cel academic, elaborat sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Iată doar câteva exemple semnificative, culese aproape la întâmplare¹:

<i>Dicționarul Academiei</i>	<i>Dicționarul lui I. A. Candrea</i>
CLAPĂ 6 sensuri	8 sensuri
CLAR 8 sensuri	6 sensuri
CLARITATE 3 sensuri	3 sensuri
CLASA 2 sensuri principale	2 sensuri
CLASĂ 6 sensuri principale	7 sensuri
CLASIG 3 sensuri principale	6 sensuri
GLĂTI 21 sensuri principale	9 sensuri
GLĂTINA 10 sensuri principale	7 sensuri

Ca și în versiunea anterioară, definițiile unor cuvinte (concrete) sînt însoțite de *ilustrații*. În noul dicționar numărul ilustrațiilor este însă cu mult mai mare², iar, pe de altă parte, ele reprezintă un evident progres din punct de vedere al realizării științifice și artistice. Ilustrațiile servesc în mod efectiv și sistematic la precizarea sau la completarea definiției, și justifică epitetul de „enciclopedic” ce s-a dat dicționarului.

Definițiile sînt în multe cazuri urmate de *citate*. În comparație cu lucrarea lui Șăineanu, în noul dicționar constatăm o serioasă creștere a numărului de citate, dar mai ales o creștere a ponderii citatelor din texte față de cele personale. Dimpotrivă, față de versiunea din 1909 se observă o scădere a numărului de citate, precum și o reducere a volumului fiecăruia în parte. De fapt, această reducere globală ni se pare într-un fel justificată, de vreme ce în nici una dintre cele două versiuni autorii nu și-au propus să urmărească și să illustreze prin izvoare istoria

¹ Am ales totuși pentru confruntare o fasciculă din DA apărută în 1931, anul apariției dicționarului lui I. A. Candrea, spre a avea materiale perfect contemporane.

² La litera A, de exemplu, se găsesc 281 de ilustrații, față de 131, în versiunea din 1909. În întreaga secțiune a lui I. A. Candrea apar 5 383 de ilustrații în text.

cuvintelor și a sensurilor înregistrate. Izvoarele citate au în dicționar rolul exclusiv, pe care și-l îndeplinesc în mod excelent, de a dovedi existența sensurilor definite, adesea completînd-o. A crescut calitatea citatelor alese din texte, în comparație cu lucrările similare anterioare, lexicograful manifestînd o deosebită grijă în operația de selectare: s-au folosit citate limpezi, caracteristice, frumoase. Așa cum am arătat în treacăt și mai sus, numărul citatelor, acceptarea sau excluderea lor depind într-o mare măsură de locul ocupat de cuvinte în ansamblul vocabularului: ele sînt mai frecvente la cuvintele polisemantice (ajutînd la delimitarea mai clară a sensurilor) și, în general, la cuvintele din fondul principal lexical, și mai rare la neologisme (în primul rînd la termenii științifici), unde adesea au fost substituie prin exemple redacționale, personale. Notăm faptul că citatele redacționale, de obicei foarte scurte, indică îmbinările de cuvinte mai frecvente în care apare cuvîntul-titlu (de exemplu, la un sens al lui *echipa*, ~ *soldații*; la sensul economic al lui *echilibrul*, ~ *l bugetului*; la *echidistant*, *două drepte paralele sînt ~ e* etc.). În sfîrșit, amintim că lexicograful a indicat pe autorii citatelor din izvoare, dar fără a trimite exact la text, ediție și pagină.

Lucrarea elaborată de I. A. Candrea este bogat înzestrată cu *unități frazeologice* (proverbe, sintagme, locuțiuni, expresii). Față de versiunea anterioară, lucrarea reprezintă totuși un regres cantitativ: obligat de economia lucrării, autorul a eliminat unele îmbinări stabile de cuvinte care i s-au părut mai puțin cunoscute. Definirea unităților frazeologice înregistrate este în general remarcabilă, concentrată dar explicită, și de obicei urmată de fericite contexte ilustrative din izvoare. Surprind însă unele inconsecvențe în organizarea semantică a acestui amplu material lexical: locul ocupat de unitățile frazeologice în interiorul articolului nu se bazează întotdeauna pe principiul ferm al gradului de înrudire semantică între acestea și un sens general din care ele s-au dezvoltat; dacă, de exemplu, la un cuvînt ca *aghios* („cîntare bisericască...”), izolarea sub sens independent a expresiei *a trage la aghioase* pare întru totul justificată, datorită evoluției semantice a expresiei, ea ne apare neconvingătoare,

ba chiar forțată, la cuvinte ca *aparență* sau *arestare*, întrucât unitățile frazeologice în *aparență*, *a salva aparențele*, *mandat de arestare*, înregistrate aici sub diviziuni numerice aparte, reprezintă în realitate deplasări semantice minore față de sensul general al cuvintelor respective, care impuneau subsumarea lor în cadrul sensului general. În orice caz, rămâne dominantă în această secțiune bogăția materialului și explicarea lui exactă. Din ambele puncte de vedere, lucrarea rămâne până astăzi extrem de utilă, nefiind depășită decât de marile dicționare academice din secolul nostru.

Fiecare articol din dicționarul lui I. A. Candrea cuprinde și o *secțiune etimologică*. Autorul arată în prefața lucrării că a dat numai indicațiile etimologice „sigure” (p. XIII). Absența lor la unele cuvinte arată, iarăși după propria mărturisire a lexicografului (*ibidem*), originea necunoscută sau dubioasă a acestora. Din fericire, delimitarea netă propusă nu a fost întru totul respectată, astfel că lucrarea conține totuși numeroase sugestii etimologice acolo unde nu s-a putut stabili o soluție certă. Autorul a fixat trei tipuri principale de indicații etimologice: la cuvintele vechi (moștenite sau împrumutate), s-a arătat de obicei atât limba de origine cât și forma etimonului; la împrumuturile mai recente (prin excelență la neologisme), indicația limbii de origine nu este urmată de aceea a formei etimonului decât atunci când se consideră (pe drept ori nu) că acesta ar avea o formă prea diferită de a cuvântului românesc; în sfârșit, la derivatele pe teren românesc se arată (la sfârșitul definiției sau chiar în corpul ei, cu caractere spațiate) cuvântul-bază din care acestea provin, nu și afixele derivate. Sistemul adoptat de I. A. Candrea în secțiunea etimologică diferă în mod sensibil de acela din versiunea anterioară, în care ea avea fără excepție un loc stabil (la sfârșitul articolelor) și în care se indica întotdeauna atât limba de origine cât și forma etimonului.

Secțiunea etimologică a dicționarului elaborat de I. A. Candrea a stîrnit, printre specialiștii din epocă, reacții contradictorii. Unii recenzenți, printre care O. Densusianu, deși propun unele completări și rectificări la explicațiile date, consideră că în general „partea etimologică dă esen-

țialul după cercetările de pînă acum”¹; alții (de exemplu, S. Pușcariu, I. Bărbulescu, A. Scriban) reproșează, dimpotrivă, autorului tocmai faptul că nu a luat în considerație toate contribuțiile disciplinei de pînă la data apariției dicționarului. Dar astăzi autorul pare compromis ca etimolog în primul rînd datorită părerii, am zice unanim acceptate, potrivit căreia el ar fi acordat filierei franceze un credit atît de nelimitat încît a trecut în dicționarul său „ca franțuzești fel de fel de cuvinte de altă origine”². Sînt oare atît de mari abuzurile lexicografului înaintaș la stabilirea etimologiei neologismelor? Un prim fapt preliminar ar putea să demonstreze contrariul: dacă apelăm la statistica lexicală comparativă pe origini întocmită de D. Macrea, pe baza dicționarului lui I. A. Candrea și a *Dicționarului limbii române moderne* (București, 1958), constatăm că în cel dintîi se află explicate prin franceză numai 29,69% din cuvintele înregistrate, iar în cel de-al doilea, 38,42%³. Desigur, serioasa diferență procentuală între cele două dicționare este explicabilă, măcar în cea mai mare parte, prin eliminarea din cel din urmă a multor arhaisme și regionalisme existente în cel dintîi, precum și prin înregistrarea, în cel de-al doilea dicționar, a numeroase achiziții neologice pătrunse ori consacrate în limba română abia în ultimul sfert de secol, mai toate de origine franceză. Comparația arată în orice caz în mod clar că proporțiile influenței franceze asupra vocabularului limbii române sînt pur și simplu impresionante și că acest fapt obiectiv nu poate fi contestat și nici subevaluat. Se poate aduce, desigur, drept contraargument la demonstrația de mai sus faptul că izvorul lexicografic ales pentru confruntare de D. Macrea, în speță *Dicționarul limbii române moderne*, ar exagera el însuși, în secțiunea etimologică, filiera franceză. Spre a preîntîmpina o asemenea obiecție, ne-am propus să completăm datele statistice citate cu acelea pe care ni le oferă recentul *Dicționar al limbii române* (tomul VI, serie nouă, București,

¹ O. Densusianu, în *Grai și suflet*, cit., p. 362.

² Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, cit., p. 35.

³ D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, București, 1961, p. 31—32.

1965 ș. u.), lucrare monumentală care reprezintă în cel mai înalt grad orientarea științifică modernă în privința originii neologismelor. Din cele 162 de împrumuturi mai recente ale limbii române, înregistrate ca articole-titlu în prima fasciculă a acestui dicționar (porțiunea *M-Mandră*), 113 au etimon francez exclusiv, iar 25 indicație etimologică multiplă în care una dintre limbile considerate furnizoare este cea franceză. Așadar, circa 85% dintre neologismele românești ale fasciculei apar explicate exclusiv (sau și) din franceză, situație statistică întru totul înrudită cu aceea pe care o găsim în dicționarul lui I. A. Candrea.

Ceea ce se poate reproșa cu adevărat lexicografului înaintaș, în privința etimologiei neologismelor, este tendința sa de a le explica, aproape fără excepție, dintr-o filieră unică, cel mai adesea franceză. Reducerea etimologiei multiple la o etimologie unică, prin urmare valabilă doar parțial, iată care ni se pare slăbiciunea principală a lucrării, în secțiunea discutată. Deși cu această importanță eroare de concepție (la care s-ar putea adăuga și altele, secundare, toate rezultate din necesități de economisire a spațiului), secțiunea etimologică a dicționarului are și astăzi, după părerea noastră, o valoare cu totul remarcabilă. Cel puțin egală, sub raport calitativ, aceleia realizate de Șăineanu, ea o întrece net pe aceasta din punct de vedere cantitativ: puține cuvinte au rămas neexplicate etimologic în noua operă lexicografică, iar, pe de altă parte, lista ei de cuvinte fiind cu mult mai bogată decât a predecesorului, numărul etimologiilor ne apare, în consecință, impunător.

Pentru a putea aprecia și mai exact valoarea secțiunii etimologice din dicționarul lui I. A. Candrea, am întreprins câteva sondaje comparative cu ajutorul vechiului Dicționar al Academiei, publicat sub conducerea lui Sextil Pușcariu; confruntarea celor două opere lexicografice ne-a furnizat date foarte convingătoare în sprijinul părerii noastre. De exemplu, în porțiunea *leş-lipi*¹, din 200

¹ Am ales în mod special pentru confruntare o fasciculă a dicționarului academic apărută după lucrarea lui I. A. Candrea, pentru a elimina orice presupunere de influență inversă.

de cuvinte comune în cele două lucrări, la 180 găsim etimologii identice sau asemănătoare (printre cele cu etimologie identică cităm pe *leşie, lesne, lest, letargie, letcă, letopiset, leu, leucă, levant, levent, libadea, libert, libovnic, libuț, lichea, lichefia, licurici, licurin, ligă, lighean, lighioană, liliie, liliom, limbric, limoniu, limpede, limpi, linariță, lindină, linge, lingură, linguși, liniatură, linoleum, linotip, lipcan* etc. etc., cuvinte, după cum se vede, de origini foarte diverse). Mai mult decât atita: pentru cei 20 de termeni în care soluțiile etimologice diferă radical în cele două opere, explicațiile lui Candrea par în câteva cazuri mai convingătoare, fiind chiar preferate de unele dicționare românești ulterioare¹. Așadar, putem considera că peste 90% din cuvintele înregistrate de I. A. Candrea în dicționarul său au primit o etimologie corectă ori măcar acceptabilă. Prin aceasta, lucrarea se dovedește și astăzi extrem de utilă.

*

În mod global, meritele lucrării copleșesc erorile sale. La apariția dicționarului, Sextil Pușcariu afirma cu toată convingerea că „partea lucrată de Candrea este o operă de mare valoare [s. n.], cum nici nu era altfel de așteptat de la eminentul savant și marele muncitor care a scris-o”². La rîndul său, A. Scriban, alt remarcabil lexicograf, considera că lucrarea i-a produs „o mare impresiune” și că ea „reprezintă un progres în știința românească”³. Iorgu Iordan recunoaște că dicționarul lui Candrea „posedă calități remarcabile”⁴, iar D. Macrea că avem a face cu „opera cea mai de seamă a lui I. A. Candrea, ... un impresionant exemplu de muncă, răbdare și știință”⁵. De acord cu toți acești prețuitori ai lucrării, cre-

¹ De exemplu, *Dicționarul limbii române moderne*, cit., adoptă, la cuvinte ca *leşina, liceal, lihăi, lin* s. n., *linie, liotă, lipan* „plantă”, etimologiile propuse de Candrea, nu de dicționarul academic.

² S. Pușcariu, în *Dacoromania*, cit., p. 486.

³ A. Scriban, în *Arhiva*, XLI (1934), nr. 3-4, p. 131.

⁴ Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, cit., p. 134.

⁵ D. Macrea, *Studii de istorie a limbii și a lingvisticii române*, cit., p. 160.

dem, repetind o concluzie formulată mai sus, că I. A. Candrea a dat patrimoniului lingvisticii românești cea mai importantă operă lexicografică *individuală*.

★

Din păcate, așa cum am afirmat deja în treacăt, nu putem trage aceleași concluzii favorabile și asupra părții enciclopedice propriu-zise a dicționarului, cea a numelor proprii, elaborată de Gheorghe Adamescu. Mai toți specialiștii de prestigiu care au studiat sau consultat dicționarul în totalitatea lui au considerat, pe bună dreptate, că partea a doua este net inferioară părții dintii, deși, cel puțin pentru realitățile străine, pretențiile enciclopedice ale lucrării ar fi putut fi satisfăcute cu ușurință, prin compilarea atentă, măsurată a unor bune izvoare existente.

Este adevărat, față de partea enciclopedică similară din dicționarul lui Șăineanu contribuția lui Adamescu reprezintă mari progrese cantitative. Aceste progrese se vădese atît în lista de cuvinte (circa 12 000 de articole-titlu, față de circa 7 000, la Șăineanu) cît și, poate mai ales, în volumul sporit acordat cuvintelor înregistrate. Adăugînd la texte numeroase ilustrații, tabele, planșe ori hărți, Adamescu a accentuat astfel, în comparație cu predecesorul citat, caracterul enciclopedic al întreprinderii sale. Spre lauda lui, autorul s-a străduit să dea în lucrare o mult mai mare pondere realităților românești, precum și celor străine strîns legate de patria noastră. Spre a nu da decît un exemplu semnificativ, observăm că în noua operă lexicografică figurează toate comunele românești cu o populație de peste 2 000 de locuitori. Iarăși spre deosebire de predecesor, Adamescu a deschis porțile lucrării și personalităților în viață, dar pe baza unor criterii prea restrictive și adesea subiective.

Exploatînd calitatea sa predominantă de bibliograf, autorul a avut veleitatea de a oferi cititorilor lista principalelor opere ale personalităților românești, aceea a traducerilor românești din operele personalităților străine și, în general, date bibliografice bogate. În enormele lacune ale acestor date bibliografice informative se constată însă și un prim mare viciu al lucrării. Să exempli-

ficăm afirmația noastră pe baza listei (în intenția autorului, exhaustivă) a *dicționarului* românești, întocmită de Gh. Adamescu la pagina 1608 a lucrării sale : în această listă figurează un singur lexicon slavo-român, un singur dicționar de neologisme, din ea lipsesc nume celebre ca R. de Pontbriant, H. Tiktin ș. a., dar apar, în schimb, autori minori etc. etc. Lacunele amintite sînt așadar agravate și de împrejurarea că foarte adesea datele și faptele esențiale au fost substituite prin altele fără importanță.

Sîntem însă de acord cu S. Pușcariu că nu lipsa datelor esențiale constituie scăderea cea mai gravă a lucrării, ci prezența multora eronate¹. Într-adevăr, se poate spune fără exagerare că lucrarea este împinzită de erori care, în ultimă instanță, pun sub semnul întrebării însăși valoarea ei generală de izvor informativ. Nu ne referim aici la date sau fapte controversate, asupra cărora n-ar exista un punct de vedere unanim, ci la unele absolut sigure, chiar contemporane autorului sau la îndemîna sa, dacă le-ar fi consultat sistematic din izvoare. Dacă ne întoarcem iarăși la lista amintită de dicționare, observăm că multe dintre datele de apariție indicate de autor, probabil din memorie, trebuie respinse ca inexacte sau incomplete. Spre a nu da decît un exemplu revelator, arătăm că data apariției *Dicționarului etimologic al limbii române*, elaborat de propriul său colaborator I. A. Candrea împreună cu O. Densusianu, e fixată în 1907, dar aceeași lucrare apare datată, în articolul închinat lui I. A. Candrea, între 1910 și 1914, nefiind în nici un fel datată în articolul despre O. Densusianu².

O ultimă eroare importantă a lucrării rezultă din concepția autorului de a prezenta faptele, personalitățile, operele etc. așa-zicînd strict „obiectiv“ (v. prefața, p. XVI), adică prin renunțarea la analiză, interpretare și ierarhizare. Cu o asemenea metodă de lucru, în realitate obiectivistă, s-a ajuns la o lucrare strict factologică, în care domnește o aproape deplină uniformizare a materialului înregistrat. Victor Babeș devine în dicționar un oarecare „medic român“, cu multe studii în străinătate și

¹ S. Pușcariu, în *Dacoromania*, cit., p. 487.

² În realitate, dicționarul a apărut între anii 1907 și 1914.

cu diverse funcții în țară, care a publicat „în reviste străine și în buletine speciale rezultatele cercetărilor sale“; Shakespeare, celebrul Shakespeare, a fost un „actor și autor dramatic englez“ cu o identitate „foarte discutată“ și din opera căruia s-au făcut „traduceri românești numeroase“, enumerate ca atare (cu lipsuri cantitative și cu erori de datare).

În concluzie, deși reprezintă un oarecare progres față de întreprinderea similară a lui L. Șăineanu, opera enciclopedică a lui Gh. Adamescu nu satisface astăzi și n-a putut satisface nici la data apariției sale: izvor de informare nesigur, cu numeroase date eronate, cu absența altora importante și cu un mod de prezentare a faptelor nediferențiat, strict factologic, lucrarea rămîne net inferioară atît *Enciclopediei române*, care apăruse, cu trei decenii în urmă (1898—1904), la Sibiu, sub conducerea lui C. Diaconovich, cît și enciclopediei *Minerva*, publicată la Cluj, în anul 1929.

5. Activitatea lexicografică a lui August Scriban

Profesorul ieșean August Scriban a avut o activitate lingvistică și filologică în general modestă. Autor al unei *Ortografii românești* (1912) în care preconiza scrierea fonetică integrală, al unei gramatici incomplete și puțin cunoscute (din 1925), el a rămas cunoscut în istoria disciplinei prin numeroasele contribuții etimologice răspîndite în periodicele vremii (îndeosebi în *Arhiva ieșeană*), dar mai ales prin *Dicționarul limbii românești (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme)*, apărut la Iași, în anul 1939.

Acest dicționar are o lungă și sinuoasă istorie. Concretizarea lui, izbutită în urma unor eforturi de nedescris, face din Scriban un exemplu de excepțională perseverență și pasiune. Ideea elaborării unei asemenea opere lexicografice a încolțit în mintea autorului încă la sfîrșitul secolului trecut, pe cînd era elev al liceului din Galați (v. *Precuvîntarea* la dicționar, p. 13). Adînc impre-

sionat de celebrul *Petit Larousse illustré*, precum și de *Noul dicționar francez ilustrat*, publicat de A. Gazier în 1887 (și din care, în anul următor, aveau să apară nu mai puțin decît cinci noi ediții), Scriban ia hotărîrea de a iniția și pentru limba română o întreprindere similară. Punerea în practică a acestei hotărîri începe însă abia în 1903, după ce autorul obținuse, la Halle, titlul de doctor pe baza unei teze de prozodie românească (*Hiatus, Elision und Synalöphe im rumänischen Vers*, Halle a. S., 1903).

În anul 1907, Scriban comunică publicului intenția sa: în revista *Arhiva* (XVIII, 1907, nr. 11, p. 483—484), el demonstrează necesitatea elaborării unui dicționar explicativ românesc pentru „marele public“, în esență o versiune independentă și „ameliorată“ a dicționarului publicat de Șăineanu, informează că a ajuns cu redactarea unui asemenea dicționar pînă la jumătatea literei *I* și oferă, în încheiere, cîteva mostre de articole elaborate, de la litere diverse. Din aceste mostre ne dăm cu ușurință seama că autorul avea o concepție de lucru fermă, unitară. Față de versiunea tipărită a lucrării, articolele de probă publicate în 1907 sînt însă mai sărace, mai puțin întinse. Pe de altă parte, intenția declarată din 1907 de a adăuga operei lexicografice și o secțiune a numelor proprii, ca în *Micul Larousse*¹, nu s-a realizat în versiunea tipărită, rămasă în exclusivitate un dicționar al cuvintelor comune.

În anul 1912 stadiul lucrărilor era foarte avansat: autorul se afla cu redactarea la ultima pătrime a literelor *S* și *Ș*²; el ne oferă din nou cîteva articole-model, de această dată mult mai apropiate în comparație cu versiunea definitivă. Atunci se comunică cititorilor că dicționarul „va avea figuri (ca *Larousse*)“³, intenție nerealizată nici ea în lucrarea publicată.

Prima redactare a dicționarului este terminată în anul 1913; tot atunci Scriban o pune la dispoziția Academiei, spre publicare, iar în anul următor o înaintează, în același scop, Ministerului Instrucțiunii. Referenții conchid

¹ *Ibidem*, p. 484.

² *Arhiva*, XXIII (1912), p. 386—387.

³ *Ibidem*, p. 386.

că opera lexicografică e „de foarte mare valoare“¹, dar instituția n-o poate tipări, din lipsă de fonduri.

În așteptarea unei soluții care întârzia, autorul își reia lucrarea și o supune, începând din 1913, unei serioase vizii și îmbogățiri, care avea să dureze, cu câteva întreruperi, aproape un deceniu. În 1923 el face o nouă și zădărnice încercare de a o publica². Așa cum am spus, dicționarul se va tipări abia în anul 1939, la 36 de ani de la începerea lui și la peste un deceniu și jumătate de la definitivarea redactării inițiale. La vârsta de 67 de ani, August Scriban și-a văzut în sfârșit încununată munca lexicografică de o viață.

Autorul s-a străduit să facă din opera sa „o armă de propagandă pentru răspîndirea limbii și culturii românești“³. „Scopul meu — afirmă Scriban în *Precuvîntarea* dicționarului — e să dau românului o carte care să-l facă mai cult și să-i dezvolte conștiința națională, iar numeroșilor străini care... vor să învețe românește să le dau o carte care să le arăte adevărata limbă românească“ (p. 16).

★

Lexicograful și-a alcătuit *lista de cuvinte* cu mijloace proprii, pe baza materialului adunat de el-însuși, timp de decenii, din izvoare extrem de variate: scrise (culte și populare, vechi și noi), orale (informații și comunicări obținute de la elevi și cunoscuți) sau directe (adică provenite din propria sa experiență)⁴. Dacă analizăm bibliografia lucrării (în care figurează 121 de autori și de colecții), observăm că ea este, global, inferioară atât cantitativ cât și calitativ aceleia folosite de I. A. Candrea pentru dicționarul său. Mult ameliorată față de opera similară a lui L. Șăineanu, bibliografia noului dicționar n-a reținut totuși izvoare de primă importanță, existente la Candrea (de exemplu, *Palia de la Orăștie*, *Biblia de la*

¹ *Precuvîntarea* la dicționar, cit., p. 14

² *Arhiva*, XXX (1923), p. 395—398.

³ *Precuvîntarea* la dicționar, cit., p. 16.

⁴ Iorgu Iordan, *Dicționarul limbii românești*, în *Buletinul Institutului de filologie română „Alexandru Philippide“*, VII—VIII (1940—1941), p. 350.

1688, autori ca Antim Ivireanu, I. Ghica, B. P. Hasdeu, I. Slavici), sacrificate în favoarea altora minore (I. Chiru-Nanov, I. Iovescu, Adela Xenopol); culegerile de folclor și literatura științifică (în sensul cel mai larg) sînt de asemenea insuficient reprezentate. În schimb, colecțiile de periodice (de tot felul) sînt puse la contribuție într-o măsură mult mai mare decît la predecesor, iar informația populară, regională, familiară, argotică — obținută mai ales pe cale orală, directă — se dovedește în general remarcabilă.

Evaluarea cantitativă a listei de cuvinte din dicționar ne arată că Scriban ocupă un loc intermediar între L. Șăineanu și Al. Resmeriță, pe de o parte, și I. A. Candrea, pe de alta: mai bogată decît dicționarul lui Resmeriță și mult mai bogată decît acela al lui Șăineanu, opera lexicografului ieșean rămîne destul de serios în urma lui Candrea în privința numărului de cuvinte înregistrate. Față de cele peste 43 000 de cuvinte, aflate în dicționarul predecesorului imediat, Scriban n-a putut înregistra în lucrarea sa decît circa 38 000 de cuvinte. Numărarea exhaustivă a cuvintelor de la primele două litere ale alfabetului, însoțită de numeroase alte sondaje la litere diverse, ne-au condus la concluzia de mai sus. Astfel, literele A și B numără, în dicționarul lui I. A. Candrea, 5 950 de cuvinte, iar în acela al lui Scriban, 5 118 cuvinte. Diferența cantitativă, în defavoarea lui Scriban, se explică mai ales pe seama neologismelor. Deși a înregistrat numeroase împrumuturi recente și chiar barbarisme (de tipul lui *abaliena*, *abalienațiune*, *abera*, *abitual*, *abominațiune*, *faga*, *falcon*, *falconerie*, *fanșon*, *fanșonetă*, neexistente la Candrea), lista de neologisme a lui Scriban este net inferioară în comparație cu a predecesorului imediat, și pe alocuri pare surprinzător faptul că autorul a preferat unele împrumuturi recente extrem de rare altora curente (lipsesc, de exemplu, din dicționarul lui Scriban, cuvinte ca *edilitar*, *educator*, *eghilet*, *electrifica*, *electrolit*, *electron*, *elicoidal*, *emotiv*, *emotivitate*, *encefalită* etc. etc., toate înregistrate de Candrea). Mult mai cuprinzătoare și mai sigură este atitudinea lui Scriban față de vocabularul popular, regional, familiar, argotic și chiar față de

cel arhaic : se vede clar că aici el nu și-a pus problema selectării, ci doar aceea a depistării ; mai *tot* ce a găsit în izvoare sau a aflat în afară de ele din aceste sectoare lexicale a fost introdus în dicționar. Sub acest aspect, dicționarul lui Scriban nu are precedent printre operele lexicografice de același tip. Arhaisme ca *blăznie*, *blendău* (numai la Cantemir), *blădnic* (numai la Dosoftei), regionalisme ca *blangoci*, *blaznic*, *bleaz*, *blendina*, *bleoșteoraie*, *blescote* etc. etc., înregistrate de Scriban, lipsesc de la Candrea, ba uneori chiar din Dicționarul Academiei. Semnalăm, în sfârșit, că lexicograful ieșean a inclus în lista de cuvinte și unele elemente de compunere, prefixe și sufixe, fapt care constituie o concesie de tip enciclopedic.

Cuvîntul-titlu (la care se indică accentul și chiar dubletele de accentuare) este însoțit de variantele sale lexicale. Înregistrînd o *bogăție excepțională de variante lexicale*, dicționarul lui Scriban nu are egal, din acest punct de vedere, printre dicționarele explicative românești într-un singur volum. Am putut număra 7 variante la *gălămoz*, 6 la *fierăstrău*, 5 la *ghemotoc*, cîte 4 la *bogasin*, *ghiorlan*, *hulubej*, cîte 3 la *bogaz*, *glugă*, *hanger*, *jîmblă* etc. etc. Variantele lexicale nu au un loc stabil în cadrul articolelor : după criteriul adesea întîmplătoare, autorul le-a grupat cînd la începutul articolului, imediat după forma-titlu, cînd la sfîrșitul lui, iar adesea le-a dispersat, în același articol, în ambele locuri arătate. Mai grav ni se pare însă faptul că lexicograful a adunat (ca și I. A. Candrea) într-un articol unic forme care, în realitate, sînt cuvinte independente (*apostolic* și *apostolicesc*, *dumbrăveancă* și *dumbrăvioară*, *farfurioară* și *farfuriuță*, *îndrăgosti* și *îndrăguli*, *fercheteu* și *brighidău*). *Apreciînd* lucrurile globale, constatăm că însușirile dicționarului la această secțiune covîrșesc scăderile ei.

Ca și lucrarea, analizată, a lui Al. Resmeriță (și în realitate înaintea ei, dacă ținem seama de data cînd Scriban își terminase dicționarul), *noua operă lexicografică acordă o deosebită importanță etimologiei*. Secțiunea etimologică a fost plasată înaintea celei explicative și a căpătat o extensiune neobișnuit de mare. Autorul însuși recu-

noștea că a insistat „foarte mult asupra etimologiilor“¹, pe care le-a reluat mereu, pînă la tipărirea dicționarului. August Scriban a exploatat din plin, în dicționar, lunga serie de contribuții etimologice pe care le publicase în revistele vremii. Astăzi această secțiune se bucură de aprecieri mai mult decît favorabile², fiind adesea opusă aceleia corespunzătoare din dicționarul lui I. A. Candrea. Personal, credem însă că această apreciere este departe de a fi întemeiată. În pofida unor calități evidente, îndeosebi la termenii regionali, secțiunea etimologică a dicționarului lui Scriban ne apare astăzi net depășită, utilă în ultimă instanță doar ca material informativ brut, care trebuie mereu selectat, corectat și chiar completat. Care sînt, pe scurt, principalele trăsături distinctive ale secțiunii ? În ea apar sistematic atît indicația limbii de origine, cît și formele etimonului ; indicația etimologică multiplă, atît de rară în opera lui Candrea, devine extrem de frecventă în dicționarul lui Scriban ; la cuvintele moștenite din latină și la cele împrumutate din vechea slavă, lexicograful apelează des la paralelele din limbile romanice și slave, spre a-și susține etimonul ; numărul cuvintelor fără etimologie este foarte redus, curajul lexicografului de a explica mai totul dovedindu-se pe alocuri fertil³ ; autorul adaugă la etimon și traducerea sa, atunci cînd sensul termenului românesc nu se suprapune exact peste cel etimologic ; adesea a fost dată nu numai etimologia directă, ci și cele indirecte, cercetarea mergînd uneori în urmă pînă la veriga inițială a lanțului etimologic⁴. Ajungem astfel la limita dintre însușirile și scăderile lucrării.

În mod paradoxal, constatăm că numeroase defecte ale dicționarului provin din prelungirea excesivă, dincolo de limitele necesare sau îngăduite, a unor principii altfel

¹ *Precuvîntarea* la dicționar, cit., p. 15.

² În *Arhiva*, XLVI (1939), p. 302 se consideră că partea etimologică a dicționarului este „deosebit de prețioasă“, iar în *Dicționarul enciclopedic român*, vol. al IV-lea, București, 1966, p. 341 se afirmă că dicționarul lui Scriban este „folosit și astăzi, mai ales pentru etimologii“ [s. n.].

³ Iorgu Iordan, *Dicționarul limbii românești*, cit., p. 351.

⁴ La *abanos*, de exemplu, explicat din limba turcă, se arată că termenul turcesc provine din persană și arabă, că în acestea el este de origine greacă, iar în greacă de origine ebraică.

lăudabile în sine. Astfel, principiul etimologiei multiple, atît de apreciat la lexicograful ieşean, devine prin aplicare excesivă un viciu al operei sale, în măsura în care în ea au fost puse pe acelaşi plan, într-o enumerare unică, sursele etimologice directe şi cele indirecte : substantivul *abate*, de exemplu, apare explicat deopotrivă din italiană, latină şi greacă veche ; *faraon*, din turcă, arabă, neogreacă şi sîrbă ; *caval*, din turcă, albaneză şi bulgară etc. Nefăcînd o distincţie tehnică netă între etimonul propriu-zis şi reflexele sale din diverse limbi străine, autorul îşi derutează cititorii, obligîndu-i, dacă pot, să aleagă ei din mulţime acest etimon. Tot exagerată se dovedeşte şi indicarea paralelor romanice şi slave, căci ea s-a dat adesea în cazuri absolut inutile, adică şi atunci cînd etimologia directă era certă şi prin urmare nu avea nevoie de justificări suplimentare. Deşi numărul cuvintelor care n-au primit explicaţie etimologică este extrem de redus, surprinde faptul că printre ele apar unele a căror origine sigură, ca derivate pe teren românesc sau ca împrumuturi recente, nu putea da naştere la îndoieli (*abolitionist*, *abonat*, *abstenţionist*, *abureală*, *amidă*, *anacreontic*, *anafilactic*, *apus*, *ebonită*, *ebraist*, *ebraizm*, *electromagnet*, *electromagnetizm*, *electrometru*, *electromotor*, *fanariot*, *fandoseală* etc. etc.). Mult mai gravă ni se pare eroarea autorului de a considera drept etimoane directe exclusive ale unor cuvinte, verigi etimologice în realitate indirecte. Datorită răsturnării raportului real dintre etimonul direct şi cel indirect, mase întregi de neologisme apar explicate, de exemplu, direct şi exclusiv din greaca veche, prin eliminarea limbii moderne intermediare care ne-a furnizat de fapt împrumul (*anabaptizm*, *anabaptist*, *anacolut*, *anacronizm*, *anadiploză*, *anaerobiu*, *anafilaxie*, *anaglifă*, *anagogică*, *analgezie*, *analitic*, *emoptizile*, *emoragie*, *emoroid*, *emostatic*, *emplastru*, *encefal*, *farmaceutic*, *farmacologie*, *farmacopee* etc. etc.). Tendinţei uneori excesive de a explica prin franceză, caracteristică lui Candrea, Scriban îi opune una cu mult mai netă : supraevaluarea limbii latine ca sursă de împrumut pentru limba română. Într-adevăr, lexicograful explică exclusiv prin latina savantă sute de neologisme româneşti (de exemplu, *abdominal*, *abductor*, *egoism*, *egoist*, *egotist*, *fracţiune*, *fragil*, *frag-*

ment, *fratern*, *fratricid*, *frigorific*, *frugal*, *frustra*) care, în realitate, provin exclusiv din franceză sau măcar din surse multiple avînd în frunte franceza. Uneori, pentru a menţine explicaţia etimologică latină, Scriban a fost nevoit să facă adevărate exhibiţii ştiinţifice, absolut neconvingătoare : *egoism*, *egoist* şi *egotist*, de pildă, ar proveni, toate, direct din latinescul *ego* ; *frigorific* s-ar fi format pe teren românesc din cuvintele latineşti *frigus* şi *facere* etc. Exagerările de mai sus amintesc de latiniştii veacului al XIX-lea şi ni se par de neconceput la un etimolog cu atîta experienţă ca Scriban. În sfîrşit, lingvistul ieşean manifestă o înclinaţie, adesea nefericită, de a explica prin mijloace interne ceea ce, în realitate, reprezintă împrumuturi cu caracter neologistic ; pe această linie, *abreviativ*, *absolutist*, *absolutizm*, *anacronic*, *antiseptice*, *echidistanţă*, *falsificaţiune*, *fanatizm* etc. etc. ar fi, după Scriban, derivate pe teren românesc. Unele dificultăţi ivite în calea explicaţiei interne sînt rezolvate de el în mod surprinzător, din nou inadmisibil pentru un lexicograf contemporan : astfel, *fumivor* ar proveni din *fum* şi *...-vor*, *electrocop* şi *electrolitic* din *electr-*şi *-scop*, respectiv *-litic*. Faptele enumerate mai sus apar întărite şi de rezultatele sondajelor pe care le-am întreprins, în lucrarea lui Scriban, pe porţiuni compacte. Comparînd, în porţiuni diverse, dicţionarul lui Scriban cu acela al vechii Academii (DA), am stabilit că numai circa 60% din explicaţiile etimologice date de Scriban se regăsesc (ca atare sau măcar parţial) în dicţionarul academic. Astfel, în porţiunea *fabrica-faringe* sînt identice în cele două opere etimologiile la 33 de cuvinte, asemănătoare la 28 de cuvinte şi integral diferite la 39 de cuvinte. Faţă de antecesori, cu excepţia lui Resmeriţă, lucrarea reprezintă deci, la secţiunea etimologică, un regres în istoria lexicografiei române. Aşa cum am spus, ea poate fi consultată aici doar pentru materialul brut, altfel bogat.

Autorul ne oferă în dicţionarul său o reţea extrem de deasă de informaţii asupra situaţiei cuvintelor în timp şi spaţiu, în raport cu limba literară actuală. Multe informaţii privesc domeniul căruia îi aparţine cuvîntul (Gram., Geom., Arh., Bot., Med.), altele sînt de natură stilistică (barbarism, familiar, figurat, ironic, poetic), dar cele mai

prețioase ni se par a fi acelea care încearcă să fixeze aria de circulație în timp și spațiu a cuvintelor, a variantelor lexicale și a sensurilor. Deși nu atât de consecvent ca predecesorul imediat, Scriban furnizează adesea date mai precise asupra situației istorice și geografice a elementelor lexicale, lucrarea sa fiind, din acest punct de vedere, un izvor informativ de primă importanță. La cuvintele, variantele și sensurile regionale, de exemplu, lexicograful s-a străduit să delimiteze strins aria de circulație, mergând pînă la indicarea județului unde acestea au fost înregistrate: *arcere* a fost cules din județul Bacău, *caliacră* din Covurlui, *crivitar* din Buzău, *bambura* din Hațeg, iar *dog* din Bihor. La termenii arhaici, ne întîmpină dese delimitări temporale: *apriat* ar fi un arhaism regional din veacul trecut, *davagîlic* va fi circulat prin secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, *dava* și *davagiul* prin al XVIII-lea, varianta *clup* (a lui *club*) este înregistrată „pe la 1800“. Mai mult, unele variante lexicale mai puțin obișnuite apar susținute de izvoare (v. sub *baibarac*, *îndrăgosti*, *ji-vină* etc.). Ca la predecesorul imediat, Scriban notează neologismele cu ajutorul unui asterisc preliminar (procedeu introdus în lexicografia românească încă de Laurian și Massim).

Secțiunea explicativă se distinge prin câteva însușiri remarcabile. Deși cu un oarecare iz arhaic (explicabil prin aceea că redactarea lucrării fusese începută în primii ani ai secolului nostru), definițiile sînt în general sobre, concentrate și clare. Autorul nu se sfiește să recunoască: „Ce-am găsit la alții și mi-a plăcut mie am luat și am turnat aproape neschimbat în dicționarul meu“ (*Pre-cuvîntarea* la dicționar, cit., p. 15). În pofida acestei afirmații, partea explicativă a dicționarului păstrează o netă independență față de predecesorii români, o personalitate marcată. În schimb, traducînd adesea „cuvînt cu cuvînt“ (*ibidem*) izvorul Larousse la noțiunile științifice, Scriban a introdus din acest izvor unele extensiuni enciclopedice, pe alocuri mai întinse decît la I. A. Candrea. Astfel, despre *clor* ni se spune că a fost „descoperit de suedezul Scheele la 1774 și numit așa de Gay-Lussac“; despre *ghilotină* că „la 1789 medicul Guillotin propuse acest aparat cu scop să suprimă chinurile condamnaților“ și că

„alt medic, Louis, o perfecționă“; *diabetul* are cauze „ereditare“ (enumerare ca atare), iar „beția agravează diabetu“ etc. Există prin urmare o oarecare lipsă de unitate în modul cum lexicograful tratează noțiunile științifice, în comparație cu celelalte elemente ale vocabularului.

Ordinea sensurilor, la cuvintele polisemantice, este cea istorică. O neîntrecută migală a dovedit autorul în înregistrarea tuturor valorilor morfologice ale unui cuvînt, adesea cu definiții de sine stătătoare; astfel, a fost notată sistematic valoarea adverbială a adjectivelor (v. *facil*, *facțios*, *facultativ*, *fad*, *faimos*, *fain*, *falibil*, *falnic*, *familiar*), cea substantivală a adjectivelor, cea adjectivală a substantivelor. O egală atenție a fost acordată în înregistrarea valorilor figurate ale cuvintelor, cu rezultate excepțional de bogate pentru o lucrare într-un singur volum. La numele de plante și de animale identificarea semantică se face de obicei și cu ajutorul numelor lor științifice (v. *capră*, *capitalan*, *coroi*, *garoafă*).

Sinonimia, destul de bogată, este mai puțin precisă decît în lucrarea lui Candrea. Față de toți predecesorii analizați pînă aici (cu excepția dicționarelor academice), Scriban se prezintă în secțiunea explicativă cu un element nou: cu un adevărat sistem de sinonime parțiale, analogii și asociații. Preluat din lexicografia franceză, sistemul este adaptat și îmbogățit în mod original, fiind de un real folos pentru toți cei interesați să stabilească relații semantice reale între diverse cuvinte etimologic independente. Astfel, definiția lui *gavanos* este urmată de trimiterea cuvîntului la *bocal* și *chisea*; cea a lui *colibă* este legată de *cocioabă*, *hălăciugă* și *surlă*; cea a lui *cuartet*, de *duet* și *terțet*; la *coroană* se amintesc sinonimele parțiale *diademă* și *mîtră* etc. etc., iar după etimologia aceluiași cuvînt se trimit la dubletul lexical *cunună*. Din păcate, lanțul asociațional este cîteodată împins dincolo de limitele acceptabile: *instinctul*, de exemplu, este asociat cu *distinct* și *sting*, *demagogul* cu *pedagog* (probabil exclusiv din motive formale), *cărbunele* cu *scînteia*. În alte cazuri, în sistem au fost introduși termeni în realitate sinonimi (*caterisi-răspopi*, *ciulin-colțan*, *horpăi-clefăi*). Cu toate aceste exagerări și erori, aplicarea principiului se dovedește fructuoasă, constituind o indiscutabilă bază de sugestii.

Lexicograful manifestă o grijă evidentă de analiză și delimitare semantică în interiorul cuvintelor polisemantice, chiar dacă această grijă nu atinge nivelul predecesorului imediat. Au fost, de exemplu, înregistrate câte 4 accepțiuni la *boteza* și *dărîma*, 6 la *înțelept*, 7 la *butuc*, 9 la *loc*, 10 la *linie*, 14 la *cădea*. Scriban repetă eroarea lui Candrea de a despica cuvintele în sensuri și pe baza unor criterii pur morfologice (valoarea tranzitivă a unor verbe ca *însura* ori *limpezi* a fost despărțită, astfel, de cea reflexivă, cu definiție independentă nejustificată semantic). Lexicograful ieșean n-a găsit o soluție tehnică adecvată minuțioasei sale analize semantice; în cadrul cuvintelor polisemantice, diversele sensuri apar de regulă într-o enumerare continuativă, nediferențiată (*droagă*: „...Căruță de transport, mai ales acoperită. Dric, patașcă. Cotigă de dus cîinii prinși. Roabă mai mare...“). Această organizare informă și neierarhizată impietează, la rîndul ei, asupra modului cum au fost repartizate în articole unitățile frazeologice: proverbele, locuțiunile, sintagmele, expresiile și compusele apar de obicei înregistrate, ca un fel de secțiune independentă, la sfîrșitul întregii secțiuni explicative și nu la sensul din care fiecare s-a născut, rezolvare, după cum am mai spus, inacceptabilă într-un dicționar care se declară istoric. Aportul cel mai prețios adus de autor în această secțiune rămîne acela de la cuvintele regionale; el a avut de explicat numeroși termeni și multe sensuri înregistrate pentru prima dată într-o operă lexicografică (v. *fursant*, *hair*, *haot*, *harbăd*, *hardughî*, *hazain*, *hăbidii* etc., care nu figurează nici în DA).

Secțiunea explicativă a dicționarului lui Scriban poate fi consultată și astăzi cu folos, în pofida scăderilor semnificate. Ea reprezintă rezultatul unor lungi și mari eforturi de informare personală, vizibile la fiecare pas.

Izvoarele adunate de lexicograf în vederea alcătuirii listei de cuvinte au fost în parte folosite și ca exemple ilustrative, după definiție. Economia de spațiu a jucat, și în cazul lui Scriban, un rol hotărîtor în modul de exploatare al acestor izvoare, obligînd pe autor să nu le citeze decît în cazuri speciale, mult mai rare în comparație cu acelea fixate de predecesor. În general, la cuvintele și sensurile curente Scriban s-a dispensat cu totul de exemplele

din izvoare, pe care le-a înlocuit cu altele personale, scurte (*braț cîrnos* și *cîreșe cîrnoase*, la *cîrnos*; *un chip de om*, la *chip*; *carte postală ilustrată*, la *ilustrat*); izvoarele extrase din texte apar (cum e și firesc în condițiile unei comprimări serioase) la cuvintele, sensurile, variantele și valorile morfologice regionale ori arhaice, trimitînd adesea exact la izvor (v. *căruvei*, *ciovei*, *ciurfuială*, *cîndai*, *cîrpător*, *cîrsnic*, *cîrtog*, *ciș* adj., *cît* adj., pron., *cleanț*, *cleată*). Lucrarea a căpătat astfel o ținută științifică sporită, chiar dacă procedeul ca atare nu a fost aplicat cu toată consecvența.

Așa cum am arătat în treacăt mai sus, de obicei după ultimul sens al cuvintelor autorul a înregistrat *unitățile frazeologice*. Din punct de vedere cantitativ, lucrarea lui Scriban ocupă și în această privință un loc intermediar între aceea a lui L. Șăineanu (mai săracă) și cea aparținînd lui I. A. Candrea (în general mai bogată). La Scriban se constată cu ușurință două tendințe opuse: pe de o parte, tendința de selectare a unităților frazeologice, prin sacrificarea acelor mai puțin cunoscute; pe de alta, tendința de înmulțire excesivă a lor, prin trecerea în rîndul unităților frazeologice a unor îmbinări de cuvinte care, deși au o frecvență mare, nu constituie deplasări semantice propriu-zise și prin urmare nu pot fi asimilate locuțiunilor, sintagmelor, expresiilor sau compuselor. De aceea, compararea dicționarului cu lucrarea similară a predecesorului imediat ne furnizează date la prima vedere derutante: cazurile de inferioritate cantitativă sînt întrerupte pe alocuri de neașteptate situații opuse. Astfel, Scriban a reținut la *față* 10 unități frazeologice, iar Candrea 25; la *făină*, față de 2 proverbe la Scriban întîlnim 5 unități frazeologice la Candrea; la *floare*, față de 12 unități frazeologice la Scriban am numărat 40 la Candrea (în majoritate, compuse-nume de plante); la *foc*, constatăm raportul 16/23. În schimb, la un verb ca *a da* Candrea a înregistrat doar 34 de asemenea unități, față de 69, la Scriban, dar această superioritate cantitativă se dovedește aparentă, întrucît ea are la bază excesul despre care am vorbit mai sus; au fost trecute, de exemplu, în rîndul unităților frazeologice construcții semantice „neutre“ ca *dau un copil la*

școală, dau ceva pe foc, dau cep unui butoi, dau bani înainte, dau cuiva (bani) de cheltuială, dau de zestre ceva cuiva etc., în care fiecare element își păstrează sensul de sine stătător. Așadar, nu atât eliminarea unor unități frazeologice poate fi imputată lexicografului, cât înregistrarea altora false. La acest aspect ar mai trebui adăugat și acela că organizarea, gruparea unităților frazeologice în cadrul articolelor se face nu conform gradului de înrudire semantică, ci adesea după criterii întâmplătoare: *lume bună* și *om de lume*, de exemplu, sînt dispersate la începutul, respectiv la sfîrșitul lanțului celor 19 expresii înregistrate la *lume*, între ele intercalîndu-se îmbinări de cuvinte cu sensuri radical diferite. Deși nu reprezintă un progres în istoria lexicografiei române, această secțiune rămîne totuși în general utilă și astăzi, îndeosebi prin glosările clare și exacte.

★

Autorul a aplicat în dicționar ortografia integral fonetică, pe care o justificase teoretic încă din anul 1912 (v. mai sus, p. 122). Organizînd materialul lexical pe sunete, iar nu pe litere de bază, A. Scriban poate fi considerat, din acest punct de vedere, un precursor; astfel, în dicționar litera *ă* apare independentă de *a*, iar *î*, *ș* și *ț*, independente de *i*, *s* și *t*. În alte cazuri însă sistemul derutează pe cititori, prin unele exagerări evidente (eliminarea articolului hotărît masculin, modul de adaptare a neologismelor etc.), și nu s-a impus.

★

Deși plină de contradicții, opera lexicografică a lui A. Scriban rămîne în general valoroasă, distingîndu-se îndeosebi prin bogăția excepțională a materialului lexical regional, popular, familiar, arhaic și argotic, prin marele număr de variante lexicale înregistrate, prin definiții, prin folosirea izvoarelor. Subscriem de aceea fără rezerve la concluzia pe care Iorgu Iordan o trăgea la apariția lucrării: „În total — arăta recenzentul — calitățile ei întrec, și ca număr și ca importanță, defectele”¹.

¹ Iorgu Iordan, *Dicționarul limbii românești*, cit., p. 354.

III. DICȚIONARELE EXPLICATIVE ALE LIMBII ROMÂNE LITERARE

Am arătat pe scurt, într-un alt capitol al volumului de față (v.p. 72—73), că între anii 1952 și 1959 lucrările la marele dicționar academic au fost întrerupte, în favoarea altora stringent necesare. Dicționarele explicative existente destinate publicului larg nu mai puteau satisface pe deplin, din motive lesne de înțeles. Pe de-o parte, aceste dicționare erau în general prea bogate, deoarece înregistrau din vocabularul limbii române nu numai cuvintele și sensurile actuale, curente, ci și arhaismele ori regionalismele stricte, mai puțin utile într-o lucrare de uz practic imediat, adresată maselor cu adevărat largi; pe de altă parte, dicționarele existente nu reflectau achizițiile lexicale considerabile ale ultimelor decenii, determinate și de adîncile transformări petrecute în țara noastră după 1944. La cele de mai sus se adăuga, bineînțeles, necesitatea, extrem de importantă, de a interpreta și prezenta lexicul românesc curent în lumina științifică a învățăturii marxiste, de a face, cu alte cuvinte, din noul dicționar un instrument popular de informare și de propagandă, în cel mai nobil sens al cuvîntului.

De aceea, echipele de lucru ale marelui dicționar academic, completate cu numeroase cadre tinere de specialiști, au primit, în vara anului 1952, din partea Prezidiului Academiei, sarcina redactării unui dicționar „explicativ și normativ, care să cuprindă vocabularul limbii române literare contemporane”¹ și care să răspundă „nevoilor arzătoare ale societății actuale și practicii curente a muncii culturale”². La operația de elaborare efectivă a lucrării au participat, în cadrul institutelor de lingvis-

¹ *Cuvînt înainte* la *Dicționarul limbii române literare contemporane*, vol. I, București, 1955, p. VII.

² *Ibidem*.

tică din București și Cluj, și sub conducerea lui D. Măcrea, 85 de persoane, constituind cel mai mare colectiv de lexicografi din istoria lingvisticii române. Mărimea colectivului era strâns legată de urgența îndeplinirii misiunii sale. Datorită forțelor impunătoare mobilizate pentru realizarea ei, lucrarea a putut vedea lumina tiparului într-un termen scurt, în 4 volume, între anii 1955 și 1957, sub titlul de *Dicționarul limbii române literare contemporane*.

Circumscrișă așadar la limba literară contemporană, noua operă lexicografică ridică mai multe probleme preliminare specifice fără precedent: *delimitarea perioadei istorice, alegerea izvoarelor și selectarea cuvintelor* din masa vocabularului, iată cele trei principale probleme care își așteptau rezolvarea, și de rezolvarea cărora depindea, în mare măsură, profilul general al lucrării.

În privința *delimitării perioadei*, autorii au un punct de vedere explicit, deși nu la fel de convingător: pentru ei, limba română literară contemporană ar fi „limba română scrisă și folosită în operele literare [adică beletristice], științifice etc. ale secolelor al XIX-lea și al XX-lea și care servește astăzi ca mijloc de comunicare și schimb de idei în toate domeniile vieții și activității”¹. Am arătat cu alt prilej² că, față de perioada istorică pe care o îmbrățișează, dicționarul se declară în mod greșit al limbii *contemporane*, fiind, în realitate, un dicționar al limbii *moderne*; ni se pare în orice caz exagerat să considerăm că limba română literară contemporană își va fi avut începuturile în urmă cu 150 de ani, așa cum rezultă din afirmația citată precum și din izvoarele alese.

Stringerea materialului s-a limitat la izvoare din ultimul secol și jumătate. O bună parte din izvoare au fost furnizate lucrării de marele dicționar academic care, la data începerii noului dicționar, se afla elaborat aproape în întregime într-o primă formă provizorie. Existența fișierului acestui dicționar a permis de altfel înce-

¹ *Ibidem*, p. IX.

² Mircea Seche, *Dicționarul limbii române literare contemporane*, în *Steaua*, IX (1958), nr. 5, p. 92.

perea imediată a elaborării *Dicționarului limbii române literare contemporane*. Dar totodată se dovedea necesară completarea serioasă a materialului, întrucât, după cum am arătat, dicționarul academic neglijase aspectul strict contemporan, neologic, al lexicului limbii; de aceea, s-au depus mari eforturi pentru actualizarea fișierului, astfel ca el să ajungă orientat în cele din urmă cu față spre prezent, să reflecte cât mai fidel lexicul ultimelor decenii, în toată complexitatea lui. În acest scop au fost introduși în bibliografia lucrării numeroși scriitori, publiciști și oameni de știință în plină activitate, ca M. Banuș, A. Baranga, M. Băcescu, M. Beniuc, G. Bogza, R. Boureanu, N. Cassian, D. Danielopolu, D. Deșliu, M. Dragomir, V. Em. Galan, Al. Graur, I. Iordan, A. Mihale, Șt. S. Nicolau, M. Preda ș. a.

În ceea ce privește *selectarea materialului lexical, stabilirea listei de cuvinte*, ea urma să fie determinată de cele două caracteristici principale ale lucrării: acelea de dicționar al limbii române *moderne și literare*. În principiu, prima dintre însușirile citate excludea intrarea în dicționar a cuvintelor, accepțiunilor și unităților frazeologice arhaice, pe când a doua trebuia să ducă la omiterea cuvintelor, accepțiunilor și unităților frazeologice regionale, a curiozităților și rarităților lexicale, a cuvintelor argotice sau de jargon, a formelor corupte. Dimpotrivă, lucrarea urmărea să deschidă mai larg porțile neologismelor, conducându-se după criteriul uzului, al viabilității imediate. În aceste condiții noi, lista de cuvinte a dicționarului urma să fie evident deosebită de a predecesorilor, fiind totuși mai aproape (ca structură, nu ca volum) de dicționarul analizat al lui Lazăr Șăineanu. În practică, criteriile de selectare au fost însă cu mult mai largi, mai elastice, datorită unei împrejurări pe care o vom discuta imediat mai jos. În ciuda intenției autorilor, dicționarul elaborat de ei nu este atât al limbii literare, cât al limbii literaturii beletristice, de vreme ce se întemeiază prin excelență pe operele scriitoricești; dar cum scriitorii (inclusiv cei contemporani) folosesc, în operele lor, pentru caracterizarea situațiilor și a personajelor, numeroase elemente lexicale neliterare, dicționarul, conceput ca un instrument de utilitate practică

imediată, a trebuit să înregistreze și să definească și aceste elemente lexicale (arhaisme, regionalisme, chiar elemente de jargon și argou sau forme corupte). Așa ne explicăm pătrunderea în dicționar a unor regionalisme ca *hamiș*, *hașcă*, *haznă*, *hărhăți*, *hărșni*, *hinteu*, *hition*, *hliban*, *hornet*, *huci*, a unor arhaisme ca *hadîmb*, *halea*, *hanimă*, *hataia*, *hristoitie*, *husăș*, *huzmet*, sau a unor creații lexicale individuale ca *hăimăni*, *hăitușcă* etc. De acord cu procedeul de selectare, dacă ținem seamă de rolul cultural special pe care îl avea de îndeplinit noul dicționar, observăm însă că el depășește titlul circumscris al lucrării și face din ea mai degrabă un inventar (selectiv) al cuvintelor existente în *textele* moderne și contemporane (independent de calitatea lor), decît un tablou fidel al limbii actuale *curente*.

Cele 4 volume ale dicționarului numără peste 48 000 de articole-titlu. Pentru o operă lexicografică limitată la limba modernă literară (cu toate concesiile arătate), cifra ne apare remarcabilă, căci ea întrece lucrările tuturor predecesorilor din secolul nostru. Această bogăție are însă două principale explicații opuse: pe de-o parte, avem a face cu un spor lexical real, provenit mai ales din terminologia științifică; pe de alta, cu un spor lexical artificial, provenit din ruperea, în articole-titlu independente, pe criterii pur morfologice, a unor cuvinte unice din punct de vedere semantic și etimologic¹. Deși sporul lexical real este inferior celui artificial, proporțiile listei de cuvinte rămîn totuși foarte serioase².

Criteriile selective aplicate la cuvinte au fost extinse și la accepțiunile acestora: în dicționar, sensurile neliterare ale cuvintelor polisemantice apar înregistrate numai în măsura în care ele se întîlnesc în *izvoarele lite-*

¹ Ca în *Etymologicul* lui Hasdeu, numeroase cuvinte unice cu valori gramaticale multiple au fost sectionate ca omonime: la termenii-nume de popoare, de exemplu, valoarea de adjectiv este în mod sistematic complet izolată de aceea de substantiv (v. *american*, *australian*, *austriac*, *belgian*, *bulgar*, *ceh*); *suitoare* (s. f.), *suitor* (s. m.) și *suitor* (adj.) figurează ca trei articole independente, *tare* (adj.) și *tare* (adv.), *tehnic* (adj.) și *tehnică* (s. f.), sub cite două etc. etc.

² Lipsuri cantitative se înregistrează mai ales în primul dintre cele patru volume ale lucrării.

rare (mai bine zis, beletristice) culte din ultimul secol și jumătate. Renunțînd așadar la numeroase accepțiuni, potrivit cu profilul dicționarului, autorii n-au mai avut astfel toate verigile principale ale filiației semantice și, în consecință, au putut schimba principiul însuși al filiației, pornind (din rațiuni practice) de la cel mai cunoscut sens actual, și nu de la cel mai vechi, și urmărind în continuare o filiație semantică logică. Procedeul a fost aspru criticat, pe temeiul că el ar fi în contradicție cu caracterul istoric al limbii și chiar cu logica, întrucît înțelesurile actuale provin din altele anterioare¹. Obiecția a fost combătută cu exemplul a numeroase dicționare similare străine și mai ales cu argumentul, de natură practică, că într-un dicționar al limbii contemporane organizarea materialului la cuvintele polisemantice trebuie bazată pe principiul suprem al circulației semantice². În controversa amintită, ambele poziții pornesc de la ideea ireconciliabilității caracterului istoric cu cel sincron. În realitate, credem că între cele două aspecte prăpastia este inexistentă: cu foarte rare excepții (cel puțin în limba română), sensurile vechi, etimologice ale cuvintelor sînt totodată și cele astăzi uzuale, curente. Prin urmare, a începe filiația semantică cu un sens uzual înseamnă a o deschide de obicei cu unul dintre sensurile cronologic primordiale. În orice caz, într-un dicționar destinat uzului contemporan, singura filiație acceptabilă, practic utilă, ni se pare a rămîne aceea care pleacă de la sensurile cele mai cunoscute astăzi.

În privința *definirii cuvintelor*, autorii au manifestat în general o grijă deosebită; explicațiile sînt precise, scurte și clare, fără concesiile enciclopedice. Dat fiind ponderea mare de cuvinte și sensuri aparținînd științelor (în sensul cel mai larg), la această lucrare a fost luată o inițiativă fără precedent: s-a apelat la concursul specialiștilor din 42 de domenii ale cunoașterii care, revizuiind articolele elaborate de lexicografi, le-au completat, corectat sau reelaborat.

¹ Iorgu Iordan, în *Contemporanul* din 20 mai 1955.

² D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, București, 1961, p. 129.

Ținuta științifică a definițiilor a fost astfel asigurată la nivelul cunoștințelor și cerințelor actuale. Este adevărat însă că viziunea specialiștilor n-a coincis totdeauna cu interesul lexicografilor de a oferi definiții lingvistice accesibile pentru un public cât mai larg; de aceea, pe alocuri n-au putut fi reproduse ca atare definițiile propuse de specialiști. Cu toate criticile acestora, la apariția lucrării¹, noul dicționar constituie o remarcabilă operă explicativă a achizițiilor lexicale recente.

În operația de identificare și delimitare semantică a fost aplicat (cu unele adaptări de ordin tehnic) sistemul din marele dicționar academic, folosindu-se variate procedee de ierarhizare: literele mari și cifrele romane (pentru izolarea grupelor mari de sensuri care alcătuiesc unități semantice), cifrele arabe (pentru sensurile principale), romburile pline (pentru sensurile dependente) și romburile goale (pentru izolarea unităților frazeologice, a unor construcții, a unor valori morfologice ori stilistice etc.), literele mici. Deși consacrat unei perioade scurte din istoria vocabularului românesc, *Dicționarul limbii române literare contemporane* este cel mai analitic dintre dicționarele explicative de întindere medie. Din păcate, organizarea semantică are de suferit datorită dispersării sensurilor unor cuvinte sub articole diferite, procedeu amintit mai sus și inacceptabil chiar într-un dicționar sincron, întrucât rupe filiația semantică. Pe de altă parte, criteriul semantic folosit în stabilirea filiației este adesea sacrificat în favoarea celui gramatical, ca în dicționarele predecesorilor.

Dicționarul folosește *un mare număr de citate* din texte beletristice (culte și populare), din opere științifice, din periodice. Aceste citate, luate din izvoare apărute în ultimul secol și jumătate, „ajută și completează definițiile, deoarece... înfățișează cuvântul așa cum este el în-trebuințat în limbă“². În comparație cu toate dicționarele precedente de întindere medie, numărul izvoarelor folosite este evident mai mare, reprezentând peste jumătate

¹ Pentru întreaga problemă, vezi D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, cit., p. 130 și urm.

² *Cuvânt înainte la Dicționarul limbii române literare contemporane*, cit., p. XI.

din volumul total al lucrării; putem număra, de exemplu, 87 de citate ilustrative la verbul *avea*, 74 la *băga*, 122 la substantivul *cap*. Literatura beletristică ocupă în ansamblul izvoarelor ponderea cea mai mare, în timp ce literatura științifică este în general slab reprezentată. Ordinea izvoarelor citate este, în mod surprinzător, invers istorică; această ordine, care încearcă să fie conformă cu modul de organizare semantică (deschiderea filiației cu accepțiunile uzuale actuale), nu ni se pare acceptabilă: în cadrul perioadei alese, chiar într-un dicționar explicativ sincron, perspectiva istorică a izvoarelor era absolut necesară. Mai observăm că numărul textelor strict contemporane reprezentând traduceri, incluse în bibliografia lucrării și citate ca atare, este exagerat, iar procedeele în general nepotrivite pentru perioada strict contemporană, când limba română dispunea de suficiente izvoare originale. Citatele (alese din 385 de titluri bibliografice) sînt clare, bine alese (deși cam lungi), în general reprezentative, și trimit totdeauna exact la izvor, fapt care dă operei lexicografice o ținută științifică certă.

Lucrarea a înregistrat numeroase unități frazeologice curente, cu explicațiile semantice de rigoare și cu citate.

Prin selectarea cuvintelor și a sensurilor, prin alegerea formelor-titlu, prin indicațiile gramaticale (precizarea pluralului, a prezentului indicativ etc. recomandabile), prin datele de natură ortografică și ortoepică, dicționarul năzuiește să fie o operă cu caracter *normativ*. Variantele lexicale, dubletele gramaticale, ortografice sau ortoepice apar înregistrate (ca forme secundare) numai în măsura în care au o circulație oarecare în limba română modernă. În sfîrșit, dat fiind caracterul sincron al lucrării, precum și scopul său practic imediat, autorii au crezut că e bine să renunțe cu totul la secțiunea etimologică.

Dicționarul limbii române literare contemporane în 4 volume s-a bucurat de o primire în general favorabilă. Apariția lucrării a fost salutată ca „un eveniment de importanță deosebită“¹, ca „un succes important înregistrat de știința noastră lingvistică“², opera fiind socotită de

¹ Iorgu Iordan, în *Contemporanul*, cit.

² C. I. Parhon, în *Contemporanul* din 1 iulie 1955.

unii recenzenți drept „realizarea cea mai completă a lingvisticii noastre“, iar acțiunea, dusă la bun sfârșit, drept „o mare faptă de cultură“¹. Numeroasele critici de amănunt aduse lucrării² nu știrbesc în mod hotărâtor re-cunoașterea meritelor ei.

Personal, ni se pare că trebuie totuși să ne întrebăm dacă noua operă lexicografică a putut corespunde cu ade-vărat scopurilor pentru care fusese concepută. Consta-tăm, din păcate, că dicționarul n-a devenit așteptatul instrument de informare la îndemâna maselor, în primul rînd datorită proporțiilor sale : avînd materialul lexical îm-părțit pe întinderea a patru volume, lucrarea și-a pierdut astfel caracterul popular, de izvor practic curent accesibil, ușor de procurat și de manevrat. Pe de altă parte, în afara scăderilor deja semnalate, lipsa de unitate ni se pare a fi principala lacună de conținut a dicționarului. Elaborîndu-se de un număr mare de autori și în orașe di-ferite, pe baza unor principii de lucru insuficient de amă-nunțite, dicționarul ne apare pe alocuri fisurat de in-consecvențe, clădit din fragmente imperfect sudate, vi-zibile în arhitectura lucrării. Cuvinte din aceeași „serie semantică“ sau chiar sinonime, care ar fi trebuit să pri-mească tratări explicative similare sau identice, au fost rezolvate, în lucrare, în chip diferit³.

★

Încă înainte de terminarea elaborării *Dicționarului limbii române literare contemporane*, autorii au constat că profilul (dar mai ales proporțiile) lui fuseseră greșit apreciate ; așa cum s-a văzut deja, noua operă lexicografică nu putea să satisfacă pe deplin masele largi

¹ G. Ivașcu, în *Gazeta literară* din 9 iunie 1955.

² Vezi D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, cit., p. 129 și urm.

³ *albanez* adj. : „care aparține albanezilor sau Republicii Populare Albania“ ; *australian* adj. : „care aparține Australiei sau locuitorilor ei ; care provine din Australia“ ; *austriac* adj. : „care aparține Austriei sau care este originar din Austria“ ; *italian* adj. : „provenit din Italia ; propriu Italiei sau locuito-rilor ei“ etc. etc. ; *bubuit* și *bubuitură*, *arsenal* și *armărie* etc., declarate sinonime „*perfecte*“, au, în dicționar, definiții contra-dictorii.

de cititori. Față de această constatare, un colectiv de tineri lexicografi din cadrul Institutului de lingvistică din București a inițiat, începînd din 1955, sub condu-cerea lui D. Macrea, elaborarea unei opere lexicografice paralele, reduse la proporțiile unui singur volum, sim-plificată și accesibilizată : ea avea să apară în anul 1958 sub titlul de *Dicționarul limbii române moderne*.

Inițial, pentru a putea fi repede terminat, *Dicționarul limbii române moderne* fusese conceput doar ca o sim-plă versiune prescurtată a *Dicționarului limbii române literare contemporane*, mai sus prezentat. Pentru ca materialul lexical cuprins în cele patru volume ale ace-stuia să poată încăpea în limitele unui singur volum, co-lectivul de lucru a adoptat trei hotărîri generale pre-liminare : renunțarea la citate (păstrate doar în cazuri excepționale, la instrumentele gramaticale ori la unele cuvinte și sensuri învechite, regionale și figurate) ; re-ducerea părții explicative (prin concentrarea definițiilor, prin contopirea unor sensuri înrudite și prin eliminarea altora puțin cunoscute) ; folosirea unui corp de literă mai mic. Totodată, față de varianta mare, *Dicționarul limbii române moderne* într-un volum și-a propus să fie mai *unitar* și să ofere *definiții mai accesibile*. Mai unitar, în primul rînd prin adoptarea unor definiții-tip obligatorii pentru cuvinte care, făcînd parte din aceeași „serie se-mantică“, justificau tratamente similare. Astfel, numele de zile și de luni, de popoare, de grade militare și sociale, de litere, de numere, abstractele verbale, diminutivele și augmentativele etc. au fost definite după scheme preala-bile, unitare. Mai accesibil, în sensul că a încercat să în-locuiască definițiile pretențioase, tehniciste, cu explicații mai clare, într-un limbaj comun, dar fără sacrificarea sau vulgarizarea adevărului științific¹.

Urmînd după *Dicționarul limbii române literare con-temporane* — și avînd în parte aceiași autori — *Dicțio-narul limbii române moderne* a profitat considerabil de

¹ Cuvîntul *progesteronă*, definit în *Dicționarul limbii ro-mâne literare contemporane* prin „hormon din corpul galben, necesar în procesul de reproducere“, are, în noul dicționar, de-finiția mai accesibilă de „hormon care se formează în ovare și care este indispensabil în procesul de reproducere.“

experiența apropiatului său înaintaș. Noua operă lexicografică a luat în considerație nenumărate observații, sesizări și propuneri publicate în presă sau comunicate direct Institutului de lingvistică cu ocazia apariției primelor volume ale operei amintite. În acest fel, nivelul *Dicționarului limbii române moderne* a fost îmbunătățit în mod simțitor. Pornind de la observațiile critice făcute predecesorului, în noua versiune au fost refăcute definițiile unor cuvinte ca *abordaaj*, *abșibild*, *acadea*, *accent*, *accept*, *acreditiv*, *acromegalie*, *cabestan*, *cal(-putere)*, *cală*, *calorifer* etc., ori s-au adăugat noi sensuri la cuvinte ca *cahlă*, *calendar*, *cameleon*, *caracatiță* etc¹.

Autorii versiunii prescurtate s-au străduit să respecte într-o măsură mai mare decât predecesorii imediați principiul circulației în alegerea formelor-titlu, a variantelor lexicale și gramaticale; astfel, față de cuvinte-titlu ca *autobus*, *cerșitor* (și *cerșitori*, *cerșitorie*), *competință*, *galimatias*, *omogeneitate* (și *omogeneiza*), *santinelă* sau *troleibus*, din *Dicționarul limbii române literare contemporane*, care reprezentau evidente concesii făcute principiului etimologist, *Dicționarul limbii române moderne* adoptă formele-titlu, mai uzuale, *autobuz*, *cerșetor*, *competență*, *galimatie*, *omogenitate*, *troleibuz*.

Dicționarul limbii române moderne a fost conceput inițial cu aceeași listă de cuvinte ca a antecesorului său. În cursul elaborării s-a ajuns însă la concluzia că această listă trebuia reanalizată și îmbunătățită, în ambele sensuri: prin eliminare și prin adaos. Numărul adaosurilor (mai ales de tip neologic, ca *abiotic*, *abitație*, *abortiv*, *absenteist*, *acantacee*, *accidenta*, *acropolă*, *calce*, *calcedonie*, *calcinație*, *calomniere*, *calțavetă*, *calvinesc* etc.) întrece net pe acela al eliminărilor (*scăpat*, *scliviseală*, *semisumă*, *sforșoară*, *sublingual*, *surduț* etc.), ceea ce face ca, în mod global, noul dicționar să fie mai bogat în cuvinte decât varianta în patru volume. Titlul noii opere lexicografice reflectă mai exact lista sa de cuvinte și de sensuri, limi-

¹ „Revizuirea articolelor... a reprezentat, în general, o îmbunătățire a acestora, prin realizarea unei clarități, precizii și concizii superioare”, afirmă Gh. Trandafir în *Limba română*, VIII (1959), nr. 6, p. 77.

tele ei; încercînd să îndeplinească în măsură sporită funcția sa de dicționar prin excelență al limbii literaturii beletristice moderne, lucrarea a inclus în lista de cuvinte alte numeroase regionalisme ori arhaisme care apar în operele marilor scriitori; din opera lui M. Sadoveanu au trecut, de exemplu, în dicționar termeni neliterari ca *aldui*, *autocartor*, *bicaș*, *biță*, *bîrnui*, *botcă*, *conară* etc., absenți în versiunea anterioară. *Dicționarul limbii române moderne* are, potrivit statisticii întocmite de D. Macrea¹, 49 649 de cuvinte, cu peste 6 000 mai multe decât numărul lucrarea similară a lui I. A. Candrea și cu circa 1000 în plus față de versiunea în patru volume. Avem a face, așadar, cu cea mai bogată listă de cuvinte pe care ne-a oferit-o vreodată un dicționar explicativ român într-un singur volum. Dar această listă ne apare iarăși încărcată de unele nejustificate omonimii lexicale: deși în mult mai mică măsură decât o făcuse *Dicționarul limbii române literare contemporane*, noua operă lexicografică continuă să rupă cuvinte unice în articole independente, pe baza apartenenței lor la două sau mai multe părți de vorbire diferite.

Conceput, după cum s-a văzut, ca un frate mai mic al versiunii în patru volume, *Dicționarul limbii române moderne* a devenit pînă la urmă o lucrare cu totul independentă, prin două inovații principale: *introducerea ilustrațiilor* și a *indicațiilor etimologice*.

Circa 3 000 de ilustrații și mai multe zeci de planșe îmbogățesc forma tipărită a *Dicționarului limbii române moderne*. Ilustrațiile, deși reprezintă o concesie enciclopedică, aduc în lucrare o notă vie, atrăgătoare, îndeplinind un scop practic esențial: ele clarifică, individualizează numeroase noțiuni care au, în dicționar, definiții prin forța împrejurărilor sumare. Să ne gîndim, de pildă, la cuvintele-nume de plante și de animale care, chiar pe larg definite, pot fi rareori identificate exclusiv pe baza explicațiilor. Completarea definiției cu ilustrații s-a dovedit de un real folos la noțiunile concrete, mai ales dacă ținem seama că lucrarea se adresează publicului larg. Numărul de illus-

¹ D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, cit., p. 31.

trații, cu mult mai redus în comparație cu dicționarul lui I. A. Candrea, se explică atît prin structura diferită a listei de cuvinte din cele două opere lexicografice, cît și prin temperarea exagerărilor lui Candrea, care adăugase desene și la noțiuni concrete arhicunoscute, ca *scaun*, *masă* etc.

Indicarea etimologiei cuvintelor reprezintă, după părerea noastră, principala inovație a lucrării față de versiunea în patru volume. Deoarece *Dicționarul limbii române moderne* este (ca și lucrările anterioare ale lui L. Șăineanu și I. A. Candrea) în primul rînd un dicționar explicativ și numai în al doilea unul etimologic, datele sale etimologice sînt în general sumare. În principiu, s-au indicat însă toate etimologiile sigure, precum și unele probabile. Principiul etimologiei multiple, supraevaluat de A. Scriban, minimalizat de I. A. Candrea și ca și inexistent la L. Șăineanu, este aplicat în noua lucrare cu mai multă consecvență. Ca în dicționarul academic de sub conducerea lui S. Pușcariu, autorii s-au străduit să noteze modelele latine ale împrumuturilor romanice recente. La derivatele pe teren românesc, mai toți predecesorii sînt depășiți prin procedeul de a indica sistematic nu numai cuvintele-bază, ci și elementele derivate (afixe și elemente de compunere). Un progres cert a fost asigurat la etimologiile cuvintelor românești de origine slavă. În pofida eforturilor făcute, rezultatele globale au fost apreciate, de majoritatea specialiștilor, drept nesatisfăcătoare. Părerea unuia dintre primii recenzenti, după care „partea etimologică” a dicționarului ar fi „singura despre care se poate afirma cu certitudine că nu este la înălțimea așteptărilor”¹, a fost nu numai acceptată, de la apariția lucrării, ci chiar agravată, pînă astăzi, de unele constatări negative ulterioare. Fără a respinge cele mai multe dintre observațiile critice concrete făcute pe marginea indicațiilor etimologice ale dicționarului, considerăm însă că aceste observații nu îndreptățesc părerea, extrem de severă, care tinde spre condamnarea *globală* a secțiunii. Dimpotrivă, din datele obținute de noi pe ansamblul lucrării rezultă că noua operă lexicografică reprezintă un

¹ Th. Hristea, în *Limba română*, VIII (1959), nr. 3, p. 83.

progres în istoria disciplinei și prin secțiunea sa etimologică. Din confruntarea *Dicționarului limbii române moderne* cu *Dicționarul limbii române*, general, istoric și etimologic, care se elaborează, în prezent, de către unele dintre cele mai autorizate forțe ale lingvisticii românești, rezultă că peste 90% din etimologiile antecesurului într-un volum se regăsesc (ca atare sau într-o formă foarte asemănătoare) la succesorul academic. Astfel, în porțiunea *m — mähmureală*, 94 dintre cele 100 de cuvinte-titlu comune în cele două lucrări au etimologii identice ori asemănătoare, iar în porțiunea *mergător — metamorfoza*, la același număr de cuvinte-titlu comune, 97 de indicații etimologice se suprapun (total sau parțial) în cele două dicționare. Pe baza acestor sondaje comparative, înmulțite cu altele asemănătoare, ni se pare că trebuie infirmată părerea existentă în prezent asupra secțiunii etimologice a *Dicționarului limbii române moderne*; susceptibilă încă de numeroase îmbunătățiri, ea corespunde în orice caz în mai mare măsură decît toate operele lexicografice anterioare de același tip.

Succesul dicționarului în rîndul maselor a fost enorm. Noi și noi tiraje ale lucrării au făcut ca, în mai puțin de un deceniu de la apariție, ea să înregistreze aproape 150 000 de exemplare și să devină cea mai populară operă lexicografică din istoria lingvisticii române. Prin proporțiile sale, prin organizarea materialului lexical, prin îmbunătățirile aduse versiunii în patru volume, *Dicționarul limbii române moderne* constituie, pe bună dreptate, cum afirma un recenzent, „tipul de dicționar ideal pentru marea public”¹. Un dicționar de la care cititorii așteaptă totuși o nouă ediție.

¹ Th. Hristea, în *Limba română*, cit., p. 83.

Am arătat, în primul volum al cărții de față (p. 86—87), cum îmbogățirea masivă, prin împrumut, a lexicului limbii române din veacul trecut a dus la necesitatea alcătuirii unor dicționare speciale, în care noile achiziții să fie anume explicate pentru un public tot mai larg. În presă, în operele științifice, în literatura beletristică, cititorii înțilneau mereu cuvinte necunoscute (și de obicei necesare) pe care aveau nevoie să și le explice cât mai exact și să le utilizeze ei-inșiși în condiții adecvate. Aceste nevoi obiective imperioase constituie principala explicație a marelui succes de care s-au bucurat dicționarele de neologisme din secolul al XIX-lea.

Bineînțeles că îmbogățirea lexicului limbii române a continuat și după anul 1880, ba, în ceea ce privește terminologia tehnico-științifică de amănunt, ea s-a intensificat chiar într-o oarecare măsură, datorită progreselor și diversificării științelor, a apariției și dezvoltării unor ramuri noi etc. Prin urmare, este firesc ca perioada contemporană a culturii naționale să fi produs, și ea, în aceleași scopuri, mai multe dicționare de neologisme. Rămâne poate să ne întrebăm în ce măsură mai erau ele cu adevărat necesare în condițiile în care dicționarele explicative generale ale secolului nostru (de la Șăineanu încoace) cuprindeau ele-insele, în lista lor de cuvinte, și majoritatea achizițiilor recente. Chiar numai faptul că dicționarele de neologisme delimitează, din dicționarele explicative generale, împrumuturile recente (și derivatele lor), spre a le concentra și reorganiza într-o lucrare de sine stătătoare, ni se pare suficient pentru a justifica oportunitatea lor. Este un adevăr de mult cunoscut acela că cititorul obișnuit nu caută într-un dicționar explicativ general în primul rând cuvintele ori sensurile cu-

rente și nici cuvintele arhaice sau regionale (prezente în măsură mai mare doar în anumite tipuri de texte, de specialitate și beletristice); cititorul obișnuit are nevoie de dicționare mai ales pentru termenii și sensurile noi, pentru explicarea textelor curente și pentru menținerea sa în actualitate. Dacă, pe de altă parte, se constată că aproape jumătate din vocabularul limbii române moderne este format din neologisme intrate în limbă în decursul ultimului secol și ceva¹, atunci, în cazul limbii noastre, operele lexicografice care au în vedere explicarea acestor cuvinte sînt chiar mai utile decît pentru alte limbi. Cît despre condițiile pe care dicționarele de neologisme ar trebui să le satisfacă spre a-și îndeplini cu adevărat rolul (de exemplu, o listă de cuvinte cît mai cuprinzătoare, explicații suficiente, clare și accesibile etc.), ele sînt, din păcate, rareori îndeplinite de lucrările apărute la noi în ultimele nouă decenii.

Dacă luăm în considerație numărul dicționarelor de neologisme apărute de la 1880 încoace, constatăm, cu oarecare surprindere, că el este destul de redus, reprezentînd la prima vedere puține progrese cantitative în comparație cu perioada anterioară. Situația se schimbă însă în mod sensibil, în favoarea epocii contemporane, datorită numărului considerabil de ediții și versiuni pe care îl înregistrează dicționarele apărute acum. Aproape fiecare dicționar de neologisme, oricît de mediocru, cunoaște una sau mai multe reeditări, ceea ce ne duce la concluzia că avem a face cu tipul de operă lexicografică de cel mai mare succes dintre cele explicative unilingve.

Cu o singură excepție netă, calitatea mediocră și submediocră a acestor lucrări este invers proporțională cu succesul lor : cu un aparat științific primitiv, cu un material lexical ce pare adunat mai mult la întîmplare, și de aceea cu mari lipsuri cantitative, cu definiții sumare adesea aproximative sau greșite, dicționarele de neologisme publicate între anii 1880 și 1961 au astăzi doar o valoare documentară. Deși sumare în secțiunea explicativă, ele mai păstrează totuși, din lucrările similare ale secolului al

¹ D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, București, 1961, p. 32.

XIX-lea, unele trăsături enciclopedice (cum ar fi înregistrarea numelor proprii), dar renunță fără excepție la indicațiile etimologice (mai ales pentru motivul că, prin dispariția lexicografilor latiniști și a curentului însuși, a dispărut și nevoia de a demonstra, prin etimologie, latinitatea și romanitatea lexicului limbii române). Caracteristica esențială a acestor dicționare este că se folosesc unele pe altele aproape pînă la identitate și, de aceea, putem spune că de obicei n-avem a face cu opere lexicografice independente, ci doar cu versiuni concentrate sau amplificate ale unuia și aceluiași prototip.

Primul din serie, în ordine cronologică, este *Dicționarul român portativ. Culegere de cele mai necesare cuvinte radicale* (ediția a IV-a, Craiova, 1881; ediția a V-a, Craiova, 1895¹) și aparține lui I. Bauman, o mai veche cunoștință a noastră. Despre cele dintii ediții ale acestui dicționar am vorbit în primul volum al cărții de față (p. 86 și urm.), și nu vom reveni aici asupra lor; față de primele trei ediții, ultimele două nu reprezintă nici o schimbare radicală, de aceea modificarea subtitlului celei de a V-a ediții (*Cu un bogat repertoriu de cuvinte radicale*) nu se justifică decît prin rațiuni comerciale. În ambele ultime ediții avem a face cu o listă săracă de cuvinte-titlu (sub 4 000), în care se află în continuare incluse formații transportate direct din dicționarele străine (de exemplu, *ables-tor, absimil, acceptilațiune, adipsie, ageronte, afesare, ageustie, agripnie, amoliție, anegraf, eclegmă, eludi, enci-protip* etc. etc.); în ambele, cuvintele-titlu (înregistrate fără accent și fără indicarea categoriei morfologice) sînt urmate de explicații sumare, primitive, în mare măsură aproximative sau greșite (după acest dicționar, *congediul* ar însemna „voia pentru a se retrage“, *congestiunea* o „adunătură la un loc“, *crima* orice „faptă rea“, iar *fla-grante* „înflăcărat“); în cazul neologismelor polisemantice,

Aurora Motiu-Marcus semnalează și o așa-zisă ediție a VI-a a lucrării lui Bauman, din 1896 (vezi *Bibliografia dicționarilor românești unilingve tipărite*, în *Studia bibliologica*, vol. II, partea 1, București, 1967, p. 429); în realitate, avem a face doar cu un nou tiraj al ediției a V-a.

accepțiunile diferite se notează într-o enumerare unică, ce produce nedumeriri (*monstrul*, de exemplu, este un „animal născut afară de regulile firei, orice peste fire, om crud“). Ne surprinde cum a putut să ajungă la a cincea ediție o asemenea operă lexicografică submediocră.

De un succes și mai mare s-a bucurat în perioada contemporană *Cel mai nou dicționar de buzunar pentru tălmăcirea cuvintelor radicale și zicerilor streine din limba română*, elaborat de A. Steinberg și apărut, în prima sa ediție, la București, în 1886. Pînă în anul 1920 lucrarea înregistrase cel puțin șapte ediții¹, devenind astfel cel mai răspîndit dicționar român de neologisme din prima jumătate a secolului nostru. Toți lexicografii din această perioadă îl iau ca model pentru operele de același tip, și se țin de obicei foarte aproape de el.

Departate de a putea fi considerată o operă exemplară, un model, noua lucrare întrece totuși, din mai toate punctele de vedere, dicționarul predecesorului imediat. Prima ediție cuprinde peste 6 000 de cuvinte, iar ultima aproape 7 000, cifre care, după cum se vede, întrec net pe aceea din dicționarul lui I. Bauman. Selectarea termenilor se dovedește și ea mai fericită, autorul renunțînd la o serie de formațiuni nereale care apăruseră la Bauman (de exemplu, la *afesare, agripnie, albigine, amoliție*). Pentru a exploată la maximum spațiul tipografic, autorul a grupat cuvintele pe „cuiburi“ lexicale în care, din păcate, se află nu numai cuvinte din aceeași familie (*degradat și degradator*, la *degradare*; *delator*, la *delatațiune*), ci și unele foarte diferite, strînse laolaltă pe baza criteriului unic al ordinii alfabetice (astfel, sub articolul *carabină* figurează *caracter, carafă, caramel și caravană*); de la ediția a doua înainte, o bună parte din materialul lexical adunat în aceste „cuiburi“ va fi dispersat în articole independente.

¹ Ediția a II-a revăzută, București, 1887; ediția a IV-a, București, 1897; ediția a V-a, București, 1898; o „ediție nouă, cu totul revăzută și considerabil adăugită“ a apărut la București, în 1915; în sfîrșit, o ultimă ediție, la București în 1920. N-am putut depista a treia ediție a lucrării, deși nu pare imposibil ca ea să nici nu fi existat, întrucît, din interese strict comerciale, editorii exagerau uneori numărul edițiilor, spre a impune atenției cititorilor opera.

Ca la predecesor, cuvintele nu poartă indicația de accent și nici aceea a categoriei morfologice, fiind urmate direct de secțiunea explicativă. Definițiile sînt însă cu mult mai exacte, mai clare, mai bine delimitate și ierarhizate decît la Bauman. Cînd neologismul are un sinonim mai cunoscut (și mai vechi), el se definește exclusiv prin acesta (*roză* : „trandafir“; *masturbație* : „onanie“), sau, eventual, printr-o serie sinonimică (*mariaj* : „măritiș, căsătorie, însurătoare“); ceva mai des apare definiția prin perifrază (*menagerie* : „loc în care se arată fel de fel de animale“; *menestrel* : „lăutar și poet ambulant în Țevul mediu“) sau perifraza urmată ori precedată de sinonime (*martir* : „mucenic, om care suferă chinuri și chiar moartea pentru credința sau ideile lui“). La neologismele polisemantice, diversele accepțiuni sînt izolate prin punct și virgulă, procedeu ce depășește iarăși pe amintitul predecesor (*moralitate* : „cugetare morală; înțeles moral; caracterul moral al unui om“). Autorul introduce, ici și colo, în lista de cuvinte, după tradiția secolului al XIX-lea, nume proprii uzuale (*Confuciu, Mediterana*), cu explicațiile de rigoare. Unele dintre edițiile ulterioare au fost în mod simțitor îmbogățite și îmbunătățite; în afara adaosurilor propriu-zise de cuvinte, destul de numeroase, Steinberg introduce în aceste ediții sintagme și expresii (*cabinet de lectură, la cabinet; a trăi din expediente, la expedient*), precum și scurte citate ilustrative personale pentru explicarea definițiilor (*miros cadaveric, la cadaveric*).

În anul 1923, la *București*, *Alexandru Stănceanu* publica *Cel mai nou dicționar de buzunar pentru tălmăcirea cuvintelor radicale și zicerilor streine din limba română* („ediție nouă cu totul revăzută și considerabil adăugită“). Surprinde identitatea absolută a titlului acestei opere lexicografice cu acela al lucrării lui Steinberg și, la o confruntare mai stăruitoare, constatăm că noul dicționar nu justifică un nou autor, fiind, în realitate, o ediție puțin modificată a dicționarului lui Steinberg. De altfel, autorul însuși recunoștea, deși indirect, în subtitlul lucrării, de a fi dat doar o ediție nouă a unei lucrări deja existente; altfel, acest subtitlu devine paradoxal, cîtă vreme Stănceanu nu publicase vreodată o altă primă ediție. Re-

vizuirea listei de cuvinte a antecesorului a dus la unele adaosuri lexicale (*abacă, absentism, absentist*), dar mai ales la eliminarea unora fără existență reală în limba română) *abastardare, abhorare, acquerire, adjucciune, adjurație* etc.). Cît despre modul de organizare a articolelor și despre definițiile adoptate, ele sînt, cu excepții de amănunt, aceleași cu ale predecesorului arătat. În anul 1925 autorul și-a reeditat, fără nici o modificare, dicționarul.

Tot de la modelul Steinberg pleacă *Dicționarul pentru explicarea cuvintelor radicale din limba română*, apărut la *Chișinău*, puțin după încheierea primului război mondial (— lucrarea nu a fost datată —), sub îngrijirea unui lexicograf anonim. Noua operă n-a putut fi terminată, întrerupîndu-se după tipărirea primelor patru coli (de la a pînă la *cameră*), suficiente spre a o putea încadra în filiația istorică a disciplinei. Lista de cuvinte a dicționarului lui Steinberg a fost serios modificată, aproape numai prin eliminare, și după criteriile adesea subiective, căci printre termenii respinși figurează nu numai rarități suspecte (ca *abad, abastardare*), ci și numeroase împrumuturi curente la data elaborării lucrării (ca *abator, abatjour, aberație*). Majoritatea explicațiilor și organizarea internă a noului dicționar sînt preluate ca atare de la Steinberg.

Ultima, în ordine cronologică, dintre operele lexicografice aflate sub tutela lui A. Steinberg este *Dicționarul pentru explicarea cuvintelor radicale și a zicerilor străine din limba română*, apărut la *București*, cam în al treilea deceniu al secolului nostru, și avînd un autor necunoscut. Informația din introducere că „dicționarul de față este prelucrarea, cu mult adăogită, a unei lucrări mai vechi care a avut mai multe ediții“ (p. III) se referă în mod cert la dicționarul amintitului înaintaș. Rămîne să vedem în ce măsură noua operă o prelucrează și o îmbogățeste pe aceea anterioară. O confruntare făcută în acest scop ne arată că lista de cuvinte a fost într-adevăr serios revizuită de lexicograful succesor, dar nu atît în sensul îmbogățirii (*face-ă-măin, falenă, famelic, familiar, fanariot, farniente, fatidic, fatum*), cît mai cu seamă în acela al reducerii ei, pe alocuri surprinzătoare, căci rămîne iarăși nejustificată eliminarea unor neologisme de circulație (*fa-*

cilitate, factorie, faeton, fagot, failibil, fakir, farmacie, farmacist, febră, feculă, feculent, federativ, felcer). Autorul a îmbunătățit în schimb simțitor secțiunea explicativă, modernizând aspectul definițiilor, lărgindu-le și explicitându-le, înlocuind numeroase explicații prin sinonime cu definiții prin perifrază (și sinonime), adăugând sensuri noi la cele existente. Definiții absolut personale s-au dat, de exemplu, la cuvinte ca *idiotism*, *ignorant*, *imagine*, *immanent*, *impenetrabilitate*, *impecabil*, *imperceptibil*, *imperialism*, *imperialist*, *impersonal* etc. Cu toate că în linii mari dicționarul reprezintă un progres în istoria disciplinei, valoarea sa rămâne încă extrem de modestă.

★

Cu toată strădania autorilor lor, dicționarele de neologisme prezentate pînă aici au o structură șubredă, improvizată; ele ne apar astăzi ca niște simple liste de cuvinte inegale și incomplete, cu o parte explicativă primitivă, ce amintește pe alocuri de caracterul amatorist al lexicografiei din secolele anterioare.

În întreaga epocă contemporană, un singur dicționar de acest tip a fost conceput la nivelul exigențelor științifice reale: este vorba de cunoscutul *Dicționar de neologisme* elaborat de *Fl. Marcu* și *C. Maneca* și apărut în prima sa ediție la *București*, în anul 1961 (ediția a doua a lucrării, „revăzută și adăugită“, s-a tipărit în 1966). Noul dicționar se deosebește radical și din mai toate punctele de vedere de operele similare anterioare.

Autorii, filologi de profesie, și-au delimitat cu precizie domeniul și perioada istorică înainte de a trece la adunarea și elaborarea materialului lexical: ei și-au propus să înregistreze în dicționarul lor numai *împrumuturile recente* ale limbii române (și derivatele pe teren românesc ale acestor împrumuturi), adică au luat neologismul în înțelesul lui mai restrîns, dar practic singurul absolut necesar, iar, pe de altă parte, au considerat, în mod justificat, că au statut de neologisme în limba română actuală împrumuturile făcute de aceasta de pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea încoace. În ceea ce privește împrumuturile culte strict contemporane, și mai ales termenii tehnico-

științifici, selectarea lor s-a făcut pe criteriul uzului, din masa existentă fiind acceptați în dicționar doar cei folosiți în mod curent în limba literară sau măcar în literatura de specialitate. În operația de selectare, autorii au fost în mod considerabil ajutați de existența *Dicționarului limbii române literare contemporane* și a *Dicționarului limbii române moderne*, apărute chiar în perioada cînd noii lexicografi își definitivau lista de cuvinte. Se constată limpede că aceștia au efectuat o minuțioasă analiză a celor două lucrări, extrăgîndu-și din ele întreg eșafodajul dicționarului proiectat, adaosurile lexicale personale fiind relativ neînsemnate, cel puțin la prima ediție. Metoda de lucru s-a dovedit extrem de fructuoasă, căci a dus la o listă ce însumează (în prima ediție) aproape 20 000 de cuvinte-titlu, cantitate de-a dreptul excepțională, care întrece de mai multe ori cele mai bogate opere similare anterioare. Recenzenții au semnalat totuși unele lipsuri în această listă de cuvinte (de exemplu, *anost*, *hidric*, *pașaport*, *susura*, *veleitare*¹), dar cuantumul lor este absolut neînsemnat, dacă îl raportăm la cantitatea globală înregistrată.

Conceput ca „un instrument practic de lucru“ „la îndemîna marelui public“ și „capabil să lămurească sensurile cuvintelor noi“ (v. prefața *Din partea autorilor*, p. 11), dicționarul, fără a face concesii enciclopedice (spre lauda lui), s-a străduit, în consecință, să ofere definiții simple, accesibile și de obicei moderat-analitice. Cu unele modificări de amănunt (mai mult de ordin tehnic), structura secțiunii explicative este preluată după *Dicționarul limbii române moderne*, din nou spre lauda autorilor, care n-au ținut să se distanțeze cu orice preț de un model care li s-a părut potrivit. Avem a face cu primul dicționar de neologisme românesc în care au fost înregistrate sistematic toate accepțiunile mai cunoscute ale cuvintelor, grupate după cifre romane și arabe, după cercuri pline și goale, după bare duble și litere mici, lexicografii sta-

¹ D. Ursu, în *Studii și cercetări științifice* (Iași), seria Filologie, XII (1961), fasc. 2, p. 274; St. Ionică, în *Limba română*, XI (1962), nr. 5, p. 114.

bilind o filiație și ierarhie asemănătoare cu acelea din dicționarele explicative generale. Autorii au corectat, au completat și au adăugat numeroase accepțiuni la cuvintele preluate din *Dicționarul limbii române moderne*, profitând de observațiile și sugestiile făcute cu prilejul apariției acestuia. Cum era firesc într-o lucrare care își propunea să explice conținutul cuvintelor recente, deci mai puțin cunoscute, definiția de tip analitic (prin perifrază) covârșește pe aceea prin sinonim și serie sinonimică.

Numeroase indicații asupra circulației cuvântului-titlu, asupra domeniului căruia îi aparțin, asupra situației sale stilistice, grija pentru alegerea formei-titlu recomandabile, indicarea accentului și, uneori, a pronunțării, fac din lucrarea amintită și un excelent izvor normativ. S-a reproșat însă, pe bună dreptate, autorilor faptul că n-au dus pînă la capăt funcția normativă a lucrării lor, deoarece au lăsat la o parte indicația pluralului substantiveilor, a prezentului indicativ al verbelor, precum și numeroase indicații ortoepice, indispensabile într-un dicționar de neologisme¹.

Iarăși spre deosebire de toate lucrările similare anterioare, numărul unităților frazeologice înregistrate în noul dicționar poate fi considerat apreciabil, sporind bogăția și utilitatea izvorului, oferind o imagine mai exactă asupra virtualităților semantice multiple ale neologismelor.

S-a renunțat cu totul la citatele ilustrative (din izvoare sau redacționale), nu numai pentru a se realiza astfel o evidentă economie de spațiu, ci și pentru motivul, principal, că folosul lor într-un dicționar sincron de tip special, cu definiții în general explicite, nu se dovedea evident.

Trăsătura distinctivă cea mai pregnantă a *Dicționarului de neologisme* o constituie secțiunea sa etimologică. Prin această secțiune, lucrarea se deosebește în mod esențial de toate operele similare anterioare din perioada contemporană, și destul de net de modelul ei (altfel cel mai apropiat), *Dicționarul limbii române moderne*. Autorii au pornit de la ideea justă că, în mai mare măsură decît ce-

¹ Șt. Ionică, în *Limba română*, cit., p. 116.

lealte cuvinte ale limbii, neologismele provin (pe rînd sau concomitent) din mai multe limbi străine cu care românii s-a aflat în contact, în diverse epoci și provincii. De aceea, ei au sporit în mod considerabil explicațiile prin etimologie multiplă; în ciuda aparențelor, etimologia multiplă este mai exactă, căci oglindește situația reală în care s-a aflat, mai ales în veacul al XIX-lea, limba română. A fost semnalată însă, curînd după apariția lucrării, contradicția între poziția teoretică și cea practică a autorilor în privința indicațiilor etimologice¹. Necunoscînd exact istoria concretă a fiecărui neologism în parte, căile și izvoarele prin care ele au pătruns în limba română, autorii dicționarului au înșirat adesea în mod mecanic etimoane suplimentare nejustificate sau, dimpotrivă, au omis unele surse reale de împrumut. Datele istorice concrete ne arată, de exemplu, că influența italiană a fost mai slabă decît rezultă din dicționarul analizat, în care apar etimoane italiene fără acoperire reală (să se compare pentru aceasta etimologia unor cuvinte ca *echivala*, *ecuatorial*, *eficace* cu *Indicele de cuvinte* al lucrării lui N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962); aceleași date istorice dovedesc că *ramificație ori crepuscular* provin și din franceză, nu numai din italiană, că *nomenclatură* n-a intrat în limba română din germană, ci din franceză și latină, că *teoretic*, considerat în dicționar drept împrumut din franceză și germană, provine în primul rînd (cel puțin în Transilvania) din latină etc. etc. Ni se pare totuși neîndreptățită critica adusă lexicografilor pentru faptul că nu au luat în considerație, la stabilirea etimologiei, diversele forme sub care neologismele au intrat și au circulat în limba română, forme ce arată adesea clar sursa concretă a împrumutului². Într-un dicționar sincron normativ, practic, care a trebuit să opteze în principiu pentru o singură formă a neologismului, cea mai cunoscută astăzi, etimologia poate fi și chiar trebuie redusă la explicarea originii acestei forme și numai a ei. A considera, de exemplu, cum s-a făcut, că *analiză* pro-

¹ D. Ursu, în *Studii și cercetări științifice* (Iași), seria Filologie, cit., p. 274—275.

² *Ibidem*, p. 275.

vine în primul rînd din neogreacă și latină, înseamnă a nu explica forma de azi a cuvîntului, ci unele anterioare, de mult dispărute (*analysis, analizis, analis, analiz*), procedeu care ni se pare de neconceput. Mai supărătoare sînt unele inconsecvențe ale autorilor, care ne oferă soluții deosebite la cuvintele de același tip etimologic: *calificativ, receptiv, filtrant, centrifugal*, de exemplu, au fost considerate împrumuturi certe din franceză, în timp ce *alternativ, adsorbant* sau *stomacal* apar doar ca împrumuturi probabile din aceeași limbă. Utilitatea secțiunii etimologice din lucrare a crescut și prin indicarea frecvență a originii primare a neologismelor, însoțită de traducerea elementelor lexicale originare; din păcate, datorită unor vicii de ordin tehnic, etimologiile directe se confundă adesea cu cele originare, nefiind ferm delimitate de acestea.

Ediția a doua a dicționarului constituie un progres evident față de prima, ea însăși remarcabilă, cu toate rezervele făcute. Autorii și-au îmbogățit lucrarea cu peste 2 000 de cuvinte-titlu (printre ele, *bandieră, baptisteriu, campanelă, laser, trauler*)¹, au introdus în ea circa 3 000 de variante lexicale cunoscute la neologismele deja înregistrate (*descorda, direcțiune, dizertație* etc.), au înmulțit indicațiile stilistice, gramaticale și ortoepice (întărind astfel caracterul normativ al lucrării), au revăzut secțiunea explicativă (adesea actualizînd, explicitînd și îmbogățînd definiția), au refăcut pe alocuri chiar organizarea materialului lexical, filiația semantică. Secțiunea etimologică a profitat și ea de observațiile făcute de recenzenti pe marginea primei ediții, prezentînd, la ediția a II-a, numeroase îmbunătățiri generale și de amănunt, o prudență sporită în fixarea etimologiei multiple.

Pasibil, ca orice operă lexicografică, de noi și noi ameliorări, cu prilejul apariției unor ediții viitoare, *Dicționarul de neologisme* al lui Fl. Marcu și C. Maneca și-a atins

¹ Noul criteriu suprem de selectare, acela ca termenul să apară „în cel puțin două stiluri ale limbii” (*Prefața*, p. 10), se regăsește și în *Dicționarul limbii române*, serie nouă, București, 1965 (v. *Introducerea*, p. VI).

de pe acuma țelul propus, acela de a servi în bune condiții ca instrument de informare curentă pentru un public foarte larg.

*

Un loc aparte, prin componența listei de cuvinte, îl ocupă în istoria lexicografiei române contemporane lucrarea *Mic dicționar*, aparținînd lui E. Hodoș și avînd un subtitlu care arată destul de clar conținutul său: *Cuprinde peste 15 mii de neologisme, cuvinte străine, unele provincialisme, arhaisme*. Noua operă lexicografică, apărută la Sibiu, probabil în deceniul al treilea al secolului nostru, pare la prima vedere un adevărat hibrid: ea nu îndeplinește nici condiția de dicționar explicativ general (căci îi lipsesc cuvintele uzuale), nici pe aceea de dicționar al limbii literare, dar nu este nici dicționar propriu-zis de neologisme, deși împrumuturile recente ocupă în lista ei de cuvinte un loc net preponderent, motiv pentru care am și încadrat-o în capitolul de față al cărții noastre. Profilul lucrării a fost determinat de constatarea autorului că „știutorii de carte din lumea celor mulți... întîmpină greutateți, mai mari sau mai mici, la citirea scriitorilor noștri, vechi și noi, prozatori și poeți” (*Cătră cititori*, p. 3). De aceea, el și-a propus să întocmească un glosar al eventualelor „dificultăți” lexicale ce apar în limba literaturii artistice, adică să înregistreze și să explice termenii mai puțin uzuali, mai puțin cunoscuți din textele beletristice, independent de situația lor în ansamblul vocabularului, de apartenența lor la o categorie sau la alta de cuvinte; dar cum neologismele constituie, prin cantitatea și nouțetea lor, principala „dificultate” în lectura textelor beletristice curente, ele figurează cu precădere în noua operă lexicografică, seria lor fiind întreruptă doar ici și colo de cuvinte regionale și arhaice.

Lucrarea este concepută extrem de sumar, după modelul dicționarelor de neologisme ale epocii: singurele părți componente statornice care alcătuiesc articolele sînt cuvîntul-titlu (cu indicația accentului) și explicația, redusă de obicei la unul sau la mai multe sinonime, reale sau numai aproximative („*abrevia* a prescurta”; „*adolescent* băiețandru”; „*adult* vîrstnic”; „*afina* a rări, a înfoia”). În

acest procedeu explicativ dominant se simte și dorința puristului de a reimpune unele corespondente sinonimice mai vechi. Cuvintele regionale și cele arhaice sînt identificate, pe cît posibil, de autor și notate cu ajutorul unor abrevieri speciale. La cuvintele polisemantice, diversele accepțiuni sînt izolate sistematic prin punct și virgulă (*balamuc*: „casă de nebuni; larmă“; *lozie*: „răchită; nuia“; *balcon*: „pridvor; foisor; galerie“). După modelul dicționarului de neologisme al lui A. Steinberg, o parte a materialului înregistrat a fost grupată în „cuiburi“ lexicale (de ex. *macadamiza*, la *macadam*; *macagiu*, la *macaz*; *machiavelism*, la *machiavelic* etc.).

Ca instrument de utilitate specifică imediată și fără pretenții, lucrarea a fost ingenios concepută, dar ea nu s-a bucurat de succes și prin urmare n-a fost reeditată.

V. DICȚIONARELE DE TERMINOLOGII SPECIALE

Oricît de bogate, dicționarele explicative generale sau cele ale limbii literare nu își pot propune să oglindească suma cuvintelor din toate stilurile limbii literare actuale. Ele preiau și rețin, din fiecare stil și substil în parte (cu excepția stilului beletristic și, poate, a celui publicistic), doar termenii actuali care au depășit — sau măcar tind să depășească —, prin valoarea lor de circulație, granițele stricte ale domeniului. În felul acesta rămîn, în afara listei lor de cuvinte, ceea ce în mod curent se cunoaște sub numele de „termeni de specialitate“. Din dicționarele explicative generale și din cele ale limbii literare lipsesc nu numai termenii de îngustă specialitate, ci și (sau mai ales) accepțiunile speciale ale unor cuvinte care, altfel, figurează în ele, cu sensurile mai cunoscute. Selectarea materialului lexical în dicționarele generale pare a se impune în orice caz măcar în privința termenilor din domeniul tehnico-științific. În perioada contemporană, progresele științelor în ansamblu, ale ramurilor și capitolelor diverselor științe în special, au devenit atît de excepționale încît au produs în interiorul vocabularului acumulări și mișcări cu adevărat revoluționare: aproape fiecare știință, ba chiar și fiecare mare capitol al ei, tinde să-și creeze o terminologie specifică, în mare parte proprie, folosită de un număr relativ restrîns de membri ai comunității lingvistice, de profesioniștii domeniului respectiv.

Pentru aceștia s-au elaborat, în secolul nostru, numeroase opere lexicografice explicative specializate, circumscrise la o terminologie sau la alta. Se poate spune chiar că dicționarele explicative pe terminologii speciale formează unul dintre tipurile cele mai caracteristice ale lexicografiei române contemporane. Aproape

inexistente în trecut, ele se înmulțesc rapid în secolul nostru și reflectă, cum am spus, excepționala diversificare și autonomizare a diverselor ramuri de activitate. Acum apar dicționare dedicate comerțului, economiei și contabilității, dreptului, politicii și publicisticii, pedagogiei și filozofiei, folclorului și muzicii, agriculturii, botanicii și zoologiei, medicinei și farmaciei, matematicii și tehnicii, pentru a nu cita decât exemple.

În multe cazuri aceste dicționare nu își propun să înregistreze numai terminologia de specialitate îngustă, care nu se află în dicționarele explicative generale; dimpotrivă, unele se limitează doar la explicarea noțiunilor fundamentale ale domeniului, repetind astfel, în cea mai mare parte, secțiunea corespunzătoare de cuvinte și sensuri specializate din dicționarele generale. Delimitarea, din dicționarele cu profil general, a terminologiilor speciale, în lucrări de sine stătătoare, constituie instrumente de lucru elementare utile pentru orientarea și informarea generală a specialistului. Ultimele acestor instrumente crește însă pentru specialist în măsura în care ele îmbogățesc lista de cuvinte și de sensuri a domeniului, așa cum se află ea în dicționarele explicative generale, iar, pe de altă parte, și în măsura în care elementele explicative sînt adîncite, extinse, completate, căpătînd adesea profil enciclopedic.

Deși foarte caracteristice istoriei lexicografiei române contemporane, dicționarele de terminologii speciale sînt, în cea mai mare parte, mediocre, și nu par să fi corespuns pe deplin, în cele mai multe cazuri, nici chiar la data cînd au apărut. Ele ni se înfățișează de obicei surprinzător de sărace, cu o listă de cuvinte adesea întimplătoare, care depășește profilul specialității fără a-l epuiza, iar unele sînt neterminate. Se intitulează, în această epocă, dicționare de terminologii speciale și lucrări care nu sînt în realitate decât nomenclatoare alfabeticе ori indici alfabeticі ai unor lucrări de specialitate lipsiți, în parte sau integral, de secțiunea explicativă. Abia în ultimele decenii, și mai ales prin eforturi colective, se poate spune că s-a produs un oarecare echilibru între cantitatea și calitatea dicționarelor de terminologii speciale.

În capitolul de față al lucrării noastre ne propunem să întreprindem un tur de orizont general asupra lexicografiei române contemporane de terminologii speciale. Grupînd lucrările pe mari tipuri de terminologii, din necesități strict metodologice, avem intenția principală de a releva bogăția, varietatea, calitatea și limitele producției din acest vast domeniu. Am inclus în discuție și dicționarele enciclopedice speciale întrucît, pînă astăzi, hotarele între dicționarele explicative speciale propriu-zise și cele enciclopedice speciale nu sînt de loc tranșante.

a) *În domeniul economiei, comerțului și contabilității*, lexicografia românească este bogată numai în aparență. De la început trebuie să eliminăm din discuție o serie de opere care se intitulează pe nedrept dicționare sau lexicoane: este vorba, în ordine cronologică, de *Dicționarul mărfurilor* al lui N.C. Nica și Gh. T. Cristea (ediția I, București, 1908; ediția a II-a, București, 1911), de *Dicționarul vamal privitor la tarifa generală vamală a României* al lui D. Bodescu (Galați, 1911) și de *Lexiconul vamal, cuprinzînd denumirea comercială (uzuală) a mărfurilor*, de N. C. Nica (București, 1930), opere care conțin, sub formă de simple liste alfabeticе, terminologia neexplicată a domeniului. Dacă pomenim totuși aici aceste nomenclatoare terminologice neexplicative, o facem din motivul că ele prezintă oarecare interes pentru istoria lexicografiei, întrucît ne oferă o imagine bogată a terminologiei de specialitate, eventuale liste de cuvinte pentru dicționarele speciale propriu-zise.

Cea dintîi încercare lexicografică propriu-zisă a domeniului rezultă dintr-o inițiativă colectivă: un grup relativ numeros de specialiști a hotărît, în al doilea deceniu al secolului nostru, elaborarea unei *Enciclopedii române pentru științele comerciale, economice, financiare și de bursă*. Din lucrare n-au apărut însă decât primele trei fascicule (București, 1919-1920), pînă la cuvîntul *agrар*. Lista de cuvinte se anunța extrem de bogată, dar în multe cazuri depășea profilul dicționarului special, cuprinzînd și nume geografice, mitologice etc. Autorii au folosit numeroase indicații de domeniu și etimologice (cu erori specifice filologilor amatori), au grupat pe cifre sensurile cuvintelor polisemantice și au subsumat sensu-

rilor principale multe sintagme de specialitate. Ca în mai toate dicționarele de tip enciclopedic, secțiunea explicativă se compune dintr-o definiție lingvistică preliminară (în general izbutită), urmată de date privind istoricul noțiunii, speciile sale, condițiile de aplicare, relațiile etc.

Primul dicționar al domeniului elaborat în întregime aparține lui G. P. Alesseanu, se numește *Terminologie comercială* și a apărut la *București*, în anul 1924. Este o lucrare modestă ca proporții (conținând abia 530 de termeni-titlu, doar aproximativ delimitați de ai domeniilor înrudite); ca în mai toate dicționarele de terminologii, și în acesta articolele au cuvântul-titlu fără indicația de accent și neîncadrat în categoria morfologică. Definițiile, aproape fără excepție prin perifrază, sint în general excelente prin exactitatea și claritatea formulării lor (*cesiune*: „operație prin care o persoană, cedantul, transferă altelea, cesionar, un drept oarecare”; *scont*: „dobânda efectelor de comerț, când se vînd sau se cumpără”). Ele apar adesea însoțite de sinonime și chiar de unele antonime (*aconto* s-a dat ca sinonim la *arvună*, *învoială* la *acord*, *scrisoare de credit* la *acreditiv*, *debitorul* se indică drept antonim al *creditorului* etc.). Pentru completarea și explicitarea definiției, autorul a folosit numeroase citate personale, iar la cuvântul-titlu au fost subsumate și unele sintagme dependente, definite ca atare.

Evident mai întins se dovedește *Lexiconul economic, bancar și de bursă pentru practica zilnică*, al lui E. Borda și L. Foris, apărut la *Cluj*, în 1928. Lucrarea își propune să ofere „cele mai uzuale noțiuni comerciale”, fiind destinată „în primul rînd pentru cei ce stau în mijlocul vieții practice, în vreun raîm de activitate economică” (v. *Prefața*, p. 3). Autorii sperau ca dicționarul lor să constituie doar „simburele unui mare lexicon economic,” pe care îl aveau proiectat dar care n-a putut fi realizat. Lucrarea numără aproape 1500 de cuvinte-titlu, cifră în realitate inexactă, căci a fost mult încărcată prin procedeul autorilor de a face din fiecare sens al cuvîntului polisemantic și din fiecare sintagmă articole independente (la *asigurare* înregistrăm, conform acestui procedeu, 17 articole-titlu). Delimitarea domeniului este numai aproximativă (v.

humus, *raze X*, înscrise în lista de cuvinte). În general, s-a folosit definiția de tip lingvistic, prin perifrază, urmată de frecvente completări de ordin enciclopedic (referitoare mai ales la realitățile naționale). Șochează totuși unele glosări aproximative, stîngace ori greșite (*absenteismul* ar fi, după autori, „persoanele care petrec un timp îndelungat...”, *avertimentul* apare identificat cu „încunoștințare”, iar *a aclimatiza* înseamnă „a deda cu climă și vegetația unei regiuni”).

În anul 1962 apare, la *București*, *Dicționarul statistic-economic*, lucrare colectivă elaborată sub conducerea lui M. Biji. Opera cuprinde peste 2000 de cuvinte-titlu privitoare la statistică — ca disciplină independentă — și la economie, care constituie conținutul material al indicatorilor statistici. Cei aproape 170 de specialişti care au elaborat dicționarul se adresează unor categorii variate de cititori, în primul rînd economiştilor, planificatorilor, contabililor și statisticienilor, dar și publicului din afara specialității interesat să cunoască noțiunile de bază ale domeniului. După alcătuirea listei de cuvinte (în cadrul a 19 ramuri de specialitate) și definirea termenilor, autorii au trecut la orînduirea materialului în ordinea sa logică, nu în cea alfabetică, în cadrul fiecărei ramuri, realizînd astfel un așa-numit „dicționar de idei”. S-a considerat că această organizare este mai eficientă și mai conformă cu scopurile urmărite de dicționar, întrucît leagă între ele noțiunile înrudite și le grupează sistematic; astfel, în cadrul ramurii de *statistică matematică* apar, în ordine, articolele *statistică matematică*, *probabilitate*, *variabile aleatoare*, *variabile independente*, *convergență în probabilitate* etc. Secțiunea explicativă este alcătuită din două părți distincte: o scurtă definiție cu profil lingvistic, urmată de analiza complexă a noțiunii, care merge pînă la subîmpărțiri amănunțite, relații și aplicații. Un indice alfabetic de cuvinte care încheie lucrarea facilitează găsirea în corpul ei a termenilor sau a sintagmelor căutate¹.

¹ Amintim că în lexicografia românească de specialitate a servit ca izvor de informație și *Micul dicționar economic* al sovieticilor G. A. Kozlov și S. P. Pervușin, tradus și tipărit la *București*, în 1959.

b) Și în domeniul dreptului, administrației, vieții publice, presei și politicii cantitatea de dicționare explicative propriu-zise este cu mult mai redusă decît pare la prima vedere. Au primit numele nejustificat de dicționar o serie de indici alfabetici ai textelor de legi care comentează articolele, le compară, îndrumă la ele; faptul că unii dintre acești indici conțin ici și colo definiții propriu-zise nu le conferă profil de dicționar, de aceea trebuie scoase din discuția noastră, cu precizarea, făcută și mai sus, că ei prezintă interes prin terminologia brută a specialității înregistrată (v. C. Țicu-Ștefănescu, *Mic dicționar juridic de termene în materie civilă, comercială, penală, București, 1902*, cu a doua ediție, „revăzută și sporită“, București, 1907; A. Sterescu, *Dicționar administrativ pentru uzul ofițerilor și agenților de poliție, primarilor, medicilor comunali etc.*, București, 1904; A. A. Botez ș. a., *Dicționarul Codului penal Carol al II-lea, București, 1938*; P. P. Sterescu și M. Gh. Ionescu, *Dicționarul legii contabilității publice, Constanța, 1938*; I. Popovici, *Dicționar polițienesc pentru uzul ofițerilor și agenților de poliție, magistraților, avocaților etc.*, f. 1., circa 1939).

Lucrarea lui C. N. Toneanu, *Dicționar de drept alfabetic...* vol. I, București, 1931, se află la limita între indicele alfabetic și dicționar. Autorul pleacă și el de la răsfoirea textelor de lege existente, alcătuieste pe baza lor o listă alfabetică de termeni specifici, comentînd în ea mai ales modul de interpretare și de aplicare a legii: dar, față de autorii citați, Toneanu adaugă adesea la aceste date definiții propriu-zise (*abuz de încredere*: „deturnarea sau risipa în prejudiciul proprietarilor, posesori sau deținători de efecte, bani, mărfuri, chitanțe sau orice alte înscrisuri“; *achiesare*: „adeziunea dată de o parte la un act, la o cerere sau la o hotărîre“).

Înrudită cu lucrarea lui Toneanu, dar mai aproape de cerințele lexicografice, se află *Dicționarul Codului penal Carol II*, apărut la Constanța, în 1936, în redactarea lui M. D. Stănescu. Și de data aceasta opera își propune să servească în primul rînd drept indicator alfabetic al cuvintelor-cheie aflate în lege, cu arătarea interpretării și aplicării prevederilor ei; dar lista de cuvinte, deși săracă (sub 400 de cuvinte și de sintagme-titlu) și doar aproxi-

mativ delimitată de terminologia extrajuridică (v. *alienație mintală, animale, boale venerice, cale ferată* etc.), este în mai mare măsură însoțită de definiții, meritos formulate (*delapidare*: „însușire sau deturnare, de către un funcționar public, a banilor sau a altor lucruri mobile ce îi sînt date spre administrare sau păstrare, în virtutea funcțiunii sale“).

Singurul dicționar explicativ propriu-zis de terminologie juridică pe care îl cunoaștem în lexicografia românească din această perioadă aparține lui Mișu Dobrescu (*Vocabular al cuvintelor ce se întrebuintează mai des în jurisprudența noastră română*) și a apărut la București, în anul 1936. Lucrarea are o listă de cuvinte sumară (circa 400 de cuvinte și sintagme-titlu), cu numeroase omisiuni (*criminal, proces, procură*), dar cu o secțiune explicativă în general excelentă, de tip lingvistic (*infracțiune*: „faptă săvîrșită prin călcarea legilor“; *pupîl*: „minorul supus autorității tutorului“; *uzufruct*: „dreptul de folosință ce are cineva asupra unui lucru al cărui proprietar este o altă persoană“). Considerînd, pe bună dreptate, că terminologia juridică românească a fost în cea mai mare parte împrumutată din limbile franceză și latină, autorul introduce în lucrare corespondentele din cele două limbi, urmate, de regulă, de definiții independente de aceea românească. În acest fel, opera are caracter de dicționar explicativ unilingv și totodată de dicționar poliglot special. Dorința autorului de a realiza ulterior o ediție îmbunătățită și mai amplă a primei versiuni nu s-a putut concretiza¹.

Fenomenele complexe ale relațiilor interstatale din lumea contemporană, lărgirea cadrului activității diplomatice de la domeniul strict politic la cel de cooperare economică, tehnico-științifică, culturală etc. au înmulțit enorm numărul noțiunilor domeniului, terminologia diplomatică. Pentru a „permite celor ce urmăresc eveni-

¹ Cit despre *Albumul Corpului avocaților din România* (f. a., f. 1.), care conține biografii unitare excelente ale practicienilor domeniului, întrucît materialul nu este organizat alfabetic, ci după criterii întîmplătoare, nu-l putem considera operă lexicografică.

mentele și politica internațională să-și verifice cunoștințele, să-și lămurească înțelesul exact al unor termeni sau expresii de curentă întrebuintare în documentele de partid și de stat, în periodice ori ziare“, termeni aparținând relațiilor internaționale și dreptului internațional, a fost elaborată și publicată, la *București*, în anul 1967, lucrarea colectivă intitulată *Mic dicționar diplomatic român*. Avem a face cu unul dintre puținele dicționare de terminologie speciale adresate prin excelență publicului larg. Lista de cuvinte numără circa 900 de termeni-titlu și este formată atît din nume comune (*abrogare, abținere, acceptare, acord, acreditar, ad-interim*), cît și din numeroase nume proprii de organizații, tratate și documente cu caracter internațional și național. Numărul sintagme-lor-titlu este foarte mare în raport cu acela al cuvintelor-titlu unice. Lucrarea, concepută în mod simplu, are numai două secțiuni: cuvîntul-titlu (purțînd indicația de accent) și definiția. Secțiunea explicativă se deschide întotdeauna cu o definiție sintetică, de tip lingvistic, urmată în multe cazuri de completări enciclopedice care conțin date istorice, informații de tehnică diplomatică, sistematizări ale noțiunii etc. Elaborat de specialiști în colaborare cu lexicografii, dicționarul are o ținută echilibrată, un profil bine conturat, constituind un prețios instrument de informare elementară¹.

Din domeniul presei trebuie citată lucrarea lui *G. Caliga*, *Almanahul dicționar al presei din România și al celei românești de pretutîndeni (București, 1926)*. După o introducere istorică și un capitol închinat prezentării generale a presei contemporane, autorul enumeră, în ordine alfabetică, în patru secțiuni independente, periodicele din trecut, publiciștii din trecut, periodicele contemporane și publiciștii contemporani. Conceput așadar exclusiv ca dicționar de nume proprii, *Almanahul* lui Caliga oferă date esențiale prețioase din domeniul abordat: la periodice el indică de regulă data apariției, perio-

¹ Pentru domeniul politic s-a folosit la noi ca izvor de informație și *Dicționarul politic* sovietic elaborat sub redacția lui B. N. Ponomarev, care s-a tradus în limba română și s-a publicat la *București*, în două tiraje, în anii 1958 și 1959.

dicitatea, fondatorii și colaboratorii, orientarea publicației, tirajul, uneori și un scurt istoric; la publiciști, data și locul nașterii, studiile, titlurile și funcțiile, activitatea și operele, periodicele la care colaborează.

Amintim, în sfîrșit, că în 1930 a apărut, la *Timișoara*, în redactarea lui *Jenő Damó* și în limba maghiară, un *Lexicon al vieții publice din Banat (Ki kicsoda? A Bányásági közélet lexikonja?)* cuprinzînd scurte biografii ale personalităților din viața publică a acestei provincii, în ordinea alfabetică a numelor.

c) *Milităria*, bine reprezentată în manuale de conversație bilingve și poliglote, este abia prezentă în lexicografia explicativă unilingvă; cunoaștem o singură lucrare din acest domeniu care poate fi considerată, cu bunăvoință, explicativă. Ea aparține lui *E. Radu*, *V. Rațiu* și *I. Vasilescu*, se numește *A-Z-Infanterie-cavalerie-artilerie-geniu* și a apărut la *Bălți*, în anul 1933. Conținînd numai 152 de cuvinte (și de sintagme)-titlu, de altfel bine delimitate, opera în discuție nu a fost concepută atît pentru a explica termenii înregistrați, cît ca un îndrumător pentru interpretarea și aplicarea regulamentelor militare. Cînd însă aceste regulamente oferă definiții propriu-zise la cutare sau cutare cuvînt al domeniului, ele sînt reproduse ca atare, cu citarea exactă a izvorului (de ex. *angajarea* ar fi „totalitatea acțiunilor preliminare care au loc în faza luării contactului [cu inamicul] și care preced și pregătesc faza atacului propriu-zis“, iar *asaltul* „actul decisiv al atacului,... saltul care duce fără oprire pe asaltator la obiectiv“). Numărul definițiilor propriu-zise din acest îndrumător fiind destul de ridicat (*ariergardă, atac, autoblindat, avangardă, avanpost, baraj, bază de foc, bază de plecare, bivuac, camuflaj, cartier, cartiruire* etc.), lucrarea poate fi totuși încadrată printre dicționarele explicative.

d) Din *sectorul pedagogiei și al filozofiei* cunoaștem trei dicționare explicative românești demne de a fi semnalate, în general bine concepute și cu profil enciclopedic.

Primul din serie, în ordine cronologică, este *Dicționarul pedagogic enciclopedic* elaborat de institutorul *I.*

Dimitriu-Dămieniști, învățătorul *Iosif Petre* și ofițerul medic *I. C. Dimitriu*, și apărut la *Roman*, în anul 1925. Opera n-a fost terminată, cuprinzând doar primul din cele trei volume proiectate (porțiunea *A-educator*). Ea se adresează deopotrivă învățătorilor, elevilor și părinților, și adună termeni din domeniul pedagogiei generale, pedagogiei, metodicii didactice, istoriei pedagogiei, legilor și regulamentelor școlare, psihologiei, igienei infantile etc. Lista de cuvinte apare totuși în general săracă, fiind invers proporțională cu extensiunea articolelor, și conține atât nume comune cât și nume proprii (de personalități ale domeniului). Scurta și explicita definiție lingvistică care deschide aproape fiecare articol e urmată de interminabile digresiuni enciclopedice; la *abecedar*, de exemplu, ni se expune pe larg organizarea materiei din manual conform programei analitice, metodică predării ei etc.; la *educație*, principiile fundamentale de educație, educația în familie, în școală etc. Pentru noțiunile mai importante ale domeniului s-a folosit chiar „cumulul” de definiții propriu-zise, citate după diverse personalități celebre (la *educație* s-au reproduș pe rînd definițiile lui Socrate, Platon, Aristotel, Erasm, Montaigne, Spencer, Kant ș. a.). La cuvintele polisemantice, diversele accepțiuni se află concentrate într-o enumerare unică, adesea cam eterogenă (*absolvirea* este, potrivit acestui procedeu, „dezlegarea sau desfacerea cu totul de o datorie oarecare, de o culpă sau obligație morală, precum și terminarea cursului unui învățămînt”). Interesantă ni se pare hotărîrea autorilor de a indica, în finalul articolelor principale, izvoarele de bază din care a fost culeasă documentarea.

La lucrarea de mai sus se adaugă două dicționare filozofice din multe puncte de vedere înrudite între ele: este vorba de *Enciclopedia filozofică* a lui *I. C. Pîrîianu* (*Craiova*, circa 1930) și de *Dicționarul filozofiei (Înțelesurile a 1 300 de termeni)* al lui *Al. Dușulescu-Fanu* (*Craiova*, 1945). Net deosebite doar ca proporții ale listei de cuvinte (în favoarea lui Dușulescu), cele două dicționare au o structură aproape identică. Ele cuprind nu numai termeni

strict filozofici, ci și cuvinte aparținînd psihologiei și logicii, biologiei și fiziologiei, religiei și sociologiei. Amîndouă sînt înzestrate cu definiții lingvistice stricte urmate și completate de numeroase și variate date enciclopedice. Unele definiții sînt citate ca atare după izvoarele de specialitate, iar cînd conceptul se schimbă la diverse școli filozofice, la diverși filozofi sau în diverse ramuri ale științei, nuanțele semantice se enumeră, toate, împreună cu autorii lor. Astfel, la cuvîntul *bine* apar, după definiția proprie, acelea formulate de *B. P. Hasdeu*, *Zenon*, *Epicur*, *Cicero*, *Goethe*, *Th. Jouffroy* ș. a. (*Pîrîianu*), iar la *regresiune* accepțiunile pe care termenul le are în logică, psihologie, sociologie, biologie (*Dușulescu*). Informația enciclopedică cuprinde în ambele dicționare date istorice, diverse clasificări, categorii, personalități. Atitudinea autorilor față de material este în general neutră, fapt mai degrabă lăudabil dacă ținem seamă de epoca în care lucrările au fost elaborate. Chiar dacă nu mai corespund astăzi, cele două dicționare pot fi consultate cu folos ca izvoare de informare brută¹.

e) Cu excepția muzicii, arta și literatura sînt slab reprezentate în lexicografia română de terminologii speciale. Astfel, lucrarea lui *T. Papahagi*, *Din Mic dicționar folcloric, București, 1947*, reprezintă doar un proiect în care cele două mostre redactate (*cornul de animal și nunta în lumea animală*) sînt concepute ca niște studii monografice de folclor comparat și nu ca articole de dicționar. Așa-numitul *Dicționar pentru note de balet (București, 1947)* al *Valentinei Gheorghiu-Decusac* cuprinde în realitate (în franceză și română) un tabel sumar de semne convenționale legate de arta baletului, fără explicații propriu-zise (și cu penibile erori de scriere, în partea franceză). Rezultate notabile în domeniul folclorului ni se pare a fi obținut doar *G. T. Niculescu-Varone*, cerce-

¹ Să amintim aici și de *Dicționarul pedagogic sovietic* în două volume, lucrare colectivă tradusă în limba română și publicată la *București*, în anii 1963—1964, precum și de *Micul dicționar filozofic* al lui *M. Rosental* și *P. Iudin*, publicat în două tiraje românești, în 1954 și 1955, tot la *București*. De curînd a apărut un remarcabil *Mic dicționar filozofic original (București, 1969)*, operă datorată unui larg colectiv de specialiști.

tător cu preocupări stăruitoare legate de terminologia dansurilor populare românești. Din numeroasele izvoare, dar mai cu seamă din informarea personală pe teren, el a adunat un imens material terminologic, pe care l-a organizat alfabetic, în două lucrări preliminare: *Jocuri românești necunoscute, București, 1930 și Alte jocuri românești necunoscute, București, 1931*. Opera sa de sinteză, *Dicționarul jocurilor românești, București, 1931*, reunește un număr de 2 367 de nume de dansuri populare, de circulație națională, regională ori strict locală, însoțite de un aparat științific impresionant. Autorul indică, alături de cuvântul-titlu, sinonimul sau sinonimele sale, apoi tipul general de dans în care se încadrează (horă, sîrbă, briu etc.), regiunea unde el este cunoscut și toate izvoarele în care a fost semnalat. Din păcate, secțiunea explicativă fiind de obicei redusă doar la arătarea genului proxim („joc de briu“, „nume de horă“, „învîrtită“), nu ne oferă decît orientări semantice generale, nu definiții propriu-zise. De aceea, și lucrarea aici în discuție se situează la limita dintre nomenclator și dicționar explicativ.

Onoarea domeniului apare însă salvată de cîteva remarcabile dicționare de *terminologie muzicală*.

Primul, în ordine cronologică, este marele *Dicționar de muzică. Voci și instrumente, biserică, concert, teatru, compoziție și istorie*, elaborat de *Titus Cerne*. Început în anul 1892, primul volum al dicționarului apare la *Iasi*, în 1898, iar al doilea (mergînd pînă la litera *L*) în anul următor, lucrarea rămînînd neterminată. Nu atît lista de cuvinte, în general bogată¹, constituie caracteristica acestor opere, cît întinderea articolelor înregistrate. Ni se pare elocvent să arătăm că, la o listă de cuvinte aproximativ egală, dicționarul lui *Cerne* se întinde pe un spațiu de circa zece ori mai mare decît acela din dicționarul muzical imediat următor, al lui *T. Popovici*. În lucrarea lui *Cerne* se află incluși numeroși termeni de specialitate neintegrați (italienești, franțuzești și germani), apar adesea indicații asupra originii lor, precum și unele ilustrații la cuvintele concrete ale domeniului. Secțiunea explica-

¹ Numai la litera *A* am numărat 303 articole-titlu.

tivă cuprinde două părți bine distincte: una, care de obicei o deschide, formează definiția propriu-zisă, aproape fără excepție excelentă pentru publicul larg; alta, de natură enciclopedică, apare încărcată de numeroase și amănunțite date informative; spre a da un singur exemplu, de la instrumentul muzical puțin cunoscut *anemocord*, observăm că autorul arată cine și cînd l-a construit, cine și cînd a vrut să cumpere primul exemplar fabricat, impresia produsă de sunetele sale asupra lui *Beaumarchais* etc. Notabil ni se pare faptul că autorul a insistat, pe baza informațiilor culese prin cercetări personale, asupra realităților românești. În jurul anului 1930 dicționarul lui *Cerne* avea să fie republicat într-un nou tiraj, care, cu excepția prefetei (care a fost suprimată), nu aduce absolut nici o modificare versiunii inițiale. Lucrarea a servit ca izvor dicționarelor muzicale ulterioare.

Primul dicționar muzical complet aparține lui *Timotei Popovici*; se intitulează *Dicționar de muzică* și a apărut la *Sibiu*, în 1905. Plecînd de la intenția de a satisface nevoi practice imediate, de natură didactică, autorul a elaborat o lucrare sumară, axată pe programele școlare atunci în vigoare și strîns legată de realitățile naționale. Cu o listă de cuvinte destul de bogată (239 de articole-titlu la litera *A*), cu secțiunea explicativă predominant lingvistică, foarte clar expusă, cu multe asociații, corelații și trimiteri, cu numeroase sintagme ale specialității, dicționarul lui *T. Popovici* poate servi și astăzi pentru informarea elementară. Sensurile cuvintelor polisemantice sînt organizate sub cifre, iar multe articole-titlu au indicate și corespondentele din franceză, italiană și germană. Semnalăm, în sfîrșit, cele cîteva ilustrații care completează lucrarea.

Un loc intermediar, ca proporții, între cele două opere lexicografice prezentate mai sus îl ocupă *Dicționarul muzical ilustrat* al lui *A. L. Ivela*, apărut la *București*, în jurul anului 1927. Autorul, profesor orb, și-a consacrat aproape întreaga viață în scopul realizării dicționarului, care are merite incontestabile. Cu o listă de cuvinte aproape egală cu aceea din lucrarea predecesorului (228 de articole-titlu la litera *A*), dar cu explicații mai ample,

opera lui Ivela se deosebește de ambii antecesorii prin numărul evident mai mare de ilustrații reproduse, dar mai ales prin introducerea numelor proprii (de creatori și de opere). Definițiile, exacte, echilibrate, sînt completate cu multe date și fapte, cu precădere românești. În informația enciclopedică universală autorul dovedește însă mai puțină siguranță și trebuie folosit cu prudență (celebrul Rossini, de exemplu, este considerat „compozitor francez“).

În anii din urmă a mai servit ca izvor de informație elementară în specialitate și *Micul dicționar muzical* al muzicologului sovietic A. Doljanski (București, 1960), tradus în limba română și prelucrat de George Deriejeanu.

În sfîrșit, trebuie pomenit aici și un dicționar muzical românesc consacrat exclusiv numelor de personalități naționale; se intitulează *Compozitori și muzicologi români. Mic lexicon*, și a apărut la București, în anul 1965, sub redacția lui Viorel Cosma. Materialul, organizat în ordinea alfabetică a numelor, este alcătuit din scurte prezentări unitare consacrate vieții și activității unor personalități din viața muzicală românească, urmate pe alocuri și de indicații bibliografice.

f) Unele rezultate lexicografice au fost obținute și în domeniul bibliologiei. Ele se datorează în primul rînd activității neobosite a profesorului N. Georgescu-Tîstu, excelent cunoscător al disciplinei, care a inițiat, în anul 1954, în cadrul Bibliotecii Academiei, elaborarea unui *Vocabular de bibliologie*. Inițiativa sa a dus mai întîi la publicarea, în revista de specialitate *Călușa bibliotecarului*, a unor articole de probă, iar apoi la apariția *Vocabularului de bibliologie* însuși (București, 1965¹), rod colectiv al colaborării dintre bibliologi, filologi și lexicografi. Lucrarea condusă de N. Georgescu-Tîstu cuprinde aproape 1700 de cuvinte și de sintagme, privind tehnica și istoria cărților, bibliologia și biblioteconomia, documentarea prin carte, scrisul și materialele de scris, tiparul, legatul, editura, librăria, anticariatul etc. Cu excepția cîtorva noțiuni fundamentale, prezentate cu unele

¹ Cu un nou tiraj, îmbunătățit, în 1966.

dezvoltări enciclopedice (v. *bibliografie*), vocabularul este conceput strict lingvistic, ca dicționarele explicative obișnuite. Sensurile apar izolate sub cifre, sintagmele sînt subsumate la cuvîntul-„cheie“ de care depind, numeroase sinonime, asociații și corelații completează informarea din definiția propriu-zisă. Vocabularul publicat în 1965 a fost considerat de autorii lui doar o ediție provizorie, de probă, care, beneficiind de lectura și observațiile tuturor celor interesați, să poată fi definitivat prin corectare și completare și dublat, în noua ediție, de o secțiune în care să se indice corespondentele din cîteva limbi străine de mare circulație ale termenilor românești.

g) Istoria lexicografiei române cunoaște cîteva dicționare din domeniul religiei și al mitologiei. Astfel, lucrarea *Mic dicționar al Noului testament*, București, 1929, a lui C. Dîncescu, s-a născut din necesitatea de a explica diverse nume de instituții, personaje și localități care apar în unul dintre textele religioase fundamentale ale creștinismului. Cu o listă de termeni foarte săracă (numărînd abia 72 de cuvinte-titlu) și formată în marea ei majoritate din nume proprii, opera este concepută cu apreciable dezvoltări enciclopedice, iar explicațiile trimit exact la locul din text în care apare cuvîntul respectiv.

Lucrarea citată mai sus a fost însă precedată de una cu mult mai întinsă, dar circumscrisă la biografia sfinților creștini; este vorba de *Dicționarul aghiografic* al lui Gh. Timuș, publicat la București, în 1898.

Cît despre *Glosarul Psaltirei scheiene* elaborat de Gh. Ghibănescu și publicat la Iași, în 1902, nu avem a face cu un dicționar propriu-zis, ci doar cu un indice al cuvintelor vechi care se găsesc în celebrul text românesc din secolul al XVI-lea.

Primul dintre cele două dicționare mitologice pe care le cunoaștem aparține transilvăneanului Gavril Pop, se intitulează *Dicționar mitologic conținător de diferite numiri de persoane și lucruri din vechea mitologie greacă și latină* și a apărut la Blaj, în anul 1901. Modestă ca proporții, lucrarea cuprinde totuși termenii fundamentali ai domeniului, în primul rînd numele de personaje. Cu o structură enciclopedică moderată, dicționarul lui

Pop are secțiunea explicativă în general clar și sobru redactată, cu numeroase elemente de corelație între articole.

Foarte apropiat de acesta, dar evident mai bogat în lista de cuvinte și în volumul informației, ne apare *Micul dicționar mitologic greco-roman* elaborat de Anca Balac și publicat la București, în 1966¹. Autoarea și-a fixat principii ferme în problema atât de controversată a scrierii numelor proprii mitologice, principii care, acceptabile sau nu, sînt aplicate cu consecvență în lucrare; a introdus numeroase variante ale formei considerate principale; a ținut seamă ca din lista sa de cuvinte să nu lipsească termenii domeniului care se întîlnesc în textele de cultură; s-a străduit și a izbutit să noteze sistematic relațiile existente între articolele înrudite, care completează în mod fericit informația; în sfîrșit, a oferit nespecialistului, în dicționarul său, toate datele strict necesare pentru o informare elementară indispensabilă. Față de lucrarea precedentă, noua operă lexicografică aduce ca element inedit o serie de ilustrații reprezentînd personaje mitologice, așa cum au fost ele înfățișate în artele plastice.

h) În domeniul geografiei avem a face cu o bogăție de dicționare de-a dreptul excepțională. Producția neobișnuită (cel puțin din punct de vedere cantitativ), axată în jurul unor idei conducătoare, constituie, credem, o probă de ceea ce poate însemna munca organizată și susținută sub egida unei instituții.

În anul 1875 luase ființă în România *Societatea geografică română*, care își propunea ca țel principal al activității sale realizarea unui mare dicționar geografic al României. Exista, e drept, la acea dată, excelentul *Dicționar topografic și statistic al României*, al lui D. Frunzescu, apărut în 1872, la București; cu o listă de peste 20 000 de nume proprii, cuprinzînd principalele forme de relief, apele, unitățile administrative și așezările omești, nume de cetăți, de mănăstiri, de locuri istorice etc., date de geografie fizică, economică, politică, de demografie și chiar de istorie, dicționarul lui Frunzescu era

¹ De curînd a apărut și a doua ediție a lucrării.

totuși departe de a fi putut cuprinde, cantitativ și în adîncime, ceea ce noua instituție rîvnea, într-o operă monumentală, dacă nu exhaustivă. De aceea, ea întocmește un plan de lucru vast și unitar, care începe cu trimiteră de chestionare către intelectuali din toate regiunile țării, pe baza cărora să poată fi alcătuite, într-o primă fază de lucru, dicționare geografice comunale și orășenești. Rezultatele obținute prin aport voluntar se dovedesc însă mai mult decît nesatisfăcătoare, fapt ce determină societatea să instituie concursuri anuale cu premii pentru cele mai bune dicționare geografice județene elaborate. Pentru obținerea unor date unitare, se comunică și un punctaj obligatoriu: dicționarele trebuiau să cuprindă numele actual (la acea dată) și cele vechi ale așezărilor, situația lor naturală, populația și etnografia locală, producția agricolă, starea comerțului, meșteșugurilor și a industriei, instituțiile de cultură și de cult, obiectivele istorice, plășile, ocolurile, plaiurile, apele etc. etc. Metoda concursurilor este foarte fructuoasă; în circa un deceniu de la instituirea lor, între anii 1887 și 1897, se elaborează și se tipăresc dicționarele geografice ale tuturor județelor din vechea Românie, după cum urmează: P. Condrea, *Dicționar geografic al județului Tutova, București, 1887*; C. Chiriță, *Dicționar geografic al județului Iași, București, 1888*; G. I. Lahovari, *Dicționar geografic al județului Argeș, București, 1888*; D. Rotta, *Dicționar geografic, topografic și statistic al județului Putna, Focșani, 1888*; C. Chiriță, *Dicționar geografic al județului Vaslui, București, 1889*; C. I. Locusteanu, *Dicționar geografic al județului Românași, București, 1889*; P. S. Antonescu-Remuși, *Dicționar geografic al județului Vlașca, București, 1890*; D. P. Condurățeanu, *Dicționar geografic al județului Dimbovița, București, 1890*; P. Condrea, *Dicționar geografic al județului Roman, București, 1891*; N. Filipescu-Dubău, *Dicționar geografic al județului Dorohoi. Întocmit și prelucrat în formă lexiconică de C. Chiriță, Iași, 1891*; C. Alessandrescu, *Dicționar geografic al județului Ilfov, București, 1892*; B. Iorgulescu, *Dicționar geografic, statistic, economic și istoric al județului Buzău, București, 1892*; M. Pacu, *Dicționar geografic și statistic al jude-*

țului Covurlui, Galați, 1892 ; I. Vasiliu-Năsturel, *Dicționar geografic al județului Gorj, București, 1892* ; C. Alessandrescu, *Dicționar geografic al județului Vâlcea, București, 1893* ; C. Alessandrescu, *Dicționar geografic al județului Muscel, București, 1893* ; C. Chiriță, *Dicționar geografic al județului Fălciu, Iași, 1893* ; I. Delescu, B. Demetrescu-Oprea și N. Th. Vilcu, *Dicționar geografic al județului Brăila, București, 1894* ; S. Ionescu, *Dicționar geografic al județului Suceava, București, 1894* ; N.D. Spineanu, *Dicționar geografic al județului Mehedinți, București, 1894* ; C. Alessandrescu și I. G. Sfințescu, *Dicționar geografic al județului Olt, București, 1895* ; C. D. Gheorghiu, *Dicționar geografic al județului Neamțu, București, 1895* ; V. Nedejde și I. Tițu, *Dicționar geografic al județului Botoșani, București, 1895* ; O. Racoviță, *Dicționar geografic al județului Bacău, București, 1895* ; A. Cumbary, M. Manoil, M. Canianu și A. Candrea, *Dicționar geografic al județului Dolju, București, 1896* ; Gr. Gr. Dănescu, *Dicționarul geografic, statistic și istoric al județului Râmnicu Sărat, București, 1896* ; Gr. Gr. Dănescu, *Dicționarul geografic, statistic și istoric al județului Tulcea, București, 1896* ; P. Brătescu, I. Moruzi și C. Alessandrescu, *Dicționar geografic al județului Prahova, Tîrgoviște, 1897* ; M. Canianu și A. Candrea, *Dicționar geografic al județului Putna, București, 1897* ; Th. N. Ciuntu, *Dicționarul geografic, statistic și istoric al județului Tecuci, București, 1897* ; Gr. Gr. Dănescu, *Dicționar geografic, statistic, economic și istoric al județului Constanța, București, 1897* ; P. Georgescu, *Dicționarul geografic, statistic, economic și istoric al județului Teleorman, București, 1897* ; I. I. Proviianu, *Dicționar geografic al județului Ialomița, Tîrgoviște, 1897*.

Deși planul de structură lansat de *Societatea geografică română* a fost în general respectat în aceste dicționare geografice județene, șochează totuși diferențele de volum al informației dintre lucrările elaborate. Realizate în mare parte de amatori, ele s-au mulțumit adesea să înregistreze numai datele obținute prin autoritățile administrative locale și de la unii învățători binevoitori, date neverificate și necompletate prin cercetări personale, pe teren. Se mai adaugă și faptul, nerecomandabil,

că în multe cazuri autorii nici nu cunoșteau regiunea din care colectaseră numele proprii. Oricum, aceste dicționare au izbutit să adune un material informativ considerabil, care, prelucrat, unificat și pe alocuri completat, se transformă, începînd din anul 1898, în *Marele dicționar geografic al României*, sub îngrijirea lui G. I. Lahovari, C. I. Brătianu și Gr. Tocilescu. Cu o regularitate de apariție matematică, cele cinci volume monumentale ale lucrării se tipăresc la București, între anii 1898 și 1902. Opera cuprinde circa 30 000 de nume proprii geografice românești de tot felul, prezentate monografic, cu o bogăție de date și de fapte adesea impresionantă. Cu toate inegalitățile și lacunele existente în dicționarele parțiale pe care s-a întemeiat *Marele dicționar geografic al României*, cu toate reformele administrative și modificările demografice, economice etc. survenite de la apariția sa, lucrarea rămîne fundamentală în istoria disciplinei.

De la începutul secolului nostru încoace nu mai cunoaștem decît un singur nou dicționar geografic județean : este vorba de *Dicționarul geografic, istoric și topografic al județului Mehedinți (Turnu Severin, 1947)*, iscălit de profesorul C. Pajură, care, mergînd pe schema lucrărilor similare anterioare, actualizează numai datele statistice.

În schimb, în primele decenii ale secolului nostru, în provinciile românești nealipite ori abia alipite se nasc mai multe inițiative întrucîtva similare, elaborîndu-se cîteva dicționare geografice ale acestor unități teritoriale.

Primul, în ordine cronologică, *Dicționarul geografic al Bucovinei*, patronat tot de *Societatea geografică română*, a fost redactat de cunoscutul profesor bucovinean Em. Grigorovitz și a apărut la București, în anul 1908. Ca și dicționarele județene, lucrarea lui Grigorovitz adună nume de așezări, de districte și ocoluri, de moșii, de monumente istorice, de ape și forme de relief, într-o organizare ceva mai sumară, dar cu rezultate cantitative și volum de informare întru totul lăudabile, în pofida criticilor ce i-au fost aduse¹.

¹ Vezi Recenzia lui Vl. Mironescu din *Arhiva*, XX (1909), p. 175—183, 204—217, 258—272, 306—317, 361—368, 398—406, 455—460.

De un deosebit succes s-a bucurat *Dicționarul numirilor de localități cu populațiune română din Ungaria*, al lui S. Moldovan și N. Togan, apărut în trei ediții : prima, la Sibiu, în 1909 ; a doua, la București, în 1915 ; a treia, din nou la Sibiu, în 1919 (cu titlul actualizat, *Dicționarul numirilor de localități cu populațiune română din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*). Lucrarea are o structură elementară : ea indică numele românesc al localității, urmat de cel maghiar (și, pentru localitățile mai mari sau cu populație săsească, de cel german), comitatul și cercul unde se află localitatea, numărul de locuitori și numărul de români din total, numărul parohiilor, dă indicații asupra „stabilimentelor” poștale, asupra însușirilor balneare sau climaterice. La caracterul elementar al informației se adaugă faptul că din lista de cuvinte a dicționarului lipsesc cu desăvîrșire alte nume proprii geografice decât acelea de localități. Pe de altă parte, datele statistice și mișcările survenite în organizarea administrativă nefiind aduse la zi în nici o ediție ulterioară, lucrarea celor doi transilvăneni apare depășită de la ediția a doua, dacă nu cumva se născuse deja învechită, de vreme ce folosise ca izvor fundamental de informare pentru datele statistice o lucrare de la 1862 (*Consemnațiunea comunităților din Marele principat al Transilvaniei ...*, Sibiu, 1862).

Direct legat de izvorul lui S. Moldovan și N. Togan se află *Dicționarul Transilvaniei*, elaborat de C. Martynovici și N. Istrati și apărut la Cluj, în 1921. Avînd o organizare foarte asemănătoare cu aceea a predecesorilor, noua lucrare se dovedește totuși superioară, atît prin faptul că înregistrează date statistice și de administrație extrem de recente, cît și prin faptul că lărgeste în mod simțitor volumul și calitatea de ansamblu a informației.

Dicționarul istoric al localităților din Transilvania, elaborat de Coriolan Suciu, din care pînă la data terminării cărții de față apăruse primul dintre cele două volume proiectate (*București 1967*¹), cuprinde lista alfa-

¹ În anul 1968 a văzut lumina tiparului, după moartea autorului, și volumul al doilea al lucrării.

betică a așezărilor existente sau dispărute ale provinciei, alcătuită pe baza izvoarelor documentare ce urcă pînă în secolul al XI-lea. Autorul pleacă de la numele actual al localității, alături de care indică numele lui românesc anterior, corepondentele ungurești (mai rar și cele germane) ; localitatea este fixată în spațiu pe baza încadrării în unitatea administrativă. Prețioasă și originală ni se pare a doua secțiune a articolelor din dicționar, în care se urmărește, pe bază de izvoare bogate, existența istorică a fiecărei așezări în parte, din cele mai vechi timpuri pînă în epoca modernă.

Un loc oarecum izolat printre operele lexicografice ale domeniului îl ocupă *Dicționarul geografic al săteanului român (București, 1909)*, iscălit de Gh. Băduleșteanu. Depășind, prin materialul selectat, limitele dicționarului județene sau pe provincii istorice, lucrarea se referă la întregul teritoriu al României, din care nu reține însă decât elementele fundamentale : numele de provincii, de județe și de capitale de județe, principalele forme de relief și apele mai cunoscute, unele monumente și locuri istorice importante. Prezentînd materialul fără mari digresiuni, într-o formă accesibilă, cu intenția clară de a populariza în mediul rural datele geografice, opera lui Băduleșteanu poate fi socotită un fel de compendiu al *Marelui dicționar geografic al României*, de care și pare a se fi servit într-o oarecare măsură.

Din întreaga epocă cunoaștem un singur dicționar geografic de nume comune : se numește *Lexicon toponimic* („ediție provizorie”), aparține lui Petre V. Rotăru și George A. Oprescu și a apărut la București, în anul 1943. Destinată în primul rînd specialiștilor cartografi, lucrarea cuprinde cuvinte comune legate (direct sau indirect) de relief, de faună și floră, de bogățiile subpămîntene, de așezări omenești (de exemplu, *padină, pașiște, palancă, pantă, papură, parchet, păcură, pădure* etc.). În lista de cuvinte abundă regionalismele și arhaismele (*dag, derea, deresi, marghilă, merea, moceră, moșandă*). Autorii au introdus în multe cazuri și indicații asupra originii, asupra ariei de circulație și chiar asupra izvoarelor din care termenii au fost culeși. Organizarea mate-

rialului, strict lingvistică, cuprinde două secțiuni principale: cuvîntul-titlu (lipsit de accent și de indicarea categoriei morfologice), urmat de variantele lexicale și, uneori, de derivatele sale directe; secțiunea explicativă, cu definiții scurte dar explicite, completate de numeroase sinonime. S-a înregistrat o surprinzătoare bogăție polisemantică, fără izolări speciale de ordin tehnic (*spinare*: „partea superioară a unui deal lungăreț..., rotunjit. Ridicătură lată și lungăreață“), dar adesea cu nuanțe despicate în mod excesiv (*smidă*: „pădure tinăra crescută în locul unei păduri nimicite prin foc. Luminiș mic cu tuferiș crescut între copaci. Pădure deasă și tinăra crescută în locul pădurii arse. Pădure joasă care nu închide cerul... Pădure de tuferiș. Hățiș tinăra...“). În ansamblu, deși de proporții reduse, avem a face cu o lucrare interesantă, unul dintre puținele dicționare de terminologie specială conceput strict lingvistic.

La operele amintite se pot adăuga mai multe indicații și nomenclatoare geografice (de localități), organizate alfabetic și cuprinzînd adesea indicații explicative sumare. Cel mai întins dintre ele pare a fi *Dicționarul statistic al României întocmit pe baza rezultatelor definitive ale recensămîntului general al populațiunii din 19 decembrie 1912* (București, două volume, 1914—1915).

i) Un loc aparte în lexicografia românească de terminologii speciale ocupă *Dicționarul istoric, arheologic și geografic al României*, publicat de O. G. Lecca în 1937, la București. După cum rezultă și din titlu, lucrarea „cumulează“ mai multe domenii, situîndu-se la limita dintre enciclopedie și dicționar de terminologie specială. Ea a fost concepută ca o operă de informare elementară pentru trecutul românesc și pentru aspectele geografice curente, și prin urmare destinată publicului larg. Cuprinde nume de orașe, de țiguri și de sate vechi, de mănăstiri și biserici, de instituții, domnitori și demnitari, termeni de diplomatică, heraldică și numismatică, noțiuni de geografie fizică (în total, aproape 6 000 de cuvinte-titlu). Contemporanii și faptele strict contemporane autorului n-au fost acceptate în dicționar. Articolele, în general

reduse, dar suficient de bogate în date esențiale, sînt prea adesea pline de inexactități, și concurează, din acest punct de vedere, lucrarea enciclopedică deja analizată a lui Gh. Adamescu (*Alexandru Ioan Cuza*, de exemplu, este considerat domn al României între anii 1856 și 1866; *Academia Română*, socotită a se fi numit Societatea Literară Română pînă în 1879, își schimbese, în realitate, numele, în Societatea Academică Română, încă din anul 1867). De aceea, dicționarul nu constituie o sursă de informare sigură și poate fi folosit numai cu multă precauție, dublat de alte izvoare documentare.

i) *Domeniul științelor naturii* este reprezentat în lexicografia românească mai întii prin remarcabila personalitate a botanistului transilvănean *Zach. C. Panțu*. După studii strălucite, și înainte de a fi împlinit vîrsta de 30 de ani, Panțu fusese solicitat să colaboreze la *Enciclopedia Română*, în trei volume, de la Sibiu, la care a redactat majoritatea articolelor de botanică sistematică. Îndeplinind aproape întreaga viață modesta funcție de conservator al colecțiilor Institutului botanic (vîitoarea Grădină botanică), el s-a izbit de la începutul activității de numeroasele inexactități existente în dicționare ori în lucrări speciale cu privire la denumirea plantelor. Pornind deci de la situația existentă, precum și de la faptul că nomenclatura botanică românească se afla în multe cazuri insuficient fixată, Panțu începe, de la 1890 înainte, o serioasă campanie de adunare a materialului, din surse foarte diferite: tratate (sau alte izvoare scrise), chestionare, anchete personale, pe teren. Primul rod, puțin cunoscut astăzi, al acestor strădăni, îl constituie micul *Vocabular botanic cuprinzînd numirile științifice și populare ale plantelor*, tipărit la București, în 1902 (după ce apăruse, în anii 1901—1902, în *Buletinul ierbarului Institutului botanic*). Limitele cantitative ale lucrării sînt enorm amplificate în versiunea următoare a lucrării, *Plantele cunoscute de poporul român. Vocabular botanic cuprinzînd numirile române, franceze, germane și științifice*, București, 1906. Noua operă lexicografică cuprinde circa 3 600 de nume de plante, explicate mai degrabă de pe poziția unui lingvist decît de pe

aceea a botanistului. Într-adevăr, organizarea materiei este predominant lingvistică. O primă operație efectuată de autor a urmărit să stabilească (după criterii obiective sau subiective) o ierarhie între numeroasele sinonime existente în domeniul botanicii; din seria sinonimică s-a ales un singur reprezentant principal, la care a fost deplasată explicația, ceilalți membri ai seriei devenind simple trimiteri către sinonimul considerat principal. Hotărîrea pare a se fi dovedit plină de consecințe practice, cel puțin în lumea specialiștilor, căci autorul a reușit să impună astfel o terminologie botanică de bază, formată prin excelență din cuvinte populare. La sinonimul principal, Panțu a subsumat, imediat după cuvîntul-titlu, întreaga serie sinonimică. În serie intră adesea și termeni strict regionali, culeși personal de pe teren sau comunicați dintr-o parte ori alta a teritoriului dacoromân, cu indicațiile de rigoare. Urmează corespondentele franceze și germane ale numelor de plante românești, introduse din necesități practice ușor de înțeles, precum și numele lor științific. Un semn convențional care precedă secțiunea explicativă propriu-zisă arată dacă planta este anuală, bianuală sau perenă, lemnoasă sau erbacee. Definiția este alcătuită din scheme unitare rigurose respectate, care cuprind: încadrarea în familie, caracterizarea tulpinii, a frunzelor, a florilor, a fructelor, indicarea locului de creștere și a perioadei de dezvoltare; adesea aceste date sînt însoțite de altele (de natură enciclopedică) privind folosirea plantelor, rețete medicale legate de ele, credințe populare. Semnalăm, în sfîrșit, că, din motive practice, fiecare sens al numelor de plante polisemantice figurează în lucrare ca articol independent. Dicționarul propriu-zis este urmat de trei indici alfabetici — al numelor științifice și al corespondentelor franceze și germane —, care trimit la cuvîntul românesc. Avem a face, așadar, în fond, cu un dicționar unilingv special dublat de trei dicționare bilingve speciale. Ediția a treia a lucrării, apărută la *București*, în anul 1929, cu titlu neschimbat, aduce, față de ediția anterioară, în primul rînd un mare spor în lista de cuvinte; prin informații suplimentare obținute în timp, autorul a adăugat

peste 1 000 de nume noi de plante, cele mai multe regionale (*aiuș, albei, albinele, aldan, amărutăciune, anaperi* etc.). Cu toate progresele înregistrate în ultimele patru decenii în precizarea terminologiei botanice, vocabularul lui Panțu rămîne și astăzi o lucrare de informare fundamentală, în felul ei încă incomparabilă.

Mult mai slab sînt reprezentate științele naturii prin cel de-al doilea mare domeniu al lor, *zoologia*. De fapt, în acest domeniu știința românească nici nu dispune încă de o lucrare lexicografică propriu-zisă. Micul *Lexicon zoologic* al lui *Odiseu Apostol* (*Cluj, 1926*) este, în realitate, un dublu nomenclator alfabetic, fără explicații, în care se indică, pe de-o parte, corespondentul românesc al numelor științifice, pe de alta, numele științific al unor termeni zoologici românești. Asemenea nomenclatoare, mult mai bogate și mai precise, ne oferă și *M. Băcescu* (în *Pești, așa cum îi vede țăranul român... București, 1947*, dar mai ales în *Indexul numelor populare... din lucrarea Păsările în nomenclatura și viața poporului român, București, 1961*), foarte interesante ca terminologie brută, dar neîndeplinind totuși condițiile de operă lexicografică propriu-zisă.

Științele naturii în totalitatea lor au constituit însă obiectul unei opere monumentale, în cinci volume: este vorba de *Marea enciclopedie agricolă*, apărută la *București*, între anii 1937 și 1943, și avînd ca redactor coordonator pe *C. Filipescu*. Cu eforturi morale și materiale de nedescris, acesta inițiază lucrarea încă din anul 1925; mai multe tentative succesive eșuează pe rînd; dar în cele din urmă echipa de lucru, formată din mari personalități (române și străine) ale domeniului, se încheagă și oferă primele roade. Apărut la început în fascicule și apoi în volume, noul dicționar încheie între paginile sale termeni din cele mai variate ramuri ale specialității: știința solului și a subsolului, botanică și zoologie, horticultură, viticultură, zootehnie, sericultură, piscicultură, mașini agricole, economie agrară și industrie alimentară, instituții agricole, medicină veterinară, meteorologie etc. Avem a face cu o operă prin excelență de nume comune, destul de liberă ca structură, în care fie-

care articol de oarecare întindere apare iscălit, ca dovadă a răspunderii personale. Caracterul enciclopedic al dicționarului se vedește atât în cantitatea și adâncimea informației, adesea excepționale, cât și în modul de selectare a termenilor; în lista de cuvinte nu figurează de regulă decît un membru al familiei lexicale, acela care reprezintă mai bine noțiunea. Oricum, această listă de cuvinte rămîne impresionantă prin bogăția ei, bine aleasă și bine delimitată de a disciplinelor înrudite. Articolele se deschid în secțiunea explicativă cu indicația de domeniu, urmată de sinonimele cuvîntului-titlu și (la numele de plante și de animale) de denumirea științifică a speciei. Aproape fără excepție, prezentarea enciclopedică este precedată de o definiție de tip lingvistic (suficientă pentru toți aceia care nu doresc să cunoască alte amănunte despre cuvîntul-titlu), formulată în termeni extrem de accesibili. Diversele sensuri ale cuvîntelor nu se izolează însă ferm între ele, fapt care dă uneori articolelor un caracter eterogen, chiar dacă procedeul ajută astfel să se dea părții enciclopedice o dezvoltare unică. Numeroase ilustrații, tabele și planșe, excelent realizate, completează în mod fericit această operă fundamentală, care poate mulțumi și astăzi pe specialist sau pe cititorul obișnuit, în măsura în care progresele disciplinei nu au învechit unele date cuprinse în ea¹.

j) *Medicina* numără în istoria lexicografiei mai mulți reprezentanți notorii. Observăm, ca o trăsătură generală, că dicționarele medicale elaborate în perioada contemporană nu sînt destinate în primul rînd specialiștilor, ci publicului larg, căruia încearcă să-i ofere, în lipsa doctorului sau pînă la venirea lui, indicațiile necesare pentru identificarea și tratarea unor boli. Așa se și explică marele lor succes (manifestat în reeditările succesive), precum și modul popular de prezentare a materialului.

A devenit aproape celebră lucrarea medicului militar *Vasile Bianu, Doctorul de casă sau Dicționarul sănătății*, apărută la Buzău, în 1910, într-o ediție impunătoare ca

¹ Încercări de culegeri terminologice și de sistematizări lexicografice în domeniul botanicii au mai făcut îndeosebi Al. Borza și M. Băcescu. Vezi mai ales Al. Borza, *Dicționar etnobotanic*, București, 1968.

volum¹. Autorul afirmă foarte explicit, în prefață, că a urmărit să facă din opera sa un „doctor de casă pentru oricare familie“ (p. V). Lista de cuvinte are în vedere numele bolilor și al tratamentelor, al medicamentelor și plantelor medicinale, alimentația și igiena socială, balneologia, climatologia și gimnastica medicală, numele, structura și funcțiile organelor, noțiuni de biologie și de biochimie generală. În campania de adunare a materialului, Bianu a depus eforturi considerabile; el s-a străduit să includă deopotrivă în lucrare terminologia medicală cultă și populară, dar a explicat de obicei noțiunea doar la sinonimul cult, neologistic. Dicționarul are trei trepte de cuvinte-titlu: un nucleu larg, format din termenii de bază ai domeniului, care sînt urmați de partea explicativă; grupul sinonimelor subordonate, care apar la locul lor alfabetic doar ca trimiteri către sinonimul considerat principal (ex. „*coagul* — caută la *cheag*“; „*cori* — caută la *pojar*“); în sfîrșit, grupul termenilor asociativi, de la periferia domeniului, care sînt înregistrați fără explicații independente și trimiși la cuvîntul sau cuvintele unde apar pomeniți (și adesea explicați) în definiție („*cremetru* — caută la *lapte*“). Cuvîntul-titlu este în mod frecvent însoțit de explicații etimologice de tip enciclopedic, adică de corespondentele originare, grecești ori latine. Alături de sinonimul principal se află înregistrate și sinonimele subordonate, de o bogăție și exactitate, fără exagerare, excepțională (*abdomen*: „burtă, foale, pîntece, vîntre“; *catar*: „cataroi, guturai, troahnă“; *mîtră*: „matcă, zgău, uter“ etc. etc.). Secțiunea explicativă propriu-zisă nu are o structură fermă, închisă, dar, fapt lăudabil, ea se deschide cu scurte și explicite definiții de tip lingvistic. Urmează de obicei numeroase elemente privind istoricul noțiunii, ramificațiile sale, relațiile cu alte noțiuni înrudite. Principalele noțiuni concrete sînt însoțite de ilustrații. Cel mai mare merit al acestei lucrări

¹ Cît despre titlul lucrării, el se inspiră clar din *Nouveau dictionnaire de la santé* publicat la Paris, la începutul secolului nostru, de P. Bonami, probabil și de lucrarea *Medicul de casă sau tratamentul elementar al diferitelor boale*, a lui D. Nicolaide, care abia apăruse, la Buzău.

ni se pare caracterul ei extrem de accesibil, care a contribuit la răspîndirea cunoștințelor disciplinei în masele largi.

A doua ediție a dicționarului, „revizuită și mărită“, a fost realizată în colaborare cu doctorul *Ioan Glăvan* și a apărut la *Cluj*, în anul 1929. Lucrarea nu și-a schimbat în nici un fel structura, iar volumul de modificări, extrem de redus, a fost determinat de observațiile critice făcute de specialiști la prima ediție, precum și de progresele disciplinei. Apare evident doar adaosul de cuvinte (ex. *abazie*, *ablefarie*, *abulie*, *acetonemie*, *acetonurie*, *acefal* etc.), pe care îl putem considera principala îmbunătățire a ediției. Următoarele două ediții ale dicționarului apar la *București*, în anii 1942 și 1946 (ultima, după moartea autorului inițial), cu modificări neînsemnate, determinate doar de progresele științelor medicale.

Un an după tipărirea primei ediții a dicționarului lui *Bianu* avea să apară, la *București*, o altă operă lexicografică consacrată terminologiei medicale: ea aparține lui *Aurel Scurtu* și se numește *Dicționar științific pentru termenii tehnici în medicină (1911)*. Lista de cuvinte, neașteptat de bogată față de proporțiile medii ale lucrării (504 cuvinte-titlu la litera *A*), este totuși inferioară cantitativ și structural diferită în comparație cu a antecesorului pomenit. Noul autor a fost preocupat să rețină în opera sa doar terminologia științifică a domeniului, nu și cea populară. Faptul se explică prin modelul extern folosit. Lista de cuvinte, și în mare parte chiar conținutul dicționarului, sînt transportate ca atare din celebrul izvor francez *Dictionnaire des termes techniques de médecine* al lui *M. Garnier* și *V. Delamare*, care înregistra, de la începutul secolului nostru, ediție după ediție (în 1952, el va ajunge la a 15-a ediție). Articolele sînt în general alcătuite din trei părți distincte: cuvîntul-titlu, elementele etimologice originare și definiția. Definițiile, de obicei sumare, sînt adesea însoțite de scurte note enciclopedice esențiale. Prețioasă ni se pare și bogata sinonimie neologistică înregistrată, cu toate că și aici meritele sînt mai degrabă ale modelului decît ale prelucrării românești.

O îndelungată și rodnică activitate în domeniul explicării și popularizării terminologiei medicale românești a avut cunoscutul doctor *Ygrec*, pseudonim sub care se ascunde *I. Glicsman*. Începînd de la populara lucrare *1001 consultații medico-chirurgicale. Dicționar medical (București, f. a.)* și continuînd cu aproape celebrul *Medicul nostru. Dicționar enciclopedic medical*, din care cunoaștem patru ediții (prima a apărut la *București*, prin 1931), harnicul medic a făcut un real serviciu publicului celui mai larg prin dicționarele sale speciale elementare și foarte accesibile. Reduse la terminologia fundamentală a domeniului (cea mai bogată ediție nu trece de 1 500 de cuvinte-titlu), cu o sinonimie (neologistică și populară) relativ întinsă, cu definiții libere, elaborate cu talent și cuprinzînd toate datele strict necesare, operele lexicografice ale doctorului *Ygrec* au avut o mare circulație. Să amintim, în sfîrșit, că la elaborare autorul principal a avut și concursul cîtorva somități ale domeniului, printre care *G. Marinescu*, *G. Banu* și *M. Nasta*.

Cel mai recent dicționar medical românesc a fost elaborat de un colectiv de 15 autori, sub redacția lui *Th. Burghele*: este vorba de *ABC-ul sănătății. Enciclopedie medicală populară*, care a apărut la *București*, în anul 1964. Proiectată de asemenea pentru publicul larg, căruia se străduiește să-i ofere „un număr cît mai mare de cunoștințe medicale“ într-un limbaj accesibil (v. p. 6), cu o listă de cuvinte de proporții medii, dar bine selectată și delimitată de terminologiile înrudite, cu noțiuni suplimentare de istoria medicinei (și, în consecință, cu articole închinare unor personalități), cu numeroase și izbutite ilustrații, lucrarea izbîndește în primul rînd prin secțiunea sa explicativă, mai la obiect și net superioară predecesorilor, cu toate că, din păcate, în ea s-a renunțat aproape cu totul la indicarea sinonimiei. Articolele se deschid cu definiții lingvistice sobre, explicite dar de înaltă ținută științifică, completate, la toate noțiunile mai importante, de date enciclopedice. Susținute pe o excelentă documentație la zi, originale, aceste definiții pot servi ca izvor de încredere la elaborarea dicționarelor

explicative generale și îndeplinesc mai ales un rol practic evident, de informare a publicului larg într-un domeniu în care acesta este deosebit de interesat.

Dicționarul medical publicat de M. și V. Zavergiu-Theodoru (București, f. a.) este, în realitate, un dublu nomenclator alfabetic: în primul ni se oferă, în ordine, numele bolilor (*abces, absintism, achilie, acidoză, acnee* etc.), însoțite, pe coloana alăturată, de numele medicamentelor recomandabile; în al doilea, numele medicamentelor, însoțite de bolile la care ele se recomandă. Bogăția terminologică din această lucrare este remarcabilă și poate servi ca punct de plecare pentru un mare dicționar medical explicativ.

k) Din *domeniul farmaciei* cunoaștem o singură operă lexicografică românească, modestă și neterminată: *Dicționarul de farmacologie, chimie și terapie* al lui Dem. Voulf Ioaniu, publicat la București, în 1887. El constituie o prelucrare „după mai mulți autori străini”, mai ales după izvoare franceze, și conține în lista sa de cuvinte numele unor substanțe chimice farmaceutice, al unor medicamente și plante medicinale. În multe cazuri, definiția propriu-zisă lipsește, fiind substituită de folosirea farmaceutică a substanței; dimpotrivă, în alte cazuri partea explicativă conține mari dezvoltări enciclopedice. Lucrarea, care s-a întrerupt către sfârșitul literei B, reprezintă astăzi doar un interes pur documentar.

l) În anii din urmă, se știe, *chimia* a luat o dezvoltare excepțională; descoperirea unor substanțe și a unor metode noi, folosirea acestor substanțe și metode în numeroase ramuri ale economiei, relațiile noi statornicite între chimie și alte discipline înrudite, toate au dus la diversificarea științei, la îmbogățirea rapidă a terminologiei ei, precum și la necesitatea explicării acestei terminologii, care tinde să devină în mare măsură populară. Nevoii mai sus-pomenite încearcă să-i răspundă recentul *Dicționar de chimie* redactat de un colectiv larg, sub conducerea lui Gr. Bălănescu (București, 1964). Lucrarea conține circa 10 000 de cuvinte și sintagme-titlu din domeniul chimiei teoretice și aplicate (elemente chimice, compuși chimici, produse industriale cu caracter chimic, fenomene, legi, reguli, reacții, operații, unități de mă-

sură, instrumente și aparate ale domeniului), precum și din domenii care au contingentă cu chimia. Autorii și-au fixat principiul unitare de tratare a cuvintelor în partea explicativă, formată din două secțiuni distincte: o definiție lingvistică, descriptivă, și o parte enciclopedică (privind fabricația, folosirea, relațiile cu alte elemente). Impresionează în mod deosebit bogata sinonimie strânsă în finalul articolelor înregistrate.

m) Încă din anul 1921, un colectiv format din G. Filipescu, A. G. Ioachimescu, I. Ionescu, Tr. Lalescu și G. Țițeica publica (în formă șapirografiată) un *Proiect de dicționar de nomenclatură și notații matematice*. Proiectul, care cuprindea doar o listă de cuvinte — aproape 2 000 de termeni ai domeniului —, a fost trimis specialiștilor, cu scopul clar de a sonda părerea acestora și de a colecta, eventual, de la ei, observații pentru ameliorarea nomenclatorului. Doi ani mai târziu, aceiași autori tipăresc un mic *Vocabular matematic* (București, 1923), titlu derutant, căci lucrarea nu este în primul rând explicativă. Și de această dată ținta ei principală, declarată, era de a stabili și unifica (prin „neaoșizare”) terminologia matematică. Doar în cazuri relativ puține (și după criterii subiective), de altfel mereu împuținate pe măsură ce înaintăm în lucrare, termenul matematic este urmat de o scurtă definiție. Așadar, pînă la urmă domeniul nu ne-a putut oferi un dicționar explicativ propriu-zis.

n) Domeniul *poligrafiei* este dominat în lexicografia românească de numele lui Virgil Molin: între anii 1923 și 1940 el ne-a dat trei ediții succesive, mereu amplificate, dintr-un *Vocabular al tipografului român*. Pornind de la poziția cam puristă că terminologia poligrafică este „încă... încărcată de străinisme”, autorul încearcă nu numai să înregistreze lexicul domeniului, dar și să substituie, în unele cazuri, termenul străin prin cel neaoș (real sau „fabricat”), operație pînă la urmă practic nereușită. În toate edițiile sale, lucrarea se dovedește prin excelență lingvistică; cu o terminologie a domeniului foarte bine delimitată, cu definiții concentrate și clare (*calandru*: „mașină specială pentru stereotipie, cu ajutorul căreia se presează matrițele”; *corp*: „unitatea cu care se măsoară

gradația literelor“), cu unele ilustrații, ea ne apare însă în prima ediție destul de săracă în lista de cuvinte. La ediția a II-a (*Craiova, 1928¹*, cu titlul schimbat: *Vocabularul tipografului*), eforturile autorului s-au îndreptat mai ales spre îmbogățirea acestei liste și s-au încheiat prin masive completări lexicale (*abc, abonament, accidentar, agendă, antet, anunț, artă grafică, autor* etc.). Folosită în toate școlile profesionale de ucenici tipografi, lucrarea a contribuit la unificarea terminologiei poligrafice. Ediția a III-a a vocabularului (*București, 1940*) aduce schimbări neînsemnate față de aceea anterioară, amplificarea listei de cuvinte fiind din nou ameliorarea ei principală².

o) Cea mai importantă operă lexicografică românească de terminologie specială din secolul nostru este, fără îndoială, *Lexiconul tehnic român*. Lucrarea, mai ales în a doua sa versiune, demonstrează, ca și cu alte prilejuri deja semnalate, rezultatele remarcabile la care se poate ajunge prin efortul conjugat al specialiștilor, sub egida unei instituții. Încă din toamna anului 1947, Asociația științifică a tehnicienilor, de curînd înființată, a inițiat elaborarea unui dicționar explicativ destinat specialiștilor, care să reunească terminologia tuturor ramurilor științelor tehnice. Un colectiv imens (de aproape 400 de colaboratori) condus de *R. Răduleț, Șt. Bălan și C. Neumann*, a pornit la lucru în cadrul a 19 secții de specialitate, reușind, într-o perioadă de 8 ani (1949-1956), să publice cele 7 volume ale operei. Lista de cuvinte (cuprinzînd 48 763 de termeni și sintagme) pare apreciabilă, dar ea nu corespunde nici pe departe realității, deoarece a fost încărcată enorm prin procedeul autorilor de a înregistra fiecare accepțiune a cuvintelor

¹ În *Limba română*, XIV (1965), nr. 2, p. 254, autorul însuși datează această ediție în 1927, an care nu corespunde însă cu acela de pe foaia de titlu a lucrării.

² La Biblioteca Academiei, secția manuscrise, sub cota 220, s-a păstrat prima încercare de vocabular tipografic românesc: aparține lui *P. Ispirescu*, se numește *Adunare de principalele ziceri tehnice întrebuintate în tipografie*, datează din jurul anului 1870 și numără 118 cuvinte-titlu. Vezi și *Virgil Molin, Incercări de lexicografie tipografică*, în *Limba română*, XIV (1965), nr. 2, p. 251-261, nr. 3, p. 317-327.

unice și fiecare sintagmă a lor drept cuvinte-titlu independente. La fiecare termen și sintagmă în parte, secțiunea explicativă este precedată de indicarea corespondentelor din cinci limbi străine (rusă, franceză, engleză, maghiară și germană), ceea ce face ca în dicționarul explicativ să fie inclus și un dicționar tehnic poliglot. Deși cu profil enciclopedic, lucrarea și-a propus să deschidă secțiunea explicativă cu scurte definiții lingvistice, după care urmează de obicei date complexe asupra structurii, speciilor, obținerii, utilizării etc. Iese în evidență efortul autorilor de a folosi în definiții și în informarea enciclopedică limba literară curentă, deși pe alocuri nu s-au putut evita termenii de strictă specialitate. La sfîrșitul fiecărui articol-titlu se indică sinonimele sale, considerate din punctul de vedere al specialistului. *Lexiconul* nu este bogat atît în cuvinte noi, în comparație cu dicționarele explicative generale existente (*caba, cablier, caboșon, cabrerit, cacodie, cadalină, cadaverină, cadmie* etc.), cît mai ales în noi accepțiuni speciale, caracteristice unui domeniu tehnic sau altuia. Numeroase ilustrații (în primul rînd, scheme) însoțesc partea explicativă a dicționarului și o completează. Trebuie subliniat în sfîrșit faptul, de mare importanță, că lucrarea reprezintă în întregime ei rodul unei munci originale, și nu prelucrarea, fie și creatoare, a unor modele străine.

Net superioară și mult amplificată se prezintă noua elaborare a *Lexiconului tehnic român*, în 18 volume (*București, 1957-1966*). Realizată de peste 400 de specialiști, sub conducerea unică a lui *R. Răduleț*, noua versiune a fost cerută de epuizarea celei anterioare, de dezvoltarea unor ramuri tehnice noi, de nevoia completării, adîncirii și actualizării cunoștințelor de specialitate. Dublarea volumului din prima versiune ne arată că, de fapt, ne aflăm în fața unei opere lexicografice de sine stătătoare. Deși autorii au concentrat sub articole unice numeroase accepțiuni care, în versiunea anterioară, figurau pe nedrept ca articole independente, lucrarea nouă numără 68 550 de cuvinte-titlu, cu circa 20 000 mai multe în comparație cu prima variantă. Deoarece între timp apăruseră dicționare

tehnice poliglote, a fost suprimată din lexicon traducerea cuvintelor românești în cele cinci limbi străine. Pentru prima oară, în această versiune se introduc unele indicații de ordin morfologic — în speță pluralul substantivelor — extrem de utile dacă ținem seamă că în multe cazuri formele gramaticale ale cuvintelor tehnice se abat de la norma generală. S-au înmulțit enorm figurile și diagramele care ilustrează materialul lexical, iar în ceea ce privește secțiunea explicativă se fixează, pe baza unei ample expuneri de motive publicate în prefață, norme ferme pentru individualizarea termenilor prin genul proxim, diferența specifică și prin numeroase date suplimentare aferente. În această versiune s-a accentuat, prin amplificarea sensibilă a expunerii, caracterul enciclopedic al lucrării. Ca realizare globală, noua elaborare a *Lexiconului tehnic român* constituie o mare izbândă a lexicografiei române de terminologii speciale.

Prin amploarea și nivelul datelor sale, *Lexiconul tehnic român* rămâne totuși o lucrare pretențioasă, greu accesibilă tuturor specialiștilor din domeniul științelor tehnice. Conștienți de acest fapt, autorii lexiconului au încercat să elaboreze, pe baza lui, opere considerabil simplificate, atît prin reducerea listei de cuvinte cît și prin concentrarea părții explicative. S-a ajuns astfel la desprinderea din versiunea mare a trei tipuri de dicționare tehnice, diferite ca volum și nivel de cunoștințe.

Tipul cel mai simplificat este reprezentat de *Micul dicționar tehnic*, lucrare colectivă apărută la *București*, în anul 1950. Cuprinzînd circa 7 500 de articole-titlu¹, din domeniul științelor aplicate, al tehnicii propriu-zise, precum și din terminologia economică și agrară, lucrarea reține de fapt terminologia fundamentală, pe care o explică în definiții de tip lingvistic. Se dau în mod sistematic indicații de domeniu, sinonimele, iar la cuvintele polisemantice organizarea materialului se face pe sensuri numerotate. Simplificarea excesivă a dus însă pe alocuri la rezultate vulgarizatoare.

¹ Cifra de 10 000 de termeni-titlu, estimată de autori în prefața lucrării, nu corespunde realității.

De aceea, în anul 1953, la *București*, o echipă de specialiști formată din *P. Bunescu*, *Z. Karniol*, *R. Țițeica* și *M. Solomon* publică o operă lexicografică ceva mai întinsă, deși pe o structură asemănătoare cu aceea a versiunii anterioare. Lucrarea, intitulată *Dicționar tehnic*, oferă în lista de cuvinte nume de materiale folosite în procesul de fabricație, piese, dispozitive, mecanisme, mașini și aparate, procedee tehnologice, noțiuni generale din domeniul științelor pozitive și unele din științele sociale, cu scurte definiții accesibile, adresate tehnicienilor începători sau cu mai puține cunoștințe, unor profesioniști din afara domeniului, elevilor și studenților.

Cel mai cuprinzător dintre dicționarele tehnice într-un singur volum desprins din marele lexicon este cunoscutul *Dicționar politehnic*, elaborat de un colectiv condus de *Z. Karniol*, *C. Neumann* și *R. Țițeica* și publicat la *București*, în 1957. Acesta conservă și el structura generală a predecesorilor, dar îmbogățește lista de cuvinte, lărgeste definițiile, adăugînd chiar un apendice alfabetic de nume proprii care cuprinde tehnicieni iluștri. Organizarea clară a materialului și proporțiile sale, mai potrivite față de bogăția terminologică a domeniului, au determinat succesul acestui dicționar, cel mai apreciat din seria celor într-un volum.

★

Datele de mai sus, fără pretenția de a fi exhaustive, ne dau totuși o imagine cantitativă suficient de bogată. Dar, cu toate progresele din ultimele decenii, lexicografia explicativă de terminologii speciale este încă departe de a satisface fiecare domeniu în parte. Numeroase sectoare de activitate își așteaptă de acum înainte dicționarele adecvate, căci, chiar acolo unde există începuturi, ele au fost repede depășite de progresele disciplinei. Cuprinzînd partea cea mai mobilă a vocabularului, în continuă transformare (prin îmbogățire ca și prin eliminare), dicționarele terminologice trebuie aduse mereu la zi, în ediții operative și în variante dintre cele mai diverse. Dacă publicul larg va fi întotdeauna interesat de dicționarele explica-

tive generale pentru orientarea sa *cultural-științifică* de ansamblu, nu e mai puțin adevărat că viitorul este deoptrivă rezervat lexicografiei specializate, axată prin excelență spre informarea *profesională* a membrilor comunității lingvistice. Încă deficitară, aceasta din urmă va trebui să facă mari eforturi pentru a ajunge în ansamblu la nivelul dorit și a rivaliza astfel, în sensul cel mai bun al cuvântului, cu lexicografia explicativă generală, în prezent cu mult mai evoluată.

VI. DICȚIONARELE ȘI GLOSARELE DE CUVINTE REGIONALE

De peste un secol, interesul viu pentru cuvintele regionale a îmbrăcat forme dintre cele mai variate. Acest interes a fost legat la început mai ales de ideea că limba română literară modernă trebuie întemeiată pe aportul echilibrat al tuturor graiurilor dacoromâne. I. Heliade-Rădulescu, C. Negruzzi și alți scriitori de frunte de pe la mijlocul veacului al XIX-lea considerau că prin selectarea celor mai reprezentative elemente din fiecare grai se poate ajunge la unanimitate dorită limbă literară unică și evoluată. „Multe au bune moldovenii, multe au bune ungurenii, bănățenii, bucovinenii, multe au bune muntenii — afirma Heliade — ; dar multe au toți și rele. Să lăpădam ce e rău, să îmbrățișăm ce e bun de la toți”¹. Negruzzi primește laudele filologului muntean tocmai pentru faptul de a fi izbutit să realizeze în operele sale „un amestec fericit” de elemente lingvistice selectate „și din Țara Românească și din Moldova... ; pot zice... mulți moldoveni — adaugă Heliade — că domnia ta în multe locuri rumânești [= muntenizezi], și mulți rumâni [= munteni] cum că moldovenești, dar acela e rumân și moldovean adevărat care totdeauna e și rumân și moldovean”². În numeroase locuri, în epocă, se ridică problema depistării elementelor lexicale regionale ce urmau să fie deplasate, ca elemente reprezentative, în româna literară unică ; același Heliade scria cu alt prilej că limba română literară visată trebuie să fie „o alegere și o culegere de tot ce este mai frumos și mai clasic în deosebitele dialecte”, ba filologul muntean redactează chiar

¹ *Curierul românesc*, X (1839), nr. 128, p. 445—446.

² Vezi *Prefața la Din operele lui Victor Hugo. Maria Tudor*, București, 1837, p. III—IV.

un asemenea text-mostră în limba dorită¹. Ideea nu putea fi totuși susținută multă vreme, întrucât devenea tot mai evident faptul că limba literară unică ce se impunea definitiv avea la bază graiul muntenesc. Mai stabil decât celelalte graiuri și exercitînd, încă din secolul al XVI-lea, o puternică presiune culturală asupra acestora, graiul muntenesc a fost adoptat încetul cu încetul ca limbă literară unică, curînd după jumătatea veacului trecut, de scriitorii și cărturarii tuturor provinciilor românești, cu unele abateri neesențiale².

Flacăra interesului pentru cuvintele regionale crește din nou la înființarea Academiei Române, în 1866 : cum în statutele societății se prevedea, la loc de frunte, „compunerea unui Dicționariu român“, urmau să fie trimise pe teren adevărate „misiuni lexicografice“ care să adune întregul tezaur lexical ascuns în graiurile dacoromâne. Dar pînă la urmă redactarea lucrării a revenit, după cum se știe, unor latiniști, puțin interesați să înregistreze toate regionalismele, foarte multe nelatinești, iar ideea colectării efective de material lexical regional a fost părăsită. Abia cînd lucrarea academică trece în seama lui Hasdeu, acesta întreprinde prima campanie de proporții naționale, prin anchete, prin strîngerea regionalismelor, cu rezultate cantitative excepționale, dar numai în mică parte exploatare în dicționarul rămas abia început. Reluarea lucrărilor sub conducerea lui Sextil Pușcariu dă un nou impuls culegătorilor de material lexical regional. Datorită mai ales lui Pușcariu se publică, în colecțiile Academiei Române, numeroase glosare regionale, sau monografiile și culegeri folclorice care au anexate bogate glosare regionale, toate folosite de dicționarul academic. Lingvistul clujean inițiază de asemenea operația de adunare a materialului lexical regional în *Atlasul lingvistic român*. Așadar, la sfîrșitul secolului trecut și la începutul secolului nostru, campania de culegere a materialului lexical regional este în mare parte axată pe interesul autorilor dicționarului

¹ Vezi întreaga discuție în *Curierul românesc*, X (1839), nr. 34, 35, p. 133—136, 137—140, 141—143.

² Luiza și Mircea Seche, *Contribuții la problema unificării limbii române literare în secolul al XIX-lea, în Limba română*, X (1961), nr. 2, p. 156 și urm.

academic de a reprezenta cît mai complet în opera lor graiurile dacoromâne.

În aceeași perioadă există însă și inițiative individuale locale, nelegate strict de nevoile dicționarului amintit : numeroși intelectuali, cunoscători și iubitori ai graiului natal, depun eforturi pentru a demonstra, prin culegeri speciale, bogăția și individualitatea lexicală a graiului lor. Există chiar o anumită ostentație în această demonstrație, căci ea încearcă de obicei să convingă, prin afirmații explicite sau implicite, de superioritatea graiului local asupra limbii literare. Patriotismul local manifest se explică și prin amănuntul semnificativ că autorii dicționarilor de cuvinte regionale sînt, în majoritate, filologi amatori, dominați mai mult de sentiment decât de rigorile științei.

În zilele noastre, culegerea materialului lexical regional a devenit tot mai mult o preocupare a lingvistului profesionist. Chiar cînd ea se mai face cu amatori, vorbitori sau cunoscători ai unor graiuri locale, materialul cules de ei este filtrat de profesionist, după criterii pe cît posibil riguroase. Interesul actual pentru lexicul specific al graiurilor regionale și-a schimbat, pe de altă parte, conținutul, căpătînd, dacă se poate spune astfel, un caracter documentar. Prin creșterea enormă a prestigiului limbii literare, datorită unor condiții cunoscute, graiurile regionale încep, cel puțin din punct de vedere lexical, să-și piardă tot mai mult individualitatea, granițele specifice. În aceste împrejurări, lingvistul este chemat să înregistreze cît mai operativ și mai complet situația lexicală specifică existentă în prezent în diverse graiuri, căci în interiorul lor putem prevedea, într-un viitor mai mult sau mai puțin apropiat, apariția unor modificări esențiale. De aceea am și vorbit mai sus despre caracterul documentar al acțiunii ce trebuie întreprinse în epoca strict contemporană.

Scoțînd, pentru motive lesne de înțeles, din discuția noastră dicționarele explicative generale (care, în mod firesc, înglobează și regionalismele), constatăm că avem a face cu *patru tipuri de surse principale în care se află adunate cuvintele regionale* :

a) *Numeroase glosare regionale* (de obicei cu întindere mică și mijlocie) *apar risipite prin paginile unor reviste*

românești cu profil folcloric, filologic, lingvistic, istoric sau beletristic cult. Pot fi citate, în acest sens, *Convorbirile literare*, *Tribuna* din Sibiu, *Arhiva* din Iași, *Noua revistă română* din București, *Șezătoarea* din Fălticeni, *Ion Creangă* din Birlad, *Revista critică-literară* din Iași, *Tara Oltului* din Făgăraș, *Junimea literară* din Cernăuți, *Comoara satelor* din Blaj, *Arhivele Olteniei* din Craiova, *Grai și suflet*, *Cum vorbim* și *Limba română*, toate din București, titluri ce constituie doar exemple reprezentative dintr-o listă de periodice care ar putea fi încă serios augmentată. Printre culegătorii notabili de lexic regional care și-au tipărit în publicațiile periodice rezultatele muncii lor amintim, de asemenea cu omisiuni numeroase, pe I. B. Brebenel, I. Bugnariu, Iorgu Iordan, Gr. Sima, V. Vaida, V. Vircol.

b) Alte glosare sînt anexate la sfîrșitul unor culegeri de folclor sau al unor studii monografice de graiuri locale, și au adesea proporțiile unor adevărate dicționare. Dintre folcloriștii și dialectologii români sau străini, autori ai unor astfel de dicționare-anexă, trebuie citate aici nume ca J. Urban-Jarník, C. Rădulescu-Codin, V. Păcală, I. A. Candrea, O. Densusianu, S. Liuba, A. Iana, T. Pamfile, N. Păsculescu, T. Papahagi, G.F. Ciușanu, V. Vircol, T. Teaha și alții.

c) Sursa cea mai importantă o formează fără îndoială dicționarele și glosarele regionale de sine stătătoare (sau extrasele, care au avut circulație de opere independente). Aupra lor se va îndrepta în special atenția noastră. În ordine alfabetică, sînt de citat aici autori ca I. Boceneanu, B. Cazacu, G. F. Ciușanu, P. Coman, L. Costin, V. Gherasim și E. Herzog, E. Novacoviciu, Șt. Pașca, C. Rădulescu-Codin, R. Todoran, M. Tomescu, D. Udrescu, A. Viciu și alții.

d) În epoca strict contemporană, se manifestă tot mai mult tendința adunării laolaltă, în colecții, a mai multor glosare regionale de sine stătătoare; în această categorie intră cele două volume de *Lexic regional (București, 1960 și 1967)*, precum și volumul *Materiale și cercetări dialectale (București, 1960)*, în care glosarele individuale sînt adesea precedate și de scurte studii introductive. În

fond, numai organizare materialului lexical deosebește aceste culegeri de unele dicționare regionale citate la punctul anterior: în timp ce în acelea cuvintele provenite din diverse regiuni și de la diverși informatori erau deplasate într-o organizare alfabetică unică, cu precizările necesare de arie lingvistică, în culegerile recente fiecare glosar apare ca un capitol independent al lucrării, cu ordinea alfabetică reluată. Dacă pentru glosarele regionale precedate de studii procedeul poate fi apărut, în cazul absenței studiilor preliminare el ni se pare nerecomandabil, căci reduce imaginea de ansamblu la mai multe imagini particulare, fragmentare, și, pe deasupra, repetă o bună parte din materialul lexical la fiecare glosar parțial, rupînd astfel și imaginea ariei reale de circulație.

Deosebirile de structură și de calitate între cele patru tipuri de surse lexicale regionale principale arătate nu sînt însă tranșante. Realizarea de ansamblu a depins aproape întotdeauna de pregătirea și de intențiile autorilor, iar nu de modul în care aceste dicționare și glosare au fost publicate. Există cel puțin două categorii de autori, filologii amatori și lingviștii de profesie — cu numeroase trepte intermediare —, în raport cu care variază valoarea lucrărilor, statornic în favoarea profesioniștilor. În unele reviste folclorice, de exemplu în *Șezătoarea*, *Ion Creangă*, foarte deschise la orice colaborări pe această linie, materialul lexical regional publicat este adesea încă extrem de „crud“, de primitiv organizat, cu identificări semantice aproximative sau greșite, cu indicații eronate de categorie morfologică, cu reproducerea după principii sui-generis a formelor întîlnite. Acest material poate fi cu greu exploatat în lucrările dialectologice și lexicografice ulterioare. Dar, în general, avem a face cu o mare bogăție de material, ceea ce arată interesul pentru lexicul graiurilor dacoromâne.

Din punctul de vedere al ariei lingvistice pe care și-au fixat-o drept obiectiv, dicționarele și glosarele regionale pot fi împărțite, de asemenea, în mai multe categorii:

a) Avem, mai întîi, a face cu opere lexicografice consacrate vocabularului specific al unei singure localități, de obicei sat sau comună. În această categorie intră prin

excelență scurtele glosare apărute în periodice și în care autorii comunică, de obicei ca vorbitori ai graiului strict local, „curiozitățile“ lexicale ale acestui grai; aceste „curiozități“ se dovedesc întemeiate sau nu, după cum autorul a avut în vedere, ca etalon de comparație, numai limba literară sau și graiurile regionale. Cel mai întins dintre glosarele regionale consacrate unui singur punct geografic ni se pare a fi *Glosarul dialectului mărășean* (al comunei Mărginea, de lângă Rădăuți), publicat de E. Herzog și V. Gherasim mai întâi în revista *Codrul Cosminului*, I-VII, și apoi în patru fascicule independente (1924-1932)¹. Tot din această categorie fac parte multe dintre glosarele parțiale publicate în culegerile recente din *Materiale și cercetări dialectale*, vol. I, cit. (redactori responsabili R. Todoran și V. Breban)², *Lexic regional*, vol. I, cit. (redactor coordonator Gh. Bulgăr) și *Lexic regional*, vol. al II-lea, cit. (redactor coordonator L. Mares)³.

b) Într-o a doua categorie intră *dicționarele și glosarele care au în vedere un grup de localități ce formează împreună, pe teren, o arie lingvistică*. Ele au apărut fie ca anexe la o serie de monografii dialectale (de exemplu, O. Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915 sau T. Teaha, *Graiul din Valea Crișului Negru*, București, 1961⁴), fie în sumarul unor ziare și reviste (de pildă, I. B. Brebenel, *Graiul popular în jurul ocupațiilor și obiceiurilor țaranului român de pe vatra Oltului în Transilvania*, în *Țara Oltului*, 1907, nr. 25-30 și 1909, nr. 12 și urm., Iorgu Iordan, *Lexicul graiului din sudul Moldovei*, în *Arhiva din Iași*, 1921), fie, în sfârșit, sub forma unor extrase sau a unor lucrări de sine stătătoare (cum ar fi I. A. Candrea, *Graiul din Țara Oașului*, București, 1907, ori *Glosarul regional*, București, 1961, publicat de V. Arvinte, D. Ursu și M. Bordeianu⁵, care

¹ Il abreviem în analiza care va urma: HERZOG-GHERASIM.

² Le abreviem: MAT. DIALECT. I.

³ Le abreviem: LEXIC REG. I și II.

⁴ Il abreviem: TEAHA.

⁵ Il abreviem: GLOS. REG.

a adunat material lexical din regiunea situată la nordul Carpaților Răsăriteni).

c) Relativ numeroase sînt *dicționarele și glosarele regionale consacrate lexicului specific al unui județ (ca unitate administrativ-teritorială din trecut) sau, mai recent, al unei regiuni administrativ-teritoriale*. Aici pot fi citați mai ales lexicografi cu lucrări de sine stătătoare (C. Rădulescu-Codin, *O seamă de cuvinte din Muscel, Cîmpulung*, 1901¹, I. Boceanu, *Glosar de cuvinte din județul Mehedinți*, București, 1913², G. F. Cîșanu, *Glosar de cuvinte din județul Vâlcea*, București, 1931³, M. Tomescu, *Glosar din județul Olt, Slatina*, 1944⁴, D. Udrescu, *Glosar regional Argeș*, București, 1967⁵), dar și unele glosare anexate la culegeri folclorice sau la monografiile dialectale (V. Vircol, *Graiul din Vâlcea*, București, 1910, G. F. Cîșanu, G. Fîra și C. M. Popescu, *Culegere de folclor din județul Vâlcea...*, București, 1928).

d) *Alte dicționare și glosare regionale se referă la una sau la mai multe provincii istorice, extinzîndu-și astfel aria de investigație, dar fără intenția de a epuiza materialul lexical specific cuprins între aceste limite; s-au bucurat de atenția culegătorilor mai ales Transilvania (A. Viciu, *Glosariu de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român*, Blaj, 1899, idem, *Glosar de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român din Ardeal*, București, 1906⁶, idem, *Suplement la Glosar de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român din Ardeal*, București, 1925), Banatul (E. Novacovicu, *Cuvinte bănățene*, 2 părți, Oravița, 1924-1926⁷, L. Costin, *Graiul bănățean*, vol. I-II, Timișoara și Turnu Severin, 1926-1934⁸) și Oltenia (C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Vorbe olteneste — extras —*, București 1922⁹, C. Pajură, *Lexicon oltenesc*,*

¹ Il abreviem: RĂDULESCU-CODIN.

² Il abreviem: BOCEANU.

³ Il abreviem: CIAȘANU.

⁴ Il abreviem: TOMESCU.

⁵ Il abreviem: UDRESCU.

⁶ Il abreviem: VICIU.

⁷ Il abreviem: NOVACOVICIU.

⁸ Il abreviem: COSTIN.

⁹ Il abreviem: PLOPȘOR.

Turnu Severin, 1925¹, B. Cazacu ș. a., *Glosar dialectal Oltenia, București, 1967*²).

e) În sfârșit, unele dicționare și glosare adună cuvinte regionale aproximativ din toate părțile țării, prin metoda informatorilor multipli. Un asemenea profil au, de exemplu, *Glosarul dialectal* al lui Șt. Pașca (București, 1928)³, precum și *Glosarul dialectal* al lui P. Coman (București, 1939)⁴, ambele acordând totuși un interes preponderent regiunii natale a coordonatorilor.

În pofida numărului lor ridicat, dicționarele și glosarele de cuvinte regionale nu reprezintă în egală măsură, după cum s-a văzut deja în treacăt, teritoriul dacoromânesc; Muntenia și Dobrogea, de pildă, s-au bucurat de mai puțin interes decât celelalte provincii. În ceea ce privește Muntenia, ea nu a devenit obiect de cercetare lexicală mai stăruitoare și datorită părerii — în parte justificate — că vocabularul de aici s-ar diferenția în mică măsură de acela din limba literară.

Între dicționarele și glosarele pomenite există nete deosebiri în privința *limitelor cantitative*: aceste limite variază de la câteva sute de cuvinte înregistrate (BOCEANU, PAJURĂ, PLOȘOR, TODORAN, TOMESCU) pînă la câteva mii (COSTIN, UDRESCU), chiar în culegeri consacrate unor arii lingvistice aproximativ egale. Parcurgerea lucrărilor ne arată însă cu evidență că selecția materialului lexical s-a făcut adesea după criterii empirice, subiective. În ciuda unor afirmații de principiu just orientate, în practică autorii au aplicat de obicei drept unic criteriu selectiv acela ca termenii înregistrați să nu aparțină limbii literare. Mai orice cuvînt, sens, unitate frazeologică sau formă care erau (sau păreau a fi) din exteriorul limbii literare și-au găsit loc în aceste culegeri. Se știe însă că nu poate fi considerat regional tot ceea ce se dovedește neliterar; în afara limitelor limbii literare se situează și elementele populare, arhaice, argotice etc. Recunoscînd în mod greșit o unică opoziție fundamentală,

¹ Il abreviem: PAJURĂ.

² Il abreviem: GLOS. OLT.

³ Il abreviem: PAȘCA.

⁴ Il abreviem: COMAN.

între literar și neliterar, mulți lexicografi au inclus în lista de cuvinte „regionale“ elemente lexicale care au, în realitate, în ansamblul vocabularului, o situație cu totul diferită. Un penibil exemplu elocvent ne oferă din acest punct de vedere voluminosul izvor UDRESCU, recent apărut, care trece printre regionalismele specifice regiunii Argeș mase întregi de cuvinte curente pe un teritoriu mult mai larg, literare, populare, familiare, argotice sau cu accepțiuni figurate (*baftos* „norocos“, *baldiră* „femeie mare, grasă mătăhăloasă“, *băgăcios* „care se bagă fără rost unde nu-i fierbe oala“, *bâlța* „a se îmbrăca în haine cu culori țipătoare“, *bîrfă* „bîrfeală“, *bizuit* „care plînge mereu“, *a uda* „a face cinste... cu ocazia unei împrejurări fericite“, *uitucilă* „calificativ dat unui om care uită repede“, *urător* „cel care zice orațiile la nuntă“, *vacs* interj. etc.).

În prezent s-a ajuns totuși, cel puțin teoretic, la un consens în privința criteriilor de selecționare a materialului lexical din dicționarele și glosarele regionale; la baza acestor criterii complexe stă ideea că sînt apte de a intra în asemenea dicționare și glosare cuvintele, formele, sensurile și îmbinările de cuvinte nesemnificate încă de izvoare pentru regiunea respectivă și care, pe de altă parte, au o circulație ce nu depășește limitele unor arii regionale. Se supun în mare parte exigențelor pomenite mai ales culegerile actuale (LEXIC REG. I și II, MAT. DIALECT. I, GLOS. REG. și GLOS. OLT.), dovada dezvoltării ascendente a acestei ramuri a lexicografiei naționale.

Vom urmări, pe scurt, în paginile care urmează, structura dicționarelor și a glosarelor regionale românești¹.

Cuvîntul-titlu apare de obicei, în aceste culegeri, în formă literarizată și la cazul ori modul-tip (nominativul, la substantive, adjective etc., infinitivul scurt, la verbe); doar câteva izvoare se abat de la regulă, căci indică (prin semne diacritice suplimentare) pronunțarea exactă a termenului (HERZOG-GHERASIM, COMAN, TODORAN, TEAHA, GLOS. OLT.), numărul lui de silabe (GLOS.

¹ Distincția dintre cele două tipuri de lucrări, dicționare și glosare, este, într-un fel, în lucrarea de față, convențională: am considerat drept *dicționare* culegerile mai ample și cu o structură mai complexă.

OLT.) sau exclusiv forma sub care el a fost înregistrat pe teren, chiar dacă ea nu este forma-tip (GLOS. OLT.). Accentuarea cuvintului-titlu, atât de necesară măcar în cazurile cînd ea diferă de aceea a limbii literare, apare indicată în mod consecvent în unele izvoare (BOCEANU, PAȘCA, MAT. DIALECT. I, GLOS. REG., UDRESCU, GLOS. OLT.), inconsecvent în altele (VICIU, CIAUȘANU, COMAN, TOMESCU), sau ea lipsește cu desăvîrșire (RĂDULESCU-CODIN, PAJURĂ, PLOȘOR, NOVACOVICIU, COSTIN, TODORAN). Cu destule excepții, dicționarele și glosarele regionale precizează categoria gramaticală a cuvintelor înregistrate, uneori (de exemplu, HERZOG-GHERASIM, CIAUȘANU, MAT. DIALECT. I, LEXIC REG. I-II, UDRESCU) și principalele lor forme gramaticale (pluralul substantivelor și al adjectivelor, prezentul indicativ al verbelor etc.). În afara formei prezente considerate principale și dată, ca atare, drept termen-titlu, numeroși culegători au adăugat serii bogate de variante lexicale (VICIU, PAJURĂ, HERZOG-GHERASIM, PAȘCA, COMAN, MAT. DIALECT. I, GLOS. REG., UDRESCU), procedeu ce constituie unul dintre meritele de seamă ale lucrărilor în discuție.

Secțiunea explicativă din aceste opere lexicografice, prin excelență de tip lingvistic, prezintă o mare diversitate. Diversitatea poate fi surprinsă deopotrivă cînd analizăm fiecare glosar și dicționar în parte sau cînd comparăm între ele glosare și dicționare independente. Astfel, definițiile propriu-zise, prin perifrază, alternează în una și aceeași lucrare cu explicația semantică prin sinonim sau prin cumul de sinonime, iar adesea cele două procedee principale, perifraza explicativă și sinonimia, sînt folosite înmănușate. Această diversitate se explică, din păcate, numai în parte prin strădania conștientă și sistematică a lexicografilor de a prezenta diferențiat, după criterii ferme, situația semantică a materialului înregistrat; în cele mai multe cazuri, autorii n-au avut o concepție prealabilă de ansamblu și, în consecință, procedînd mai mult intuitiv, au creat diferențieri de tratare semantică nejustificate. Dacă, pe de altă parte, confruntăm între ele secțiunile explicative ale diverselor dicționare și glosare de cuvinte regionale existente, observăm

că autorii lor trădează totuși unele preferințe individuale specifice: la unii predomină sinonimul unic (NOVACOVICIU: *posadă* „prăjitură”; *pohoduri* „nărave”; *pîngială* „păstrare”; COSTIN: *galetcă* „colivie”; *găgi* „a gîndi”; *giep* „știulete”; *gîrcian* „gîtlej”), la alții asocieră de sinonime (PAȘCA: *fific* „sfîtos, deștept”), perifraza explicativă (RĂDULESCU-CODIN: *ster* „un fel de albie de scînduri pe care se dă drumul apei cînd nu mai trebuie la moară”; v. și VICIU, HERZOG-GHERASIM, COMAN, GLOS. OLT.) sau perifraza însoțită de sinonime (CIAUȘANU: *înviola* „a se mînia, a se înfuria grozav, a ieși din sărute (pepeni), a spumea de mînie, a fi turbat de mînie”; v. și LEXIC REG. I, UDRESCU). Judecînd lucrurile în ansamblu, se poate spune, cu regret, că în secțiunea explicativă a acestor opere lexicografice (cu puține excepții) calitățile sînt prea adesea covîrșite de defecte. Constatăm mai întîi în această secțiune ciocnirea a două tendințe excesive extreme: concentrarea exagerată și întinderea nejustificată. Definirea termenilor regionali printr-un sinonim literar unic nu poate fi considerată, în principiu, metodă semantică de concentrare excesivă, dacă pentru termenul regional se găsește un corespondent neechivoc; ba, într-un fel, este chiar de dorit explicația opozițională neliterar/sinonim literar, foarte pregnantă, precisă și care, pe deasupra, realizează o ierarhizare sinonimică. Dar cum în foarte multe cazuri concrete sinonimul unic prin care s-a explicat termenul regional este polisemantic (RĂDULESCU-CODIN: *scălimba* „a se strîmba”; BOCEANU: *jîgnită* „magazie”; COSTIN: *găgi* „a gîndi”; NOVACOVICIU: *posadă* „prăjîină”; LEXIC REG. I: *prigori* „a prinde” etc.), identificarea semantică rămîne, în fapt, nerezolvată. Este ade-vărat, echivocul apare uneori înlăturat sau micșorat cu ajutorul citatelor ilustrative pe care mulți lexicografi le adaugă, în completare, la definiție, dar în general insuficiența explicației rămîne vădită. Echivocul se adîncește atunci cînd autorii glosează termenul regional printr-un sinonim de asemenea regional (PAȘCA: *acordureț* „acordionet”; *boghiuță* „furcitură”; COMAN: *mesărniță* „căsăpie”; *sărânaie* „curcubetă”), uneori și polisemantic, deoarece explicația necesită să fie, la rîndul ei,

glosată. La extrema cealaltă se află tipul de explicație cu elemente „redundante“, în care, adică, se reiau în mod inutil perifraze cu același conținut semantic, se aglomerează inform grupuri întregi de elemente sinonimice (literare și neliterare), ducând la ample explicații excrescente. CIAUȘANU și UDRESCU excelează mai ales în asemenea explicații (CIAUȘANU : *inșona* „a se întrema, a se împicioroga, a se pune pe picioare, a se împuternici, a se restabili după o boală, a se înciocăla“; *ismeni* „a se prefăce, a se fuduli, a se fasoli, a se da drept ce nu este, a fi nenatural (afectat), a face pe farmazonul, a face pe-al dracului“; UDRESCU : *vrașoli* „a răscoli, a scormoni, a arunca lucrurile claie peste grămadă; a răsturna...“ etc.). La cele spuse mai sus se adaugă faptul, de asemenea nerecomandabil, că multe cuvinte regionale sînt definite prin expresii, iar nu prin perifraze explicative propriu-zise, „neutre“ (v. chiar exemplele de mai sus). O circumstanță agravantă în fizionomia secțiunii explicative se datorește atitudinii pasive a autorilor în fața materialului brut pe care l-au obținut pe teren. Deși în cele mai multe cazuri vorbitori ei-înșiși ai graiului din care au cules și au explicat materialul lexical, și deci buni cunoscători ai accepțiunilor cuvintelor regionale specifice, acești autori au prelucrat în mod insuficient definiția, care adesea pare reproducă cu posibilitățile de explicare și exprimare ale unor subiecte locale simple, în termeni regionali, stîngaci sau echivoci (NOVACOVICIU : *tragăn* „un fluture care spînzură“; *ponievos* „nu vede bine, miop“; RĂDULESCU-CODIN : *bicheriu* „ciobanul, care se ridică a fi ortac cu stăpînul, căci are și el 100—200 de oi și ciobanii săi“; CIAUȘANU : *chîrnov* „cam bolnav, mecit, bolește pe picioare, tîromește“). Multe dintre cuvintele (sau accepțiunile) strict regionale folosite în definiții nici nu figurează în lucrare la locul alfabetic respectiv, cu explicația de rigoare (v. mai ales VICIU și CIAUȘANU). În limitele definițiilor unice ne întîmpină adesea, chiar la culegători specialiști, nuanțe semantice disparate, eterogene (PAȘCA : *fîrfăit* „avar, necomunicativ, răutăcios“; *haboca* „violență, forță, îndrăzneală, dușmănie“; LEXIC REG. I : *orbete* „milog, prostovan“), care des-

cumpănesc, pe bună dreptate, pe cititor, dîndu-i impresia (adesea, se pare, întemeiată) că are a face mai degrabă cu glosări aproximative, de la periferia semantică a cuvîntului de definit, și nu cu nuanțe semantice reale. Aproximativitatea glosărilor constituie de altfel una dintre marile scăderi ale dicționarelor și glosarelor de regionalisme, iar așa-numita sinonimie trebuie privită în consecință cu destulă circumspecție. Cu toate excepțiile pozitive existente, tot mai numeroase în zilele noastre, lexicografia consacrată graiurilor regionale dacoromâne se află evident sub nivelul dicționarelor explicative generale în ceea ce privește secțiunea explicativă. Impasul semnalat se explică, credem, nu numai prin amatorismul pînă de curînd dominant din acest domeniu, ci și prin faptul că aici nu s-au ales încă metodele lexicografice cele mai adecvate, deosebite măcar în parte de acelea folosite în dicționarele explicative generale. În esență, ni se pare că secțiunea explicativă a dicționarelor aici în discuție ar trebui să țină seamă în mod consecvent, cu consecințele practice de rigoare, de cele două situații fundamentale existente : în prima situație, cînd cuvîntul regional are un corespondent sinonimic neechivoc în limba literară, trebuie definit exclusiv prin acesta sau, dacă acesta este polisemantic, printr-un cumul de sinonime literare (la care se pot adăuga eventual scurte completări de identificare semantică); în al doilea caz, cînd regionalismul nu poate fi „tradus“ printr-unul sau mai multe sinonime literare, cuvîntul trebuie definit foarte explicit, am spune chiar mai explicit decît în dicționarele generale (și desigur, tot în termeni literari), întrucît izvorul respectiv rămîne, în principiu, unica sursă de informare pentru specialiști și nespecialiști, sursă care nu are cu ce să fie confruntată și confirmată de cititor și care trebuie să se verse ca atare în dicționarele generale.

Numeroase indicații explicative aferente sînt adăugate, în dicționarele și glosarele de cuvinte regionale, la definiția propriu-zisă. Unele arată subiectul sau complementul specific, altele circumstanțele speciale în care apare cuvîntul (*cribdă* „il întrebunțează numai copiii la joc“ — TOMESCU), circulația sa în regiune (HERZOG-GHERASIM, de exemplu, notează cu o cruce prelimi-

nară regionalismele învechite), situația lui stilistică (*flea-ură* „(ironic)“ — MAT. DIALECT. I), diverși termeni corelativi (*ciurdă* „cireadă de vaci (cea de boi se numește *ciopor*)“ — PAȘCA), serii semantice și sinonime parțiale (TEAHA, GLOS. REG.) sau, în sfârșit, trimit la izvoare lexicografice în care se află cuvinte, forme ori sensuri înrudite (VICIU, PLOȘOR).

Organizarea materialului lexical s-a impus și în aceste opere lexicografice caracterizate, adesea, printr-o bogată polisemie¹. În cele mai multe dicționare și glosare, sensurile diferite ale cuvintelor sînt izolate cu ajutorul mijloacelor tehnice curente: cifre arabe (RĂDULESCU-CODIN, BOCEANU, HERZOG-GHERASIM, MAT. DIALECT. I, LEXIC REG. I-II, GLOS. REG., UDRESCU, GLOS. OLT.) și romane (VICIU), bare (TEAHA) etc.; în unele cazuri sînt combinate mai multe procedee tehnice de izolare: cifrele arabe și barele (CIAUȘANU), cifrele arabe și punctul și virgula (TOMESCU) sau cifrele arabe, punctul și virgula și virgula (PAJURĂ), aplicate în împrejurări nu întotdeauna clar diferite. Mai puțin tranșantă apare izolarea semantică cu punct (PAȘCA), și net nerecomandabil procedeele de a grupa într-o enumerare unică toate nuanțele semantice ale unui cuvînt, oricît de diverse ar fi ele (PLOȘOR: *opăcit* „zăpăcit, uluit..., pocit, schilod“; NOVACOVICIU: *toanie* „afunzime de apă, indigestie în urma mîncării“; TODORAN: *golomoș* „amestecătură făcută de tot felul de zdrobituri..., om de statură mică, rotund“). Criteriul fundamental în filiația semantică a fost legat în mod obișnuit de forța de circulație locală a sensurilor, iar nu de situația etimologică a termenului; cu alte cuvinte, sensul mai cunoscut a fost plasat înaintea celor mai puțin cunoscute.

Adesea definițiile sînt urmate de *contexte ilustrative*. Aceste contexte au în dicționarele și glosarele regionale un dublu rol principal: de a explicita definiția dată și de a demonstra existența sensului înregistrat. De

¹ Numai în ampla culegere a lui COSTIN observăm tendința, surprinzătoare, a autorului, de a opta la fiecare termen înregistrat pentru un singur sens, după criterii selective neexplicate.

obicei literarizate (sau semiliterarizate), citatele pot fi împărțite, după conținut, în două tipuri fundamentale: unele (cele mai numeroase) sînt alcătuite chiar de culegător, ca vorbitor al graiului natal local, sau reproduse ca atare de la comunicant ori de la subiectul anchetat, și au un caracter așa-zicînd „neutru“; altele aparțin stilului beletristic popular, în speță poeziei populare locale, de obicei în varianta orală. În cele mai multe culegeri (VICIU, BOCEANU, PLOȘOR, PAJURĂ, COSTIN, CIAUȘANU, COMAN, LEXIC REG. I-II, UDRESCU ș.a.) s-au folosit ambele tipuri de contexte, cu deosebiri cantitative nete de la un izvor la altul, atît din punct de vedere global, cît și din acela al proporției între citatele redacționale și cele literare populare; alte culegeri (HERZOG-GHERASIM, NOVACOVICIU, PAȘCA, TOMESCU, GLOS. REG., TEAHA, GLOS. OLT.) înregistrează numai contexte ilustrative „neutre“, personale sau comunicate. Prețioase în general, mai ales în rolul de explicitare a definițiilor, contextele amintite nu își îndeplinesc totuși în multe cazuri funcțiunea. Uneori ele sînt inutile de ample, formate din fraze consecutive și parafrazînd definiția (v. chiar în GLOS. OLT., altfel excelent izvor, exemple ca acesta: *țurlă* „claie de coceni. *Țurla să numește aceea care-o facem cu coceni car-i-aducem du pe cîmp. Batem uo păleață în pămînt, de vro șasă șapte metri, și de jur împrejurul iei punem cuoceni așa la rînd, ruată pe lîngă țurlă pîn-ajungem la vîrfu ii*“); alteori, dimpotrivă, excesiv de scurte, neajungînd să alcătuiască contexte propriu-zise (v. COMAN, citate ca „*m-am strît*“, la *strît* „strivit“); observăm, în sfârșit, că în prea multe cazuri citatele pun sub semnul îndoielii definiția dată, pe care mai degrabă o infirmă decît o confirmă (v. de exemplu NOVACOVICIU, citatul „*Ești cu toanie, Ioane*“, care vrea să illustreze sensul „baltă, apă afundă“ al cuvîntului *toanie*); în acest din urmă tip de caz, lipsa de corespondență între citat și definiție arată mai degrabă că formu-larea definiției este greșită.

Autorii dicționarelor și glosarelor de cuvinte regionale au introdus în mod frecvent, în lucrările lor, *indicații asupra ariei de circulație a cuvintelor înregistrate*. Inutile în cazul culegerilor lexicale aparținînd unui sin-

gur punct geografic, dar necesare în toate celelalte situații, aceste indicații devin absolut indispensabile pentru dicționarele și glosarele care string cuvinte din regiuni diverse, aparținând unor arii lingvistice deosebite. De altfel, și în practică, cerințele de principiu se confirmă: cu cât culegerea vizează o regiune mai întinsă, cu atât indicațiile de arie teritorială apar mai sistematic; excepțiile (NOVACOVICIU, CIAUȘANU) sînt cu totul neconcludente. Există, din punct de vedere al limitelor geografice, trei tipuri de indicații concrete la cuvintele regionale: cele mai restrînse arată comuna, eventual orașul (și județul, comitatul etc.) în care a fost înregistrat cuvîntul, forma ori sensul (indicații sistematice de acest tip ne oferă VICIU, PLOȘOR, COSTIN, PAȘCA, COMAN, TODORAN, GLOS. REG., TEAHA, UDRESCU, GLOS. OLT.); la extrema cealaltă se află precizările care arată că elementul regional respectiv circulă pe întregul teritoriu vizat de culegere (COSTIN: *harmigiu...* „în tot Banatul“), iar între cele două tipuri de indicații extreme se plasează acelea care delimitează circulația regionalismului pe arii intermediare (PAȘCA: *alcan* „...Valea Someșului“; *băscăcăra* „...Gorj“). Semnalăm, în sfîrșit, că de obicei se indică (explicit sau prin abrevieri „traduse“ în corpul lucrării) și numele comunicațiilor ori al subiectelor anchetate, fapt care dă autenticitate științifică culegerilor aici în discuție.

În afara cuvintelor regionale specifice, autorii au avut în vedere și *consemnarea unităților frazeologice cu circulație locală*. Ca și inexistente în unele dicționare și glosare (NOVACOVICIU, COSTIN), extrem de rare (RĂDULESCU-CODIN, VICIU, BOCEANU, PAȘCA) sau relativ rare în altele (PLOȘOR, PAJURĂ, COMAN, TOMESCU, TODORAN, GLOS. REG.), unitățile frazeologice abundă în cîteva izvoare (HERZOG-GHERASIM, CIAUȘANU, UDRESCU), dînd chiar pe alocuri impresia de exces. Astfel, la CIAUȘANU majoritatea articolelor înregistrate sînt formate din locuțiuni și expresii, nu din cuvinte unice, iar UDRESCU a adunat și subsumat la diverse cuvinte-titlu unice enorme cantități de unități frazeologice. Efortul ar trebui salutat cu căldură, dacă în categoria îmbinărilor stabile de cuvinte cu caracter

regional autorii n-ar fi împins prea adesea elemente de circulație comună (v. *zor-nevoie să mă duc, n-are de nici unele, veni-ți-ar numele, de ochii lumii*, la CIAUȘANU, sau *a se strica cu cineva, a fi cu buzele umflate, a avea orbul gîinilor* etc., la UDRESCU), ori, mai grav, dacă n-ar fi considerat că fac parte din această categorie îmbinări de cuvinte în realitate întîmplătoare, nestabile (pentru CIAUȘANU, de exemplu, *e și femeia asta o poamă sau nu mă rabd neras* ar fi... expresii, și tot astfel, la UDRESCU, *a pune în pămînt* „a semăna“ etc.). În orice caz, în măsura în care se justifică, unitățile frazeologice sînt binevenite în dicționarele și glosarele de cuvinte regionale, căci îmbogățesc simțitor fizionomia lexicală a graiului prezentat.

Autorii de dicționare și de glosare regionale se străduiesc pe alocuri să explice *originea cuvintelor înregistrate*. Rară și inconsecventă în unele izvoare (VICIU, BOCEANU, PAJURĂ, CIAUȘANU, COSTIN, COMAN), dar destul de sistematic prezentă în altele (PAȘCA, TODORAN, GLOS. REG.), secțiunea etimologică se justifică la termenii care n-au fost înregistrați sau explicați (corect) de dicționarele unilingve generale; pe de altă parte, cînd autorii culegerilor sînt și vorbitori ai graiului din care au adunat cuvintele, se presupune că adesea ei pot cu mai multă ușurință, cunoscînd împrejurările concrete, să lege aceste cuvinte de un etimon cert. Rezultatele globale în acest sector se dovedesc însă destul de modeste și trădează, în multe cazuri, amatorismul culegătorului.

★

Din cele arătate pînă acum rezultă că dicționarele și glosarele explicative de cuvinte regionale se află sub nivelul dicționarelor explicative generale, găsindu-și cu destulă greutate, și abia în ultima vreme, profilul adecvat. Încercarea de a aduna tot acest material lexical (împreună cu acela furnizat de atlasele lingvistice române) într-un *Dicționar regional* general al dialectului dacoromân, inițiată cu peste un deceniu în urmă la Institutul de lingvistică din Cluj, avea în vedere nu numai concentrarea materialului specific, ci și unificarea prezentării

lui. Din păcate, proiectul a fost abandonat pînă după elaborarea marelui dicționar academic, deși rămîne să ne întrebăm dacă atunci lucrarea își va menține oportunitatea, de vreme ce întregul material lexical existent se varsă în prezent în dicționarul academic general.

★

În afară de dicționarele și de glosarele semnalate, lexicografia românească mai dispune de două tipuri de lucrări strîns legate de obiectivele acestora. Din prima categorie face parte *Micul dicționar pentru explicarea provincialismelor și a altor cuvinte din limba română* (Oradea, f. a.), elaborat de Dumitru Oneț, care adună, pe lîngă numeroase regionalisme (specific transilvănene), și termeni care depășesc sfera regională dar care, din punctul de vedere al autorului, meritau să fie explicați datorită „rarității” lor; dicționarul de regionalisme devine astfel și un hibrid dicționar de arhaisme și neologisme. Din a doua categorie fac parte mai multe studii preocupate să adune terminologia regională și populară specifică unuia sau mai multor domenii de activitate; avem a face, în acest caz, cu o terminologie locală specializată. Se pot cita în această ordine de idei lucrări ca *Încercare de terminologie poporană română, București, 1898*, a lui Fr. Damé (concentrată mai ales pe adunarea termenilor locali privind părțile casei, ale carului, ale războiului de țesut etc.), *Terminologia agrară în limba română* a lui Al. Bocănețu (apărută în revista *Codrul Cosminului*, II-III, 1925-1926, și apoi în extras), *Terminologia întrebuințată la plutăria lemnelor pe Bistrița*, de I. Ciupală (publicată în *Revista pădurilor*, XXVII, 1913, august-septembrie), dar mai ales *Terminologia exploatarei lemnului și a plutăritului* a lui V. Arvinte (în *Studii și cercetări științifice*. Filologie, Iași, VIII, 1957, fascicula 1), aceasta organizînd materialul strict lexicografic și oferindu-ne definiții lingvistice prețioase. În toate lucrările amintite, materialul lexical regional nu este însă izolat de cel popular. Oricum, ele conțin liste relativ bogate, care pot fi exploatate în diverse studii și în dicționarele explicative generale.

VII. DICȚIONARE ȘI GLOSARE EXPLICATIVE ALE DIALECTELOR ROMÂNE SUD-DUNĂRENE

Considerăm întemeiat punctul de vedere al lingvisticii române tradiționale — și acceptat încă de majoritatea specialiștilor contemporani — potrivit căruia limba română are patru ramificații dialectale principale: dacoromâna, aromâna, meglenoromâna și istroromâna. Am făcut această precizare preliminară pentru a justifica includerea, în lucrarea noastră, a lexicografiei dialectale sud-dunărene, deocamdată, în capitolul de față, a dicționarelor cu caracter explicativ. Deoarece dintre toate dialectele române numai cel dacoromân a devenit limbă națională și literară, ni se pare firesc să subsumăm acestuia toate celelalte dialecte românești. Între limba română literară și variantele sale teritoriale se stabilesc astfel două serii de relații: pe de-o parte, în interiorul dacoromânei, între varianta literară și graiurile regionale, raporturi ce au fost expuse pe plan lexicografic în capitolul anterior; pe de alta, între româna literară și dialectele sud-dunărene, relații ce vor fi cuprinse în capitolul de față.

Deși necomparabilă nici din punct de vedere cantitativ și nici ca nivel științific general cu lexicografia explicativă dacoromână, cea dialectală sud-dunăreană dispune totuși, pentru fiecare dialect în parte, de mai multe dicționare și glosare, dintre care cel puțin unul satisfăcător.

a) Cel mai bine reprezentat ne apare *dialectul aromân*, de altfel și cel mai răspîdit dintre dialectele române sud-dunărene. O trăsătură evidentă a lexicografiei explicative aromâne o constituie faptul că ea a fost realizată, cu puține excepții, chiar de vorbitori prin obîrșie ai dialectului.

Primul dicționar aromân explicativ tipărit din istoria lexicografiei române aparține lui *Șt. Mihăileanu*: se intitulează *Dicționar macedoromân* și a apărut la *București*, în 1901, după moartea autorului¹. Ca mai toate celelalte dicționare aromânești, lucrarea nu oglindește dialectul în întregimea lui, ci mai ales graiurile familiare lexicografului, în cazul lui Mihăileanu cele din regiunea Crușova, din Albania și din Serbia. Dicționarul face parte din categoria celor dialectale relativ bogate, avînd o listă de circa 10 000 de cuvinte-titlu. S-a reproșat însă autorului că a încărcat această listă cu forme inexistente în aromână, precum și cu termeni dacoromâni². Mihăileanu are meritul incontestabil de a fi inaugurat un tip de dicționar dialectal explicativ ce va fi folosit drept model structural pentru multe dintre operele lexicografice dialectale ulterioare. Ca mai toți lexicografii următori, el a redat în transcriere fonetică sunetele specifice ale cuvintelor aromâne, servindu-se în acest scop de un sistem minimal de semne diacritice. Sub raport gramatical, aparatul științific al lucrării ne apare destul de complex: se indică sistematic categoria morfologică a cuvintelor înregistrate, numeroase forme-tip la verbe, pluralele neregulate sau rare la substantive, desinența feminină la adjective. Concepția de bază a secțiunii explicative este foarte înrudită cu aceea adoptată la dicționarele și glosarele dacoromâne de termeni regionali: cuvîntul dialectal se glosează prin elemente ale limbii române literare; se folosește, după caz, cînd sinonimul literar unic dacoromân (*chirao* „doam-

¹ Dinaintea acestuia (probabil din a doua jumătate a secolului al XIX-lea) datează însă manuscrisul în patru volume al lui Ioan Murnu, *Dicționar macedoromân*, foarte modest ca realizare, păstrat la Biblioteca Academiei, secția manuscrise, sub cotele 4822—4825. Cît despre Th. Cavollioti (v. și vol. I al acestei cărți, p. 16, amintit sub numele de Calioti) și Daniil Moscopoleanul, citați adesea și astăzi ca deschizători de drumuri în lexicografia aromână, ei nu-și justifică totuși pe deplin calitatea ce le-a fost acordată: primul ne-a dat doar un sumar vocabular-anexă trilingv (grec-aromân-albanez) la un fel de abecedar grecesc, *Protopiria*, tipărit la Veneția, în 1770; al doilea, un manual de conversație în patru limbi (greacă, albaneză, aromână, și bulgară), *Lexikon tetraglosson*, anexat la cartea de lectură *Eisagogiki didaskalia*, apărută la Veneția, în 1794.

² P. Papahagi, *Graie aromâne*, București, 1905, p. 2.

na“), cînd cumulul de sinonime (*calp* „fals, contrafăcut“), cînd, în sfîrșit, perifriza explicativă, atunci cînd n-au fost găsite în româna literară corespondente sinonimice (*călimchiară* „broboadă de pînză de bumbac cu flori de jur-împrejur“). Cum însă în lucrare n-a fost adunat doar materialul lexical exclusiv specific al dialectului, inexistent în dacoromână, ci și cuvinte comune cu aceasta, foarte adesea termenii aromânești apar explicați prin corespondente dacoromâne identice (*duđuirea* „duđuirea“; *pruncu* „prunc“), deosebindu-se astfel de dicționarele și glosarele de termeni regionali. Diversele accepțiuni ale cuvintelor apar, din păcate, într-o enumerare unică, continuativă, adesea excesiv de eterogenă (*căidisirea* „convorbirea, încîntarea“; *caică* „caic, luntre, sanie“). Dicționarul conține extrem de numeroase conținute ilustrative personale, însoțite de versiunea dacoromână (*ciarchia*: „dă-mi nihiâmă ciarchia, dă-mi puțin briceagul“), precum și unele unități frazeologice, explicate de asemenea în termeni dacoromânești („*ti își dîklu*, a murit“). Opera lexicografică a lui Șt. Mihăileanu este lipsită de indicații etimologice și în general săracă în variante lexicale.

Curînd după dicționarul pomenit, adică în 1906, la *București*, apărea *Dicționarul macedoromân* al lui I. Dalametra, institutor din Caraferia (în apropiere de Salonic). În ciuda dorinței autorului ca lucrarea sa „să cuprindă aproape toate cuvintele acestui dialect“ (p. III), ea reprezintă în realitate prin excelență lexicul din regiunea Veriei, și nu dialectul în ansamblu.

Cu o listă de cuvinte mai redusă decît a predecesorului (circa 7000 de articole), dar cu o structură foarte înrudită cu a sa, opera posedă unele însușiri suplimentare ce ne îndreptățesc să o considerăm superioară celeia a lui Șt. Mihăileanu. Autorul a introdus în lucrare și neologisme (în măsura în care ele depășesc o circulație strict locală), iar, pe de altă parte, a eliminat pe cît posibil din ea raritățile lexicale și dacoromânismele. Spre deosebire de antecesor, Dalametra indică sistematic accentul cuvintelor-titlu (transcrise de asemenea cu un sistem simplificat de semne diacritice), înregistrează un număr mult mai mare de variante lexicale și de forme gramaticale.

Explicațiile semantice, exprimate prin mijlocirea dacoromânei literare, sînt și ele ceva mai insistente: predomină identificarea semantică prin cumul de sinonime (*cîftori* „a căuta, a cere, a cerceta“; *cihtisit* „smintit, nebun“), procedeu mai explicit în cazul cînd sinonimele sînt polisemantice. Organizarea sensurilor la cuvintele polisemantice se dovedește și ea mai fericită: deși nu s-a renunțat cu totul la concentrarea într-o enumerare unică a unor accepțiuni diferite, autorul a introdus totuși în numeroase cazuri izolări mai ferme, cu cifre (*acițari* „1. a prinde. 2. a închiria... 7. a atîrna..., a agăța“). Dacă comparăm cele două izvoare la secțiunea explicativă, constatăm superioritatea netă a lui Dalametra în privința analizei cuvintelor polisemantice și a dezvoltărilor semantice figurate. Și numărul unităților frazeologice (sintagme, locuțiuni, expresii, proverbe) care figurează în lucrarea lui Dalametra este mai mare decît la predecesor (sub cuvîntul *apă*, de exemplu, întîlnim două unități frazeologice la Mihăileanu, față de 15 la Dalametra). În schimb, volumul citatelor ilustrative redacționale a fost redus în mod simțitor la succesori. Semnalăm, în sfîrșit, că nici Dalametra nu a introdus în dicționarul său indicațiile etimologice.

Tot din primul deceniu al secolului nostru datează și mult criticatul *Etimologikon lexikon tis Kutsovlahikis glossis* (*Dicționarul etimologic al aromânei, Atena, 1909*), al profesorului grec de origine aromână *Constantin Nicolaidi*. În pofida titlului său, care ne-ar putea îndemna să credem că avem a face cu un dicționar exclusiv etimologic, lucrarea are și caracter explicativ, motiv pentru care am încadrat-o în capitolul de față. Autorul înregistrează cuvintele aromâne cu alfabet grecesc și în transcriere latină. La cele 6657 cuvinte-titlu¹ se adaugă și unele variante lexicale, fără precedent în lexicografia dialectului. Cuvîntul aromân este explicat prin greacă și prin dacoromână literară (de obicei prin sinonime sau

¹ Cifra exactă ne-o furnizează Th. Capidan în *Réponse critique au Dictionnaire d'étymologie koutzovalaque de Constantin Nicolaidi*, Salonic, 1909, p. 6.

cumul de sinonime), după care urmează, ca în dicționarele anterioare, contexte ilustrative (personale). De altfel, observăm că dicționarele lui Mihăileanu și Dalametra au fost puse serios la contribuție de Nicolaidi, fără ca lucrarea sa să fie o simplă „compilație“ a acestor izvoare, cum considera Th. Capidan¹. Inovația cea mai importantă față de antecesori o constituie introducerea indicațiilor etimologice. Autorul nu se limitează însă la arătarea originii cuvintelor aromâne: punînd față în față etimonul termenului aromân și al corespondentului dacoromân, el încearcă să stabilească diferențele lexicale specifice dintre cele două dialecte în privința originilor. Rezultă, de exemplu, din această confruntare, că în dialectul aromân 2605 cuvinte ar fi de origine latină, 3460 de origine greacă, 185 de origine slavă etc., în timp ce în dacoromână 3562 de cuvinte ar proveni din latină, 1165 din slavă, 685 din greacă etc.². Există însă, în confruntarea întreprinsă, un viciu de principiu fundamental: autorul n-a ținut seamă că limitele lexicului dacoromân nu se suprapun peste cele ale lexicului aromân; pentru numeroase cuvinte aromâne, dacoromâna dispune de corespondente sinonimice multiple, de origini diferite, din care în dicționar n-a fost solicitat de obicei decît unul, la întîmplare (de exemplu, *tinie* s-a explicat prin „onoare, nu și prin „cinste“). Pe de altă parte, dacoromâna, în varianta ei literară, ca limbă de cultură evoluată, are un ansamblu lexical cu mult mai bogat decît aromâna, adică numeroși termeni fără corespondent în dialectul sud-dunărean (mai ales neologismele tehnico-științifice), care, în consecință, n-au putut fi „prinși“ în dicționarul dialectal. La viciul amintit se adaugă și altele, importante, care afectează serios rezultatele statistice globale obținute: ni se pare suficient să amintim că peste 1 000 de termeni de origine turcă din dialectul aromân sînt trecuți ca provenind din greacă, că multe cuvinte de origine necunoscută se explică în mod forțat prin greacă sau latină, că mai toate neologismele romanice din dacoromână se consideră latinești, în

¹ Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*, București, 1932, p. 124.

² Vezi Th. Capidan, *Réponse critique ...*, cit., p. 7

sfârșit, că pentru elementele slave se preiau fără ezitare soluțiile lui Cihac, izvor mediocru la acest capitol. Ca și Cihac, Nicolaidi era străin de cunoașterea legilor fonetice care acționează în diverse etape ale dezvoltării limbii sau la trecerea unui cuvânt dintr-o limbă în alta prin împrumut; considerînd că asemănarea formală cît de aproximativă este singură suficientă, lexicograful a putut explica pe *alina* dintr-un termen latinesc *ad-levo*, pe *adaru* dintr-un latinesc *ad-halo* etc. Concluziile ni se pare că se impun de la sine: dicționarul lui Nicolaidi, satisfăcător în secțiunea sa explicativă, rămîne un izvor nesigur în secțiunea etimologică, depășită chiar de la apariția lucrării.

Seria dicționarelor explicative propriu-zise ale dialectului aromân se încheie cu o operă de proporții monumentale: este vorba de *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic* (București, 1963) al binecunoscutului cercetător aromân *Tache Papahagi*. Avem a face cu cea mai întinsă operă lexicografică închinată unui dialect român sud-dunărean și singura care poate rivaliza din multe puncte de vedere cu cele mai bune dicționare similare dacoromâne. Lucrarea reprezintă rezultatul unei munci de aproape patru decenii, duse cu o perseverență greu de comparat. Autorul a atins, prin ea, întîia oară pentru dialectul aromân, două obiective de mare importanță: a reunit un material lexical provenind din aproape toate graiurile aromâne și din toate epocile de scris (adică din secolul al XVIII-lea încoace). În consecință, de asemenea pentru întîia dată, el a plecat de la texte și a excerptat în mod exhaustiv izvoare variate, începînd de la *Cavallioti* și *Codex Dimonie* și ajungînd pînă în secolul nostru. La materialul din izvoare se adaugă unul tot atît de prețios, cules prin anchete personale efectuate în mai multe graiuri ale dialectului aromân. Nu pare de mirare, în aceste condiții, că lista de cuvinte a dicționarului se dovedește de două ori mai bogată decît a celui mai bogat dicționar aromănesc de pînă la el (al lui Mihăileanu), ajungînd la circa 20 000 de articole. Este însă adevărat că procedeul autorului de a face din numeroase variante lexicale cuvinte de sine stătătoare (adică înregistrate și prezentate independent) grevează asupra aprecierii

noastre cantitative globale, dar, oricum, lista de cuvinte rămîne și așa impunătoare. Cît despre obiecția ce s-a făcut lexicografului de a fi înregistrat în opera sa prea multe rarități lexicale ori chiar unele „dacoromânisme“ întilnite în textele aromâne¹, ea nu ni se pare justificată pentru un dicționar care se declară general și care, în consecință, are nu numai dreptul, dar și datoria de a cuprinde cît mai multe elemente ale vocabularului; în ceea ce privește cazul special al dacoromânismelor, de vreme ce au fost depistate în texte aromâne autentice ele nu pot fi considerate dinafara dialectului sud-dunărean care, cum se știe, n-a scăpat de influența dacoromânei, pătrunsă mai ales prin intermediul școlii. Autorul a aplicat un sistem de transcriere de o consecvență ireproșabilă, a indicat fără excepție accentul cuvintelor-titlu polisilabice, a înregistrat o mare bogăție de variante lexicale (alături de cuvîntul-titlu sau, cum am spus deja, ca articole independente) și extrem de numeroase forme gramaticale. Secțiunea explicativă a fost concepută în dacoromâna literară și în franceză, pentru ca lucrarea să fie în mai mare măsură accesibilă cercetătorilor străini. Se poate reproșa totuși lexicografului faptul că în explicația dacoromânească s-a arătat adesea excesiv de sintetic, „traducînd“ printr-un corespondent unic termenii aromâni ale căror limite semantice depășeau în realitate acest corespondent. Astfel, aromânul *gură* se explică exclusiv prin dacoromânul *gură*, deși termenul aromân avea sensuri suplimentare față de corespondent, cum ne dovedesc indicațiile semantice franceze, mai analitice, care urmează („prétexte“, „rapport“, „médire“ etc.). Ca nivel general, secțiunea explicativă întrece însă în mod evident tot ce s-a produs în lexicografia dialectului. Foarte prețioase ni se par și sinonimele aromâne ale cuvîntului-titlu, care încheie partea explicativă a lucrării (*longție*: „Sinonime: *larmă, lavă, loscut*“; *parmen*: „Sinonim: *loat*“). Urmează indicarea tuturor izvoarelor lexicografice (dicționare și glosare) în care a fost înregistrat cuvîntul-

¹ Vezi Matilda Caragiu-Marioțeanu, [recenzia] *Tache Papahagi, Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic...*, în *Limba română*, XII (1963), nr. 4, p. 375 și urm.

titlu sau variantele sale, precum și bogate citate ilustrative ce demonstrează existența sensurilor consemnate. Spre deosebire de predecesori, care se limitau la contexte proprii (așa-numitele citate „redacționale”) sau cel mult la unele obținute de la comunicanți, T. Papahagi pune pentru prima dată din plin la contribuție citate extrase din izvoare scrise, cu trimiterea exactă la texte. La cuvintele polisemantice, citatele nu sînt legate direct de fiecare sens în parte, ci urmează după enumerarea tuturor sensurilor, izolate, ca și acestea, cu cifre corespunzătoare (de exemplu, la cuvîntul *loc*, după indicarea în limba franceză a 13 corespondente semantice, ni se oferă contexte pentru fiecare nuanță semantică în parte). Procedul mai fusese folosit la noi de A. Philippide, în dicționarul academic abandonat. Citatele sînt la rîndul lor urmate de numeroase proverbe și expresii. Atît citatele cît și unitățile frazeologice aromâne apar reformulate în termeni dacoromâni. Punctul forte al dicționarului îl constituie secțiunea etimologică. Autorul s-a întemeiat aici pe o documentare impresionantă, ținînd seamă în luarea unor decizii de tot ce s-a spus despre originea cuvintelor respective, apelînd la numeroase paralele balcanice și romanice, împingînd documentarea existentă pînă la cercetarea personală și dovedind o siguranță care nu pare întrecută decît de un spirit de prudentă justificat. Nu lipsește din această secțiune nici posibilitatea etimologiei multiple și nici indicarea mai multor soluții etimologice, internă și externă. În numeroase cazuri concrete, materialul informativ adunat de T. Papahagi în secțiunea etimologică poate servi ca model și izvor dicționarilor dacoromâne corespunzătoare.

În afară de dicționarele explicative aromâne citate, dialectul mai dispune de cîteva glosare-anexă, de valori și întinderi variate. Cel mai cuprinzător este inclus în culegerea de texte a lui P. Papahagi, *Basme aromâne și glosar*, București, 1905. Organizat pe structura dicționarilor explicative aromâne din primul deceniu al secolului nostru, glosarul amintit explică termenii dialectali prin corespondentul dacoromân, grupează sub cifre sensurile cuvintelor polisemantice, intercalează printre cele 6 000

de cuvinte-titlu și nume proprii (de persoane și de așezări), oferă numeroase citate și expresii metaforice, trimite la pagina textului popular unde se găsește cuvîntul, în sfîrșit introduce ici și colo indicații etimologice sumare.

Mult mai redus se dovedește glosarul aceluiași filolog anexat la a treia ediție a *Gramaticii române sau macedoromâne* a lui Mihail G. Boiagi, București, 1915 (cuprinde abia 2 000 de cuvinte-titlu), și, de asemenea, glosarul lui G. Weigand la al doilea volum al monografiei sale *Die Aromunen*, Leipzig, 1894, care însă trebuie încadrat mai degrabă printre dicționarele bilingve, de vreme ce ne dă numai corespondentul german al termenilor aromâni, nu și cel dacoromân¹.

b) Mai slab reprezentată din punct de vedere cantitativ ne apare lexicografia *dialectului meglenoromân*, domeniu în care se impune în primul rînd personalitatea lui Th. Capidan. Volumul al III-lea al remarcabilei sale monografii *Meglenoromânii* cuprinde în exclusivitate un *Dicționar meglenoromân* (București, 1936), posedînd calități puțin obișnuite, care vădesc îndelungată experiență de lexicograf a autorului la elaborarea dicționarului academic al limbii române condus de S. Pușcariu. Lista de cuvinte a lucrării (circa 10 000 de elemente lexicale) este similară cu aceea cuprinsă în dicționarul aromân amintit al lui Șt. Mihăileanu, și rezultă din patru surse principale: din textele culese de autor și publicate în al doilea volum al monografiei sale; din lucrarea anonimă meglenită *Cum si cată bubili* („Cum se cultivă viermii de mătase”), apărută la Salonic, în 1907; din numeroase comunicări adunate de la vorbitori ai dialectului meglenit; în sfîrșit, din materialul cules pentru *Atlasul lingvistic român* în urma anchetelor făcute, împreună cu Sever Pop, printre megleniții din Cadrilater. Opera constituie un model de organizare fermă, unitară, cu multe trăsături care ne amintesc, la scară redusă, de marele dicționar academic românesc la care Capidan lucra efectiv de circa trei decenii. De aici a fost preluată, de exem-

¹ Cît despre G. Pascu și Chr. Geagea, ei vor fi amintiți ca lexicografi ai dialectului în capitolul consacrat dicționarilor etimologice românești.

plu, metoda „cuiburilor“ lexicale, potrivit căreia derivatele se află grupate împreună cu termenul-mamă; au fost eliminate însă excesele modelului în această privință în „cuibul“ lexical fiind acceptate doar derivatele propriu-zise, interne, ale cuvântului-titlu, iar, pe de altă parte, din nou spre deosebire de lucrarea amintită, derivatele subsumate apar aproape fără excepție cu definiții independente. Tot de la predecesorul academic provine grija de a strânge cât mai multe variante lexicale, dar mai cu seamă ramificarea migăloasă pe sensuri și pe subsensuri a cuvintelor polisemantice; avem a face cu cel mai complex dicționar dialectal din punctul de vedere al secțiunii explicative (*dar vb.* „1. Durez (cu înțelesul de) zi desc, clădesc, fabric, fac... 2. (Despre bucate) Prepar, gătesc. 3. (refl.) Devin... //Devin cum eram înainte, ocup locul de mai înainte. 4. (refl.) Mă îmbrac“; *tșăpărăscă* „(La uneltele de plug) Tăpoiul cu care se strânge finul. // (La oi) Semn la ureche în formă de furculiță“). Străduindu-se să formuleze definiții cât mai explicite, autorul apelează în mai mare măsură decât ceilalți lexicografi ai dialectelor sud-dunărene la cumulumul de sinonime, la perifrază și mai ales la termenii asociativi (*bardză*: „Nume de capră, cf. ne a g r a, r u s a, s i v a etc.“). O altă caracteristică a operei lexicografice amintite o constituie numărul mare de izvoare ce susțin definiția dată, precum și înlocuirea citatelor redacționale, personale, cu unele extrase din texte sau provenite de la comunicanți locali citați ca atare. Ca și lucrarea de mai mari proporții a lui T. Papahagi, pentru dialectul aromân, dicționarul meglenoromân al lui Th. Capidan este în egală măsură etimologic. Deși în general sumară, secțiunea etimologică a operei ne apare de o mare exactitate, rivalizând cu cele mai bune dicționare similare dacoromâne. În sfârșit, autorul a năzuit să ne ofere în opera sa și paralelele aromâne; ori de câte ori acestea au fost găsite, ca simple variante lexicale sau ca termeni cu totul independenți de cele meglenoromâne, ele apar inserate în încheierea fiecărui articol. Dicționarul lui Capidan rămâne și astăzi o operă de referință fundamentală; singurul regret ce se poate exprima în legătură cu el este faptul că n-a reușit să

reprezinte în mai mare măsură din punct de vedere cantitativ dialectul sud-dunărean.

La limita dintre glosarele-anexă și dicționarele dialectale propriu-zise se află două opere lexicografice meglenoromâne avînd ca autori pe P. Papahagi și, respectiv, pe I. A. Candrea, foarte asemănătoare între ele prin mai multe caracteristici esențiale; este vorba de vocabularul publicat de P. Papahagi în partea a doua a lucrării sale *Meglenoromânii, București, 1902*, și de *Glosarul meglenoromân* al lui I. A. Candrea, apărut în revista *Grai și suflet*, III, VI și VII (1927, 1934, 1937). Ambele lucrări au o listă de cuvinte aproximativ egală (circa 4 000); în ambele, această listă cuprinde nu numai termenii aflați în textele culese și tipărite de autori, ci și cuvinte, forme și sensuri din alte izvoare meglenoromâne, publicate sau comunicate. Explicația prin sinonime unice primează (PAPAHAGI: „*curmat* bucată“; CANDREA: „*curban* jertfă“), iar nuanțele cuvintelor polisemantice meglenoromâne se despart prin punct și virgulă (PAPAHAGI: *cuviciu fierar*; numele insectei răgace; *cărăbuș*“; CANDREA: „*curdisiri* a se pune, a se așeza; a se fuduli“) sau chiar prin cifre (CANDREA: „*cupă* 1. baniță... 2. măsură de 1/2 oca... 3. cupa ciobanului“). Numărul de citate este redus în ambele opere lexicografice (căci izvoarele trimit de obicei la pagina textului publicat). O ultimă trăsătură comună o constituie procedeele de a indica, ici și colo, cînd se consideră necesar, corespondențele aromâne. Ceea ce deosebește în schimb pe Candrea de predecesor este prezența numelor proprii în lista de cuvinte o lucrării sale, formele gramaticale și variantele lexicale cu mult mai numeroase, folosirea unui sistem de transcriere mai complex și introducerea indicațiilor etimologice pentru cuvintele meglenoromâne de origine bulgară și turcă, ce-l interesau în mod deosebit pe autor.

Evident mai redus, dar conceput pe o structură asemănătoare cu lucrările mai sus-pomenite, se prezintă glosarul anexat de P. Papahagi la culegerea de texte dialectale intitulată *Românii din Meglenia (București, 1900)*. Cuprinzînd circa 1 600 de cuvinte-titlu, glosarul are în plus, față de versiunea din anul 1902, unele indicații etimologice care arată limba de origine (la cuvintele

moștenite și împrumutate) sau cuvîntul-bază (la deriva-tele interne).

c) După încercări de mică importanță și neîncheiate¹, *dialectul istroromân* debutează propriu-zis în istoria lexicografiei române prin *Ioan Maiorescu*. Maiorescu este unul dintre primii dacoromâni care întreprinde o călătorie de studii în Istria, încheiată între altele cu elaborarea unui *Vocabular istriano-român*. La moartea profesorului, întimplată în 1864, vocabularul nu era întru totul finisat, dar el va fi publicat astfel, doar cu rectificări de ortografie, de către fiul decedatului, Titu Maiorescu, mai întii în revista *Convorbiri literare* (începînd din 1872), apoi în volum (*Ioan Maiorescu, Itinerar în Istria și Vocabular istriano-român, Iași, 1874, retipărit în 1900*)². Deși elaborată de un filolog diletant și cu o listă de cuvinte redusă la abia 1399 de articole-titlu³, opera lexicografică are o serie de calități demne de subliniat. Impresionează mai întii mulțimea variantelor și a formelor gramaticale înregistrate, precum și indicațiile sistematice asupra circulației termenilor în interiorul dialectului (*învîrt*: „în Jeiune“; *bisaje*: „e uzitat mai mult în Schitazza“). Explicațiile semantice, în dacoromâna literară, sînt ceva mai insistente decît în alte dicționare dialectale similare și adesea însoțite de sinonime ale dialectului (*bevandă*: „se mai zice *juntă* și *scaveț*“; *calteț*: „tot una cu *bicivele*“) ori de precizări lexicale suplimentare extrem de utile (*bojîtele*: „crăciun. Numirea *crăciun* nu le e cunoscută“; *chiar*: „limpede, chiar, însă niciodată ca adverb, în loc de *togmai*“). În multe cazuri, se arată și limba de origine a cuvintelor istroromâne, dar cunoștințele autorului sînt aici extrem de limitate. Titu Maiorescu a adăugat corespondentului dacoromân din original și pe cel german, cu scopul declarat de a face din acest vocabu-

¹ Vezi semnalările lui S. Pușcariu din *Studii istroromâne*, vol. al III-lea, București, 1929, p. 5 și urm.

² Cronologic acest vocabular își avea locul în primul volum al *Schiței* noastre, dar am preferat, pentru unitatea prezentării lexicografiei dialectale, să-l deplasăm aici.

³ I. Popovici, *Dialectele române. IX. Dialectele române din Istria*. Partea a 2-a, Halle, 1909, p. X, afirmă, în mod greșit, că ar fi numărat în vocabularul lui I. Maiorescu 1215 cuvinte.

lar un izvor de mai mare utilitate pentru specialiștii străini. S-a imputat, pe bună dreptate, lui I. Maiorescu, faptul de a fi remodelat, în sens latinist, formele istroromâne culese de pe teren și de a fi dacoromânizat mule variante lexicale specifice ale dialectului sud-dunărean¹. Din punct de vedere istoric, lucrarea sa are totuși o valoare incontestabilă.

Ea este urmată de altele, de mică întindere, aparținînd lui Fr. Miklosich, A. Ive, Th. Gartner, G. Weigand, St. Nanu ș. a.² Dar prima lucrare lexicografică fundamentală, neîntrecută nici astăzi, asupra dialectului istroromân aparține lui *Arthur Byhan*: se cheamă *Istrorumänisches Glosar* și a apărut la *Leipzig*, în 1899, în al șaselea volum al cunoscutei publicații *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache*. Lista de cuvinte a glosarului (2476 de articole-titlu) este în continuare net inferioară dicționarelor consacrate celorlalte dialecte române, dar lucrarea, explicativă, comparativă și etimologică totodată, prezintă un mare interes. Autorul a exploatat în ea mai toate textele și listele de cuvinte istroromâne apărute pînă atunci. Termenul-titlu se reproduce cu un sistem simplificat de semne diacritice, însoțit de numeroase forme gramaticale, cu indicarea izvoarelor și adesea chiar a punctului geografic de unde provine. Urmează șiraguri întregi de exemple contextuale, glosarul fiind, din acest punct de vedere, unul dintre cele mai bogate izvoare lexicografice pentru dialectele române sud-dunărene. Explicația de bază se dă în limba germană (adesea excesiv de sintetic), dar întrucît Byhan adaugă la ea și corespondentele românești din celelalte dialecte (în primul rînd din dacoromână), opera sa poate fi încadrată în rîndul celor explicative. Aparatul științific al dicționarului este pur și simplu impunător, cu citarea exactă a nenumărate izvoare documentare. Remarcabilă se dovedește în general și secțiunea etimologică, îndeosebi prin identificarea originii cuvintelor împrumutate din slavă; mai puțin exactă pare însă această secțiune în privința neologismelor romanice.

¹ S. Pușcariu, *Studii istroromâne*, cit., p. 27 și urm.

² *Ibidem*, p. 46 și urm.

Un dicționar al dialectului istroromân — cuprinzând de asemenea paralelele din celelalte dialecte românești — a început și M. Bartoli, în primul deceniu al secolului nostru; conceput ca o completare a glosarului lui Byhan, el n-a putut fi dus la bun sfârșit¹.

O încercare similară, dar încheiată, aparține lui I. Popovici: în partea a 2-a a lucrării sale *Dialectele române. IX. Dialectele române din Istria (Texte și glosar)*, Halle, 1909, autorul introduce un vocabular istroromân de 2515 cuvinte (la care adaugă și un supliment de 98 cuvinte publicat în primul volum, apărut ulterior, în 1914, la Halle). În ciuda aparențelor, nu avem a face cu un glosar al textelor reproduse în volum, ci cu o operă lexicografică independentă ca structură, în care autorul își propune să-l corecteze și să-l completeze pe Byhan, și care totodată se rezumă la lexicul strict contemporan al dialectului. S-a demonstrat însă că în realitate vocabularul lui I. Popovici rămâne inferior operei lui Byhan, fiind, în esență, un plagiat simplificat al ei². Deși net defavorabil lui Byhan, Popovici își construiește lucrarea pe a celui criticat, dovedindu-se mult mai inconsecvent decât antecesorul în transcrierea formelor dialectale, eliminând variantele lexicale și citatele acestuia, alegând, adesea în mod eronat, o singură explicație etimologică din opera predecesorului, apelînd de prea multe ori în secțiunea explicativă la corespondente regionale (bănățenești), dînd traduceri inexacte în germană și, mai grav, necontrolînd pe teren, cum afirmase, cuvintele înregistrate de vocabularul lui Byhan, adică trădînd o lipsă de probitate științifică inadmisibilă.

La operele de mai sus se adaugă mai tîrziu o serie de dicționare-anexă, printre care acela publicat de S. Pușcariu în *Studii istroromâne*, cit., p. 301 și urm., dar mai ales glosarul care încheie culegerea de *Texte istroromâne* publicată la București, în 1959, de Traian Cantemir, foarte sumar ca structură, dar neașteptat de bogat prin lista lui de cuvinte (cuprinde circa 2 000 de articole-titlu).

¹ *Ibidem*, p. 97 și urm.

² *Ibidem*, p. 143 și urm.

Să pomenim, cu regret, și de intenția lui *Sextil Pușcariu* (exprimată în *Studii istroromâne*, cit., p. 3) de a ne oferi, ca al patrulea volum al *Studiilor istroromâne*, un cuprinzător dar nerealizat *Dicționar istroromân*.

În sfârșit, ni se pare util să prezentăm aici pe scurt activitatea lexicografică a istrianului Andrei Glavina. După studii făcute în școlile din România, Glavina se întoarce, la începutul secolului nostru, în mijlocul compatrioților săi și adună, la îndemnul dacoromânului A. Viciu, un bogat material dialectal. El elaborează și publică, între altele, în gazeta blăjeană *Unirea* (din 1904), un *Glosar româno-istrian* de 593 de cuvinte; lucrarea este unică în felul său, întrucît pleacă de la dacoromâna literară spre dialect. Extrem de sumar, fără nici un aparat științific, glosarul alătură doar termenului dacoromân corespondentul istroromân (urmat, pe alocuri, de cite un context ilustrativ). În partea istroromână, Glavina se lasă adesea influențat, conștient sau nu, de româna literară, și consideră drept istroromânisme cuvinte care, în realitate, sînt forme dacoromânești. Lexicograful a încercat ulterior să elaboreze, după o schemă identică, și un *Glosar istroromân-dacoromân*, pe care n-a izbutit să-l ducă la bun sfârșit, lucrarea fiind publicată, cu goluri serioase și după moartea autorului, de S. Pușcariu (în *Studii istroromâne*, cit., p. 200 și urm.).

★

Lexicografia românească dialectală sud-dunăreană are o deosebită valoare documentară în condițiile actuale, cînd cele trei dialecte sud-dunărene tind să se piardă tot mai mult în masa limbilor înconjurătoare. Concepute și realizate pe baza unui material adunat cu decenii în urmă, dicționarele și glosarele dialectale nu au putut cuprinde lexicul sud-dunărean în totalitatea lui, iar, pe de altă parte, ele nu mai reflectă astăzi situația reală de pe teren. În aceste condiții, ni se pare că elaborarea în viitorul apropiat a unui dicționar unic, cît mai complet, al celor trei dialecte sud-dunărene ar constitui un act de cultură extrem de necesar.

VIII. DICȚIONARELE ENCICLOPEDICE

Unele aspecte legate de lexicografia enciclopedică românească au fost deja atinse în mai multe capitole anterioare ale volumului de față, cu prilejul prezentării dicționarelor elaborate de L. Șăineanu (v. p. 92 și urm.), I. A. Candrea — Gh. Adamescu (v. p. 120 și urm.), precum și a dicționarelor de terminologii speciale (v. p. 161 și urm.). În primele două cazuri citate, ne-am văzut obligați să urmărim activitatea lexicografică enciclopedică în afara acestui capitol pentru motivul că ea s-a concretizat doar în anexe atașate unor dicționare explicative prin excelență lingvistice și, de aceea, nu ni s-a părut potrivit să rupem partea de tot. Cît despre dicționarele explicative de terminologii speciale, dat fiind structura lor adesea eterogenă, lingvistică și enciclopedică totodată, pe de-o parte, și faptul că se limitează la domenii circumscrise de activitate (unice sau înrudite), pe de alta, ele justificau, credem, izolarea într-un capitol de sine stătător al lucrării.

Am rezervat așadar capitolul de față *operelor lexicografice independente în care materialul este prezentat de la un capăt la celălalt noțional și care depășesc, prin obiectivul lor, limitele unui anumit domeniu de activitate.*

Se vorbește în mod curent în lexicografia enciclopedică despre două tipuri de opere: dicționarele enciclopedice și enciclopediile propriu-zise. Distincția, deși nu suficient de clară, se poate totuși susține; ea se bazează pe ideea fundamentală că în enciclopediile propriu-zise expunerea faptelor, organizată lexicografic, se desfășoară pe spații ample, cu un spor de amănunte, de analize, de ramificații. Acceptînd în general această distincție, rămîne să ne întrebăm dacă lingvistica românească dispune pînă acum de o asemenea operă. Răspunsul ni se

pare a fi negativ. Am putea să luăm eventual în considerație *Enciclopedia României*, începută în al patrulea deceniu al secolului nostru de un mare colectiv, avînd ca responsabil pe sociologul *D. Gusti*. Dar în cele patru volume tipărite ale lucrării (din șase, cîte fuseseră proiectate), apărute la *București*, între anii 1938 și 1943, și consacrate organizării statale, istoriei și economiei naționale, imensul material de fapte nu este orînduit alfabetic nici măcar în jurul unor noțiuni fundamentale și nici tratat cu instrumente lexicografice. Avem a face doar cu o înșiruire de studii monografice pe o temă dată, dispuse cap la cap potrivit unui sumar. De aceea, considerăm că *Enciclopedia României*, altfel foarte bogată în date și fapte, trebuie scoasă cu totul din rîndul operelor lexicografice.

În schimb, dacă luăm în considerație și încercările neterminate, constatăm că recolta de *dicționare enciclopedice românești* este relativ bogată și că ea înregistrează chiar unele rezultate calitative notabile, în mai multe direcții. Lexicografia românească dispune de patru tipuri de dicționare enciclopedice: dicționare enciclopedice cu caracter general și universal, cu caracter general și național, de personalități universale și de personalități naționale.

★

Primul dicționar enciclopedic cu *caracter general și universal* terminat din istoria lexicografiei române este cunoscuta *Enciclopedie română*, publicată, după cum se știe, în trei volume, la *Sibiu*, între anii 1898 și 1904. Lucrarea a fost inițiată de *Asociațiunea pentru literatura română și cultura poporului român* și condusă de o personalitate puțin cunoscută astăzi, *C. Diaconovich*, căreia disciplina îi datorează însă o mare izbîndă. Merită să urmărim, pe scurt, istoricul acestei remarcabile opere lexicografice, căci el ni se pare din multe puncte de vedere pilduitor prin spiritul de organizare exemplară, de stăruință și abnegație ce îl patronează. Lucrările preliminare de elaborare a dicționarului au început în anul 1895, prin întocmirea listei de cuvinte. „Biroul enciclopediei“, cu concursul colaboratorilor externi, a alcătuit un glosar

maximal, format din aproape 60 000 de termeni-titlu. Pentru cuvintele de uz internațional, autorii s-au servit în alcătuirea glosarului de izvoare lexicografice străine (*Meyer's Konversationslexikon* și *Larousse*), în timp ce pentru realitățile românești s-au compus liste pe specialități rezultând dintr-o minuțioasă analiză originală. Din lista inițială, conducerea lucrării a selectat un număr de 37 622 de articole-titlu, încercând însă să sacrifice mai puțin din materialul național. Reîmpărțit pe specialități, glosarul general astfel selectat a fost înaintat pentru avizare și elaborare specialiștilor din toate domeniile cunoașterii. *Enciclopedia română* este prima operă lexicografică națională alcătuită prin colaborarea unui mare număr de specialiști; ea numără 172 de colaboratori mai statornici, cei mai mulți voluntari, din toate provinciile românești, printre care pot fi citate numeroase nume ce fac cinste culturii naționale: Gr. Antipa, T. Antonescu, V. Babeș, T. Burada, O. Densușianu, D. Evolveanu, T. Maiorescu, S. Minovici, G. Murgoci-Munteanu, C. Rădulescu-Motru, D. Onciul, Z. Panțu, A. D. Xenopol ș. a. Responsabilul întreprinderii a vădit un surprinzător spirit de orientare în alegerea colaboratorilor, mulți la începutul carierii lor și prin urmare pe atunci abia cunoscuți.

Concepută inițial în două volume (și în liștile a 120 de coli de tipar), lucrarea va ieși pînă la urmă în trei tomuri voluminoase (ce însumează 200 de coli), încheindu-se după aproape un deceniu de muncă efectivă, în anul 1904. Amplificarea dicționarului, în timpul elaborării lui, se explică prin două împrejurări principale: prin interesul sporit acordat realităților românești, precum și prin lărgirea limitelor articolelor aparținînd unor ramuri științifice de însemnătate practică largă (medicina, agricultura etc.); ambele aceste tipuri de cuvinte au adesea în economia lucrării proporțiile unor articole de enciclopedie propriu-zisă. S-a lăsat autorilor o libertate aproape deplină în elaborarea materialului informativ, de aceea lucrarea rămîne inegal proporționată nu numai între domenii, ci chiar între cuvinte de același tip, ale unui domeniu unic. Redactorul responsabil al lucrării nu și-a permis să intervină în structura articolelor, ci s-a limitat doar, în cele șapte revizii ale materialului, să elimine

unele contradicții de conținut, unele neclarități, sau să atenueze unele trăsături regionale de exprimare și să lege mai bine între ele articolele înrudite. Revizia limitată a lui C. Diaconovich se explică nu numai prin imposibilitatea sa de a aborda atîtea domenii ale cunoașterii, ci și (sau poate mai ales) prin împrejurarea că articolele ce reprezintă contribuții personale, foarte numeroase, poartă iscălitura celor care le-au elaborat și care, prin urmare, răspund în întregime de conținutul lor. Patru însușiri ale lucrării impresionează în mod deosebit: amploarea listei de cuvinte, neatînsă vreme de șase decenii de nici un alt dicționar românesc; o bogăție deosebită (și în general exactă) a informației; locul însemnat ocupat în ea de realitățile românești, ce constituie partea originală și cea mai valoroasă a dicționarului; în sfîrșit, accesibilitatea prezentării. La Expoziția științifică ce a avut loc la București, în anul 1903, lucrarea a fost distinsă cu Medalia de aur.

Care sînt, în linii mari, structura și conținutul lucrării?

În lista de cuvinte, numele comune și cele proprii sînt dispuse într-o organizare alfabetică unică; numele comune sînt alese pe criterii noționale din familia lexicală și, în consecință, fiecare termen reprezintă o întreagă familie lexicală, iar cuvintele nelegate de noțiuni tehnico-științifice (în sens larg) nu sînt reprezentate în lucrare. Cu alte cuvinte, avem a face cu un dicționar general de nume proprii și cu unul circumscris de nume comune, cuprinzînd terminologia specifică a principalelor domenii de activitate. Deși nu sînt înregistrați independent în lucrare, membrii familiei lexicale sînt totuși adesea pomeniți la cuvîntul care reprezintă această familie (de exemplu, la articolul despre *arhondar* se arată că în „mănaștirile femeiești” funcția arhondarului este îndeplinită de „o *arhondăreasă*” și că „*arhondăria* se numește... locul din mănăstire rezervat oaspeților”). Cu un asemenea mod de organizare, numărul de cuvinte explicate în dicționar este în realitate cu mult mai mare decît acela pe care îl obținem prin însumarea articolelor-titlu. Spiritul enciclopedic este însă împins mai departe, prin gruparea, într-un articol-titlu, în jurul unei noțiuni de bază, a mai

multor noțiuni înrudite din familii lexicale deosebite ; sub noțiunea *car*, de exemplu, se definesc, cu indicarea deosebirilor specifice de rigoare, *căruța, telega, poștalionul, camionul și suianele*. În economia generală a dicționarului se mai observă că, din punct de vedere cantitativ (ca număr și ca volum), numele proprii covârșesc pe cele comune, constituind cu evidență obiectivul principal al autorilor.

Autorii s-au străduit să înregistreze cuvintele sub forma lor mai cunoscută, adăugând însă la aceasta atât variantele concurente cât și termenii sinonimi. La numele comune apar adesea indicații etimologice originare, puțin utile de vreme ce ele nu explică de obicei și sensul elementelor lexicale primare. Prima parte a secțiunii explicative conține de regulă prezentarea generală a noțiunii, cu genul proxim și diferența specifică, care, așa cum am mai spus, este concepută în termeni foarte accesibili, dar fără concesii vulgarizatoare. Urmează amănunțele de natură enciclopedică, foarte diverse, destul de bogate, bine selectate și în general utile. În multe cazuri (și, spre lauda autorilor, mai ales la termenii privitori la realitățile românești), faptele și datele expuse alcătuiesc adevărate studii comprimate, rezultate prin investigații personale, originale. O strînsă rețea de trimiteri de la un articol la altele completează structura enciclopedică a prezentării, realizînd legăturile noționale strict necesare. La cuvintele polisemantice accepțiunile diferite sînt net izolate, după cifre sau cu paragrafe ; pentru economia de spațiu, numele proprii omonime au fost și ele grupate adesea sub un articol unic, dar despărțite după cifre, întocmai ca sensurile cuvintelor polisemantice. Autorii au adăugat și subsumat sensurilor principale extrem de numeroase unități frazeologice din domeniul tehnico-științific (în sens larg), definite ca atare (de exemplu, ni se oferă nouă tipuri de *cadențe* muzicale, douăsprezece feluri de *ani*, șase feluri de *calendar* etc.).

Ca rezultat global, prin volumul și nivelul informației conținute, *Enciclopedia română* condusă de C. Diaconovich constituie o remarcabilă realizare a lexicografiei naționale. În afară de proporționarea cam subiectivă a articolelor și a domeniilor, ceea ce se poate imputa astăzi în

primul rînd lucrării transilvănene este marea sărăcie a ilustrațiilor, cu mult sub nivelul necesităților și mereu imputinate de la un volum la altul.

Transilvaniei îi datorăm și cel de-al doilea dicționar enciclopedic românesc cu caracter general și universal conceput ca operă independentă : este vorba de lucrarea *Minerva. Enciclopedie română*, apărută la Cluj, în 1929, în elaborarea unui comitet de redacție restrîns care avea ca președinte pe *Alexandru Pteancu*. Cei 13 redactori ai operei și-au împărțit între ei domeniile cunoașterii, elaborînd și coordonînd terminologia specifică ce le-a fost încredințată. Dar cum numărul domeniilor depășea în mod evident pe acela al autorilor, aceștia s-au văzut nevoiți să răspundă și de sectoare din afara specialității lor. Pentru a da un singur exemplu semnificativ, amintim că lingvistul Sever Pop a avut în grija sa nu numai lingvistica, ci și... artele plastice. Situația arătată n-a rămas fără consecințe pentru nivelul lucrării, căci în mod firesc articolele elaborate sau coordonate de nespecialiști se dovedesc inferioare celorlalte, cu toate izvoarele documentare folosite. În schimb, numărul redus de autori dă lucrării o unitate pregnantă, superioară antecesorilor.

Concepută într-un singur volum și pentru un public mai larg, lista de cuvinte a noului dicționar este în mod firesc mai săracă în comparație cu aceea pe care ne-o dăruise *Enciclopedia română* : ea numără sub 30 000 de articole-titlu. În realitate, numărul de cuvinte înregistrat este mai redus, de vreme ce autorii au transformat în articole independente sensuri mai îndepărtate al unor cuvinte comune unice (de exemplu, *combustie* „ardere“ și *combustie* „arsură“), și mai ales unități frazeologice de fapt dependente (de exemplu, *consiliu de familie* apare izolat de *consiliu, conservator de muzică de conservator, comedie bufă de comedie*, în articole de sine stătătoare). La numele proprii, constatăm o tendință opusă, de concentrare excesivă : numeroase omonime apar grupate ca la predecesori, în articole unice (dar izolate în cadrul lor prin diverse mijloace tehnice). Structura generală a listei de cuvinte se deosebește în bună parte de aceea întilnită în *Enciclopedia română*, prin efortul mult sporit de a reprezenta mai cuprinzător noțiunile denumite prin nume comune ; nu-

mărul cuvintelor comune nu mai este covârșit de acela al numelor proprii, doar prezentarea lor devine mai sumară. Se remarcă de asemenea grija deosebită a autorilor de a furniza un bogat material informativ național. Adesea acest material aparține realităților imediate, strict contemporane cu perioada în care a fost elaborată lucrarea; astfel, numărul personalităților românești în viață care au fost înregistrate în dicționar ne apare surprinzător de mare. Lucrarea a ținut seamă și de progresele tehnico-științifice universale de la începutul veacului nostru, incluzând în lista ei de cuvinte numeroși termeni noi care ilustrează aceste progrese. Stăruința dicționarului de a reflecta prezentul constituie una dintre însușirile lui fundamentale.

Secțiunea explicativă este foarte explicită, cuprinzând fapte și date esențiale, numeroase indicații bibliografice exacte, legături corelative. Factologia covârșește însă în multe locuri tendința de interpretare și ierarhizare a materialului, deși, din acest punct de vedere, lucrarea ni se înfățișează totuși (în sens bun) mai puțin „neutră” în comparație cu enciclopedia precedentă. Sensurile înrudite ale cuvintelor comune apar izolate clar în interiorul articolelor și definite independent, pe când cele îndepărtate au fost transformate, așa cum am arătat deja, în articole independente. Procedul nu poate fi condamnat în principiu într-o lucrare cu profil enciclopedic, în care fiecare sens reprezintă în esență o noțiune de sine stătătoare.

Indicațiile etimologice date sînt accidentale și apelează de obicei la etimonul originar, pe care îl citează fără a-l explica, cum ar fi fost util.

În sfîrșit, noua enciclopedie se caracterizează printr-un număr sporit de ilustrații, de peste șase ori mai numeroase în raport cu lucrarea similară anterioară, dar realizate în condiții grafice mediocre.

Se poate spune, în concluzie, că *Enciclopedia Minerva* a reprezentat o etapă importantă în istoria lexicografiei enciclopedice românești fiind, pînă astăzi, cel mai realizat dicționar enciclopedic într-un singur volum și, prin porțiunile sale convenabile, unul dintre cele mai populare.

În anul 1935 apărea, tot la Cluj, *Dicționarul enciclopedic administrativ* al lui Gavril Ursu. În ciuda titlului

său, care ne poate duce la ideea că avem a face cu o operă lexicografică strict specializată, lucrarea citată este în realitate concepută ca dicționar enciclopedic general și universal, chiar dacă în economia lui noțiunile de drept, contabilitate, finanțe și comerț ocupă un loc favorizat, preponderent. Astfel, alături de *abrogare* autorul a înregistrat cuvinte ca *Abrud și Albania*; alături de *alegeri*, pe *alcoolmetru și altitudine*, iar împreună cu *alianță*, pe *alfabet și biserică*. Cu toate acestea, lista de cuvinte rămîne evident informă: dacă în privința terminologiei administrative lipsurile cantitative ne apar cu adevărat neînsemnate, pentru celelalte domenii selectarea pare a se fi făcut la întîmplare, cu omisiuni fundamentale chiar pentru o lucrare elementară. De aceea, ca izvor practic de informare, dicționarul lui Ursu n-a satisfăcut decît pentru domeniul administrativ. În cele circa 4 000 de articole-titlu, sînt pe larg prezentate mai ales noțiunile juridice; autorul nu se mulțumește doar cu definirea lor, ci trimite la articolele de lege corespunzătoare, dînd indicații de interpretare și de aplicare; ba, în unele cazuri, definiția propriu-zisă ne apare cu totul substituită prin asemenea indicații (*hornărit*: „este reglementat de Regulamentul publ. în Mon. Of. din 15 aprilie 1933”). Din sectorul numelor proprii au fost reținute doar cuvintele care denumesc continente, state, teritorii, așezări și instituții, personalitățile lipsind cu desăvîrșire din lucrare. Operă inegală și cu mari lipsuri cantitative, dicționarul enciclopedic al lui Gavril Ursu nu are astăzi decît o valoare strict documentară.

Ultima, în ordine cronologică, dintre operele enciclopedice cu profil general și universal este recentul *Dicționar enciclopedic român*, în patru volume, apărut la București, între anii 1962 și 1966. Această cea mai deplină realizare românească a domeniului enciclopedic s-a născut în plină revoluție culturală, din necesitatea de a servi publicului larg ca instrument de orientare științifică curentă în cele mai diverse domenii ale cunoașterii. Un important număr de cuvinte tratează despre noțiuni de bază ale științelor naturii și tehnicii, ale științelor sociale, artei și literaturii, despre evenimente istorice mai însemnate, despre con-

tinente, țări, așezări și despre factorii geografici, despre mari personalități politice și culturale etc. Cuvintele comune ale limbii, precum și termenii de prea îngustă specialitate nu-și au locul în dicționar; prin urmare, deși bogată, lucrarea nu și-a propus să înlocuiască nici dicționarele explicative generale și nici pe acelea de terminologie specială, fiind doar o fericită completare a lor. Prin cele peste 45 000 de articole-titlu pe care le conține, noua operă lexicografică întrece net, din punct de vedere cantitativ, toate dicționarele enciclopedice românești similare. Pentru a se asigura lucrării un nivel științific corespunzător, realizarea ei a fost încredințată forului suprem de cultură din țara noastră, Academiei Republicii Socialiste România. În colectivele de elaborare, revizie și coordonare pe specialități au lucrat numeroase personalități de frunte ale culturii și științei naționale, alături de tineri oameni de știință în plină dezvoltare. Nici o altă lucrare similară nu a mobilizat atâtea forțe și energii: cei peste 400 de autori ai ei alcătuiesc cel mai mare colectiv care s-a ostenit vreodată la edificarea unei opere lexicografice. Folosind, pentru fiecare ramură și subramură în parte, pe cei mai cunoscuți specialiști, dicționarul și-a câștigat o personalitate, o ținută științifică și chiar o originalitate rareori întâlnite în opere de asemenea factură, prin excelență de compilație. Cu un colectiv de autori atât de bogat, lucrarea pune serioase probleme preliminare legate de unitatea sa de ansamblu. Această unitate a fost în cea mai mare parte realizată cu ajutorul lexicografilor. Pentru prima dată într-un dicționar enciclopedic românesc, sarcina elaborării principiilor de lucru, a inițierii lingvistice a specialiștilor și a coordonării materialului a fost încredințată unor lexicografi de profesie, coordonatorul principal al lucrării, *D. Macrea*, fiind el însuși o personalitate a domeniului. Elaborarea a început după ce s-au stabilit în prealabil listele de cuvinte pe specialități și au fost proporționate domeniile, după ce s-a efectuat estimarea cantitativă a fiecărui articol în parte, potrivit cu importanța lui în ansamblu, și după ce, pe baza unor principii de lucru cât mai complete, redactorii tuturor specialităților și-au însușit o tehnică lexicografică satisfăcătoare. Întoarcerea cu fața spre pre-

zent, bogăția și varietatea datelor înregistrate, îmbinarea criteriului strict științific cu efortul accesibilității în prezentarea materialului, strădania de caracterizare și ierarhizare valorică a acestui material, iată principalele însușiri ale dicționarului. Față de *Enciclopedia română*, condusă de C. Diaconovich, în noua lucrare se constată și o deplasare structurală în lista de cuvinte; terminologia comună aparținând diverselor domenii științifice, datorită marilor progrese înregistrate de ele în secolul nostru, ocupă un loc dominant în economia dicționarului, adică două treimi din numărul cuvintelor înregistrate: *ebulioscopie, ecartament, echimoză, echipotențial, eclator, eclimetru, ecluză, econometrie, ecosistem, ecran, ecruisaj, eferdrină, egrenare, einsteiniu, ejector, elastomer* etc. etc., de exemplu, prezente în *Dicționarul enciclopedic român*, lipsesc (am zice, în mod fatal) din lista predecesorului citat. În numeroase asemenea cazuri, atât la cuvinte comune cât și la nume proprii, autorii au avut de ales dintre mai multe variante existente pe cea recomandabilă, contribuind astfel la stabilirea și consacrarea terminologiei de specialitate, îndeosebi pe linia românizării moderate. S-au introdus sistematic indicații de pronunțare acolo unde forma scrisă a cuvintelor nu este identică cu pronunțarea ei. În filiația semantică a cuvintelor polisemantice se începe de obicei cu accepțiunea cea mai largă spre cele speciale, adică se ține seamă de uz. Ori de câte ori s-a considerat că indicațiile etimologice (primare) pot contribui la lărgirea orizontului semantic al cuvântului românesc, ele au fost date ca atare, cu explicarea etimonului, măcar la „capul” familiei lexicale. Caracterul factologic, dominant în majoritatea operelor enciclopedice de asemenea proporții, a fost corelat, pe cât posibil, în cea pe care o discutăm aici, cu interpretări, cu atitudini, cu judecăți de valoare. Oricare ar fi proporțiile articolelor, ele se deschid cu o definiție sintetică de dicționar explicativ obișnuit, care identifică sumar noțiunea. Cititorul neinteresat de amănunte se poate opri la această explicație preliminară fundamentală, după care urmează date de natură istorică, ramificații și relații, interpretări. Ceea ce deosebește de asemenea net *Dicționarul enciclopedic român* de predecesorul său cel mai important este canti-

tatea și valoarea ilustrațiilor. Aproape 6 000 de ilustrații, planșe, hărți, grafice și tabele, executate la nivelul tehnicii poligrafice moderne, contribuie în mod hotărâtor la completarea explicării noțiunilor. Pentru o lucrare cu profil enciclopedic, tirajul atins de recentul dicționar — peste 100 000 de exemplare — nu are precedent și poate, el singur, demonstra că avem a face cu una dintre cele mai populare opere lexicografice românești. În aceste împrejurări, sintem îndreptățiți să credem că lucrarea și-a atins principalul țel propus, de a servi ca instrument de informare pentru un public cât mai larg.

Ca orice operă similară, *Dicționarul enciclopedic român* este încă perfectibil, din mai multe puncte de vedere: lista de cuvinte ar putea fi îmbogățită cu noi termeni necesari și totodată curățată de alții ce depășesc limitele sale actuale (de exemplu, de cuvinte comune ca *bomboană, brinză, caș*); unele definiții tehnice ar trebui reformulate pentru a putea sluji cu adevărat cititorului din afara specialității; realitățile românești din trecut ar merita desigur un loc mai substanțial în ansamblul unei viitoare ediții noi etc. Oricum, opera lexicografică aici în discuție constituie în esență o realizare de înalt nivel științific și ocupă, pe bună dreptate, un loc de frunte în cultura națională.

Pe la începutul secolului nostru, o „comisiune de specialiști“ aflată sub conducerea lui *R. Seišanu* avea intenția de a elabora o enciclopedie *generală cu profil național*, prima din istoria lingvisticii române. Proiectată în fascicule cu apariție lunară și eșalonată pe o perioadă de circa doi ani, lucrarea urma să cuprindă terminologia tehnico-științifică (în sens larg), precum și nume geografice, istorice și de personalități românești, vechi și contemporane. O primă și ultimă fasciculă s-a tipărit, în anul 1910, la *București*, sub titlul *Dicționar enciclopedic român*. Față de limitele propuse, lista de cuvinte a operei pare destul de bogată, iar numele comune și cele proprii sînt înregistrate laolaltă, într-o enumerare alfabetică unică. Articolele, de dimensiune medie, se deschid și aici de obicei cu scurte definiții lingvistice. Diversele accepțiuni ale cuvintelor apar în paragrafe independente și conțin numeroase sintagme subsumate

(la *acid*, de exemplu, am numărat 22 de unități frazeologice). Indicațiile etimologice (directe sau originare) sînt inconsecvente și poartă în multe cazuri pecetea amatoristă.

Abia începută, opera condusă de *R. Seišanu* prezintă în istoria lexicografiei române doar un interes documentar.

★

Lucrările enciclopedice cele mai numeroase sînt însă acelea consacrate exclusiv sau prin excelență numelor de personalități. Dintre ele, numai una se ocupă de personalități universale, celelalte limitîndu-se la cadrul național. Excepția amintită o constituie dicționarul lui *N. T. Leontescu* intitulat *Biografiile oamenilor iluștri* și apărut la *București*, în 1938. Avem a face cu o operă de mici proporții și cu o listă de cuvinte extrem de săracă (am zice, „antologică“). Cantitatea redusă de cuvinte se explică prin aceea că autorul și-a propus să rețină în opera sa doar „geniile“ recunoscute, universale și naționale; în consecință, la litera *A* au trecut cu succes examenul... genialității doar 16 personalități, la litera *B* doar 22, la litera *C* numai 31. Printre românii fericiți cu acest epitet se numără *Alecsandri, Caragiale, Creangă și Mihai Viteazul*, dar altora cam de aceeași valoare li se refuză dreptul de a intra în lista de cuvinte. Criteriile de selectare se dovedesc bineînțeles nesperioase și inspiră de la început suspiciuni cu privire la valoarea întreprinderii. În schimb, pentru personajele înregistrate se face o inutilă risipă de amănunte privind etapele vieții, cadrul familial, studiile, însușirile, opiniile altora despre ele etc.; aflăm, de exemplu, că *Ampère* s-a născut „într-o casă cu mai multe caturi din Lyon“, că *Bach* a cunoscut „joarda“ unui frate mai vîrstnic care îl bătea „ori de cite ori i se năzărea“. Și judecățile de valoare, prea categorice și absolute, supără prin uniformitate (*Poe* ar fi „cel mai genial poet al Americii“, *Ceikovski* „cel mai genial compozitor al Rusiei“ etc.). Din cele spuse rezultă, credem, cu ușurință, că încercarea lui *N. T. Leontescu* rămîne întru totul mediocră.

Primul dintre dicționarele enciclopedice închinat personalităților românești a fost elaborat de *D. R. Rosetti*: se numește *Dicționarul contemporanilor* și a apărut la *București*, în 1898¹. Autorul și-a început opera în 1896, printr-un apel adresat contemporanilor, cărora le era solicitat material biografic și mai ales autobiografic; dar rezultatele apelului fiind extrem de puțin fructuoase, *D. R. Rosetti* s-a apucat să-și adune singur informația, redusă strict la personalitățile românești ale secolului al XIX-lea. În lista de cuvinte relativ săracă (163 de nume proprii, la literele *A* și *B*) intră oameni de știință din toate domeniile cunoașterii, scriitori și publiciști, militari și artiști, juriști, profesori și fețe bisericești. Schema articolelor, destul de sumară, cuprinde totuși elemente esențiale pentru caracterizarea factologică a personalităților: data și locul nașterii, studiile, domeniile de activitate, data și locul morții, opere. Indicațiile bibliografice asupra operelor, destul de sigure, constituie partea cea mai prețioasă a lucrării și fac din ea până astăzi un util izvor de informare.

O remarcabilă operă intrucitva similară prin obiective, dar cu mult mai întinsă, promitea să fie dicționarul biografic al lui *Th. Cornel* intitulat *Figuri contemporane din România*. Proiectată în trei mari părți independente (I. *Societatea, politica, corpul avocaților, magistratura, științele și artele, învățământul...* II. *Clerul, diplomația, armata, presa, instituții publice și particulare, societățile, cluburile, finanțele*. III. *Industria și comerțul*), delimitate cam arbitrar și cu ordinea alfabetică reluată, lucrarea n-a fost dusă la bun sfârșit; din ea nu cunoaștem decât primele două litere ale părții întâi (apărute la *București*, între anii 1909 și 1911), precum și un fragment disparat al aceleiași părți (apărut în anul 1912, în colaborare cu *Marc-A. Jeanjaquet*). În porțiunile tipărite figurează exclusiv nume de personalități românești, din perioada circumscrișă la secolul al XIX-lea și la începutul celui următor. Expunerile autorului sînt foarte amănunțite și cuprind atît date biografice (numeroase și exacte), cît

¹ Data „1897” de pe foaia de titlu a lucrării indică probabil momentul începerii tipăririi, nu al terminării ei.

și judecări de valoare întemeiate (personale sau citate după alte izvoare), analize și interpretări, fragmente din lucrările beletristice analizate sau reproduceri de artă (la artiștii plastici). Excepțional de prețios se dovedește mai cu seamă paragraful final al fiecărui articol, în care sînt enumerate, în ordine cronologică strictă și cu foarte puține omisiuni, operele personalității studiate. Textul românesc este dublat, pe coloana alăturată, de versiunea în limba franceză. Multe și izbutite ilustrații completează în mod fericit lucrarea, apărută în condiții grafice fără precedent pentru operele enciclopedice. Față de aceste constatări, ni se pare îndreptățit regretul că dicționarul n-a putut fi continuat: ca operă de informare generală, el n-ar fi avut probabil nici astăzi rival în sectorul îmbrățișat.

Tot un dicționar despre personalitățile românești (dar, de această dată, strict contemporane) a vrut să fie și *Enciclopedia română. Ilustrații. Biografii. Istoric*, elaborată de *L. Scărlătescu* și apărută la *București*, în 1913, în fascicule care din păcate reiau mereu ordinea alfabetică. Domeniul personalităților a fost, pe de altă parte, limitat aproape exclusiv la comerț și industrie, iar lucrarea în ansamblu pare a îndeplini mai degrabă rolul de propagandist publicitar, de a prezenta și recomanda (după criteriile nu totdeauna obiective) o serie de proprietari de instituții economice, de întreprinderi industriale și de magazine. Datele informative sînt destul de bogate, dar opera poate fi cu greu acceptată printre cele propriu-zis lexicografice, datorită atmosferei de reclamă care o domină.

În anul 1934 apărea, la *Satu Mare*, sub semnătura ungarilor transilvăneni *Aladár Várady* și *Géza Berey*, *Monografia ardeleană (Erdélyi monografia)*, dicționar enciclopedic consacrat numelor de personalități strict contemporane ale provinciei (din toate domeniile de activitate) și, în mult mai mică măsură, numelor de organizații, instituții și întreprinderi transilvănene. Avem a face cu o operă de informare elementară, cu suficiente date informative, în care meritul cel mai mare pare a-l

avea bogata listă de cuvinte, poate excesiv de „deschisă“, dar utilă tocmai prin prezența în ea a personalităților mai modeste, de neaflăt în alte izvoare similare.

Lista dicționarelor de personalități românești se încheie cu o lucrare remarcabilă : este vorba de *Enciclopedia Cugetarea. Material românesc. Oameni și înfăptuiri*, elaborată de Lucian Predescu și publicată la București, în anul 1940. În afara numelor de persoane, din toate domeniile și epocile, care constituie marea masă a dicționarului, autorul a inclus în lista de cuvinte pseudonimele, abrevierile și inițialele sub care acestea apar în scris, titluri de opere și de periodice, unele instituții și fundații, locuri și așezări de importanță istorică, ba chiar și câteva nume comune. Prin cele circa 25 000 de cuvinte înregistrate, lucrarea nu are precedent în istoria lexicografiei române printre dicționarele de nume proprii. Să notăm, de exemplu, că peste 7 000 de articole sînt consacrate personalităților în viață, și un număr aproape dublu se ocupă de cele din trecut. Din păcate, volumul articolelor nu este direct proporțional cu valoarea personalității prezentate, mai cu seamă în cazul contemporanilor. Situația se explică mai ales prin împrejurarea că personalitățile contemporane și-au alcătuit ele-însele articolele, pe baza unui chestionar întocmit de lexicograf și care cuprindea, fără diferențieri ierarhice de valoare, date amănunțite asupra nașterii, studiilor, funcțiilor și a demnităților, debutului, colaborărilor, activității profesionale, operelor etc. În aceste scheme autorul pare a fi intervenit destul de rar, iar aprecierile sale de valoare și caracterizările trădează pe alocuri concepții extremiste de dreapta. În orice caz, marea bogăție a datelor trebuie lăudată în lucrare, iar indicațiile bibliografice, pe cît posibil exhaustive, constituie și în cazul de față partea cea mai prețioasă a operei, o sursă de informație și în prezent utilă. Ilustrațiile adăugate la text sînt puține și slab executate, deserving mai degrabă lucrarea. Dintre dicționarele numelor de personalități care au fost terminate, cel semnat

de L. Predescu este fără îndoială nu numai cel mai bogat, dar și cel mai bine realizat, cu toate scăderile semnalate.

★

Se simte în prezent nevoia alcătuirii unui dicționar în care să fie adunată atît informația enciclopedică cît și lexicul comun curent al limbii române. Încercările anterioare, ale lui L. Șăineanu și I. A. Candrea — Gh. Adamescu, foarte lăudabile pentru cuvintele comune, au fost de mult depășite în ceea ce privește volumul și valoarea informației enciclopedice. Noua lucrare ar avea misiunea să echilibreze în mod armonios cele două obiective, lingvistic și enciclopedic, astfel încît să poată oferi publicului un izvor suficient de cuprinzător pentru ambele domenii, indispensabil în informarea curentă generală.

IX. ALTE DICȚIONARE UNILINGVE

1. Dintre numeroasele încercări individuale sau colective de a elabora un *dicționar al sinonimelor românești*, cunoaștem una singură din epoca contemporană care a putut fi dusă, într-un fel, pînă la capăt. C. I. V. Severin, filolog necunoscut, publica, în anul 1923, la Iași, lucrarea *Synonimele limbii române cu radicali diferiți, în raport mai cu seamă la lucrurile divine, la cult și la terminologia eclesiastică*. Avem a face totuși doar cu o operă preliminară, căci autorul avea intenția, mărturisită, ca, după un al doilea volum ce trebuia să strîngă sinonimele cu „radicali identici”, să ne ofere în final „un dicționar complet de sinonime române” (*Prefața*, p. II). În practică, intențiile n-au mai fost concretizate și astfel istoria lexicografiei române este nevoită să consemneze astăzi doar prima parte din triptic. Organizarea materialului din opera apărută s-a făcut prin alegerea, din masa sinonimelor, a unor așa-numite „capete” de serii, devenite cuvinte-titlu. Sub cele 254 de cuvinte-titlu (considerate „sinonimele principale”), Severin concentrează seriile sinonimice, relativ bogate (*abstinență*: „*temperanță, continență, cumpătate, sobrietate, frinare, nelăcomie*”), dar care pe alocuri depășesc în mod evident limitele identității semantice (*anahoret, pustnic, eremit, solitar, ascet, sihastru, schimnic*, de exemplu, figurează în aceeași serie sinonimică cu *monah și călugăr*). După enumerarea brută, autorul reia fiecare termen din serie în parte, îi arată etimologia (de obicei originară), sfera semantică și folosirea într-un context ilustrativ (proverb, expresie sau citat personal). Efortul de a sublinia deosebirile semantice dintre sinonime (de exemplu, *temperanța* se referă la pasiuni, *continența* la plăcerile sexuale, *cumpătarea* e legată de mîncare și băutură etc.) ne amintește

de concepțiile lexicografiei franceze care, în lucrările similare cele mai reprezentative, își propune să dovedească mai degrabă că nu există cuvinte ale căror sensuri să se acopere perfect. Lucrarea lui Severin, global săracă și circumscrisă, nu poate satisface astăzi, cînd se așteaptă un dicționar de sinonime al limbii române în întregimea ei ori măcar la nivelul limbii literare.

2. Există în lingvistică două concepții principale în legătură cu *omonimia lexicală*. Una, se pare cea mai răspîndită, consideră că sînt omonime cuvintele identice ca formă (și pronunțare) dar deosebite ca origine și, implicit, ca sens; alta, care susține că originea diferită nu este obligatorie în apariția omonimiei: este suficient ca două forme lexicale identice, de aceeași origine sau nu, să poarte conținuturi semantice net deosebite, pentru a le putea considera omonime. Prima poziție reflectă punctul de vedere istoric, cea de a doua stabilește drept criteriu exclusiv situația semantică a formelor identice. Din aceste concepții diferite rezultă, în practică, două situații extreme: în primul caz se constată că, într-o limbă dată, omonimele lexicale sînt în general puține; în al doilea, dimpotrivă, că ele sînt foarte numeroase. Nu este de mirare, în aceste condiții, că Gh. Bulgăr și Al. Popescu-Mihăești au îmbrățișat al doilea punct de vedere în *Dicționarul de omonime* pe care l-au publicat la București, în anul 1966. Pe baza criteriului amintit, autorii au strîns în opera lor aproape 1200 de dublete și triplete omonimice, provenite, în cea mai mare parte, din izolarea în articole de sine stătătoare a unor sensuri deosebite ale cuvintelor polisemantice. Pentru depistarea omonimelor, în sensul adoptat de ei, cei doi autori au parcurs *Dicționarul limbii române moderne* din 1958: ori de cîte ori li s-a părut aici că între două sensuri sau grupuri de sensuri veriga de legătură lipsea, lexicografii au transformat cuvîntul polisemantic unic în serie de omonime, definind fiecare omonim cu explicații reproduse de obicei ca atare din izvorul fundamental folosit. Deși soldată, cum am mai spus, cu rezultate cantitative destul de bogate, încercarea nu ni se pare întru totul convingătoare. Autorii înșiși recunosc de altfel (v. *Prefața*, p. 2) că ruperea sau menținerea cuvîntului polisemantic s-a făcut după cri-

terii fatal subiective. În prea multe cazuri s-au transformat în omonime sensuri evident înrudite ale unui cuvânt unic (de exemplu, *acustica* „ramură a fizicii...” și *acustica* „calitatea de a propaga sunetele...“); în alte cazuri, și mai numeroase, sensurile figurate ale cuvântului polisemantic s-au tăiat de cele proprii (*acreală* „în-sușirea de a fi acru“ de *acreală* „atitudine ursuză, supărăcioasă“) procedeu inacceptibil, căci între cele două tipuri de sensuri nu s-a pierdut nici o verigă semantică, ci s-a schimbat doar planul stilistic. Secționarea în omonime a cuvintelor polisemantice a dus pe alocuri chiar la eliminarea unor sensuri „neconvenabile“, care făceau puntea de legătură între mai multe sensuri altfel foarte deosebite: la *adunare*, de exemplu, s-a eliminat sensul de „grup de oameni...“, spre a se putea împărți cuvântul în trei omonime mai convingătoare, „operație aritmetică“, „concentrare, strângere la un loc a unor ființe, lucruri etc.“ și „organ reprezentativ“. Se mai adaugă și faptul că în lucrare omonimele etimologice n-au fost diferențiate în vreun fel de cele exclusiv semantice și astfel cele două tipuri de forme lexicale nu pot fi identificate în lista de cuvinte. Dar altul este, după părerea noastră, viciul de bază al lucrării. Într-un dicționar de omonime conceput pe criteriul diferențierilor semantice, pentru a putea stabili exact cazurile în care s-au pierdut verigile de legătură din interiorul cuvintelor polisemantice, autorii ar fi trebuit să cunoască mai întâi toate sensurile acestor cuvinte, nu numai pe cele oferite de *Dicționarul limbii române moderne*, după care s-au orientat. Pierzând din vedere că folosesc un izvor care înregistrează doar selectiv situația semantică a cuvintelor polisemantice, cea de la nivelul limbii literare, autorii au creat numeroase omonimii nejustificate chiar față de propriul lor punct de vedere, adică în cazuri când, în realitate, verigile semantice nu erau pierdute, ci doar neînregistrate de izvorul (se pare, unic) folosit.

3 În anul 1938 a apărut, la *București*, *Dicționarul analogic românesc* al lui Ștefan Florescu. Pornind de la ideea că „pentru a reda gândirea în toate aspectele și nuanțele ei complexe“ vorbitorul (și scriitorul, în sensul cel mai larg) are nevoie de „un vocabular abundent și

variat“ (p. 3), autorul constată, pe bună dreptate, că mecanismul memoriei nu ne pune întotdeauna la dispoziție, în momentul oportun, cuvântul cel mai adecvat; adesea termenul banal, inexpresiv sau impropriu ia locul, în vorbirea și în scrisul nostru, cuvântului potrivit; așa se explică, de exemplu, de ce cuvinte ca *apt*, *excelent* sau *avantajos* sînt adesea exprimate prin *bun*, calificativ generic, nenuanțat, sau de ce spunem că *vedem* fenomenele (pe care, de fapt, le *observăm*). Dacă în comunicarea orală, curentă, cerințele de exprimare sînt mai puțin pretențioase, în scris însă, unde se operează cu nuanțe precise, obligațiile noastre cresc în mod evident. Efortul de a găsi în scris termenul potrivit poate stînjei sau chiar curma șirul raționamentului, avîntul inspirației. Dicționarul lui Florescu, un dicționar al cuvintelor „recalcitrante“, s-a născut așadar din dorința de a servi scriitorilor ca instrument de lucru imediat, de depistare operativă a termenului dorit. Practica ne arată că în general putem găsi repede termenul ce constituie aproximarea grosolană a ideii legate de cuvîntul care ne scapă, adică un sinonim parțial sau măcar un element lexical analogic. Pentru a ajunge de la aceștia la termenul căutat, autorul a despărțit ansamblul cuvintelor uzuale în mari grupuri lexicale ce gravitează, fiecare, în jurul unei idei. El și-a ales 373 de așa-numite „cuvinte centrale“, purtătoare ale ideii, sub care a grupat, în ordine alfabetică, peste 17 000 de termeni analogici și de sinonime parțiale (de exemplu, sub *calitate* apar *abil*, *activ*, *adevărat*, *afabil*, *ager*, *agreabil*, *amabil* etc., toți termeni asociativi, iar sub *înlătura* se înșiră *a alunga*, *a concedia*, *a curăți*, *a deplasa*, *a depărta* etc., sinonime perfecte și parțiale). Parcursul seriilor astfel organizate indică sau sugerează cuvîntul necesar într-un caz dat. Interesant și relativ bogat, dicționarul lui Florescu suferă totuși de un evident neajuns: neținînd seamă de situația cuvintelor polisemantice, el înregistrează laolaltă serii semantice eterogene, aparținînd mai multor sensuri diferite ale acestor cuvinte, deși fiecare sens își avea, în realitate, seria analogică și sinonimică proprie, adesea foarte diferită. Și numărul „cuvintelor centrale“ este cu mult mai redus decît ne-am aștepta, dacă avem în ve-

dere multitudinea și varietatea ideilor generale ce pot fi stabilite în limbă.

4. *Dicționarul onomastic românesc* al lui N. A. Constantinescu a apărut la București, în anul 1963. Avem a face cu o lucrare lingvistică realizată de un istoric, cu toate avantajele și limitele ce decurg din aceasta¹. Meritul fundamental al autorului este de a-și fi construit dicționarul pe baza a numeroase surse documentare vechi și de a ne fi oferit o mare bogăție de informații istorice. Din păcate, nu se poate spune același lucru despre informația lingvistică, domeniu în care se constată lipsuri bibliografice esențiale, precum și folosirea unor izvoare de mult depășite de progresele disciplinei. Deși cu o listă de nume proprii de persoane extrem de bogată (în care, pe nedrept, au fost acceptate chiar cuvinte romane și trace neexistente în limba română), lucrarea neglijează totuși aproape cu desăvârșire pe cele frecvente actuale; afirmația autorului că nu l-au interesat numele proprii de persoane actuale nu poate constitui singură o justificare a hiatusului conștient. Tot nejustificată rămâne împărțirea materialului în trei mari secțiuni (nume calendaristice; nume laice; nume rare), după criterii neclare și care se află pe planuri diferite. În cadrul celor trei secțiuni, cu ordinea alfabetică reluată, cuvintele sînt grupate pe „cuiburi” lexicale, derivatele figurînd alături de cuvîntul-titlu și, de asemenea, ca trimiteri la locul alfabetic. Atît cuvintele-titlu cît și derivatele au indicația etimologică, cu traducerea sensului etimonului, de cîte ori este cazul. În partea etimologică însă autorul vedește lacune serioase, mai ales în explicarea evoluțiilor fonetice și a formării derivatelor. Urmează izvoarele în care apare cuvîntul înregistrat, în ordinea lor istorică; ele constituie, după cum am mai spus, partea forte a dicționarului și contribuția cu adevărat remarcabilă a autorului la dezvoltarea domeniului. Izvoarele sînt însoțite de numeroase precizări de natură istorică ori semantică, generatoare de sugestii. Și așa foarte util, dicționarul lui N. A. Constantinescu ar fi

¹ Vezi recenziile lui A. I. Graur din *Studii și cercetări lingvistice*, 1966, nr. 3, p. 355—359.

putut probabil deveni o lucrare global remarcabilă, dacă la edificarea lui autorul și-ar fi asociat un lingvist.

5. Interesul pentru studierea cantitativă a vocabularului a crescut enorm în secolul nostru, mai ales în deceniile din urmă. Acest interes este legat de obiective multiple: printre ele, stabilirea unor vocabulare esențiale bazate pe ierarhizarea statistică a cuvintelor după uz (și foarte utile pentru învățarea limbilor străine și chiar a limbii materne); studiul stilurilor funcționale și individuale; perfecționarea sistemelor de coduri necesare în cibernetică, mai ales pentru mașinile de tradus. *Frequency Dictionary of Rumanian words (Dicționarul de frecvență al cuvintelor românești)*, apărut în 1965, la Londra, Haga și Paris, în elaborarea lui A. Juilland, I. Juilland și P. M. H. Edwards, urmărește, în esență, primul dintre scopurile amintite, delimitarea vocabularului de bază al limbii române. Autorii (dintre care primii doi sînt români) și-au construit lucrarea pe baza a circa 500 000 de cuvinte-text, extrase din cinci domenii ale scrisului: literatura dramatică; nuvele și romane; literatura eseistică; literatura tehnică; publicistică. S-au parcurs, în acest scop, 85 de izvoare contemporane, la care se adaugă un număr cu mult mai mare de texte sondate. Datele statistice obținute au fost grupate în două secțiuni distincte ale dicționarului. În prima s-au înregistrat, în ordine alfabetică, cuvintele care s-au dovedit a avea frecvența, dispersia (adică repartiția pe texte) și circulația (în cele cinci domenii de limitate) cea mai ridicată, în total 4893 de termeni; elementele lexicale figurează în această listă atît în forma tip cît și în formele gramaticale (flexionare) existente în texte, și sînt însoțite de indici numerici care arată situația cantitativă a circulației, frecvenței și dispersiei lor; indicele de frecvență globală este, la rîndul lui, împărțit, pentru fiecare cuvînt în parte, pe cele cinci domenii ale scrisului amintite mai sus. În a doua secțiune, autorii ne oferă trei liste paralele de cuvinte în care termenii se află dispuși în ordinea descrescîndă a celor trei indici de bază (circulație, frecvență, dispersie); aici s-a făcut așadar ierarhizarea cantitativă a vocabularului esențial extras din texte. Impunătoare la prima vedere

prin bogăția materialului sortat (cu mijloace mecanizate), lucrarea este fundamental viciată de unele erori și insuficiențe de metodă, pe bună dreptate aspru criticate¹. Chiar împărțirea inițială pe domenii a textelor se dovedește precară : făcând din literatura dramatică și din proza artistică două manifestări deosebite ale scrisului, creînd un domeniu eseistic independent nejustificat, repartizînd în mod paradoxal pe domenii unele izvoare², reprezentînd insuficient prin texte literatura tehnică și cea publicistică, autorii au creat false relații cantitative între domenii. Mai grav apare faptul că adesea criteriul frecvenței, suprem în statistica lexicală, este sacrificat în favoarea criteriului, în realitate subordonat, al dispersiei : cuvintele care nu întrunesc dispersia 3 (adică nu apar măcar în trei din cele cinci domenii stabilite) au fost înlăturate din listele dicționarului, independent de frecvența lor (uneori apreciabilă) în domeniile în care există înregistrate. Așa se explică, probabil, absența din dicționarul de frecvență a unor termeni ca *ață, băț, bubă, ciocan, cu* (prepoziția !), *femeie, fluier, lene, mijloc, suge, ud, vulpe, vîna*, care fac parte din fondul lexical principal al limbii române³. La aceste aspecte se adaugă unele serioase erori în indicii numerici calculați⁴, fapt care pune sub semnul îndoielii chiar rezultatele matematice obținute. În aceste condiții, se poate spune că lingvistica românească își așteaptă încă dicționarul de frecvență adecvat, așa cum a fost el preconizat în coloanele unor reviste⁵. Deocamdată, cercetătorii români întreprind doar studii parțiale de statistică lexicală, consacrate unor stiluri, unor scriitori sau unor texte unice.

6. Am pomenit în primul volum al *Schiței* noastre (p. 98) încercarea lui Gh. Asachi de a elabora, probabil pentru nevoi strict personale, un dicționar de rime al limbii

¹ Vezi recenzia lui Gh. Bolocan din *Limba română*, XV (1966), nr. 2, p. 200 și urm.

² O istorie a dreptului apare înglobată, de exemplu, la literatura tehnică, iar o istorie a României la eseistică.

³ Vezi Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, București, 1954, p. 48 și urm.

⁴ Vezi Gh. Bolocan, recenzia citată, p. 208—209.

⁵ Vezi *Limba română*, XV (1966), nr. 4, p. 339 și urm.

române. O inițiativă similară înregistrăm și la Mihail Eminescu : de la el ne-a rămas un număr de cinci caiete (astăzi aflate în posesia Bibliotecii Academiei Române) în care au fost adunate — și în parte organizate după ordinea alfabetică a terminației — numeroase cuvinte românești, folosite ca atare în poezia sa. Și în cazul de față avem a face cu un instrument de lucru personal, iar nu cu o operă destinată tiparului. Materialul eminescian din aceste caiete a fost inclus, mult mai târziu, de N. Șerban, în *Dicționarul de rime* pe care l-a publicat la București, în 1948.

Dar între aceste două lucrări, lexicografia românească mai cunoaște în timp alte două întreprinderi similare, ambele tipărite. În 1890 apărea, tot la București, un mic *Dicționar de rime* semnat de Brochet și Senea, pseudonime în spatele cărora pare a se ascunde un autor unic, I. A. Candrea, cel puțin dacă luăm drept întemeiate informațiile de care dispunem¹. Subtitlul comercial al dicționarului (care arată că lucrarea ar conține „toate cuvintele românești, așezate după rimă și accent”) este infirmat de material, organizat într-o listă ce nu depășește 2 500 de termeni. Aceștia apar înregistrați în ordinea alfabetică a unor tipuri de terminație fixate convențional (de exemplu, sub terminația *-aică* figurează, în ordine, *braică, daradaică, jamaică, maică, șaică*), și atît sub formele tip (de nominativ singular, de infinitiv) cît și în cele flexionare (sub terminația *-gale*, apar, de exemplu, formele *agale, bengale, conjugale, dangale, egale...*). Pentru delimitarea listei de cuvinte autorul s-a condus după un dicționar bilingv, cel român-german al lui L. Șăineanu care abia apăruse (în 1889), iar scopul exclusiv al lucrării a fost acela de a înlesni „pe oricine în compunerea poeziilor“ (p. 5).

Din aceeași perioadă datează *Dicționarul complet de rime* apărut la Galați, fără indicația anului și sub semnătura lui Noel Omît, pseudonim al editorului, scriitorului și filologului T. Nebunelli. Avînd o organizare întru totul similară cu a contemporanului amintit, lucrarea lui

¹ Vezi Gh. Adamescu, *Contribuțiune la bibliografia românească*, III, București, 1928, p. 240.

Nebunelli diferă de aceasta doar prin listele ceva mai bogate de cuvinte înregistrate.

Opera deja amintită a lui N. Șerban întrece însă net toate întreprinderile similare anterioare, atât prin amploarea materialului înregistrat, cât și prin rigurozitatea organizării lui. Pentru prima dată în istoria lingvisticii române, autorul întrevede utilitatea mai complexă a unei astfel de opere : dacă, pe bună dreptate, ea servește în primul rând poezilor, lingviștii pot, la rândul lor, să o exploateze în studiile închinată flexiunii și formării cuvintelor, de vreme ce viața cea mai intensă a cuvintelor se petrece în terminația lor. În inventarul dicționarului figurează laolaltă cuvinte comune (uzuale, tehnicoștiințifice, regionale și chiar arhaice, dacă ele s-au folosit de către poeți), nume proprii (geografice și istorice), formele-tip și cele flexionare. Ordinea alfabetică inversă este absolută, adică ține seamă de fiecare element al terminației : în cadrul terminației -a, de exemplu, cuvintele cu finalele -ba, -ca, -da, -ea, -fa, -ga etc. figurează, în această ordine, în grupe independente. Împingând însă prea departe analiza și despărțind în ramificații aparte (cu terminația mereu reluată alfabetic) rimele monosilabice, bisilabice, trisilabice etc., finalele verbale de cele nominale, autorul ajunge în cele din urmă să ne ofere o lucrare complicată, greu de consultat.

Deficiențele predecesorului au fost înlăturate de *Dicționarul invers* publicat, în 1957, de un colectiv de lingviști condus de Al. Graur. În noua operă lexicografică, apărută la București, ne întâmpină o așezare unică a cuvintelor în ordine alfabetică inversă, adică pornind de la finalul cuvintelor ; toate cuvintele cu aceeași terminație, independent de numărul silabelor lor și chiar de accent, apar adunate la un loc. De astă dată, lucrarea a fost elaborată în primul rând pentru nevoile lingviștilor, ca instrument profesional de lucru pentru un viitor tratat de formare a cuvintelor în limba română. Modelul folosit la noul dicționar este un dicționar similar elaborat pentru limba latină de Otto Gradenwitz și publicat la Leipzig, în 1904. Cât pentru lista de cuvinte, s-au utilizat manuscrisele dicționarului academic : ele au furnizat

autorilor peste 135 000 de cuvinte și variante lexicale, în forma flexionară tip, cifră ce depășește cu mult limitele cantitative ale predecesorilor. Să mai subliniem în această lucrare faptul că la toate cuvintele înregistrate autorii au arătat categoria gramaticală, iar la cele mai puțin cunoscute au indicat și accentul.

7. Fiecare reformă ortografică a limbii române din secolul nostru a fost urmată de apariția unor așa-numite dicționare ortografice¹.

Mai toate aceste dicționare sînt alcătuite din două părți distincte, dintre care prima, în care se explică principiile, nu are în realitate nimic a face cu lexicografia, în timp ce a doua, care oferă liste de cuvinte așezate în ordine alfabetică și în forma recomandată de principii, constituie indicatoare lexicografice valoroase prin folosul lor practic imediat, dar care, nici ele, nu pot fi considerate dicționare propriu-zise. Prin urmare, ni se pare justificat faptul că lucrarea de față să nu insiste mai mult asupra acestor indicatoare.

8. Am avut și pînă aici, în repetate rînduri, prilejul să arătăm că dicționarele explicative unilingve cele mai prețioase au înregistrat (și de obicei au definit) nu numai cuvinte izolate, ci și unități frazeologice subsumate : numeroase sintagme, locuțiuni, expresii, proverbe și zicători, cu un cuvînt contextele împietrite cu valoare semantică specifică, mai cunoscute, și-au aflat locul în aceste lucrări. Există însă și dicționare (sau, mai bine zis, opere lexicografice) consacrate exclusiv unităților frazeo-

¹ Iată doar cîteva dintre ele, ceva mai întinse : N. Stoia, *Dicționarul ortografic al limbii române*, Timișoara, 1926 ; S. Pușcariu și T. Naum, *Îndreptar și vocabular ortografic*, București, 1932 (cu mai multe ediții revizuite și completate ; ultima, a V-a, din 1946) ; Șt. Pop, *Dicționarul ortografic al limbii române*, București, 1932 (a treia ediție, în 1944) ; Fischer-Galați, *Index alfabetic al tuturor cuvintelor exemplificate în regulile ortografice*, București, 1932 ; I. Tolan, *Noul dicționar ortografic al limbii române*, Arad, 1932 ; D. Teodorescu-Craiova, *Îndreptar ortografic*, Craiova, 1934 (apărut în mai multe ediții nedatate) ; *Mic dicționar ortografic* (lucrare colectivă), București, 1953 (ediția a II-a, în 1955) ; *Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație* (lucrare colectivă), București, 1960 (ediția a II-a, în 1965).

logice : unele și-au propus să înregistreze cu precădere tezaurul popular (proverbe, zicători, expresii), altele pe cel cult (maxime, sentințe, aforisme) ; în unele materialul frazeologic este organizat strict alfabetic, în ordinea elementelor componente, în altele, cele mai numeroase, în ordinea alfabetică a cuvintelor-cheie conținute în unitățile înregistrate ; de obicei sensul acestor contexte expresive sau moralizatoare este explicat în definiții propriu-zise, ca în dicționarele obișnuite.

În fruntea tuturor operelor lexicografice frazeologice se află, fără îndoială, celebra culegere în zece volume a lui Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia*, apărută la București, între anii 1895 și 1903. Pornind de la o bibliografie impresionantă, exploatând un imens material obținut de la sute de corespondenți din toate regiunile țării și din toate dialectele române, precum și acela adunat, în veacul trecut, de vornicul Iordache Golescu, Zanne a izbutit să ne ofere una dintre cele mai bogate liste de unități frazeologice pe care o cunoaștem în vreo limbă anume, circa 50 000. Gruparea după conținut s-a făcut pe baza unor teme mari („omul și organele sale“, „despre viața fizică“, „despre viața socială“, „credințe, obiceiuri, eresuri“ etc.), în cadrul cărora unitățile frazeologice au fost repartizate în ordinea alfabetică a cuvintelor-cheie. Autorul încearcă să facă, ajutat de unele semne convenționale, ierarhizarea acestor unități după circulație și natură, identificând materialul de circulație populară generală, cel regional, cel care apare în scrisul cult, precum și materialul dubios. După ce înregistrează unitatea frazeologică (împreună cu toate variantele sale), Zanne indică izvoarele din care ea a fost culeasă, o explică, adesea cu numeroase referiri istorice concrete, și citează exemple analoge din diverse limbi străine. Un bogat sistem de corelații leagă între ele cuvintele-cheie care adună contexte similare. Titlul principal al lucrării (*Proverbele românilor*) derutează totuși, căci opera nu conține, cum s-ar crede, exclusiv proverbe ; subtilul (*Proverbe, zicători, povățuiri, cuvinte adevărate, asemănări, idiotisme și cimilituri*), mult mai cuprinzător, nu arată nici el explicit că această culegere este, cel puțin în al

doilea rînd, și un dicționar de expresii ; într-adevăr, a da pe brînci, a sta cu brațele încrucișate, a sta cu burta la soare, a rămîne cu buzele umflate, a-și linge buzele, și mii de alte asemenea îmbinări lexicale înregistrate aici, trebuie trecute în categoria expresiilor, iar și noi am fost copii, n-are ochi să mă vadă etc., în categoria idiotismelor (în sensul cel mai larg al cuvîntului). Depășirea limitelor enunțate trebuie în acest caz mai degrabă lăudată la autor, care ne-a transmis astfel o monumentală culegere a unităților frazeologice românești, neîntrecută pînă astăzi pentru domeniul paremiologic. Toate operele similare ulterioare, mult mai reduse, se limitează de obicei la selectarea după uz a materialului adunat de Zanne, cu adăsurii și schimbări de structură neînsemnate¹.

Pentru dialectul aromân dispunem de dicționarul frazeologic al lui P. Papahagi, *Graie aromâne*, apărut la București, în anul 1905. Lucrarea înmănunchează și grupează după cuvîntul-cheie, în ordine alfabetică, 1822 de unități frazeologice specifice dialectului românesc sud-dunărean, prin excelență proverbe și expresii. Cînd unitatea frazeologică aromânească are în dacoromână un corespondent înrudit de formă și conținut, acesta se înregistrează ca atare („Zorea ti nveață. Nevoia te învață“), ținînd totodată și locul explicației ; cînd un asemenea corespondent nu există, transpunerea în dacoromână se face „literal“, fiind urmată de tălcuirea propriu-zisă, pe cît posibil exprimată printr-o altă unitate frazeologică („Nu adukaște di zbor. Nu pricepe de vorbă. A fi greu de cap“). Culegerea lui P. Papahagi ni se pare interesantă

¹ Vezi între altele I. A. Candrea, *Dicționar de proverbe și zicători*, București, 1912, care reduce la minimum și numărul explicațiilor ; Gh. D. Mugur și V. Voiculescu, *Proverbe*, București, 1928 ; M. Rahmil, *Ghicitori și proverbe*, vol. I-II, București, 1957 ; C. Bărbulescu și Gh. Ghiță, *Din înțelepciunea poporului*, București, 1957 ; *Apa trece, pietrele rămân. Proverbe românești*, ediție îngrijită de G. Munteanu, București, 1966, reapărută, în 1967, cu titlul schimbat *Proverbe românești*. Să mai adăugăm, la acestea, două culegeri antologice din colecția lui Zanne, apărute în anii 1907 și 1959, precum și mica culegere a lui S. Teodorescu-Kirileanu, *Proverbe agricole*, București, 1923, care reține 733 de proverbe legate prin excelență de viața rurală și mai ales de practica agricolă.

prin faptul că arată măsura în care dialectul aromân s-a dezvoltat în mod specific în direcție expresivă.

O operă lexicografică de tranziție de la materialul frazeologic popular la cel cult poate fi considerată cunoscutul *Dicționar de citate românești* al lui B. Marian, apărut în prima sa ediție la *București*, în anul 1923. Autorul a adunat între filele lucrării un material eterogen: proverbe și expresii populare, maxime și sentințe românești, precum și citate poetice expresive din operele scriitorilor români culți. Contextele, grupate în ordinea alfabetică absolută, sînt însoțite de indicarea autorului, a operei și ici-colo de explicații de natură semantică sau istorică. În ediția a II-a („revizuită și adăugită“), publicată în 1927, la *București*, lista unităților frazeologice s-a îmbogățit în mod simțitor, mai ales cu expresii propriu-zise, iar indicațiile explicative au devenit ceva mai numeroase.

Cu *Dicționărașul inimei* al lui Th. Codrescu (prima ediție, nesemnată, Iași, 1851, a doua, tot acolo, în 1887) se deschide, cronologic vorbind, seria culegerilor lexicografice românești consacrate prin excelență maximelor, sentințelor și aforismelor (adică unităților frazeologice cu caracter livresc). În mica sa lucrare autorul a grupat, în ordinea alfabetică a cuvîntului-cheie, mai multe sute de unități frazeologice pe tema femeii și a dragostei, culese din literatura universală. Înrudită structural cu aceasta, dar cu o tematică deschisă, diversă, este *Vocabularul de morală sau bune consilii trase din sapiența tuturilor națiunilor* inclus de I. M. Rîureanu în antologia sa *Morala*, publicată la *București*, în 1862. A avut mult succes în epocă *Glosarul* de aforisme al lui S. Ivanovici (*București*, 1897), prima operă de acest tip în care o bună parte din materialul înregistrat aparține culegătorului însuși; pe o temă dată, devenită cuvînt-titlu și așezată în ordine alfabetică, lexicograful face considerații aforistice glumețe sau ironice, adesea pline de spirit (*acul* ar fi, de exemplu, „epigramistul cel mai înțepător“, iar *șoarecul* „vrăjmașul scrierilor lui Iacob Negruzzi“). Ivanovici și-a republicat în două rînduri (cu titlu schimbat) mica culegere, modificînd în mod radical în edițiile următoare lista de cuvinte-cheie și contextele aforistice

(v. S. Ivanovici, *Dicționar, București, 1898* și idem, *Dicționarul intelectualilor, București, 1904*). Cel mai mare succes de public dintre culegerile lexicografice de unități frazeologice livrești l-a avut însă *Dicționarul de citate și locuțiuni străine* (*București, ante 1916*) al lui B. Marian, din care, în decurs de numai un deceniu, au apărut nu mai puțin de cinci ediții, mereu îmbogățite. Autorul a grupat unitățile frazeologice pe limbi (latină, greacă veche, franceză, germană, italiană, engleză), iar în cadrul limbilor în ordine alfabetică absolută. Fiecare context este reprodus în original și în traducerea românească literală, după care urmează, ori de cîte ori este cazul, interpretarea semnificativă, explicația istorică etc. Se citează, de asemenea, izvoarele din care au fost extrase unitățile frazeologice. În seria dicționarelor de maxime, sentințe și aforisme universale mai poate fi citată lucrarea lui B. Königstädtler, *Dicționarul de aur al înțelepciunii în viață* (Sf. Gheorghe, 1926), o traducere prelucrată după limba germană efectuată de G. Buda, dar mai ales *Dicționarul de maxime comentat* al lui Tudor Vianu (*București, 1962*). În acesta din urmă autorul a grupat alfabetic, sub 251 de cuvinte și sintagme-titlu („cheie“), gînduri ale filozofilor, scriitorilor și savanților orientali, latini, greci și moderni, în care s-au cristalizat pregnanțe concluzii ale experienței generale. Lucrarea se înrudește structural cu aceea mai sus citată a lui B. Marian, deosebirea dintre cele două izvoare fiind totuși pe alocuri evidentă; Vianu înregistrează mai întîi contextul tradus și apoi ne oferă corespondentul original, aparatul său științific e mai bogat, iar explicarea maximelor mai insistentă.

★

Ceea ce se așteaptă în primul rînd de la lexicografia frazeologică românească viitoare ni se pare a fi un dicționar de expresii populare cît mai bogat și mai bine delimitat, care să însumeze imensul material în prezent risipit în diverse culegeri sau în dicționarele explicative, și care totodată să explice cît mai exact unitățile frazeologice înregistrate.

X. DICȚIONARELE ETIMOLOGICE

De la Cihac încoace, în curs de aproape un secol, preocupările etimologice aplicate la limba română s-au înmulțit enorm. Ele se găsesc astăzi dispersate în mai multe tipuri de izvoare : în dicționare etimologice propriu-zise, în dicționare explicative cu indicații etimologice, în sfârșit în studii și contribuții lexicografice (apărute în studii de specialitate sau chiar în volum) care își propun să stabilească sau să rectifice etimologia unor cuvinte izolate din sistemul lexical. Aceste studii¹, adesea foarte valoroase, depășesc totuși limitele propuse de *Schița* noastră, care are în vedere dicționarele propriu-zise ; cât despre dicționarele explicative cu indicații etimologice, ele au fost evaluate — și din punct de vedere al acestor indicații — în mai multe capitole anterioare ale volumului de față.

*Rămâne așadar să urmărim, mai jos, numai dicționarele etimologice propriu-zise, generale și speciale, de altfel cu mult mai numeroase decât s-ar părea la prima vedere, dacă judecăm exclusiv după titlul lor nu întotdeauna elocvent ; căci, trebuie s-o spunem în mod anticipat, multe dicționare etimologice se ascund în spatele unor titluri derutante, justificate doar în parte prin conținutul lor predominant. Și afirmația noastră din primul volum al *Schiței*, potrivit căreia lucrarea lui Cihac „reprezintă pînă astăzi singurul dicționar etimologic care ia în considerație toate elementele constitutive principale ale lexicului limbii române“ (p. 104), adevărată în momentul formulării ei, necesită în prezent o fericită rectificare ; căci între timp a fost încheiată tipărirea, pe*

¹ Cele mai multe se află răspândite în revistele *Dacoromania* din Cluj și *Arhiva* din Iași.

fascicule, a celui de-al doilea dicționar etimologic general al limbii române : este vorba de *Diccionario etimológico rumeno (La Laguna, 1958—1966)*, elaborat de *Alexandru Ciorănescu*, cu care își și propune să înceapă prezentarea la obiect din capitolul de față.

★

Profesor la universitatea spaniolă din La Laguna, localitate situată în insula Tenerife din Arhipelagul Canarelor, lingvistul român Alexandru Ciorănescu s-a consacrat un lung șir de ani adunării izvoarelor, elaborării și publicării masivului său dicționar. Ideea unei asemenea lucrări i-a răsărit încă din anul 1948, fiind repede urmată de depistarea și colectarea informării ; redactarea efectivă, începută în 1955, s-a făcut după un plan nepreconceput, care se va contura însă cu fermitate pe parcursul muncii, pentru a da naștere unui dicționar de o exemplară unitate. Structura și limitele noii opere lexicografice se înrudesc prea puțin cu dicționarul lui Cihac, cum și era de conceput pentru o lucrare apărută la aproape un secol după acesta. Dacă, de pildă, lexicograful contemporan a acceptat să grupeze cuvintele tot pe „cuiburi“ lexicale eterogene, în care s-au adunat laolaltă derivate propriu-zise și cuvinte împrumutate independent (vezi *manie*, sub *minie* ; *manișcă*, sub *manșon* ; *ceainic*, sub *ceai* ; *remarca* și *remarcabil*, sub *marcă* etc.), în schimb el a renunțat la secționarea pe origini a materialului, folosită de predecesor, dînd cuvintelor-titlu principale o enumerare alfabetică unică, mai firească și mai practică. Mult mai puțin circumspect decât Cihac în privința neologismelor, Ciorănescu include în lista de cuvinte a dicționarului său mii de împrumuturi recente de oarecare circulație¹, și mărește astfel pînă la peste 25 000 de cuvinte repertoriul lucrării, cu circa 8 000 mai multe decât ne oferise Cihac. Avem a face astfel cu cel mai bogat dicționar etimologic general al limbii române. Iarăși spre deosebire de predecesor, Ciorănescu pune din

¹ Unele lipsuri ni se par totuși nejustificate chiar față de criteriile selective impuse de autor : în lucrare figurează neologisme rare ca *maca*, *machiavelic*, *maculă*, *manicură*, dar lipsesc altele frecvente ca *macera*, *machia*, *macrocosm*, *maltrata* etc.

plin la contribuție dialectele române sud-dunărene, introduce noțiunile de „etimologie necunoscută“, „origine dubioasă“ și „formație expresivă“ (onomatopeică), înmulțește în mod justificat sursele de proveniență, analizează influența lexicală slavă pe limbi slave concrete și cea greacă pe cele trei straturi furnizoare, înlocuiește indicațiile etimologice „în bloc“ de la „cuiburile“ lexicale prin precizări etimologice pentru fiecare cuvânt românesc în parte, apelează relativ frecvent la etimologia multiplă și la alternativa etimologică, invocă legile fonetice cu o competență considerabil sporită, înlătură din lista de cuvinte toponimicele. Citeva reproșuri importante care s-au adus lucrării trebuie totuși examinate cu seriozitate. Ele sînt în număr de patru¹ și, pe scurt, pot fi astfel formulate: lipsuri fundamentale de informare bibliografică; reducerea pînă la anulare a elementului de substrat; supraevaluarea sursei latine; exagerarea creației spontane interne cu caracter expresiv (în care ar fi incluse numeroase cuvinte de origine necunoscută sau dubioasă). Cu prima dintre obiecții nu putem fi în orice caz de acord: ceea ce impresionează de la început în dicționarul lui Ciorănescu ni se pare a fi tocmai grija excepțională a autorului de a epuiza citarea surselor posibile, de a face un adevărat istoric al explicațiilor etimologice; lipsurile bibliografice semnalate rămîn în ansamblu neînsemnate și ne apar inerente într-o asemenea operă de sinteză. Celelalte trei obiecții ni se par cu adevărat justificate, cu rezerva, într-un fel esențială, că pe baza lor nu poate fi totuși anulată valoarea globală a dicționarului, cum s-a făcut. Rămîne de aceea să vedem mai întii în ce măsură frecvența erorilor semnalate afectează ansamblul lucrării. În acest scop, pentru obținerea unor date statistice cit mai obiective, am confruntat lucrarea lui Ciorănescu cu secțiunea etimologică a *Dicționarului limbii române* (serie nouă), al Academiei, elaborat în prezent de unele dintre cele mai autorizate forțe ale lingvisticii noastre. Concluziile confruntării ni se par elocvente: în porțiunea *m-mitră*, cuprinzînd 400 de cuvinte-titlu prin-

¹ Vezi H. Mihăescu, recenzie din *Revue roumaine de linguistique*, XII (1967), nr. 5, p. 454-456.

cipale comune în cele două dicționare, 344 de cuvinte au etimologii identice ori foarte asemănătoare; rezultă așadar un procent de cel puțin 86% etimologii valabile în dicționarul lui Ciorănescu, indice care întrece evident pe acela obținut de Cihac¹ și care ne obligă să susținem că lucrarea aici în discuție se dovedește extrem de utilă. Șochează totuși marele număr de cuvinte considerate creații expresive sau spontane (*matahală, măciucă, măgădan, măguli, măgură, mămăligă, mămăruță, mendre, meteahnă, metehău, mîgăli etc.*), deși ne putem întreba dacă măcar unele dintre ele (înregistrate pînă acum fără etimologie cunoscută în dicționarele curente) nu și-au găsit o explicație mai adecvată în lucrarea lui Ciorănescu. Miră apoi nesiguranța lexicografului în privința identificării originii latine a unor cuvinte, nu numai în sensul, semnalat de recenzenți, al supraevaluării acestei surse (v. *abur, barză, buză, măgar, mări, minie, simbure*), în care au fost atrași numeroși termeni comuni cu albaneza, ci și în sensul subevaluării ei: *mai* „lună“, *măciucă, mărăt, minune, miță*, de exemplu, au primit în dicționarul lui Ciorănescu explicații nelatine. Faptele de mai sus, care ar putea fi oricînd îmbogățite, cu rezultate similare, conduc la concluzia că în privința sursei latine dicționarul lui Ciorănescu reprezintă un regres chiar în comparație cu Cihac, pe care însă îl întrece net în privința tuturor celorlalte surse, chiar în privința sursei turcești. Cît despre elementele de substrat, cele două opere lexicografice au o poziție comună, de diminuare a cuvintelor daco-geto-trace din limba română. Dar rațiunea care duce la același rezultat este foarte diferită; Ciorănescu critică sistemul lexical tradițional care rezolvă explicarea cuvintelor de substrat exclusiv prin trimiterea la paralela albaneză (*Prefața*, p. VIII) și susține că această recunoaștere a comunității nu este singură suficientă pentru a considera cuvîntul românesc de origine străveche; de aici, prudența sa excesivă în privința posibilităților surse străvechi.

Care este, în esență, structura dicționarului elaborat de Ciorănescu? Cuvîntul-titlu principal poartă sistematic

¹ Vezi Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, I, București, 1966, p. 119 și urm.

indicația normativă de accent și este urmat de formele flexionare (pluralul, la substantive; femininul, la adjective; prezentul indicativ și participiul, la verbe), de categoria gramaticală și de precizări asupra circulației (în timp și spațiu); în continuare s-a introdus o secțiune explicativă concentrată în limba spaniolă, fiecare sens al cuvântului românesc fiind totuși izolat sub cifre independente; numeroase variante lexicale completează fizionomia cuvântului-titlu, urmate de formele paralele din dialectele românești sud-dunărene (cînd ele există). Secțiunea etimologică ne apare foarte extinsă căci, așa cum am mai spus, autorul ne oferă în ea nu numai propria opțiune, ci și toate părerile etimologice, bune sau rele, ce s-au emis cu privire la cuvîntul respectiv, însoțite de izvoare și adesea de comentarii bogate (aproape inexistente la Cihac); în finalul acestei secțiuni se găsesc concentrate numeroase paralele semnificative din diverse limbi străine, în primul rînd romanice și balcanice. Urmează enumerarea derivatelor, mult mai bogată decît la Cihac pentru cuvintele nelatine, dar tot atît de eterogenă; în cadrul „cuiburilor“ lexicale autorul introduce explicații semantice și etimologice numai la cuvintele împrumutate independent de termenul-titlu la care au fost subsumate, reduse și ele la strictul necesar elementar.

Fără a aduce contribuții personale substanțiale în domeniul etimologiei, dicționarul lui Ciorănescu are totuși meritul esențial de a fi pus la contribuție mai toate izvoarele domeniului, de la Cihac încoace, și de a fi ales de cele mai multe ori soluția potrivită. Ca lucrare de sinteză dicționarul amintit reprezintă o treaptă superioară a disciplinei în comparație cu opera similară a lui Cihac, chiar dacă cele mai bune dicționare explicative românești actuale îl întrec în general în explicarea originii cuvintelor.

★

Un colectiv de specialiști aflat sub conducerea lui Alexandru Graur elaborează în prezent un nou *Dicționar etimologic al limbii române*, pe baza unei concepții interesante: limitîndu-se să dea explicații etimologice certe dar sumare, noul dicționar își propune în schimb, ca punct forte al programului său, să adune între filele lui o

enormă cantitate de cuvinte, de toate tipurile și din toate epocile, care va întrece de mai multe ori lucrările similare existente.

★

Dialectul aromân dispune și el de un dicționar etimologic general: este vorba de lucrarea lui G. Pascu, *Dictionnaire étimologique macédo-roumain*, în două volume (I. *Les éléments latins et romans*; II. *Les éléments grecs, turcs, slaves, albanais, germaniques, hongrois, néologismes, créations immédiates, obscurs*), apărută la Iași, în anul 1925. Organizarea pe origini a materialului și chiar o bună parte din structura lucrării (între altele, concentrarea pe „cuiburi“ lexicale, explicațiile semantice în limba franceză) sînt inspirate din vechiul izvor al lui Cihac; izolarea împreună a elementelor latine moștenite și a neologismelor romanice ne apare însă nejustificată de istoria dialectului; mai mult, surprinde procedeul autorului de a intercala în primul volum al lucrării, dedicat „elementelor latine și romanice“, cuvintele românești de origine tracă și greacă veche. Avem a face cu o operă lexicografică relativ bogată (6404 cuvinte-titlu principale, cărora le sînt subsumate numeroase derivate) și complexă: după enunțarea cuvîntului-titlu și indicarea categoriei gramaticale, urmează variantele (foarte numeroase) precum și izvoarele lexicale în care apar aceste forme; o sumară secțiune explicativă în limba franceză dă imaginea semantică globală a cuvîntului-titlu; ea este continuată de indicația etimologică, de formele paralele din dacoromână, din limbile balcanice și romanice, în sfîrșit de familia lexicală. Eforturile lexicografului în edificarea operei sale ne apar evidente, dar nu sînt compensate de rezultate științifice corespunzătoare: toți cei care au avut prilejul să folosească dicționarul au semnalat scăderile lui fundamentale chiar în funcția de bază, a explicațiilor etimologice; abundă etimologiile abuzive (mai ales din latină), formele etimologice pe nedrept reconstruite, invocarea unor forme originare din care nu puteau rezulta în nici un caz cuvintele românești. În ge-

neral, imaginația autorului depășește de prea multe ori limitele extreme ale disciplinei, de aceea opera nu are astăzi decît o valoare documentară.

★

Lexicografia românească dispune în prezent și de un *dictionar etimologic al neologismelor din domeniul terminologiei științifice*; într-adevăr, întreg capitolul *Indice de cuvinte și forme din lucrarea lui N. A. Ursu, Formarea terminologiei științifice românești, București, 1962* (p. 139 și urm.), are drept scop fundamental fixarea originii împrumuturilor românești din domeniul geografiei, științelor naturii, agronomiei, medicinei, fizicii, chimiei și matematicii, adică al terminologiei științifice (termen care nu acoperă totuși exact conținutul, fiind mai larg decît el). În sectorul terminologiei neologice în general — și în cel al terminologiei științifice în special — textele românești ne permit aproape fără excepție să urmărim viața cuvîntului împrumutat încă din momentul actului împrumutării. De aici rezultă pentru lexicografia științifică două obligații specifice fundamentale: să reconstituie căile de pătrundere a neologismelor în limba română (cu un cuvînt originea lor) pe baza izvoarelor scrise, iar nu pe calea ipotezelor, cum s-a făcut mereu pînă în trecutul apropiat; să fixeze, pe aceeași bază, filiația lor semantică exactă, cea mai veche atestare echivalînd, pentru neologismele polisemantice, cu sensul cel mai vechi. Parcurgînd un apreciabil număr de texte din perioada 1780—1860, deși fără pretenția de a fi exhaustiv, N. A. Ursu și-a propus să îndeplinească totuși în mod exemplar prima dintre obligațiile citate, adică să ne ofere momentul exact al intrării în limba română a neologismelor din terminologia științifică, căile lor de pătrundere, formele lor succesive. Procedeul etimologic, preluat și de seria nouă a dicționarului academic, confirmă o dată mai mult realitatea etimologiei multiple, chiar în proporții mai mari decît s-a crezut. Se poate imputa totuși lexicografului faptul că volumul insuficient al textelor parcurse nu i-au permis în multe cazuri să facă încă adevărata istorie a împrumuturilor înregistrate, iar uneori hiatusurile de datare ni se par de-a dreptul sur-

prinzătoare, căci tind să compromită principiul, așa cum el a fost aplicat. Ni se pare suficient să amintim, în sprinjinul regretelor noastre, că parcurgerea fugitivă și cu totul fragmentară a unui singur izvor dintre cele nefolosite de autor (*Amărunturi apărătoare și igienice pentru mizerere sau holeramorbus*, traducere anonimă, București, 1831) ne furnizează numeroase datări anterioare sau chiar cuvinte neînregistrate de N. A. Ursu. Astfel, *diagnostic* (p. 5), *endemie* (p. 7), *mangan* (p. 19) etc. nu apar de loc la lexicograful citat, iar pentru *adynamic*, *biliros*, *endemie*, *enterit*, *peritonit*, *sifilis*, *tifus* etc. (v. p. 9, respectiv 20, 7, 6, 6, 27, 9) datările lui Ursu sînt sensibil ulterioare. În pofida acestor lipsuri, contribuția amintită nu are precedent în lexicografia românească.

★

Aproape fiecare sector al lexicului limbii române își are propriul său dicționar etimologic special. Se cuvine să amintim în primul rînd cele două opere lexicografice consacrate *elementului latin (moștenit)* din limba română: *Etimologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. I. Lateinisches Element, Heidelberg, 1905*, al lui *Sextil Pușcariu*, și *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine* (primele patru fascicule, de la *a* la *putea*), *București, 1907—1914*, elaborat de *I. A. Candrea* și *O. Densusianu*. Specialiștii au stabilit o ierarhie netă între aceste două izvoare, în favoarea celui din urmă, extrem de lăudat. Aprecierea nu ni se pare justificată decît în parte: ambele izvoare au o structură aproape identică și cam aceleași însușiri și defecte. Pușcariu a adunat în dicționarul său (premiat de Academie) 1947 de cuvinte-titlu, iar Candrea și Densusianu 1491 în porțiunea neterminată, ceea ce ne face să credem că volumul de cuvinte ar fi fost aproximativ egal în cele două dicționare, în condițiile terminării celui de-al doilea. Deosebirea de volum există totuși, dar numai în interiorul „cuiburilor“ lexicale: aici Candrea și Densusianu au grupat un mare număr de derivate pe teren românesc (16, la *mamă*; 9, la *mințe*), fapt care demonstrează în mod convingător productivitatea cuvintelor moștenite; dimpotrivă, la Pușcariu derivatele sînt

puține și întimplătoare. În amândouă dicționarele s-au luat în considerație atât cuvintele moștenite din dacoromână cât și cele din dialectele române sud-dunărene. Organizarea materialului este strict alfabetică în lucrarea lui Pușcariu, în vreme ce Candrea și Densusianu au sacrificat adesea această ordine spre a grupa cuvintele după temele latine comune sau înrudite¹, pe baza unor criterii nu totdeauna convingătoare și care, pe deasupra, îngreuiază evident consultarea operei, chiar dacă autorii au introdus de regulă trimiteri la locul alfabetic corespunzător. Ordinea în care Pușcariu a grupat diversele elemente în cadrul articolelor este, în linii mari, următoarea: cuvîntul-titlu (și variantele sale), categoria sa gramaticală, paralelele din dialectele române sud-dunărene, explicația semantică (foarte concentrată) în limba germană, alineatul etimologic (adesea cu discuții, argumentări, izvoare, precum și cu întreaga serie a paralelelor romanice și balcanice), în sfîrșit, seria derivatelor. Această structură este îndeaproape urmată în dicționarul lui Candrea și Densusianu: explicația germană apare doar înlocuită de una sumară în limba franceză, iar seria derivatelor (însoțită și ea de izvoare și adesea de indicații semantice și etimologice) se arată, așa cum am spus, cu mult mai bogată decît la predecesor, ocupînd cam jumătate din volumul total al articolelor. Izvorul introduce totuși o inovație radicală, încercînd să indice, în finalul articolelor, în ce limbi străine a pătruns cuvîntul românesc moștenit: aflăm astfel că substantivul *fin* a fost împrumutat de ucraineană, *corb* de neogreacă, *furcă* de bulgară și neogreacă etc. Procedeu, foarte interesant, nu va fi regăsit în celelalte dicționare românești; doar Sextil Pușcariu va apela din cînd în cînd la el în *Dicționarul limbii române*, al Academiei, de obicei pentru a respinge o falsă etimologie.

Publicat la 35 de ani după încercarea similară a lui Alexandru Cihac, dicționarul lui Sextil Pușcariu se străduiește să reflecte progresele înregistrate între timp în domeniul romanisticii și să sintetizeze rezultatele cerce-

¹ *Miazăzi, miazănoapte, meriza, jumătate* și *mijloc*, de exemplu, figurează toate imediat după *miez*, fiind subsumate acestuia.

tărilor etimologice de amănunt apărute pînă atunci. Autorul însuși a adăugat numeroase contribuții personale la cele existente; lui îi datorăm, se pare, primele explicații etimologice corecte (cele mai multe, din etimoane reconstituite) la cuvinte ca *anina*, *arșiță*, *asmuța*, *aștepta*, *caier*, *ceață*, *cumpăt*, *fraged*, *negură*, *nițel*, *scuipa*, *subțioară*, *vioară*, *zbierea* etc. etc.; dar tot el a pus pe seama latinei numeroase cuvinte românești a căror etimologie nu a fost acceptată ca atare (de exemplu, *bulz*, *căciulă*, *fulg*, *gheară*, *leagăn*, *naș*, *neghină*, *pisc*, *pinză*, *puchinos*, *pururea*, *reteza* etc.). Dacă confruntăm explicațiile pe care ni le oferă Pușcariu cu acelea din recentul *Dicționar al limbii române* (serie nouă), obținem o concluzie sub așteptări de favorabilă pentru opera lingvistului clujean: din cele 131 de cuvinte românești de bază aflate în comun în cele două dicționare la litera *M*, doar 98 (adică sub 75%), au primit o etimologie identică ori asemănătoare. Se constată în primul rînd supraevaluarea sursei latine prin înglobarea în rîndul cuvintelor moștenite a unor formații în realitate apărute în interiorul limbii române, ca derivate (*măcel*, *măreț*, *măsa*, *măsar*, *mășăriță*, *mioară*, *molicel*, *muia*, *morar*, *merindă*, *mucigai*, *mucos*, *muget*, *muieros*, *mulsură*, *mulzare*, *muntos*, *mustăcioară*, *muți*), sau a unor împrumuturi din surse diverse (*mărgea*, *mînie*, *mîntă*, *matur*, *mezîn*, *murmura*). Cu toate contribuțiile valoroase semnalate, dicționarul lui Pușcariu nu reprezintă așadar un progres evident în comparație cu izvorul lui Cihac. Dar nici izvorul similar al lui Candrea și Densusianu nu ne oferă global o imagine prea diferită de cea a predecesorului imediat: comparînd lista sa de cuvinte de la litera *M* cu *Dicționarul limbii române*, amintit, constatăm că dintre cei 140 de termeni comuni în cele două lucrări doar 107 au explicații identice sau asemănătoare, ceea ce reprezintă un procent de circa 76% etimologii valabile. Noul izvor înlătură din lista precedentului termeni ca *măcel*, *mășalar* „august”, *matur*, *mezîn*, *mînie*, *mîntă*, *mînz*, *murmura*, *mușca* etc., pe motivul, întemeiat, că ei nu provin din latină; dimpotrivă, iarăși în mod justificat, autorii introduc în dicționarul lor pe *mesereare*, *mește*, *meriză*, *mîngîia*, *mistreț*, *miță*, absenți la Pușcariu. Dar supra-

evaluarea elementului latin este pregnant prezentă și în noua operă lexicografică: *mărunfel, mănunta, mărunța, meriză, mior, moleață, mulsoare, mușchios, mustos, mustăreață, mutătură, mutător* etc. (toți absenți la Pușcariu, adică considerați de el elemente nemoștenite) apar la Candrea și Densusianu, în mod greșit, printre cuvintele de obârșie latină. De aici rezultă că progresele înregistrate de dicționar în comparație cu predecesorul sînt neînsemnate, iar procentul arătat de etimologii valabile indiscutabil pare să confirme afirmația noastră.

Un viitor dicționar al elementelor latine moștenite de limba română va avea ca sarcină primordială delimitarea formațiilor interne de cele real moștenite.

★

În mod paradoxal, lexicografia etimologică pe elemente este foarte săracă în cel mai important sector al împrumuturilor vechi: în *domeniul elementelor slave*. Elaborarea unui dicționar etimologic al împrumuturilor slave din limba română se preconizează abia de acum înainte¹. Deocamdată există doar încercări parțiale, cele mai multe neorganizate strict lexicografic și prin urmare rămase în afara limitelor cărții de față: printre acestea se cuvine să cităm totuși lucrarea *Margaretei Ștefănescu, Elementele rusești-rutene din limba românească și vechi-mea lor (Iași, 1924)*, excelentul studiu al lui *Gh. Mihăilă* despre *Împrumuturile vechi sud-slave în limba română (București, 1960)*, precum și acela al lui *Iorgu Iordan* consacrat *Influențelor rusești asupra limbii române (București, 1949)*, în care este însă vorba de importul lexical de dată foarte recentă; la ele se adaugă două recente teze de doctorat (aparținînd românului *V. Vasenco*, respectiv sovieticului *S. V. Semkovski*) închinată de asemenea elementelor lexicale rusești din limba română. Singura contribuție a domeniului organizată strict lexicografic pe care o cunoaștem este aceea a lui *H. Brüske, Die russischen und polnischen Elemente des Rumänischen*, apărută în periodicul din *Leipzig Jahresbericht des Insti-*

¹ Vezi articolele lui *Gh. Mihăilă* din *Romanoslavica*, II (1958), p. 115 și urm., IV (1960), p. 28, XII (1965), p. 34.

tuts für rumänische Sprache, XXVI—XXIX (1921). Lucrarea conține 395 de cuvinte-titlu, împrumuturi mai vechi și populare, la care se adaugă un mic număr de derivate subsumate. Autorul nu deosebește de obicei elementele rusești de cele polone și ne lasă astfel să înțelegem că termenii românești înregistrați de el provin, prin etimologie multiplă, din ambele limbi, ceea ce nu poate fi adevărat în cele mai multe cazuri. Dar viciul fundamental al contribuției lui *Brüske* constă în confundarea filierelor slave: numeroase cuvinte intrate în limba română prin ucraineană (de exemplu, *hrib, hrincă, hu-ceag, hulub, huscă, huște* etc.) sînt considerate de lexicograf drept împrumuturi ruso-polone. De aceea, lucrarea sa rămîne în esență nesigură din punct de vedere etimologic, aspect la care se adaugă și relativa sărăcie a materialului adunat.

★

Elementului grec din limba română îi sînt consacrate mai multe opere lexicografice. Spre deosebire de dicționarul lui *Cihac*, aceste opere se străduiesc să inventarizeze împrumuturile grecești pe straturi de influență, adică să delimiteze cele trei valuri succesive. Împrumuturilor vechi grecești și mediogrecești li se acordă o importanță preponderentă, dar rezultatele investigațiilor sînt aici invers proporționale cu cantitatea lor, datorită mai ales concepției, eronate, că greaca din cele prime două straturi ar fi furnizat românei un bogat material lexical; această eroare apare alimentată de confundarea filierelor directe cu cele indirecte. Astfel, *G. G. Murnu*, în *Studiu asupra elementului grec antefanariot în limba română (București, 1894)*, deși consideră că marea majoritate a cuvintelor grecești antefanariote au intrat în limba română „pe cale indirectă”, „și anume pe calea slavismului” (p. X), include totuși în vocabularul său atît împrumuturile directe, singurele îndreptățite, cît și pe cele indirecte, cu mult mai numeroase. Avem astfel un total de 196 de „cuiburi” lexicale, susținute cu numeroase izvoare, cu explicații semantice (în limba franceză), cu indicații etimologice (la etimonul grecesc adăugînd-

du-se, de obicei, și cel slav), dar cu puține elemente lexicale de origine real grecească. Să adăugăm, la cele arătate mai sus, faptul că printre cuvintele vechi grecești figurează și unele (*amăgi, farmec, mîngîia*) pe care greaca le-a furnizat de fapt latinei, devenind prin aceasta cuvinte românești. În mod global, contribuția lui Murnu rămîne puțin valoroasă. Nici cele următoare (*A. Philippide, Altgriechische Elemente im Rumänischen, în Bausteine zur romanischen Philologie. Festgabe für A. Mussafia, Halle, 1905; C. C. Diclescu, Elementele vechi grecești din limba română, în Dacoromania, IV, 1924—1926, apoi în extras, sub titlul Dacia romană în oglinda inscripțiilor și a limbei de azi. Elementele grecești, Cluj, 1926; G. Giuglea, Elementele vechi grecești în limba română, în Dacoromania, X₂, 1943*) nu reprezintă trepte superioare în acest domeniu al cercetării; cu o organizare lexicografică foarte aproximativă și fără a-și propune nici pe departe să fie exhaustive, aceste studii lărgesc totuși și mai mult exagerările antecesorilor, trecînd în rîndul cuvintelor grecești numeroși termeni de origine latină (*aiępta, spată, pupăză*, la Diclescu; *arin, nișel, plai, sterp, teacă*, la Giuglea), slavă (*cadă, colac, mință, streche*) ori comuni cu albaneza (*cursă, pălărie* etc.). Abia de curînd, dar într-o operă fără profil lexicografic (*H. Mihăescu, Influența grecească asupra limbii române pînă în secolul al XV-lea, București, 1966*), s-a încercat delimitarea și identificarea științifică a primelor două valuri de influență grecească din limba română, reducîndu-se la 11 împrumuturile directe provenite din vechea greacă și la 22 cele pătrunse din greaca bizantină (față de 254 de împrumuturi grecești indirecte, prin slavă).

Elementelor neogrecești fanariote din limba română îi este consacrată o singură operă lexicografică de sinteză, din mai toate punctele de vedere remarcabilă: este vorba de vocabularul anexat la studiul lui *Ladislav Găldi, Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des phanariotes, Budapesta, 1939*. La sfatul lui Carlo Tagliavini, cercetătorul maghiar a atacat cu competență un domeniu încă neexplorat; el a parcurs un număr impresio-

nant de texte românești din perioada 1711-1821, încercînd să extragă din ele întregul material lexical de origine neogrecească. Fără pretenția de a fi totuși exhaustiv, autorul ne-a pus la dispoziție o foarte bogată listă de cuvinte, organizată pe „cuiburi“ lexicale și însoțită de un temeinic aparat științific: glosarea în limba franceză a împrumuturilor; ilustrarea lor cu numeroase izvoare (texte literare și istorice, tipărite și manuscrise, dicționare etc.), în care predomină grija pentru prima datare; în sfîrșit, secțiunea etimologică. Efortul de a delimita, din masa împrumuturilor neogrecești, a celor strict fanariote, este în general încununat de succes¹. Dar meritul cel mai mare al lexicografului trebuie fixat în siguranța indicațiilor sale etimologice: peste 90% din aceste indicații au fost acceptate ca atare de izvoarele lingvistice ulterioare, iar rectificările, cîte există, merg mai ales pe linia completării etimologiei unice cu una multiplă în care, din punct de vedere cronologic, greaca ocupă locul primordial. Contribuția fundamentală a lui Găldi în domeniul elementelor neogrecești ale limbii române poate fi comparată cu aceea adusă de Șăineanu pentru elementele turcești.

Lexicografia românească mai dispune și de un dicționar al elementelor grecești din dialectul aromân: el aparține aromânului *Chr. Geagea*, se intitulează *Elementul grec din dialectul aromân* și a apărut la *Cernăuți*, în 1931 (mai întii în revista *Codrul Cosminului*, VII, apoi în extras). Este cunoscut faptul că în aromână elementul grec are același rol pe care în dacoromână îl joacă elementul slav, cu deosebirea că vechimea lui în dialectul sud-dunărean se dovedește în general mai redusă. Această situație justifică întreprinderea autorului, care adună în vocabularul ce încheie studiul său un bogat material lexical, ferm organizat: cuvîntul-titlu apare explicat în dacoromâna literară și este însoțit de citate (traduse și în daco-

¹ Progresele lexicografiei române au dus totuși pe alocuri la rectificarea datărilor autorului și chiar a apartenenței împrumuturilor: *maranata* și *mirodie*, de exemplu, se găsesc în texte antefanariote, înainte de jumătatea sec. al XVII-lea, vezi *Dicționarul limbii române*, serie nouă.

română), de izvoare, de indicația etimologică dezvoltată, în care figurează și numeroase paralele balcanice. Dacă însă comparăm secțiunea etimologică a vocabularului cu aceea pe care ne-o oferă T. Papahagi în dicționarul general al dialectului, analizat în alt capitol al lucrării noastre, constatăm că meritele lui Geagea rămân în esență modeste și trădează amatorismul său filologic.

★

De la 1880 încoace, istoria lexicografiei noastre consemnează trei opere notabile consacrate *elementelor maghiare*, fiecare dintre ele reprezentând trepte progresive ale disciplinei. Cea dintâi, în ordine cronologică, lucrarea *Magyar elemek az oláh nyelvben*, aparține filologului și folcloristului român G. Alexici și a apărut la Budapesta, în 1888. Cele 1067 de cuvinte românești înregistrate, în ordine alfabetică, apar transcrise în ortografie maghiară și sînt completate de numeroase variante lexicale; urmează corespondentele etimologice maghiare și unele explicații suplimentare, în latină și franceză; autorul introduce apoi numeroase contexte și izvoare care să dovedească existența cuvîntului în limba română. La cuvintele strict regionale s-a indicat punctul geografic (comuna, comitatul) în care ele au fost înregistrate. S-a reproșat lexicografului tendința de a fi pus pe seama maghiarei prea multe cuvinte românești și de a fi vărsat în lucrarea sa numeroase regionalisme stricte. În anumite limite, ambele reproșuri sînt justificate: într-adevăr, unele cuvinte cu origine nesigură sau necunoscută (*băncuță, bodirlău, boncăli, bordei* etc.) au primit la Alexici etimoane maghiare neconvingătoare, iar lista lucrării este asaltată de termeni care trebuie considerați mai degrabă ungurești decît românești regionali, de vreme ce nu reflectă nici o urmă de adaptare (*bedergălău, bintătu, birtucuş, bitangăli, titulus, todoman, toldaş, tolliş, tolvaşag, trucoş, tulşagoş*). Cu toate acestea, opera lui Alexici marchează un vădit progres în comparație cu secțiunea corespunzătoare a dicționarului lui Cihac, căci peste 80% din etimologiile date de autor sînt acceptate de cele mai bune

opere lexicografice actuale: la litera B, de exemplu, dintre cele 50 de cuvinte înregistrate, cu etimon maghiar, 42 figurează ca atare și în *Dicționarul limbii române moderne*.

La Simeon C. Mindrescu, *Elementele ungurești în limba română, București, 1892*, înregistrăm cîteva noi tendințe: autorul reduce proporțiile listei de cuvinte la 778 de articole (mai ales prin eliminarea unor regionalisme) și împarte vocabularul său în două părți distincte, prima consacrată „provincialismelor“, iar cealaltă „cuvintelor comune tuturor românilor din Dacia Traiană“. Termenii românești, cu numeroase variante, sînt urmați de corespondentul etimologic maghiar, de o scurtă explicație în limba română, de paralelele române sud-dunărene, de izvoare și indicații privitoare la circulație. Secțiunea etimologică, esențială în această lucrare, este excepțional realizată: pentru a oferi un singur exemplu elocvent, amintim că toate explicațiile etimologice date de Mindrescu pentru cuvintele înregistrate la litera M, se regăsesc, întocmai sau în variante foarte înrudite, în *Dicționarul limbii române* (serie nouă). Se observă totuși o prudență exagerată (de natură „patriotică“) a lexicografului față de împrumuturile maghiare, avînd drept consecință sărăcirea listei de cuvinte¹.

Lingvistului ungar Lajos Tamás îi datorăm cea mai importantă contribuție privitoare la elementul maghiar din lexicul limbii române: lucrarea sa, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*, apărută la Budapesta, în 1966, impresionează prin proporțiile ei și mai ales prin excepțional de bogatul material exploatat. Avem a face cu un izvor lexicografic care se vrea din toate punctele de vedere exhaustiv. Autorul ne oferă, în jurul fiecărui cuvînt înregistrat, o rețea de date și de fapte care duc la adevărate mici monografii lexicale. Cuvintele românești sînt explicate în germană și franceză, sensurile diferite fiind izolate sub cifre, ca în dicționarele explicative. Urmează

¹ În acest sens, afirmația noastră din primul volum, al *Schitei*, p. 125, după care Mindrescu ar avea tendințe exhaustive, trebuie rectificată.

lunga serie de izvoare și contexte ilustrative, de obicei organizate în ordine cronologică. Au fost puse la contribuție izvoare regionale dintre cele mai diverse, texte literare culte, vechi și moderne, documente, material rezultat din anchete personale (mai ales la vorbitorii de limbă română din Ungaria), printre care se intercalează numeroase comentarii ale lexicografului. Când termenul circulă în mai multe variante lexicale, acestea se indică, toate, cu izvoarele în care au fost găsite. Se face apoi enumerarea derivatelor pe teren românesc ale împrumuturilor maghiare, de asemenea cu explicații semantice și cu izvoare. Secțiunea etimologică, neobișnuit de întinsă, adună toate explicațiile, bune sau rele, care s-au dat în timp împrumutului, adică are un evident caracter istoric; bineînțeles, autorul insistă aici asupra etimonului pentru care a optat personal, cu o remarcabilă stăpânire a mijloacelor și informației. Lucrarea nu este totuși lipsită de unele scăderi. Cea dintâi rezultă chiar din excesiva bogăție a listei de cuvinte: căci printre cei 2 800 de termeni pe care maghiara i-ar fi împrumutat românei figurează serii întregi de elemente lexicale neadaptate, înregistrate la românii din Ungaria sau la ungurii din România; să pomenim, în acest sens, pe *maiușfa*, *malombirău*, *meltoșagoș*, *meșias* („Mesia“), *mezebirău*, *mîndiar*, *mîrghes*, *mișă* („mesă“), *môhoș*, exemple dintr-o listă care ar putea deveni oricînd interminabilă. A doua eroare principală ni se pare a fi aceea de a pune pe seama maghiarei o serie de cuvinte cu etimologie necunoscută (*mădări*, *măgheruste*, *mălată*, *megheleu*, *mihalț*), cu altă origine decît maghiara sau cu origine multiplă în care maghiara a putut constitui doar o sursă cu totul secundară, strict locală (*marș* interj., *mîntă*, *mîntie*, *mișmaș*, *mîzgă*). Supraevaluarea sursei maghiare afectează destul de serios nivelul științific al lucrării în funcția sa de bază, a explicațiilor etimologice: mai multe sondaje comparative ne arată că numai circa 80% din explicațiile lui Tamás sînt acceptate de cele mai bune dicționare române contemporane. Astfel, în porțiunea *m-moimă*, din cele 84 de cuvinte-titlu pe care lucrarea le are în comun cu *Dicționarul limbii române* (serie nouă), doar 71 au explicații identice

sau înrudite în cele două izvoare. În pofida acestor constatări negative, dicționarul lui Tamás rămîne un izvor fundamental.

★

Domeniul turc al lexicului limbii noastre s-a bucurat, încă de pe la sfîrșitul secolului trecut, de o atenție deosebită din partea cercetătorilor români și străini. După R. Roesler și A. Cihac, în decurs de numai trei ani (1884-1886), tot atîția lingviști au abordat, în chip diferit, domeniul. Lucrarea lui *Fr. Miklosich*, *Die türkischen Elemente in den süd-ost und osteuropäischen Sprachen*, apărută la Viena, în 1884, se bazează, în privința românei, aproape exclusiv pe materialul celor doi înaintași citați, și prin urmare nu aduce noi elemente caracteristice; la rîndul ei, comunicarea lui *B. P. Hasdeu*, *Sur les éléments turcs dans la langue roumaine*, București, 1886, dezbate doar aspectele generale ale problemei, fără a ne furniza material sistematizat lexicografic. Între aceste două opere avea să apară însă contribuția fundamentală a lui *L. Șăineanu*, *Elemente turcești în limba română* (București, 1885), prima (și încă nu cea mai izbutită) dintr-un triplic personal. Scopul mărturisit al autorului este dublu: de a îmbogăți materialul turc cunoscut din vocabularul românesc și de a rectifica ori justifica mai temeinic unele etimologii deja formulate de alții. Cercetătorul și-a construit lucrarea pornind de la texte, numeroase și foarte variate, tipărite ori manuscrise. În lista de bază el a izbutit să strîngă 1445 de cuvinte-titlu principale, la care se adaugă cîteva sute subsumate (mai ales derivate propriu-zise), căci și aici organizarea materialului s-a făcut pe „cuiburi“ lexicale. În aceste „cuiburi“ figurează numeroase variante lexicale ale cuvintelor înregistrate, explicarea cuvintelor în limba română, contexte ilustrative din izvoare (cu trimiterea exactă la ele), familia lexicală și, în sfîrșit, secțiunea etimologică. În secțiunea etimologică, L. Șăineanu a indicat atît etimonul turc al termenilor românești, cît și reflexul cuvintelor turcești în diverse limbi balcanice sau chiar occidentale. Față de cele 1 250 de cuvinte românești de origine turcă, înregistrate în dicționarul lui Cihac, lucrarea lui Șăineanu ne

oferă un spor cantitativ sensibil doar la termenii subsu-
mați în cadrul familiilor lexicale. Sub raport calitativ
contribuția amintită se dovedește remarcabilă, deși pro-
gresele ei ne apar destul de puțin elocvente în compara-
ție cu dicționarul lui Cihac, el însuși excelent în această
secțiune. Din confruntarea integrală a cuvintelor înce-
pătoare cu litera *M* cu porțiunea corespunzătoare a *Dic-
ționarului limbii române* al Academiei (serie nouă), con-
statăm în cele două opere etimoane identice sau înrudite
la 106 termeni, din cei 119 în comun; rezultă un procent
de aproape 90% etimologii valabile, limită întru totul
lăudabilă. Eroarea cea mai frecventă pe care o face lexi-
cograful este aceea de a confunda filiera turcă cu cea
greacă (de exemplu, la cuvinte ca *magazie, marghiol,
masala, marolă, măcar* etc.). Contribuția cercetătorului
nu se va limita însă la acest studiu. De-a lungul anilor
următori, el își îmbogățește enorm bibliografia, extrăgând
din texte noi turcisme românești și eliminând din lista
de cuvinte anterioară termeni de dicționar fără acoperire
în texte (*acamac, aralic, arsız, băhtisi, baloș, bent, bolbol*
etc.). Materialul adunat este organizat pe două secțiuni,
a „vorbelor populare“ și a celor „istorice“, și dispus al-
fabetic, în cele două părți independente care alcătuiesc
al doilea volum al celebrei sale opere, *Influența orientală
asupra limbii și culturii române, București, 1900*. Fără
a schimba în esență structura versiunii din 1885, autorul
i-a dat în schimb o amploare monumentală: a îmbogățit
mai întâi lista de cuvinte principale (2017 articole-titlu)
și mai ales cea de cuvinte subsumate, domeniul vorbelor
„istorice“ (adică al cuvintelor ce reprezintă nume de
instituții și de obiecte dispărute) fiind îndeosebi favori-
zat; a lărgit partea explicativă, dând termenilor polise-
manticii o filiație istorică; a înmulțit enorm numărul
izvoarelor și al contextelor ilustrative, pe drept cuvânt
impresionant; în sfârșit — lucrul cel mai important —
a amplificat și îmbunătățit secțiunea etimologică, apro-
piind-o de ceea ce am putea numi, poate cu un termen
prea îndrăzneț, perfecțiunea științifică. Din versiunea
anterioară au fost de exemplu eliminate cuvinte române
ca *berlant* și *bezea*, împrumuturi slave ca *bahadırca, ceai,
conțeș, lele*, importuri maghiare ca *ham, eoroi, pogace*

etc. Toate operele lexicografice ulterioare, fără excepție,
pornesc de la lucrarea lui Șăineanu, pe care o folosesc cu
o încredere fără precedent; la litera *H*, de exemplu,
bogată în elemente de origine turcă, vechiul dicționar
al Academiei, condus de S. Pușcariu respinge numai în
două cazuri etimologiile propuse de Șăineanu (la *hasur*
și *hat*), adăugând în alte câteva (*havră, havuz, hici, hindi-
chiu*) posibilitatea etimologiei multiple, în care turca
rămâne totuși sursa principală de împrumut. Cu toate
criticile (mai mult subiective) care i s-au adus, contribu-
țiile lui Lazăr Șăineanu rezistă aproape în întregime și
astăzi, ca un adevărat model al domeniului etimologic.
Pentru cercetătorii străini interesați, autorul a publicat
și o versiune comprimată, în limba franceză, a lucrării
mai sus citate, sub titlul: *L'Influence orientale sur la
langue et la civilisation roumaines. I. La langue. Les élé-
ments orientaux en roumain, Paris, 1902* (extrasă din
revista *Romania*, XXX și XXXI).

În ultimul deceniu al veacului al XIX-lea, doi lin-
gviști străini au ridicat și ei problema împrumuturilor
turce din lexicul limbii române. Primul, în ordine cro-
nologică, este *W. Rudow*, autor al studiului *Neue Belege
zu türkischen Lehnwörtern im Rumänischen*, apărut în
revista *Zeitschrift für romanische Philologie*, XVII
(1893), XVIII (1894) și XIX (1895). Ca și Șăineanu, Rudow
își caută materialul specific în texte, mai ales literare,
de unde extrage o listă lexicală relativ bogată, dar infe-
rioară cantitativ aceleia din 1885 a predecesorului amin-
tit. În organizarea, elementară, a acestui material, s-a
renunțat la metoda „cuiburilor“ lexicale, fiecare termen
înregistrat (inclusiv derivatele pe teren românesc) figu-
rînd ca articol-titlu. Cuvîntul-titlu, însoțit de explicarea
lui în limba germană și de unele izvoare, nu are, din
păcate, indicat în multe cazuri etimonul concret, lipsă
fundamentală într-o operă lexicografică cu caracter eti-
mologic predominant. Se mai observă apoi că în lista de
cuvinte figurează unele rarități neintegrate (*arșlan, ca-
plan, baibuh, hiahju*); mai degrabă turcești decît româ-
nești. Pe de altă parte, lexicograful a comis eroarea de
a îngloba printre elementele turcești ale limbii noastre
o serie de neologisme romanice (*magaziner, mameluc,*

mumie, musulman etc.), confundind și el filiera directă cu cele indirecte. L. Șăineanu a făcut numeroase observații întemeiate pe marginea etimologiilor lui Rudow, în lucrarea sa din 1900; din ele rezultă nivelul modest al contribuției lui Rudow, datorită și împrejurării că ea trebuie judecată prin comparație cu excepționalul aport al ilustrului său contemporan.

Un obiectiv similar și-a propus *Theofil Löbel* în lucrarea *Elemente turcești, arăbești și persane în limba română*, apărută la *Constantinopol* și *Lipsca*, în 1894. Surprinde de la început faptul că autorul n-a utilizat în întreprinderea sa contribuțiile anterioare ale lui Cihac și Șăineanu, pe considerentul că ele nu ar determina „nici o schimbare“ în conținutul cercetărilor pe care le face. Löbel și-a cules materialul exclusiv din dicționarele românești (în primul rând din acela al lui Laurian și Masim) și din studiul amintit al lui F. Miklosich, depistând un număr de 1266 de cuvinte-titlu (la care se adaugă circa 300 de derivate subsumate). Titlul lucrării ne arată că autorul admitea, în mod cu totul surprinzător, proveniența cu egală îndreptățire în limba română a unor cuvinte persane și arabe; Șăineanu a criticat pe bună dreptate această concepție, susținând că „limba noastră nu cunoaște nici o singură vorbă arabă sau persană, care să nu fi trecut mai înainte prin filiera osmanlie“ (*Influența orientală asupra limbii și culturai române*, cit., vol I, p. CCXLVII). Dar confundarea surselor directe cu cele indirecte nu se rezumă la cele arătate; lexicograful pune deopotrivă pe seama limbilor orientale numeroase împrumuturi românești din surse grecești (*pastramă, spanac*), slave (*boiar, bolovan, buimac, cloșcă, cocean*) și mai ales romanice (*admiral, alambic, alcov, calibru, camfor, caravană, cifră, elixir, fachir* etc. etc.). Se mai adaugă, în sfârșit, totala necunoaștere din partea autorului, filolog amator, a legilor fonetice care acționează la trecerea unui cuvânt dintr-o limbă în alta, soldată cu explicații etimologice rizibile (*arababură* ar proveni, de exemplu, din turcescul *alak-bulak*, *azur* dintr-un etimon *laguverdi*, iar *chinovar* din... *zingifre*!). În această lumină, se poate spune că scăderile contribuției lui Löbel covârșesc și sugrumă puținele sale merite. Lexicograful a încercat să

reia problema împrumuturilor turcești în lucrarea *Contribuțiuni la stabilirea originii orientale a unor cuvinte românești* (București, 1908), concepută însă mai degrabă ca o recenzie și completare răuvoitoare a operei lui Șăineanu din 1900; săracă și viciată de aceleași erori, această nouă lucrare nu reprezintă un progres în activitatea autorului ei.

Cam pe aceeași linie merge și *Gh. Popescu-Ciocănel* în micul său dicționar etimologic intitulat *Quelques mots roumains d'origine arabe, turque, persane et hebraïque*, apărut la *Paris*, în anul 1907. Titlul însuși al lucrării amintește pe predecesor, iar numărul redus de cuvinte înregistrate (159 termeni-titlu) se justifică prin intenția autorului de a nu reține decât împrumuturile orientale nediscutate în contribuțiile similare anterioare. Și aici se susține ideea eronată a existenței unor cuvinte de origine arabă și persană primite „direct... în limba română“ (p. I). În mai mare măsură decât Löbel, Gh. Popescu-Ciocănel introduce în lista împrumuturilor orientale serii de termeni care în realitate au stat de neologisme occidentale (*alambic, alcali, alcool, alchimie, anilină, arsenic, arcadă, azot* etc.). Opera sa rămâne în consecință o încercare neizbutită, inferioară tuturor celor consacrate aceleiași domeniu.

Dimpotrivă, demnă de laude ni se pare *Contribuția la studiul elementelor orientale din limba română* a lui V. Bogrea, apărută în revista *Dacoromania*, I (1920—1921), p. 272 și urm. Din păcate, opera nu a fost concepută ca o lucrare de sinteză, ci doar ca un bun apendice de completări și rectificări la studiile lui Șăineanu, recunoscut de altfel de Bogrea însuși drept un maestru al domeniului.

În sfârșit, se mai poate cita aici recentul studiu al unui cercetător german, *Heinz F. Wendt*, *Die türkischen Elemente im Rumänischen* (Berlin, 1960), care își propune drept scop principal acela de a fixa originea preosmanlie a unor cuvinte românești considerate pînă acum împrumuturi turcești osmanlii. Mijloacele folosite în acest scop de autor nu se află însă nici pe departe la înălțimea dificultăților pe care o asemenea temă le ridică în mod firesc. De aceea, avem cu adevărat a face în ultimă instanță cu o carte „plină de iluzii“, cum a calificat-o un

recenzent¹; puține dintre cuvintele explicate (prin pece-
negă, cumană ori tătară) își pot menține etimonul propus
de Wendt, într-o lucrare în care organizarea materialului
este numai parțial lexicografică.

★

Domeniul *elementelor germane* din lexicul românesc
s-a bucurat și el de interesul citorva cercetătorii; acest
interes s-a concretizat în opere modeste, astăzi toate de-
pășite de progresele disciplinei în general. Prima dintre
contribuții, *Deutsche Sprachelemente im Rumänischen*,
aparține lui Ion Borgia și a apărut la Leipzig, în 1903 (s-a
republicat în *Jahresbericht des Instituts für Rumänische
Sprache*, X, 1904, p. 138 și urm.). Vocabularul etimologic
inclus în lucrare conține circa 800 de cuvinte, derivate
și variante, fiind organizat în mod tradițional, pe metoda
„cuiburilor“ lexicale. Termenii românești apar însoțiți
de traducerea în germană (uneori și în franceză); de nu-
meroase citate și izvoare, de indicații asupra circulației;
în schimb, secțiunea de bază, etimologică, produce nedu-
meriri, căci autorul n-a mai introdus în ea etimonul
atunci când el coincide cu termenul german folosit, în
secțiunea explicativă, drept corespondent al cuvântului
românesc. Deși destul de cuprinzătoare, lista de cuvinte
se dovedește totodată mai bogată și mai săracă decât ar fi
fost de dorit: excesiv de bogată, prin reținerea unor re-
gionalisme stricte, neadaptate (*ainmoct, bachendäl, bețir-
cricter, blevais, crontaler, izänban, oberster*); prea săracă,
datorită respingerii unor neologisme culte (*mangan, mapă,
marcasit, mareșal, margraf* etc.). Numărul etimologiilor
corecte nu este nici el suficient de ridicat pentru a face
din lucrare un izvor demn de încredere.

Puține progrese față de predecesor înregistrează
Simeon C. Mindrescu în contribuția sa intitulată *Influ-
ența culturii germane asupra noastră. I. Influența ger-
mană asupra limbei române* (Iași, 1904). Cu o listă de
cuvinte ceva mai bogată (aproape 1000 de termeni înre-
gistrați), cu o secțiune explicativă (în limba română) mai

¹ V. Drimba, în *Studii și cercetări lingvistice*, XIV (1963),
nr. 4, p. 514 și urm.

explicită și cu indicații sistematice asupra formelor eti-
mologice, lucrarea are, în rest, cam aceleași însușiri și
aceleași defecte ca aceea anterioară. Și ea trece în contul
sursei germane prea multe elemente lexicale de alte pro-
veniențe, dar pe de altă parte ne lipsește de majoritatea
neologismelor real împrumutate din această sursă.

În sfârșit, poate fi amintită aici și lucrarea cu profil
istoric *Die Gepiden* (Halle, 1922) a lui C. C. Dicușescu,
care încearcă (v. p. 174 și urm.) să probeze, fără succes,
existența în limba română a unor elemente de vocabular
vechi germanice (de exemplu, *butură, butuc, burduf,
burtă, bitcă, bulz* etc.).

★

Din cele arătate mai sus rezultă, credem, progresele
de ansamblu înregistrate de lexicografia etimologică ro-
mânească contemporană. Chiar dacă nu în egală măsură
dezvoltată în fiecare compartiment, ea a acumulat până
în prezent toate datele esențiale. Viitorului îi rămâne în
primul rînd sarcina să sintetizeze și să completeze aceste
date, descoperind adevărata origine a unor cuvinte (încă
numeroase) în jurul cărora mai există dispute și nedu-
meriri.

B. LEXICOGRAFIA BILINGVA
SI POLIGLOTA

I. DICȚIONARELE BILINGVE

1. Privire generală

Am afirmat, în introducerea volumului de față, că lexicografia bilingvă românească contemporană înregistrează importante progrese, din ambele puncte de vedere : al cantității și al calității. În această lumină, ar putea să pară paradoxal faptul că îi vom consacra totuși un spațiu redus în economia lucrării. Cîteva justificări se dovedesc necesare. Mai întii, cantitatea însăși a dicționarelor bilingve ne împiedică să le prezentăm, fie și în treacăt, pe toate, așa cum am încercat să procedăm în primul volum. Sperăm să compensăm pe cît posibil neajunsul amintit prin lista bibliografică bogată ce va încheia capitoul. Nu trebuie să se creadă însă că numai cantitatea ne împiedică să evaluăm fiecare dicționar în parte ; există cel puțin alte două motive, poate la fel de întemeiate, care par să justifice atitudinea noastră. Primul este așa-zicînd de natură corelativă : dacă progresele lexicografiei bilingve din ultimul secol nu pot fi puse la îndoială, cele ale lexicografiei unilingve (generale și speciale) se manifestă cu o înfinit mai mare evidentă, schimbînd raportul de forțe anterior și deplasînd pe planul al doilea importanța științifică a dicționarelor bilingve. Pe de altă parte, se produce, în interiorul lexicografiei bilingve, o evidentă (și întemeiată) șablonizare a operelor elaborate, pentru a răspunde cît mai îndeaproape fiecărui tip fundamental de nevoie practică imediată. Privind lucrurile de jos în sus, de la aspectele simple spre cele complexe, observăm pe rînd existența a trei tipuri principale de opere lexicografice bilingve : dicționarele de dimensiuni mici, pe care le-am putea numi cu un cuvînt „turistice“, căci servesc în primul rînd trecătorului aflat în țară străină ; dicționarele medii, prin excelență didactice, care alcătuiesc majoritatea din total ; dicționarele mari, îndeplinind

mai ales rolul de auxiliare ale muncii de cercetare științifică. Fiecare dintre aceste tipuri fiind alcătuit în principiu pe scheme similare, face aproape inutilă analiza individuală a dicționarilor, impunând cel mult caracterizarea categoriei generale. Iată deci cel de-al doilea motiv care ne obligă să nu pătrundem în amănunte. Cît despre lexicografii care sparg tiparele amintite și ne oferă opere neobișnuite ale domeniului (Fr. Damé, H. Tikin), rămîne să le acordăm atenția diferențiată cuvenită, într-un capitol special al lucrării de față.

În prezentarea generală care urmează am luat în considerație atît dicționarele bilingve elaborate (de români și străini) pe teritoriul țării noastre, cît și acelea concepute și publicate în afara lui, în măsura în care ele ne sînt cunoscute.

Cauzele care determină cantitatea și varietatea dicționarilor bilingve contemporane sînt doar în parte identice cu acelea semnalate pentru epocile anterioare. Desigur, primează și acum nevoia practică imediată, dar structura, conținutul acestei nevoi au devenit mai complexe. Faptul că cele mai multe dicționare bilingve conțin o limbă străină vorbită pe teritoriul țării noastre de o populație minoritară, ori una care se învață în școală ca limbă obligatorie, este comun cu epoca imediat anterioară. Ni se pare elocvent să amintim, în acest sens, de existența a peste 60 de vocabulare bilingve elaborate, între anii 1950 și 1960, ca anexe independente la manualele elementare de învățămînt pentru naționalitățile conlocuitoare, și pe care, datorită profilului lor modest, nici nu le-am mai inclus în lista bibliografică de la sfîrșitul capitolului. Alte cauze determinante care acționează în epoca contemporană nu se regăsesc însă în perioadele anterioare, în forma pe care ele o îmbracă acum : pe de-o parte, setea de cultură concretizată prin dorința de asimilare a limbilor străine a căpătat proporții de masă, și, prin urmare, o bună parte a publicului care consultă dicționarele o face în afara școlii, deși cu obiective similare ; pe de altă parte, înmulțirea evidentă a dicționarilor bilingve consacrate terminologiilor speciale (economiei, administrației, comerțului, dreptului, tehnicii, militariei etc.) ne arată că lexicografia bilingvă își asumă acum și rolul de instru-

ment de informare strict profesională, pe domenii delimitate.

Progresele cantitative obținute de lexicografia bilingvă în perioada contemporană nu sînt direct proporționale cu numărul autorilor. Se observă cu ușurință că încetul cu încetul domeniul a fost preluat de un număr relativ redus de lexicografi „profesionalizați“, care, fiecare în parte, a încercat să epuizeze, în sectorul ales, principalele variante posibile de dicționar bilingv. Cazul lui C. Șăineanu pentru limba franceză, al lui M. W. Schroff sau M. Isbășescu pentru germană, al lui V. Chereșteșiu sau B. Kelemen pentru limba maghiară, al lui M. Schönkron pentru engleză etc. ni se pare elocvent : aproape fiecare dintre cei citați, și nu numai ei, sînt totodată autori de dicționare bilingve mici, medii și mari, în care, pe rînd, limba română sau limba străină componentă apar ca limbi de bază. În bună parte, „profesionalizarea“ și prolificitatea lexicografilor bilingvi a fost încurajată de legea cererii și a ofertei ce acționa în acest domeniu : cererea continuă i-a făcut pe lexicografi să persevereze și să exploateze o muncă și o experiență acumulate o dată, pentru a transforma lucrarea inițial elaborată de ei în noi ediții și variante, potrivit nevoilor curente. Dar raportul dintre cerere și ofertă a avut în domeniul lexicografiei bilingve două consecințe opuse : una pozitivă, consacrarea unor lexicografi de profesie, care nu o dată au îmbogățit disciplina cu noi opere remarcabile ; alta negativă, transformarea unor lexicografi în posesori de marfă căutată, care își desfac produsul pe piață în ambalaje diferite, adesea fără a-l îmbunătăți în timp. Cazul *Dicționarului latin-român* „complect“ al lui Ioan Nădejde este, din acest punct de vedere, edificator : de-a lungul unei jumătăți de secol, autorul și urmașii săi au oferit publicului 19 tiraje neschimbate ale ediției inițiale, altfel onorabilă, dar evident perfectibilă. Aceluiași spirit excesiv comercial îi datorăm faptul că numeroase dicționare s-au tipărit, pînă în trecutul apropiat, fără indicația datei de apariție, spre a putea fi eventual oricînd considerate lucrări recente. Absența, în prea multe cazuri, a datării ne-a obligat de altfel să renunțăm la intenția alcătuirii bibliografiei finale din acest capitol pe criterii cronologice,

și să organizăm materialul în ordinea alfabetică a limbilor străine componente și a autorilor.

Prin ce se deosebește, în esență, lexicografia bilingvă contemporană de aceea creată în epocile anterioare ?

Mai întâi, așa cum am spus deja în treacăt, prin cantitate și varietate. Ultimul secol de lexicografie a oferit cititorilor de trei ori mai multe dicționare bilingve decât întreaga perioadă istorică anterioară, întinsă pe trei veacuri. Din punctul de vedere al dimensiunilor fiecărei opere, în afară de cele trei tipuri principale semnalate (de volum mic sau „turistice“, de volum mediu sau „școlare“, de volum mare sau „științifice“), există numeroase alte dicționare intermediare, ca niște punți ce năzuiesc să răspundă tuturor cerințelor, practice sau ipotetice. Variația dimensională urcă de la o listă de numai 2 000—3 000 de cuvinte-titlu (specifică prin excelență dicționarelor independente concepute ca anexe la manualele didactice) pînă la una de 140 000—150 000 de cuvinte-titlu (vezi exemplul fericit al *Dicționarului german-român* elaborat sub conducerea lui M. Isbășescu și M. Iliescu și apărut în 1966). În cazul dicționarelor bilingve nu se poate vorbi de un raport determinant între dimensiune și calitate : orice lucrare, mare sau mică, adecvat concepută (și care, în consecință, își atinge scopul pentru care a fost concepută), poate fi considerată bună, pe trepte diverse ale științei lexicografice. Se observă însă cu ușurință efortul epocii contemporane de a înmulți dicționarele bilingve de mari dimensiuni, de a crea pentru fiecare limbă componentă în parte măcar cîte o operă cît mai completă. Printre lucrările monumentale ale domeniului, datorită proporțiilor și complexității lor, se pot cita aici ca exemple de vîrf dicționarele româno-engleze ale lui H. Lolliot, respectiv L. Levițchi, cele francezo-române ale lui T. Codrescu, respectiv C. Săineanu, cele româno-franceze ale lui F. Damé, respectiv L. E. Sinigaglia, cele germano-române ale lui T. Codrescu, respectiv M. Isbășescu-M. Iliescu, cel român-german al lui H. Tiktin, cel român-maghiar (în două volume) elaborat sub conducerea lui B. Kelemen, cel rus-român (iarăși în două volume) elaborat sub conducerea lui Gh. Bolocan și T. Nicolescu (vezi lista bibliografică de la sfîrșitul capitolului). În ultimele decenii, realizarea marilor dicționare

bilingve a devenit tot mai mult rodul unor eforturi conjugate, colective.

Varietatea sporită a lexicografiei bilingve contemporane se manifestă și prin enorma înmulțire a limbilor străine componente. Acum apar pentru întia oară dicționare în care românei i se asociază bulgara, ceha, engleza, japoneza, polona, sîrba, spaniola, ucraineana, spre a nu cita decât exemple ; tot acum, unele limbi străine abia reprezentate în lexicografia bilingvă din trecut (de pildă, rusa) figurează în numeroase opere ale domeniului.

Varietatea dicționarelor bilingve contemporane trebuie apoi subliniată prin poziția pe care ele o adoptă față de vocabularul românesc : din acest punct de vedere, avem acum a face cu dicționare care iau în considerație (cu selecțiile de rigoare) vocabularul în întregime al lui, cu dicționare consacrate unor terminologii profesionale (existente doar prin excepție în trecut), în sfîrșit cu așa-numitele dicționare frazeologice bilingve (de locuțiuni, expresii, îmbinări lexicale), cu totul necunoscute în epocile anterioare.

Față de epocile anterioare, în cea contemporană se mai observă tendința de echilibrare a lexicografiei bilingve avînd româna drept limbă de bază cu aceea în care primul loc în rîndul limbilor componente este ocupat de o limbă străină. Echilibrarea se produce în dublu sens : prin înmulțirea numărului de dicționare bilingve cu limba de bază română, precum și prin amplificarea acestor dicționare la nivelul celor cu limba de bază străină. S-au creat astfel instrumente de valoare și amploare aproximativ egale pentru traducerea din și în limba străină. Progresele făcute de lexicografia bilingvă cu limba de bază română se explică în mare parte prin folosirea unor bune dicționare explicative unilingve apărute în secolul nostru ; cel puțin în privința listei de cuvinte, acestea au putut constitui modele prețioase.

Dar izbînda cea mai mare a lexicografiei bilingve contemporane nu trebuie, credem, identificată în cantitatea, amploarea și varietatea ei, caracteristici în fond exterioare, ci în structura ei internă, în conținutul și nivelul ei științific general. Ni se pare evident faptul că prăpastia care separa în trecut dicționarele bilingve remarcabile

de cele mediocre a dispărut, prin dispariția însăși a dicționarelor mediocre, iar, pe de altă parte, că nivelul dicționarelor bilingve remarcabile este el-însuși mai înalt în prezent. De aici rezultă concluzia, foarte semnificativă, că s-a produs o creștere globală, pe întregul front, a nivelului calitativ al lexicografiei bilingve, că piscurile nu mai sînt izolate.

Lexicografia bilingvă și-a precizat în prezent cu fermitate profilul, structura, atît în interiorul propriului ei domeniu, pe trepte diverse, cît și față de lexicografia explicativă unilingvă. Faptul că datorăm veacului nostru apariția dicționarelor unilingve așteptate a scutit încetul cu încetul lexicografia bilingvă să suplinească, prin elemente străine domeniului ei, absența îndelungată a acestor dicționare. Lexicografia bilingvă a putut să restituie astfel celei unilingve aproape tot ce-i era dator și să se limiteze în general la sarcina sa esențială : de a oferi cititorilor corespondente românești exacte pentru termenii străini înregistrați, respectiv corespondentele străine exacte ale termenilor românești. Calitatea corespondențelor, siguranța dovedită în alegerea lor constituie una dintre însușirile fundamentale ale lexicografiei bilingve contemporane. A doua principală însușire de structură internă a acestor dicționare constă în fericita selectare a termenilor ce alcătuiesc listele de cuvinte, reprezentative pentru fiecare tip de dicționar în parte : dacă în trecut aceste liste, chiar în dicționarele foarte bogate, erau adesea întimplătoare, reproducînd de regulă modele străine depășite de realitatea concretă, în veacul nostru ele încep să rezulte dintr-o analiză personală creatoare, fiind largite, strîmțate, îmbogățite sau sărăcite în așa fel încît să reflecte tipul lucrării și epoca în care ea s-a elaborat. Ceea ce caracterizează în al treilea rînd, față de trecut, lexicografia bilingvă actuală, din punctul de vedere al structurii interne, este atenția sporită acordată polisemiei termenilor înregistrați ; cu alte cuvinte, dacă secțiunea explicativă a fost acum în general redusă ca volum, prin eliminarea justificată a perifrazelor semantice, în schimb cuvintele apar traduse cu toate sensurile lor reprezentative, datorită aprofundării și diversificării analizei semantice. În sfîrșit, îmbogățirea enormă a secțiunii

frazeologice (alcătuită din locuțiuni, expresii, sintagme) constituie un mare progres al dicționarelor bilingve contemporane.

Cît despre structura internă generală a lucrărilor aici în discuție, ea a fost simplificată : cuvîntul-titlu (adesea cu indicația de accent și chiar de pronunțare), categoria gramaticală, corespondentele din a doua limbă componentă, unitățile frazeologice și corespondentele lor în cea de-a doua limbă, iată în esență întreaga alcătuire a unui articol de dicționar bilingv contemporan. Au dispărut din aceste dicționare (cu excepții rarissime) datele enciclopedice și numele proprii, perifrazele explicative, citatele și indicațiile etimologice etc.

★

Faptele expuse mai sus ne arată că lexicografia bilingvă românească contemporană și-a aflat profilul adevărat și că, în continuu progres, ea corespunde tot mai deplin scopului pentru care s-a născut.

2. Marile personalități : Fr. Damé și H. Tiktin

Prin structura lor aparte și prin scopul căruia îi sînt destinate, două dintre dicționarele bilingve contemporane merită o atenție deosebită : este vorba de *Nouveau dictionnaire roumain-français*, în 4 volume, redactat de Fr. Damé și apărut la București, între anii 1893 și 1895, dar mai ales de *Dicționarul român-german (Rumänisch-deutschen Wörterbuch)*, în 3 volume (București, 1895—1925), al lui H. Tiktin.

Împrejurarea că ambii lexicografi au fost străini de origine și că au învățat relativ tîrziu limba noastră, pe care au iubit-o apoi cu o pasiune demnă de admirație, ni se pare în cazul de față extrem de semnificativă, căci ei îi datorăm de fapt aspectul, la prima vedere ciudat, al amintitelor dicționare. Amîndouă operele au fost concepute cu scopul primordial de a face cunoscut străinilor vocabularul limbii române, în lipsa, la vremea inițierii

lor, a unui dicționar explicativ unilingv adecvat. Încercînd așadar să suplinească, pe cît posibil, încă inexistentul dicționar explicativ, ele ajung să depășească, din multe puncte de vedere (dar fiecare în chip diferit), profilul dicționarilor bilingve, adică al propriului lor domeniu. Dacă partea în limba străină ar fi fost redactată tot în română, am avea astăzi două dicționare explicative indiscutabile, căci toate celelalte secțiuni s-ar încadra fără greutate noului profil; faptul că în lista de cuvinte s-a acordat o mai mare atenție arhaismelor și regionalismelor (adunate cu migală) decît împrumuturilor recente (selecțate sever sau chiar respinse), că filiația sensurilor a fost concepută istoric și nu pe criteriul uzului, că s-au folosit numeroase și variate citate ilustrative românești din izvoare (la ambii lexicografi), că perifraza explicativă largă în limba străină a înlocuit sistemul corespondentelor simple, că s-a introdus indicația etimologică pentru cuvintele românești înregistrate (la Tikin), pledează, credem, în mod convingător pentru caracterul predominant explicativ al acestor dicționare bilingve. Așa se și explică, de altfel, faptul că cei mai mulți cercetători le consultă și le citează exclusiv pentru limba română, încadrîndu-le, explicit ori implicit, printre dicționarele unilingve. Deși hibride, căci încearcă să contopească (ca și alte lucrări similare din veacul trecut) două opere lexicografice de sine stătătoare într-o organizare unică, dicționarele amintite se înscriu ca date notabile în istoria lexicografiei noastre, prin calitățile lor științifice intrinseci. Valoarea lor prin comparare reciprocă este însă departe de a fi egală, balanța înclinînd categoric de partea lui H. Tikin. Dacă începem totuși prezentarea de mai jos cu Fr. Damé, o facem obligați de factorul cronologic: Damé este predecesorul lui Tikin.

★

Născut în Franța, la 1849, Frédéric Damé se stabilește în România la vîrsta de 23 de ani, după ce începuse o carieră strălucită în țara sa natală. Tinărul intelectual francez abia expatriat desfășoară la noi o bogată activitate de publicist, istoric, beletrist, profesor și animator cultural, dar devine cu adevărat cunoscut abia în domeniul

lexicografiei. Dintre operele sale lexicografice, *Nouveau dictionnaire roumain-français*, în 4 volume, constituie fără îndoială cea mai deplină realizare. Această operă reprezintă totodată două decenii de muncă din partea autorului ei. Adunarea materialului a fost începută încă din jurul anului 1872 și s-a făcut pe baza a 177 de izvoare variate, cam tot atîtea cît avusese A. Philippide cînd pornise elaborarea dicționarului academic unilingv. Izvoarele, deși bogate, nu reflectă în egală măsură toate epocile de scris românesc; textele vechi sînt slab reprezentate și nu servesc în suficientă măsură intenției autorului de a culege cît mai multe arhaisme. Față de criteriile restrictive impuse la neologisme, anume sacrificarea celor mai puțin uzuale, lista de cuvinte românești a dicționarului (aproape 40 000 de articole-titlu) ne apare remarcabilă pentru data cînd el a fost conceput.

Cuvîntul românesc s-a înregistrat fără indicația de accent și cu puține variante lexicale, dar este sistematic însoțit de numele categoriei gramaticale. O remarcabilă însușire a lucrării stă în rețeaua de indicații asupra circulației cuvintelor românești în timp și spațiu, asupra domeniului căruia îi aparțin, asupra situației lor stilistice; dar nu toate aceste indicații se dovedesc exacte, cele de circulație vădînd îndeosebi lacunele autorului în dialectologia românească și în istoria limbii române.

Deosebit de prețioasă ni se pare metoda de analiză minuțioasă, prin corespondentele franceze, a situației semantice pe care o au cuvintele românești înregistrate; nuanțele și sensurile diferite au fost grupate independent, izolate cu cifre și bare (*înfiripare*, de exemplu, apare cu două sensuri și cu două subsensuri; *izvod*, cu trei sensuri, ca și *dulamă*; *chiti*, cu cinci subsensuri etc.). Lui Damé îi datorăm, așadar, pentru lexicografia bilingvă, noțiunea de *subsens*, așa cum pentru cea explicativă ea va fi inaugurată de Sextil Pușcariu. Din păcate, analiza semantică este pe alocuri împinsă dincolo de limitele îngăduite: sensuri diferite ale aceluiași cuvînt au fost transformate în omonime, procedeu ce sparge în mod nejustificat unitatea lexicală; ni se oferă astfel patru substantive diferite *colac*, două *colăcar*, două verbe *colăcări* și două *lega* etc.

Excepțional de bogată se dovedește secțiunea unităților frazeologice : aceasta ocupă mai bine de jumătate din volumul total al lucrării și în ea mai ales a introdus Damé contexte ilustrative din izvoare. Dar și aici se ivesc unele excese, căci nu toate îmbinările de cuvinte înregistrate sînt în realitate unități stabile cu sens specific (*a se lega la mînă, a lega un bou cu o funie etc.*). Oricum, meritele secțiunii rămîn majore, și chiar sporesc datorită eforturilor lexicografului de a găsi corespondentele franceze ale acestor idiotisme, în principiu greu de tradus.

Paradoxal la prima vedere apare faptul că tocmai partea franceză a dicționarului este mai slab realizată ; critica fulminantă făcută părții franceze de recenzentul Gh. Gheorghiu¹ deși nu întru totul obiectivă, semnaleză excesiv de multe erori (de formă și conținut) pentru un autor care stăpînea la perfecție limba străină. Dacă unele dintre aceste erori, de conținut, se pot explica mai degrabă prin cunoașterea insuficientă a prototipului românesc ce trebuia tradus, cele aproape 3 000 de scăpări gramaticale ni se par de neconceput.

Ultimul alineat al fiecărui articol este consacrat formelor gramaticale ale cuvîntului-titlu, bine și bogat conceput.

Concluzia pe care vrem s-o desprindem din cele spuse mai sus este aceea că dicționarul lui Damé rămîne, cu toate lipsurile sale, o operă remarcabilă, și astăzi foarte utilă².

★

Născut în Germania, la 1850, cu un an după Fr. Damé, H. Tiktin s-a stabilit în țara noastră la vîrsta de 18 ani, fără să fi cunoscut, pînă la acea dată, limba română³.

¹ Gh. Gheorghiu, *Dicționarul domnului F. Damé*, în *Arhiva din Iași*, VIII (1897), p. 544 și urm.

² Dicționarul „constituie una din cele mai însemnate lucrări ale lexicografiei nu numai române, dar chiar europene“ (*Arhiva din Iași*, XVIII, 1907, nr. 5, p. 240); el ar fi o „capodoperă a lexicografiei noastre bilingve din secolul trecut“ (Petru Kovács, *Frédéric Damé. Activitatea sa culturală și lexicografică*, în *Cercetări de lingvistică*, Cluj, X (1965), nr. 2, p. 265).

³ Vezi *Precuvîntarea* lui I. A. Candrea la H. Tiktin, *Gramatica română*, ediția a III-a, București, 1945, p. V.

Fixat la Iași, tînărul filolog își însușește repede și în mod remarcabil limba de adopțiune, ba în curînd își îndreaptă chiar interesul spre studierea ei. Dar lipsa cea mai simțitoare ce l-a întîmpinat atunci a fost aceea a unui dicționar explicativ corespunzător. Silit de împrejurări, filologul a pornit să-și adune singur un bogat material lexical, mereu sporit, din texte și din vorbirea zilnică, pînă în ziua cînd avea să se întrebe dacă pe baza acestui material n-ar putea elabora el-insuși rivnitul dicționar. Momentul părea a fi prielnic, căci chiar atunci Ministerul Instrucțiunii inițiasse și susținea realizarea unor opere lexicografice cu caracter primordial didactic. Oferta lui Tiktin fiind acceptată, lexicograful pornește la drum. Lucrarea se tipărește pe fascicule, începînd din 1895, dar lipsa de fonduri și indiferența oficialităților stau mereu în calea terminării ei ; ultima fasciculă (a 29-a) avea să vadă lumina tiparului abia după 30 de ani de la prima, în 1925, spre a încheia o carieră lexicografică ce se înscrie cu litere de aur în istoria lingvisticii române. Venind imediat după *Etymologicum magnum Romaniae* al lui B. P. Hasdeu, dicționarul lui Tiktin reprezintă din mai multe puncte de vedere o reacție antihasdeiană. Autorul noului dicționar arăta explicit (vezi *Introducerea* la primul volum, p. V—VI) că obiectul propriu al cercetării sale îl formează, așa-zicînd, limba română „în sine“, iar nu măsura în care se oglindesc în limbă credințele, obiceiurile, activitatea, cu un cuvînt spiritul poporului român, și că, pe de altă parte, atenția sa principală se îndreaptă asupra aspectului literar al limbii, iar nu asupra celui popular. Este ușor de văzut că în ambele cazuri cel respins este Hasdeu. Din asemenea păreri rezultă, bineînțeles, consecințe practice importante pentru întreaga structură a lucrării, începînd cu lista de cuvinte. Criteriile, cel puțin inițiale, după care s-a condus autorul în stabilirea listei de cuvinte încearcă să fie cît mai ferme. Călăuzit de dorința înregistrării unor date lexicale sigure în această privință, Tiktin privește cu prudență dicționarele anterioare existente și preia din ele în primul rînd termenii verificați în texte autentice. De vreme ce își propune să ofere cititorilor un dicționar prin excelență al limbii literare, el se vede obligat, pe de-o parte, să introducă în lista de cuvinte neologismele uzu-

ale (absente în principiu la Hasdeu), iar pe de alta să facă operație de selectare în rîndul regionalismelor stricte (vezi aceeași *Introducere*, p. VI—VII). Se observă însă și aici, ca în atîtea alte cazuri, că între teorie și practică există o flagrantă contradicție. Alarmat că nu-și va putea încheia lucrarea în termenul inițial hotărît, lexicograful renunță la neologisme, de la litera *E* înainte, dar în schimb se arată foarte primitiv cu regionalismele și manifestă un interes deosebit pentru arhaisme. În cele din urmă, așadar, lista de cuvinte a dicționarului ajunge să semene, spre regretul nostru, cu a predecesorului criticat. Absența împrumuturilor recente din cea mai mare parte a lucrării nu poate fi trecută cu vederea și ea impietează în mod serios asupra proporțiilor listei de cuvinte; fără această lipsă, lista de cuvinte ar fi putut fi calificată drept excepțională. Dar chiar în condițiile arătate, ea rămîne destul de bogată. Un calcul statistic exact este greu de făcut, deoarece multe dintre cuvintele înregistrate (derivatele propriu-zise) se află subsumate termenului-mamă, în cadrul „cuiburilor“ lexicale. Disponem însă de numărătoare parțială, după toate probabilitățile exactă, întreprinsă de Sextil Pușcariu¹, din care rezultă că dicționarul lui Tiktin ar fi de peste două ori mai sărac în cuvinte decît vechiul dicționar academic²; lucrarea adună între filele sale circa 35 000 de elemente lexicale (cuvinte, variante și derivate), indice ridicat pentru o operă lexicografică lipsită de majoritatea neologismelor. În orice caz, violenta critică făcută lucrării de A. Philippide pentru lista ei de cuvinte³ nu ni se pare întemeiată decît în mică măsură.

Puține dicționare românești se pot mîndri pînă astăzi cu o bibliografie ca aceea pe care se întemeiază Tiktin în edificarea operei sale. Ne uimește încă enorma stăruință depusă de autor în parcurgerea unui mare număr de izvoare de cele mai variate tipuri, vechi și moderne, culte

¹ *Academia Română — Anale* [Dezbateri], tomul LI (1930—1931), București, 1901, p. 203.

² Literele *A, B, F* și *G*, medii ca întindere, ar cuprinde 6 438 de termeni în total.

³ A. Philippide, *Specialistul român. Contribuție la istoria culturii românești din sec. XIX*, Iași, 1907 p. 11—17.

și populare, laice și religioase, cărți și manuscrise, fundamentale sau minore. Pornit la drum cu un material lexical extras din peste 200 de texte, Tiktin adună mereu, în tot cursul elaborării lucrării, date noi și termină întreprinderea înzestrînd-o cu o bibliografie ce numără peste 550 de titluri. Această extraordinară acțiune se datorește grijii lui de a aduce mereu și oriunde în sprijin (la cuvinte, la sensuri, la unități frazeologice, la forme) izvoare contextuale. Nici unul dintre dicționarele (explicative sau bilingve) elaborate în afara forului academic nu ne oferă o mai mare bogăție de izvoare, cu trimiterea exactă la ele. Excelent selectate, contextele ilustrative își îndeplinesc rolul primordial ce le-a fost încredințat, de a demonstra existența sensurilor definite.

Cuvintele-titlu, ca și cele subsumate, poartă indicația de accent și de categorie gramaticală; în mod sistematic se notează pluralul substantivelor și prezentul indicativ al verbelor. În privința variantelor lexicale, opera nu are precedent printre cele similare și constituie pînă astăzi un izvor de primă importanță (s-au înregistrat, de exemplu, 5 variante la *silitră*, 14 la *păianjen*, 4 la *scripet* etc.); demn de subliniat ni se pare și procedeul de a susține cu izvoare fiecare variantă în parte. Superioară lui Damé se dovedește de asemenea rețeaua de indicații privind situația cuvintelor în timp și spațiu (față de nivelul limbii literare), nu atît prin cantitatea, cît prin exactitatea lor sporită.

Ca în orice dicționar bilingv, situația semantică a cuvîntului se explică într-o limbă străină, în cazul de față germana; dar locul corespondentelor, al echivalențelor simple este adesea luat, în dicționarul lui Tiktin, de perifraza explicativă, ca în operele unilingve. Dacă procedeul de a explica într-o limbă străină sensul cuvintelor românești a îngreuiat (și mai îngreuiază încă) folosirea lucrării de către români, el a facilitat în schimb răspîndirea operei dincolo de hotare, printre numeroșii străini interesați de limba română. Autorul a întreprins o foarte amănunțită analiză semantică a materialului, izolînd (cu cifre arabe și romane) sensurile diferite ale cuvintelor și grupîndu-le într-o filiație istorică aproape fără cusur. Rareori ni se oferă într-o operă lexicografică o prezentare semantică atît de

convingătoare ca aici. Așa cum am spus deja, fiecare cuvânt și sens apar ilustrate cu contexte, orînduite de obicei și ele în ordine istorică.

Secțiunea unităților frazeologice și a idiotismelor este neobișnuit de dezvoltată, dar în general lipsită de exagerările lui Damé, adică limitată la ceea ce îi aparține în mod real : 7 unități frazeologice la *stea*, 10 la *paști*, 16 la *piele* etc., bine explicate, sînt doar cîteva exemple alese dintre atîtea care se mai pot da. Iese în evidență efortul de a ilustra cît mai variat aceste îmbinări lexicale specifice.

În încheierea fiecărui articol autorul a introdus indicațiile etimologice. S-a format opinia că ele ar reprezenta partea cea mai nedeplină a lucrării. Afirmația se poate susține numai cu o importantă precizare discriminatorie : scăderile secțiunii etimologice nu rezultă din indicațiile care s-au dat, mai toate exacte, ci din mulțimea celor care lipsesc. De o prudență exagerată, Tiktin s-a limitat aici să ne ofere doar achizițiile certe, considerînd în toate celelalte cazuri că avem a face cu etimoane necunoscute. Numai datorită acestei împrejurări nu putem aprecia la justa valoare secțiunea.

Dintre toate dicționarele bilingve de care dispune lexicografia românească, opera lui Tiktin reprezintă fără îndoială izbînda cea mai mare. Lucrarea își arată și astăzi utilitatea, poate în mai mare măsură ca dicționar explicativ și istoric decît ca dicționar bilingv, cum fusese conceput.

3. Lista principalelor dicționare bilingve tipărite

Fără pretenția de a fi exhaustivă, lista care urmează se străduiește să fie însă cît mai bogată. În ea se află incluse dicționare bilingve apărute de la 1870 încoace, dată de la care, în primul volum al *Schiței* noastre, încetasem prezentarea amănunțită a acestor dicționare. Operele lexicografice au fost grupate, din necesități metodologice, în ordinea alfabetică a limbii străine componente, iar în

cadrul fiecărei limbi străine componente, în ordinea alfabetică a autorilor ; în sfîrșit, lucrările anonime precum și cele elaborate de colective mai mari apar în listă după dicționarele la care s-au indicat autorii.

B

- ARBURE, ZAMFIR C., *Bălgarsko-romănski recinik. Dicționarul bulgaro-român*. București, 1909, 420 p.
- ARNAUDOV, VALENTIN-LUCREȚIA MIȘU ș. a., *Rumăno-bălgarski recinik*. [Dicționar român-bulgar]. [Sofia], [1954], 920 p.
- MARCINKOV, A., *Pălen romăno-bălgarski recinik. Dicționar român-bulgar*. Sofia, 1914, 846 p. + [2].
- , *Dicționar militar romăno-bulgar*, f. l., f. a., 17 p.

C

- KŘEČAN, ANTONÍN-JIŘI FELIX, *Rumunsko-český a česko-rumunský kapesní slovník. Dicționar de buzunar român-ceh și ceh-român*. Praga, 1963, 717 p.
- KUDRNOVSKÝ, JAROSLAV, *Rumunsko-český a česko-rumunský technický slovník. Dicționar tehnic român-ceh și ceh-român*. Praga-București, 1962, 810 p.
- STACA, JIŘI ș. a., *Rumunsko-český slovník*. [Dicționar român-ceh]. Praga, 1961, 1033 p. + [1] + [4].
- STATI, SORIN [redactor responsabil] ș. a., *Dicționar ceh-român*. [București], [1967], XLIII + 560 p.
- , *Mic dicționar român-chinez*. [Pekin]. 1959, 162 p.

E

- BECK, M., *Vocabular analytic ebraico-romănesc la Pentateucul sau la cele cinci cărți ale lui Moise*. București, 1882, VIII + 247 p. [Ediția a II-a, 1893].
- FAIBIȘ, DAVID, *Dicționar ebraic-român*. Vol. I, Iași, 1929, [6 f.] + 24 + 114 p.
- FAIBIȘ, DAVID, *Dicționar portativ ebraic-român*. București, 1947, VIII + 380 p.
- LICHTIG, IOSEPH, *Vocabular ebraico-romănesc la cartea rugăciunilor pentru israeliți*. București, 1896, 68 p.

- MENDEL, P., *Dicționar ebraic-român*. Piatra Neamț, [1933], 3 f. + 49 + 438 p.
- MENDEL, P., *Dicționar român-ebraic*. [Piatra Neamț], [1932], [4 f.] + 536 p.
- COMAN, G., *Dicționar elino-român*. București, 1928, 55 p. [Dată drept a II-a ediție, probabil din motive comerciale].
- ANDRONESCU, ȘERBAN, *Dicționar de buzunar englez-român*. [București], 1961, 246 p. [Ediția a II-a, 1966].
- ANDRONESCU, ȘERBAN, *Dicționar de buzunar român-englez*. [București], 1961, X + 287 p. [Ediția a II-a, 1966].
- AXELRAD, P., *Complete Roumanian-English Dictionary. Dicționar complet român-englez*. New-York, [1942], XXXVI + 532 p.
- BANTAȘ, A., *Dicționar englez-român*. București, 1968, 374 p.
- BANTAȘ, ANDREI, *Mic dicționar englez-român*. București, 1965, 731 p.
- BANTAȘ, ANDREI, *Mic dicționar român-englez*. București, 1965, 534 p. + [2].
- BANTAȘ, ANDREI-ANDREEA GHEORGHÎTOIU-LEON LEVIȚCHI, *Dicționar frazeologic român-englez*. București, 1966, 398 p.
- BOGDAN, MIHAIL [redactor responsabil] ș. a., *Dicționar englez-român*. București, 1965, 604 p.
- CALLIGARI, VALSAMACHI, *English and Roumanian Dictionary. Dicționar englez-român*. București, f. a., XXX + 525 p.
- CREȚU, ALEUTINA, *Dicționarul de buzunar englez-român*. București, 1946, 428 p. + [12 f.].
- FĂLĂCEANU, VIRGILIU EM., *Marele dicționar român-englez și englez-român*. I. Iași, f. a., V + 317 p.
- LEVIȚCHI, LEON, *Dicționar român-englez*. București, 1960, XV + 1170 p.
- LEVIȚCHI, LEON [-A. BANTAȘ], *Dicționar român-englez*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită de autor și de Andrei Bantaș. București, 1965, XII [XIII] + 600 p. [Prima ediție, numai de L. Levițchi].
- LOLLIOT, HENRY L., *Dicționar englez-român*. Vol. I-II București. f. a.; vol I: 746 p.; vol II: 864 p.
- NICOLESCU, A.-L. POPOVICI-I. PEDA, *Dicționar frazeologic englez-român*. București, 1967, 477 p.
- SĂDEANU, FLORENȚA [redactor responsabil] ș. a., *Dicționar englez-român*. București, 1958, 871 p.

- SCHÖNKRON, MARCEL, *Dicționar englez-român*. [Cu un nou tiraj, nedatat]. Craiova, 1915, 482 p.
- SCHÖNKRON, MARCEL, *Dicționar român-englez*. Revăzut de M. W. Schroff. Craiova, f. a., XIX+235 p. [Cu un nou tiraj, nedatat].
- SCHÖNKRON, MARCEL, *Rumanian-English and English-Rumanian Dictionary...* [Dicționar român-englez și englez-român]. New York, [1952], XXIV + 235 p. + 482 p. + 19. [De fapt, nou tiraj al celor două ediții românești amintite mai sus, la care se adaugă un mic supliment de S. Mavrodineanu].
- WEPPER, C., *Dicționar englez-român*. [București], f. a., 738 p.
- ZAHAREANU, ADRIAN, *Dicționar englez-român*. Vol. I-II. București, 1945 [pe cotorul vol. I: 1946]-1946; vol. I: 717 p.; vol. II: 585 p.
- COLECTIV, *Dicționar tehnic englez-român*. București, 1967, XI + 1301 p.
- FIRU, P.-M. BERARU, *Dicționar esperanto-român și român-esperanto*. Cluj, f. a., 160 p.

F

- , *Mic dicționar româno-finlandez*. f. 1., [1962], 16 p.
- ANTONESCU, G. M., *Dicționarul român-francesu și francesu-român...* Partea română (I). Partea franceză (II). București, [probabil 1874]; vol. I: V + 337 p.; vol. II: 590 p. [Ediția a II-a, mult amplificată, ante 1893; ediția a III-a, 1893-1894].
- BARONZI, G., *Vocabular de 2000 termeni, idiotismi, locuțiuni, proverbi și alte dificultăți ale limbei franceze, traduse în ecivalentele lor din limba română...* Galați, 1874, 40 p.
- BRAËSCU, I. [coordonator] ș. a., *Dicționar de buzunar francez-român*. [București], 1961, XXXV + 279 p. [Un nou tiraj, în 1962].
- BRAËSCU, I. [coordonator] ș. a., *Dicționar de buzunar român-francez*. [București], 1961, VII + 280 p. [O nouă ediție, în 1962].
- CANARACHE, ANA [coordonator] ș. a., *Dicționar român-francez*. București, 1967, 688 p.
- CODRESCU, T., *Dicționarul francesu-român următor... de un dicționar de locuțiuni și fraze latine*. Vol. I-II. Edițiunea a II-a. Iași, 1875-1876; vol. I: II + 941 p. + 48; vol. II: 982 p. + 23. [Pentru prima ediție, din 1859, v. Schița noastră, vol. I, p. 45-46].

- CONDEESCU, N. N. [coordonator] ș. a., *Dicționar francez-român*. București, 1959, XXII + 844 p.
- CONDEESCU, N. N. - G. HANEȘ [coordonatori] ș. a., *Dicționar francez-român*. București, 1967, [4 f.] + 828 p.
- DAMÉ, FR., *Nouveau dictionnaire français-roumain...* București, 1900, 494 p.
- DAMÉ, FR., *Nouveau dictionnaire roumain-français*. Vol. I-IV. București, 1893-1895; vol. I: 415 p.; vol. II: 297 p.; vol. III: 352 p.; vol. IV: 264 p.
- DAMÉ, FR., *Nouveau dictionnaire roumain-français*. Nouvelle édition revue, corrigée et considérablement augmentée. Bucarest, 1905, 546 p. [În realitate, o versiune concentrată, cu totul deosebită de aceea în 4 volume din 1893-1895].
- DROUHET, CHARLES, *Dicționar român-francez*. București, f. a. V + 355 p. [Cu trei tiraje ulterioare, nedatate].
- FLORESCU, BONIFACIU, *Dicționar franceso-român*. Volumul I. București, 1894, 304 p.
- GIURGEA, MIHAIL I., *Dicționar militar francez-român*. București, 1931, 64 p.
- GLONȚ, VASILE, *Dicționar francez-român*. București, [1939], 698 p. [Ediția a II-a, 1946].
- GLONȚ, VASILE, *Dicționar școlar francez-român*. București, f. a. 576 p.
- IOANIȚESCU, EUGENIU, *Dicționar de galicisme și proverbe franceze*. Intocmit și tradus în românește. Tirgu Mureș, 1934, 269 p.
- LEIST, LUDOVIC, *Vocabular sistematic francez-român*. București, f. a., 168 p.
- MARTINESCU-ASAU, TE., *Dicționar de expresii (proverbe, zicături, particularități etc.) român-francez*. Craiova, 1934, 249 p.
- MIHĂESCU, SANDA, *Dicționar francez-român*. București, 1967, 343 p.
- MIHĂESCU, SANDA, *Mic dicționar francez-român*. București, 1964, 464 p.
- PLOETZ, K., *Mic dicționar francez [-român] și întiiu conducător de conversațiune francesă*, prelucrat de Ludovic Leist. București, 1898, 107 p.
- RIZO, JEAN, *Nouveau vocabulaire, contenant tous les mots usuels avec la prononciation, français-roumain*. Paris, 1904, 352 p.

- RIZO, JEAN, *Nouveau vocabulaire, contenant tous les mots usuels avec leur prononciation... roumain-français*. Paris, f. a., 303 p.
- SARAȘ, MARCEL, *Mic dicționar român-francez*. București, 1964, 406 p. [Un nou tiraj, în 1965].
- SINIGAGLIA, L. E., *Dictionnaire complet roumain-français avec un résumé grammatical. Dicționar complet româno-francez...* Iași, 1898 [pe copertă: 1899], LXXX + 916 p.
- ȘAINEANU, CONSTANTIN, *Dictionnaire français-roumain*, II-e édition. Entièrement refondue et augmentée. București, [1907], XXII + 986 p. [Prima ediție, din 1897, a fost iscălită Mariu Șăineanu; a III-a ediție, 1914; a IV-a ediție, 1921; a V-a ediție, 1928; a VI-a ediție, 1939].
- ȘAINEANU, CONSTANTIN, *Dicționar francez-român*. Edițiune școlară. Craiova, 1912, 574 p. [Nou tiraj, 1914; a II-a ediție, nedatată].
- ȘAINEANU, CONSTANTIN, *Dicționar româno-francez*. Craiova 1900, VIII + 581 p. [În realitate, tiraj nou al *Dicționarului româno-francez* publicat, în 1898, cu iscălitura Mariu Șăineanu; ediția a II-a, București, 1909; ediția a III-a, București, 1922; ediția a IV-a, București, 1936].
- ȘAINEANU, CONSTANTIN, *Dicționar român-francez*. Edițiune școlară. Craiova, 1912, 478 p. [Nou tiraj, 1914; a II-a ediție, nedatată].
- ȘAINEANU, MARIU, *Dicționar francezo-român*. Craiova, [1897], VII + 705 p.
- ȘAINEANU MARIU, *Dicționar româno-francez*. Craiova, [1898], VIII + 581 p.
- URECHIA, [V. A.], *Dictionnaire français-roumain*. București, 1897: 733 p. [Nou tiraj, 1898; o nouă ediție, nedată, cu patru tiraje, dintre care numai unul datat, 1923].
- , *Dicționar francezo-român*. De o asociațiune de profesori și literați. Iași, 1897, 680 p.

G

- CIACHIR MIHAIL, *Dicționar gagauzo (tiurco)-român...* Chișinău, 1938, 132 p.
- ALEXI, T., *Deutsch-rumänisches Wörterbuch...* Dicționar german-român. Brașov, 1908, [2] + 747 p.

- ALEXI, T., *Dicționar portativ german-român. Deutsch rumänisches Taschenwörterbuch*. [Ediție nouă; pentru prima ediție, v. *Schița noastră*, vol I, p. 39]. București, 1886, VIII + 232 p.
- ALEXI, T., *Deutsch-rumänisches Wörterbuch für Schule und Umgang. — Dicționar germano-român pentru școală și conversațiune*. Brașov, 1886, XII + 312 p.
- ALEXI, T., *Dicționar româno-german. Rumänisch-deutsches Wörterbuch*. Brașov, 1906, XVIII + 498 p.
- BARCIANU, SAB. POP., *Dicționar german-român și român-german*. Revizat și complectat de dr. D. P. Barcianu. [Partea a doua: român-german]. [Pentru prima ediție, v. *Schița noastră*, vol. I, p. 42]. Sibiu, 1888, [10 f.] + 1128 p.
- BARCIANU, SAB. POP., *Dicționar român-german și german-român*. Revizat și complectat de D. P. Barcianu. Partea I-II. Sibiu, 1900-1905; vol. I: [4 f.] + 750 p.; vol. II: XXIII + 1019 p.
- BARCIANU, SAB. POP. - D. P. BARCIANU, *Dicționar român-german și german-român...* Partea I: *Wörterbuch der rumänischen und deutschen Sprache*. [Dicționar român-german]. Sibiu, 1910, [4 f.] + 742 p.
- BOCANEA, O. - I. ZAPOLANSKI, *Dicționar industrial german-român, pentru toate ramurile industriale și meserii...* Cernăuți, [1936], [8 f.] + 287 p.
- BOCANEA, O. - I. ZAPOLANSKI, *Dicționar tehnic universal român-german, pentru tehnică, știință, industrie și meserii*. Craiova, [1940], XII + 354 p.
- BRĂDĂȚEANU VLADIMIR, *Dicționar (tehnic militar) român-german*. Făgăraș, 1943, 187 p.
- CODRESCU, T., *Dicționar germano-român după sistemul d-lui M. A. Thibaut*. Vol. I-II. Iași, [1875]; vol. I: 719 p.; vol. II: 922 p. [Un nou tiraj, în 1882-1886; în *Bibliografia Dicționarului german-român* de M. Isbășescu, M. Iliescu ș. a., București, 1966, se citează și o ediție din 1909, pe care nu o cunoaștem].
- COMAN, G., *Dicționar enciclopedic german-român*. Vol. I-II. București, 1925; vol. I: 592 p.; vol. II: 730 p. [Datarea 1927, din *Bibliografia Dicționarului german-român* de M. Isbășescu, M. Iliescu ș. a., București, 1966, este greșită].

- COMAN, G., *Dicționar complet român-german*. București, [1931], 559 p. [Ediția a II-a, nedată].
- GRIGOROVITZA, EM., *Rumänisch-deutsches und deutsch-rumänisch Schulwörterbuch...* *Dicționar școlar român-german și german-român*. Leipzig-București, 1893, 100 p. + 85 + 6 + 44.
- GRIGOROVITZA, EM. - W. GHÜL, *Dicționar complet german-român...* București, f. a., 275 p. [Ediția a II-a, nedată, considerabil amplificată; un nou tiraj la ediția a II-a, nedată, considerat ediția a III-a; ediția a IV-a, nedată; un nou tiraj la ediția a IV-a, nedată].
- GROSSMANN, S. J., *Dicționar german-român complet*. Volumul I: A-I. Fascicula 1-2. Iași, 1890, 32 p. [În 1889 apărue un *Spécimen* din același volum].
- ISBĂȘESCU, MIHAI [redactor responsabil] ș. a., *Dicționar german-român*. București, 1958, LXIV + 1183 p. + [2].
- ISBĂȘESCU, MIHAI [redactor responsabil] ș. a., *Dicționar român-german*. București, 1963, 733 p.
- ISBĂȘESCU, MIHAI, *Dicționar de buzunar român-german*. București, 1962, 269 p. [Ediția a II-a, mult amplificată, 1967].
- ISBĂȘESCU, MIHAI-MARIA ILIESCU ș. a., *Dicționar german-român*. [București], 1966, CI + 1172 p.
- LEIST, LUDOVIC, *Vocabular german [român]... pentru usul școlilor secundare*. București, 1902, 112 p. [Un nou tiraj, în același an].
- ONCIUL, AUREL-FLOREA, LUPU, *Dicționar juridic-politic german-român*. Cernăuți, 1895, 232 p.
- PAȘCOVICI, N., *Dicționar silvic german-român*. Rădăuți, 1931, 87 p.
- PĂTRAȘCANU, IOAN V., *Dicționar comercial german-român...* București, [1929], 299 p.
- POP, GHIȚĂ, *Taschenwörterbuch der rumänischen und deutschen Sprache*. Teil II: *Deutsch-rumänisch*. [Dicționar de buzunar român și german. Partea II: German-român]. Berlin-Schöneberg, f. a., XLIV + 528 p. [Cunoaștem patru tiraje, nedatate, ale acestui volum].
- POP, GHIȚĂ, *Taschenwörterbuch der rumänischen und deutschen Sprache*. Erster Teil: *Rumänisch-deutsch*. Dicționar de buzunar român și german. Partea I: Român-german. Berlin-Schöneberg, [1911]. XVI+80+508 p. [Cunoaștem zece tiraje, nedatate, ale acestui volum].

- RIȘCANU, AUREL, *Dicționar tehnic german-român (pentru toate ramurile de inginerie, matematică, fizică, chimie, mineralogie...)*. Cernăuți, 1920, 235 p. [Ediția a II-a, 1929, revăzută în colaborare cu I. S. Zapolansky].
- ROMAN, ALEXANDRU, *Dicționar de buzunar german-român*. București, 1961, XLVIII+313 p. [Ediția a II-a, mult sporită, 1968].
- ROMAN, AL. [coordonator] ș. a., *Mic dicționar german-român*. București, 1967, 464 p.
- ROMAN, AL. [coordonator] ș. a., *Mic dicționar român-german*. București, 1967, 464 p.
- SCHÖNFELDER, MARIA, *Deutsch-rumänisches Wörterbuch*. [Dicționar german-român.] Leipzig, [1962], XXIV + 254 p. [Un nou tiraj, 1963].
- SCHÖNFELDER, MARIA, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*. [Dicționar român-german]. Leipzig, [1963], XIX + 223 p.
- SCHROFF, M. W., *Deutsch-rumänisches Wörterbuch*. [Dicționar german-român]. Grosse Ausgabe. Craiova, 1916, XXXVII + 920 p. [Al doilea tiraj, 1922; al treilea, nedatată].
- SCHROFF, MAXIMILIAN W., *Dicționar german-român*. Edițiune mijlocie. București-Craiova, f. a., IV + 527 p.
- SCHROFF, MAXIMILIAN W., *Dicționar german-român*. Edițiune portativă. București, f. a., 4 f. + 352 p.
- SCHROFF, MAXIMILIAN W., *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch. Dicționar român-german*. Grosse Ausgabe. București, 1925, XI + 626 p.
- SCHROFF, M. W. - C. ȘAINEANU, *Dicționar german-român*. Edițiunea școlară... Craiova, [1912], XI + 614 p. [Cu mai multe tiraje și o ediție, București, nedatată].
- SCHROFF, M. W. — C. ȘAINEANU, *Dicționar român-german*. Edițiune școlară. Craiova, 1913, XII + 509 p. [Cu mai multe tiraje].
- [SILZER, ERWIN], *Bildwörterbuch Deutsch und Rumänisch... Dicționar ilustrat german și român...* Leipzig, 1960, 513 p.
- ȘAINEANU, LAZĂR, *Dicționar germano-român*. București, 1887, XVI + 502 p. [A doua ediție, 1901].
- ȘAINEANU, LAZĂR, *Dicționar româno-german*. București, 1889, XII + 429 p. [Ediția a II-a, 1905].
- ȘOTROPA, CALISTRAT, *Deutsch-rumänisches Wörterbuch technischer Ausdrücke für: Justiz, Verwaltungs, Bahn, Post,*

- Bank...* [Dicționar german-român de termeni tehnici pentru: justiție, administrație, căi ferate, poștă, bancă...]. Cernăuți, [1923], 106 p.
- ȘOTROPA, CALISTRAT, *Dicționar român-german și german-român al limbii române oficiale pentru juriști și funcționari de bancă, căi ferate, poștă și silvicultură*. Cernăuți, 1921, 208 p.
- TEMPEANU, VIRGIL, *Dicționar german-român*. Dicționar general cu deosebită privire asupra următorilor profesioniști: studenți, elevi, comercianți, funcționari. București, 1943, 495 p.
- TIKTIN, H., *Rumänisch-deutsches Wörterbuch. Dicționar român-german*. Vol. I-III. București, 1895-1925; vol. I: XXX + VIII + 498 p.; vol. II: p. 499-1101; vol. III: p. 1103-1834 + XI.
- TOROUȚIU, ILIE E., *Liliput-Wörterbuch deutsch-rumänisch*. Leipzig, f. a., 503 p.
- TOROUȚIU, ILIE E., *Liliput-Wörterbuch rumänisch-deutsch*. Leipzig, f. a., 688 p.
- VAIDA, CORNEL, *Dicționar economic român-german...* Timișoara, [1943], 251 p.
- COLECTIV, *Dicționar tehnic german-român*. București, 1966, VII [VIII] + 1538 p. + [1].
- , *Deutsch-rumänisches und rumänisch-deutsches Feldtaschenwörterbuch...* [Dicționar de campanie de buzunar german-român și român-german]. București, 1917, XXVI + 199 p.
 - , *Rumänisch. Teil I: Rumänisch-deutsch. Teil II: Deutsch-rumänisch*. Berlin-Schöneberg, f. a., 400 p. [Cu 4 tiraje cunoscute de noi, ultimul din 1957].
 - , *Dicționar român-german. (Cuvinte tehnice militare)...* Sibiu, 1941, 94 p.
 - , *Dicționar de serviciu român-german. Dienstwörterbuch rumänisch-deutsch*. București, 1944, 54 p.
- SARAFIDI, HECTOR, *Dicționar grec-român*. Constanța, 1935, VIII + [1] + 447 p.
- SARAFIDI, H., *Dicționar român-grec*. Constanța, 1922, 3 f. + 533 p.
- VELCU, ANTON D., *Dicționar grec-român*. București, 1929, 257 p.

I

- ALEXANDRESCU-DORNA, [A.]E. PORN, *Dicționar italian-român*. București, f. a., [XXXI] + 616 p.

- BALACI, ALEXANDRU-N. FAÇON-G. PETRONIO, *Piccolo vocabolario romeno-italiano e italiano-romeno dell'uso moderno. I edizione.* [Mic vocabular român-italian și italian-român de cuvinte uzuale]. Bologna, [1963], XLIV + 1134 p.
- BANEA, G., *Dicționar italian-român.* București, 1922, 218 p. [+ 1].
- FAÇON, NINA [redactor responsabil și coordonator] ș. a., *Dicționar italian-român.* București, 1963, LXIII + 916 p.
- FAÇON, NINA [redactor responsabil și coordonator] ș. a., *Dicționar român-italian.* București, 1967, XIII + 944 p.
- IONESCU, M., *Dicționar portativ italian-român.* București, f. a., 539 p.
- IONESCU, MIHAIL, *Dicționar român-italian...* București, [1944], 470 p.
- IONESCU, M., *Dicționar portativ român-italian.* București, f. a., 416 p.
- MARCU, ALEXANDRU, *Dicționar român-italian.* [București], 1929, 337 p. Litografiat. [Ediția a II-a, tipărită, considerabil sporită, 1931; ediția a III-a, nedată; ediția a IV-a, circa 1940].
- PORN, E. - C. PERUSSI, *Dicționar italian-român.* București, f. a., 16 + 537 p. [Apărut în mai multe tiraje].
- KARAGHEORGHEVICI, PETRE, *Lexicon de campanie româno-jugoslav...* Sibiu, 1935, 58 p. [Ediția a II-a; prima ediție n-a putut fi găsită].
- MIHAJLOVIČ, U. - A. IANOVICI, *Vojnički rečnik jugoslovensko-rumunski i rumunsko-jugoslovenski. Dicționar militar român-iugoslav și iugoslav-român.* Belgrad, 1938, III + 548 p.

J

- AOYAMA, K. - RADU FLONDOR, *Dicționar român-japonez.* Tokio, 1940, [12 f.] + 1470 p. + 9.

L

- ALBESCU, VIRGIL, *Dicționar român-latin cu privire la numirile populare și regionale a medicamentelor de casă și a plantelor medicinale.* [Deva], 1928, 89 p.

- BARCIANU, CONST. P., *Nomenclatura plantelor mai principale în limbile latină și română.* București, 1893, 38 p.
- BUDIU, PAUL-ȘTEFAN IOSIF-ANDREI BİRSEANU, *Vocabular latin [-român] pentru clasa I gimnazială, prelucrat după sistemul lui H. Perthes...* Brașov, 1887, 88 p.
- BUDIU, PAUL-ȘTEFAN IOSIF-ANDREI BİRSEANU, *Vocabular latin [-român] pentru clasa a II-a gimnazială, prelucrat după sistemul lui H. Perthes.* Brașov, 1888, 128 p.
- IODANESCU, TEODOR, *Dicționar latin-român...* Pentru școlile secundare, seminarii și universități. București, 1945, XXX + 918 p.
- MANOLIU, EMIL, *Glosar român-latin.* Huși, 1915, 24 p.
- MITRESCU, FILON, *Mic dicționar român-latin...* București, 1899, IV + 471 p.
- [MOLDOVANU, IOAN M.], *Lecțiunariu latinu [-român] pentru a doua clasă gimnaziale, după M. Schinnagl.* Ediția a II-a. Blaj, 1882, 182 p. [Prima ediție, în 1864, cu alt titlu, pentru care vezi *Schița noastră*, vol. I, p. 53].
- NĂDEJDE, IOAN, *Dicționar latin-român complet...* Iași, 1894 [în realitate: 1893], VII + 724 p. [Ediția a II-a, nedată; apoi, alte două tiraje, primul în 1920, al doilea nedat, din București].
- NĂDEJDE, I. - AMELIA NĂDEJDE-GESTICONE, *Dicționar latin-român complet...* București, f. a., [3 f.] + 704 p. [De fapt, un nou tiraj al dicționarului semnat de I. Nădejde singur; la București și Iași au apărut 19 tiraje, nedatate, ale dicționarului; pe unele nu le-am putut găsi și este probabil că ele nici n-au existat cu numerotare distinctă].
- OCHEȘANU, R. [redactor responsabil] ș. a., *Dicționar latin-român.* București, 1962, 958 p.
- POPILIANU, DEM. I., *Dicționar latin-român cules după cei mai buni autori.* Craiova, 1892, 3 f. + 544 p.
- STAUREANU, M., *Dicționar latin-român.* Edițiune școlară. Craiova, [1913], XL + 480 p. [Nou tiraj, 1914].
- STAUREANU, M., *Dicționar latin-român.* Edițiune mare. Craiova, 1932, LXXII + 577 p.
- STAUREANU, M., *Dicționar român-latin.* Craiova, [1924], XXXVIII + 294 p. + 2 f.

- TEODORESCU, I., *Preparație la Caesar. Dicționar special* [latin-român] „De bello Gallico“. Cartea I. [București], 1936, 42 p.
- VICIU, ALESIU, *Dicționar portativ latin-român și român-latin în uzul școlilor secundari*. Vol. I-II. Blaj, 1892-1908; vol. I: 320 p.; vol. II: 557 p.

M

- ANDRASI, TEODOR, *Dicționar maghiar-român. Magyar-román szótár*. Sf. Gheorghe, f. a., 399 p.
- ANDRASI, TEODOR, *Dicționar român-maghiar*. Sf. Gheorghe, f. a., I f. + IV + 269 p.
- BAKOS, FERENC, *Magyar-román szótár. Dicționar maghiar-român*. Budapesta, 1964, 718 p.
- BAKOS, FERENC, *Román-magyar szótár. Dicționar român-maghiar*. Budapesta, 1961, 816 p.
- BOGDAN, I. - R. SUSNEK ș. a., *Dicționar maghiaro-român. Magyar-román szótár. Cuprinzând cuvinte tehnice din instrucțiunile de mișcare, telegraf și comerț...* Satu Mare, 1921, 141 p.
- CHERESTEȘIU, VICTOR ș. a., *Román-magyar és magyar-román szótár. Dicționar român-maghiar și maghiar-român*. Vol. I-II 1,2 + Suplement. Cluj, 1925-1937.
- CHERESTEȘIU, VICTOR ș. a., *Román-magyar és magyar-román szótár. Dicționar român-maghiar și maghiar-român*. Vol. I-II 1,2. Cluj, 1928-1929.
- CHERESTEȘIU, VICTOR, *Román-magyar és magyar-román zsebszótár I. Román-magyar rész. Dicționar portativ român-maghiar și maghiar-român. I. Român-maghiar*. Cluj, 1935, 412 p.
- CHERESTEȘIU, VICTOR, *Dicționar român-maghiar și maghiar-român. Román-magyar és magyar-román szótár. I: Român-maghiar. II. Maghiar român*. Cluj, 1945-1947; vol. I: 412 p.; vol. II: 449 p. [Un nou tiraj, Brașov, 1947].
- CHERESTEȘIU, VICTOR-ANTON VALENTINY ș. a., *Dicționar român-maghiar și maghiar-român. Partea II: Maghiar-român. Volumul I: A-K. Román-magyar és magyar-román szótár*. Cluj, 1949, 1070 p.
- CRÎȘAN, IOAN, *Magyar-román kéziszótár iskolai és magánhasználatra*. [Mic dicționar maghiar-român pentru uz școlar și particular], Budapesta, 1895, 348 p.

- DAVID, GHEORGHE, *Dicționar român-maghiar și maghiar-român. Román-magyar és magyar-román szótár*. Vol. I-II. Brașov, f. a.; vol. I: 323 p.; vol. II: 334 p.
- DEJEU, PETRU - P. FODOR, *Dicționar maghiar-român și român-maghiar. Magyar-román és román-magyar...* [Partea I]. Oradea, 1919, 96 p.
- DUDA, LIVIU, *Magyar-román jogi és kereskedelmi szakszótár. Dicționar ungar-român de terminologie juridică și comercială*. Orșova, 1921, [6] + 462 p. + 13.
- EVUȚIAN, SABIN-IGNATIE GROSS, *Dicționar portativ român-maghiar și maghiar-român pentru școlari și privați*. [Partea I: român-maghiar]. Arad, 1919, 646 p.
- GHERASIM, AUREL, *Dicționar practic a terminilor juridici și al altor expresiuni și cuvinte folosibile...* [maghiar-român]. Sibiu, [1919], 48 p.
- GHEȚIE, ION, *Dicționar maghiar-român pentru școală și privați*. Budapesta, [1906], VIII + 803 p.
- GHEȚIE, ION, *Dicționar român-maghiar pentru școală și privați*. Budapesta, [1896], XIV + 501 p.
- KELEMEN, BÉLA [redactor principal] ș. a., *Magyar-román szótár. Dicționar maghiar-român*. București, 1961, XVI + 822 p.
- KELEMEN, BÉLA, *Dicționar de buzunar maghiar-român*. București, 1964, 292 p.
- KELEMEN, BÉLA [redactor principal] ș. a., *Dicționar român-maghiar*. București, 1957, 1275 p. + [3]. [Ediția a II-a, 1964].
- KELEMEN, BÉLA [redactor principal] ș. a., *Dicționar român-maghiar*. Vol. I-II. Cluj [-București], 1964; vol. I: XIX + 743 p.; vol. II: 847 p.
- KELEMEN, BÉLA, *Dicționar de buzunar român-maghiar*. București, 1963, 280 p.
- PINTERU, TRAIAN AMOS, *Glosar de cuvinte* [român-maghiar]. Beiuș, 1919, 83 p.
- POP, TRAIAN, *Dicționar juridic român-maghiar și maghiar-român*. Cluj, 1921, II + 676 p.
- PUTNOKY, MIKLOS, *Magyar-román nagy szótár... Marele dicționar maghiar-român...* Lugoj, f. a., 581 p. [Ediția a II-a nedatată; ediția a III-a, nedatată].
- PUTNOKY, MIKLOS, *Marele dicționar român-maghiar... Román-magyar nagy szótár...* Lugoj, f. a., 528 p. [Ediția a II-a, nedatată; ediția a III-a, nedatată].

- PUTNOKY, MIKLOS, *Román-magyar kéziszótár iskolai és magánhasználatra*. [Mic dicționar român-maghiar pentru uz școlar și particular]. Budapesta, 1893, VI + 296 p.
- VALENTINY, A., *Román-magyar szótár... Dicționar român-maghiar pentru manualele ed limba română...* Cluj, f. a., 157 p. [A II-a ediție, nedată].
- , *Dicționarul de buzunar ungar-român*. București, [1945], 247 p.

P

- ILIESCU, VLADIMIRI *Maly slovník polsko-rumuński*. [Mic dicționar polon-român]. Varșovia, 1963, XV + 272 p.
- SKARZYŃSKI, ZDZISLAW, *Mály stovník rumuńsko-polski*. [Mic dicționar român-polon]. Varșovia, 1963, XVI + 428 p.
- STRUNGARU, DIOMID, *Slovník rumuńsko-polski. Vocabular românopolon*. București, 1939, 24 p.
- , *Slovník polsko-rumuński... Mic dicționar polono-român*. Cernăuți, 1939, 77 p.
- , *Słowniczek polsko-rumuński... Mic dicționar polono-român*. București, [1939], 31 p.

R

- ANDRIANOV, B. A. - D. E. MIHALCI, *Rumânsko-russkii slovar*. [Dicționar român-rus]. Moscova, 1953, 975 p. [Un nou tiraj, în 1954].
- ANDRIANOV, B. A. - L. E. KOTLEAR - M.H. MANOLE, *Rumânsko-russkii politehniceskii slovar*. [Dicționar politehnic român-rus]. Moscova, 1956, 715 p.
- ANDRIANOV, B. A. - L. E. KOTLEAR - M. H. MANOLE, *Rusko-rumânskii politehniceskii slovar*. [Dicționar politehnic rus-român]. Moscova, 1953, 820 p.
- BOLOCAN, GH. [redactor responsabil] ș. a., *Dicționar rus-român*. București, 1964, VIII + 831 p.
- BOLOCAN, GH. - T. NICOLESCU [redactori principali] ș. a. Sub conducerea redacțională a acad. Emil Petrovici, *Dicționar rus-român*. Vol. I-II. București, 1959-1960 : vol. I : 800 p. ; vol. II : 749 p. + [1].
- BOLOCAN, GH. - T. VORONȚOVA, *Dicționar frazeologic rus-român*. București, 1968, 392 p.
- CIACHIR, MIHAIL, *Russko-moldavskii slovar. Rusesc și moldovenesc cuvîntelnic*. Chișinău, 1907, 474 p.

- CORLATEANU, N. G. - M. RUSSEV, *Russko-rumânskii slovar*. Moscova, 1954, 1070 p.
- GRIGOROVITZA, EM., *Dicționar român-rus. Rumynsko-ruskij slovar*. București, 1901, XXXII + 641 p. [Nou tiraj, 1924].
- GRIGOROVITZA, EM., *Russko-rumynskij slovar. Dicționar rus-român...* București. 1894 [pe copertă : 1897]. L + 768 p. [Nci tiraje, 1896 și 1921].
- IONESCU, TITU, *Dicționarul de buzunar româno-rus*. Brașov, 1944, 75 p.
- KRUPOVIATKIN, KONSTANTIN, *Russko-rumânskii slovar... Dicționar ruso-român...* Chișinău, 1919, XXXVIII + 457 p.
- MAIEVȘCHI, M. - I. KIȘINEVSKI - VL. TREBICI, *Dicționar economic-financiar rus-român*. București, 1957, 739 p.
- NEVEROV, S., *Mic vocabular româno-rus*. Moscova, 1956, 136 p.
- NOVICICOV, EUGEN, *Vocabular minim de limba rusă...* [București], 1964, 76 p.
- POPOVȘCHI, NICOLAI, *Dicționar româno-rus, cuprinde peste 16 000 cuvinte...* Chișinău, 1920, XIII + 647 p. [Ediția a II-a, 1922].
- ROZMARIN, GH. - S. MIHAILESCU, *Dicționar tehnico-chimic ruso-român*. [Litografiat]. Iași, 1957, 308 p.
- SERGHIEVSKI, M. V. - C. A. MARTIȘEVȘKAIA, *Dicționar româno-rus*. Conține circa 30 000 cuvinte. [București], [1945], 409 p. [Noi tiraje, în 1947, 1948, 1950, 1951, 1953].
- SERGHIEVSKI, M. V. - C. A. MARTIȘEVȘKAIA, *Dicționar ruso-român*. Conține circa 30 000 cuvinte. București, [1947], 487 p. [Ediție nouă, 1950 ; tiraje noi, în 1947, 1951, 1953].
- ȘPANIER, L. I., *Karmannii rumânsko-russkii slovar*. [Dicționar de buzunar ruso-român]. Moscova, 1931, 1402 p.
- ȘPANIER, L. I., *Russko-rumânskii slovar*. [Dicționar rus-român]. Moscova, 1936, 479 p.
- URSU I., *Dicționar româno-rus. (Rumyno russkij slovar)*. București, f. a. [circa 1941], 251 p.
- VASCENCO, VICTOR, *Mic dicționar român-rus*. București, 1966, 820 p.
- VASCENCO, VICTOR, *Mic dicționar rus-român*. București, 1966, 700 p.
- COLECTIV, *Dicționar medical rus-român*. București, 1961, 1124 p. + [1].
- , *Dicționar româno-rus*. București, 1945, XVI + 999 p.

- , C.F.R. *Dicționar de serviciu româno-rus...* București, 1945, 89 p.
- , *Dicționar ruso-român*. București, 1945, XVI + 1017 p.
- , *Dicționar tehnic ruso-român*. București, 1951, 446 p. [A doua ediție, mult amplificată, 1956].

S

- FLORA, RADU, *Dicționar sirb-român*. Virșeț, 1952 [în realitate : 1953], XIII + 645 p.
- FRENTIU, IOSIF T., *Dicționar român-sirb*. Timișoara, f. a., 583 p.
- ESCUDERO, GREGORIO [coordonator] ș. a., *Dicționar de buzunar român-spaniol*. București, 1967, 380 p.
- FILIPOVICI, NICOLAE - R. SERRANÓ PÉREZ, *Dicționar spaniol-român*. București, 1964, XCVI + 1010 p.

T

- ABDURAMAN, MUSTAFA H., *Dicționar român-turc*. [Prospect : A-ACV]. București, 1915, 11 p.
- ISA, HALÎM, *Romenceden - Türkçeye Kamusu umumî*. [Dicționar universal român-turc ; porțiunea : A-CAM]. Matbaasi, 1930, 208 p.
- POPESCU-CIOCANEL, GH., *Dicționar turc-român...* [Neterminat]. Ploiești, 1908, 16 p.

U

- COCOTAILO, GH. [redactor responsabil] ș. a., *Dicționar român-ucrainean*. București, 1963, 561 p.
- COCOTAILO, GH. [redactor responsabil] ș. a., *Dicționar ucrainean-român*. București, 1964, 878 p. + [1].

II. DICȚIONARELE POLIGLOTE

În ultimele decenii ale secolului trecut, lexicografia plurilingvă românească dezvoltată pe linie tradițională se afla într-un iremediabil declin, determinat de insuficiența practică evidentă a operelor produse. Cumulînd mai multe dicționare bilingve și fiind în consecință greu de consultat, dicționarele poliglote s-au găsit părăsite, în favoarea celor bilingve propriu-zise. Așa cum fusese ea concepută, ca sistem de echivalențe în mai mult de două limbi la nivelul întregului vocabular, lexicografia plurilingvă încetează practic să mai producă ceva, de pe la 1870 încoace.

Dar, pe de altă parte, dezvoltarea fără precedent a științei și tehnicii, îmbogățirea permanentă a terminologiilor speciale, dublate de nevoia largirii informării și a cooperării internaționale, au dus la nașterea unor dicționare terminologice plurilingve avînd româna printre limbile componente. În perioada contemporană, întreaga lexicografie poliglotă este alcătuită din asemenea dicționare speciale, mai mari ori mai modeste, în mai multe sau mai puține limbi, dar concepute pe o schemă unică. Avînd ca unic țel redarea unor echivalențe terminologice într-un număr oarecare de limbi străine (mai ales în cele de circulație internațională), dicționarele plurilingve din secolul nostru se reduc în fapt la punerea pe mai multe coloane a acestor echivalențe. Toate au caracterul de anexe ale muncii profesionale și mai toate sînt lipsite de aparatul lexicografic suplimentar. Unele și-au propus să îmbrățișeze tehnica în întregimea ei (*Virgil Gh. Coman, Dicționar tehnic în cinci limbi : franceza, germana, italiana, engleza, româna*. Vol. I-II. București, f. a.; opera colectivă *Dicționar tehnic poliglot. Română, rusă, engleză, germană, franceză, maghiară, București, 1963, cu o ediție nouă*):

altele, mai numeroase, s-au consacrat unui domeniu tehnic sau științific delimitat (*Șt. N. Cantuniari, Lexic mineralogic-petrografic, german-francez-român, București, 1926*; *A. Ionescu și Șt. Sprangate, Dicționar tehnic silvic. Român-francez-german-englez-italian-ungar-rus, București, 1936*; *P. Irinieviți, Dicționar tehnic. Petrol-gaze. Englez-român-rus, București, 1963*; *Gr. Obrejanu ș. a., Soil science Dictionary [Dicționar de știința solului]. English, french, german, rumanian, russian, București, 1964*; *ABC marinăresc. Vocabular de termeni marinărești în cinci limbi: română, engleză, franceză, germană și italiană, București, f. a.*); se pot aminti în sfârșit numeroase (dar modeste) vocabulare plurilingve militare, pe care nu le mai enumerăm aici.

Fără a avea motive să insistăm în vreun fel asupra dicționarilor poliglote românești contemporane, vrem doar să subliniem în încheierea acestui capitol că în prezent ele se înmulțesc continuu, spre a răspunde nevoilor profesionale despre care am vorbit.

INCHEIERE

Distinsul filolog și lingvist contemporan Georges Matoré remarca, într-un studiu recent asupra istoriei dicționarelor franceze¹, situația delicată a lexicografului în ansamblul științei lingvistice: datorită specificului vocabularului, în continuă mișcare, lexicograful nu poate niciodată pretinde că muncește pentru eternitate. Într-adevăr, oricât de izbutite, dicționarele se perimează relativ repede, ca produse ale unei anumite epoci; mai mult, ele se nasc într-o oarecare măsură gata depășite, căci la data apariției lor vocabularul limbii respective se află deja cu un pas înainte. Nici un dicționar n-a reușit vreodată să înregistreze exhaustiv lexicul unei limbi și nici chiar toți termenii de oarecare circulație.

Ar trebui oare să rezulte de aici că lexicografia constituie o disciplină insuficient de fructuoasă, de utilă? Nicidecum. În măsura în care fiecare dicționar își servește epoca, se poate considera că țelul lui a fost atins. Ca obiecte de larg consum, produsele lexicografice sînt sollicitate în prezent de un public tot mai numeros, mai eterogen, de la elevul claselor elementare și pînă la savant. Amplificarea și diversificarea nevoilor practice cer mereu mai multe tipuri de dicționare, generale și specializate, lingvistice și enciclopedice, unilingve și plurilingve, monumentale și modeste. Unele dintre tipurile actuale nu mai corespund sau nu vor mai corespunde pe deplin; tiparele existente se dovedesc neîncăpătoare.

Rămîne în sarcina viitorului să găsească soluțiile concrete. O revoluție structurală în domeniul lexicografiei ni se pare în orice caz aproape iminentă, căci noile condiții și cerințe vor impune, fără îndoială, noi și noi tipuri de dicționare.

¹ G. Matoré, *Histoire des dictionnaires français*, Paris, 1968, p. 268.

INDICELE NUMELOR DE PERSOANE

- Aaron F. 37, 45, 46
 Aaron, P. P. 16, 68
 Abduraman, M. H. II 316
 Adamescu, Gh. 80, 85, 89, 98, 104—
 122, 183, 230, 245, 253
 Ahn, F. 38
 Albescu, V. II 310
 Albineț, I. 77, 149
 Alecsandri, V. 99, 100, 110, 133,
 II 27, 28, 241
 Alembert v. D'Alembert
 Alessandrescu, C. II 177, 178
 Alleseanu, G. P. II 164
 Alexandrescu, Gr. II 28
 Alexandrescu-Dorna, A. II 309
 Alexi, T. 39, 42, II 305, 306
 Alexici, G. II 274
 Ampère, A. II 241
 András, T. II 312
 Andrianov, B. A. II 314
 Andronescu, Ș. II 302
 Anonymus Caransebesiensis 11, 12,
 184, II 28
 Anonymus Lugoshiensis v. Anony-
 mus Caransebesiensis
 Antim Ivireanul II 125
 Antipa, Gr. II 232
 Antonescu, G. M. 62, 86, 87, 88,
 89, 90, 91, 92, 93, 95, 96, II 303
 Antonescu, T. II 232
 Antonescu-Remuși, P. S. II 177
 Aristofan 59
 Aoyama, K. II 310
 Apostol, O. II 185
 Arbure, Z. C. II 301
 Aristotel II 170
 Armeanca, E. 32
 Arnaudov, V. II 301
 Arvinte, V. II 202, 214
 Asachi, Gh. 23, 71, 77, 78, 98, II 63,
 252
 Auger, Y. II 44
 Axelrad, P. II 302
 Babeș, V. II 121, 232
 Bacaloglu, E. II 34
 Bach, J. S. II 241
 Baci, P. 37
 Bakos, F. II 312
 Balaci, Al. II 310
 Balaci, Anca II 176
 Banea, G. II 310
 Bantaș, A. II 302
 Banu, G. II 189
 Banuș, M. II 137
 Baranga, A. II 137
 Barcianu, C. P. II 311
 Barcianu, D. P. II 306
 Barcianu, S. P. 42, 111, II 306
 Bariț, G. 37, 40, 41, 56, 57, 62,
 66, 104, 133, 138, 139, 147, 159
 Bariț, O. 57
 Baronzi, G. 99, II 27, 303
 Bartoli, M. II 228
 Bassarabescu, I. A. II 112

Bauer 52
 Bauman, I. 86, 87, 88, 89, 90, 91,
 93, 95, 96, II 150, 151, 152
 Băcescu, M. 10, II 137, 185, 186
 Băduleșteanu, Gh. II 181
 Bălan, Șt. II 192
 Bălănescu, Gr. II 190
 Bălășescu, N. 23, 46, 47, 48, 51,
 52, 54, 55, 69
 Bănescu, N. 58, 69
 Bărbulescu, C. II 257
 Bărbulescu, I. II 109, 117
 Beaumarchais, P. A. C. II 173
 Beauzée 84
 Beck, M. II 301
 Beldiman, Al. 110, II 27, 40
 Benedek, V. 22
 Beniuc, M. II 137
 Benkö, J. 16, 17, 18, 24, 66
 Beraru, M. II 303
 Berey, G. II 243
 Berinda, Pamvo 8, 14
 Bezviconi, G. 18
 Bianu, I. 15, II 25
 Bianu, V. II 186, 187, 188
 Biji, M. II 165
 Biron II 86, 89
 Bizantios, Sc. 59
 Bișescu, St. 89
 Bîrlea, P. II 112
 Birseanu, A. II 27, 34, 311
 Bledy, G. 11, 23, 30
 Bobb, I. 23, 28, 29, 30, 33, 68, 81
 Bocancea, O. II 306
 Bocănețu, Al. II 214
 Boceanu, I. II 200, 203, 204, 206,
 207, 210, 211, 212, 213
 Bodescu, D. II 163
 Bogdan, I. II 312
 Bogdan, M. II 302
 Bogrea, V. II 281
 Bogza, G. II 137
 Boiagi, M. G. II 223
 Boiste, P.C.V. 46
 Bolintineanu, D. II 62
 Bolliac, C. II 27
 Bolocan, Gh. II 252, 290, 314
 Bologa, V. 28
 Bonami, P. II 187
 Borcia, I. II 282
 Borda, E. II 164
 Bordeianu, M. II 202
 Borgia, St. 15
 Borza, Al. 18, 22, 25, 28, II 186
 Botez, A. A. II 166
 Botez, C. II 35
 Botez, I. II 35
 Botezat, S. 77, 78,
 Bottea, C. 55, 187
 Boudot 53
 Boureanu, R. II 137
 Brădățeanu, VI. II 306
 Brăescu, I. II 303
 Brătescu, P. II 178
 Brătescu-Voinești, I. Al. II 112
 Brătianu, C. I. II 179
 Breban, V. II 202
 Brebenel, I. B. II 200, 202
 Brîncoveanu, C. 9, 10
 Brîncuș, Gh. 27
 Broughton 79
 Brüske, H. II 270, 271
 Bud, T. II 112
 Buda, G. II 259
 Budai-Deleanu, I. 25, 26, 32, 86,
 183, II 62
 Budiu, P. II 311
 Bugnariu, I. II 200
 Bulgăr, Gh. II 202, 247

Bunescu, P. II 195
 Burada, T. II 232
 Burghele, Th. II 189
 Byhan, A. II 227, 228

 Caliani, S. 16
 Caliga, G. II 168
 Calinic al III-lea 15
 Calioti v. Cavallioti
 Calligari, V. II 302
 Canarache, A. II 303
 Candrea, A. II 178
 Candrea, I. A. 92, 142, 189, II
 5, 32, 42, 48, 80, 85, 89, 94—
 98, 99, 104—122, 124, 125,
 126, 127, 128, 130, 131, 132,
 133, 145, 146, 200, 202, 225,
 230, 245, 253, 257, 267, 268,
 269, 270, 296
 Canella, C. 83, 84, 85, 187
 Canianu, M. II 178
 Cantacuzino, C. 9, 15, 16
 Cantemir, D. 12, 13, 24, 26, 27, 110,
 150, 155, II 18, 27, 28, 107
 Cantemir, Tr. II 228
 Cantemir, V. 63
 Cantera, J. II 79
 Cantuniari, Șt. N. II 318
 Capidan, Th. II 44, 218, 219,
 223, 224
 Caragiale, I. L. II 93, 241
 Caragiu-Marioțeanu, M. II 221
 Cassian, N. II 137
 Cattarigh, I. 65
 Cavallioti, Th. 16, II 216, 220
 Cazacu, B. II 200, 204
 Călinescu, G. 133
 Ceaikovski, P. I. II 241
 Cerne, T. II 172, 173
 Cernovodeanu, N. 87

Chateaubriand, Fr. R. de 44, 72
 Chereșteșiu, V. II 289, 312
 Chiriță, C. II 177, 178
 Chiru-Nanov, I. II 125
 Ciachir, M. II 305, 314
 Ciușanu, G. F. II 112, 200, 203,
 206, 207, 208, 210, 211, 212, 213
 Cicero, II 171
 Cihac, A. 48, 49, 102, 103—131,
 141, 146, 155, 170, 171, 177, 178,
 179, 180, 187, 188, II 23, 29
 30, 32, 70, 81, 92, 220, 260,
 261, 263, 264, 265, 268, 269,
 271, 274, 277, 278, 280
 Ciorănescu, Al. II 261, 262, 263,
 264
 Cipariu, T. 7, 24, 76, 133, 134,
 135, 157, II 40
 Ciuntu, Th. N. II 178
 Ciupală, I. II 214
 Cîmpeanu, P. 77
 Clemens, Andreas 27, 28, 35, 57
 Cocotailo, Gh. II 316
 Codrescu, I. M. 97
 Codrescu, T. 45, 46, 50, 62, 67,
 111, II 258 290, 303, 306
 Coloși, V. 23, 30, 31, 32, 62
 Coman, G. II 302, 306, 307
 Coman, P. II 200, 204, 205, 206,
 207, 211, 212, 213
 Coman, V. Gh. II 317
 Conachi, C. 110
 Condeescu, N. N. II 304
 Condrea, P. II 177
 Condurățeanu, D. P. II 177
 Constantinescu, N. A. II 250
 Corbea, T. 10, 11, 14
 Coresi 71, 110, 155, II 27, 28
 Corlățeanu, N. G. II 315
 Cornel, Th. II 242

Corneli, I. 22, 31, 62
 Cosma, V. II 174
 Costin, L. II 200, 203, 204, 206,
 207, 210, 211, 212, 213
 Costin, M. II 81
 Costin, N. II 27
 Costinescu, I. 34, 48, 50, 73, 74,
 75, 77, 97, 187
 Coteanu, I. 5, 16, 17, 24, II 57, 74
 Creangă, I. II 28, 86, 241
 Crețu, A. II 302
 Crețu, Gr. 5, 7, 8, 10, 11, 13, 14
 Cristea, Gh. T. II 163
 Crișan, I. II 312
 Crișan, Șt. 23, 24, 26, 29, 30
 Cumbary, A. II 178
 Cuza, I. Al. II 183

Dalametra, I. II 217, 218, 219
 D'Alembert 84
 Damé, Fr. II 214, 288, 290, 293—
 296, 299, 300, 304
 Damó, J. II 169
 Dan, D. 64
 Dani, M. 12
 Danielopolu, D. II 137
 Daniil Moscopoleanul II 216
 Daveluy 52
 David, Gh. II 313
 Dănescu, Gr. Gr. II 178
 Dejeu, P. II 313
 Delamare, V. II 188
 Delavrancea, B. II 27
 Delescu, I. II 178
 Demetrescu-Oprea, B. II 178
 Demetrius, V. II 112
 Densusianu, A. 24, 32
 Densusianu, O. 15, 156, 189, II 5,
 42, 80, 94—98, 104, 105, 108, 109,
 111, 112, 116, 117, 121, 200, 202,
 232, 267, 268, 269, 270

Deriețeanu, Gr. II 174
 Deșliu, D. II 137
 Diaconovich, C. 19, II 93, 122, 231,
 233, 234, 239
 Diculescu, C. II 44, 272, 283
 Diderot 84
 Diez, Fr. 33, 111, 114
 Dimitriu, I. C. II 170
 Dimitriu-Dămieniști, I, II 170
 Dincescu, C. II 175
 Dion 132
 Dobrescu, M. II 167
 Doljanski, A. II 174
 Donici, A. 27
 Dosoftei 71, 72, 155, II 27, 28, 107
 Dragomir, M. II 137
 Drăganu, N. 10, 12, 23, 29, II 44
 Drimba, V. II 282
 Droc, M. 67
 Drouhet, Ch. II 304
 Duda, L. II 313
 Dupin, A. M. J. J. 97
 Duțulescu-Fanu, Al. II 170, 171

Edwards, P.M.H. II 251
 Eminescu, M. 89, 131 II 65
 Epicur II 171
 Erasm II 170
 Eschil 59
 Escuderó, G. II 316
 Eustațiu, G. 67
 Evolceanu, D. II 44, 232
 Evuțian, S. II 313

Façon, N. II 310
 Faibiș, D. II 301
 Felix, J. II 301
 Fénelon 132
 Filipescu, C. II 185
 Filipescu, G. II 191

Filipescu-Dubău, N. II 177
 Filipovici, N. II 316
 Fira, G. II 203
 Firu, P. II 303
 Fischer-Galați II 255
 Flondor, R. II 310
 Flora, R. II 316
 Florescu, B. II 304
 Florescu, C. G. 44, 72
 Florescu, Șt. II 248, 249
 Fodor, P. II 313
 Forcellini 52
 Foris, L. II 164
 Frențiu, I. T. II 316
 Freund 52
 Frollo, G. L. 62
 Frunzescu, D. II 176
 Furtună, D. II 112
 Fuss, M. 111

Galan, V. Em. II 137
 Gáldi, L. 18, 21, 30, 31, II 272, 273
 Gane, N. II 12
 Garnier, M. II 188
 Gartner, Th. II 227
 Gavra, A. 79, 80
 Gay-Lussac, J. II 130
 Gazier, A. II 123
 Geagea, Chr. II 223, 273, 274
 Georgescu, P. II 178
 Georgescu-Tistu, N. II 174
 Gheorghitoiu, A. II 302
 Gheorghiu, C. D. II 178
 Gheorghiu, Gh. II 19, 296
 Gheorghiu-Decusac, V. II 171
 Gherasim, A. II 313
 Gherasim, V. II 200, 202, 205, 206,
 207, 209, 210, 211, 212
 Gheție, I. 26
 Gheție, I. II 313
 Ghibănescu, Gh. II 175

Ghica, A. 51
 Ghica, I. II 27, 125
 Ghiță, Gh. II 257
 Ghül, W. II 307
 Girard 84
 Giuglea, G. II 272
 Giurgea, M. II 304
 Girleanu, E. II 112
 Glavina, A. II 229
 Glăvan, I. II 188
 Glicsman, I. II 189
 Glont, V. II 304
 Goethe, W. II 171
 Golescu, D. II 28
 Golescu, I. 35, 44, 58, 59, 69, 70, 71,
 74, 100, 185, II 256
 Gött, I. 37
 Gradenwitz, O. II 254
 Graur, Al. 173, II 74, 109, 117 137,
 250, 252, 254, 264
 Grigorovitz, Em. II 179, 307, 315
 Gross, I. II 313
 Grossmann, S. J. II 307
 Guillotin, J. E. II 130
 Gusti, D. II 231

Hahn II 21
 Halici, M. 12
 Haneș, G. II 304
 Hasdeu, B. P. 5, 11, 14, 17, 18, 61
 62, 104, 105, 106, 107, 110,
 111, 114, 116, 140, 156, 161, 180,
 189, II 5, 9—34, 35, 39, 42, 46,
 49, 52, 56, 58, 63, 68, 70, 81,
 88, 125, 138, 171, 198, 277, 297,
 298
 Hălăceanu, V. E. II 302
 Heliade-Rădulescu, I. 78, 79, 81,
 82, 83, 94, 133, 134, 136, 147,
 149, 150, II 62, 63, 197
 Heliodor 25

Helmuth 24
 Hernea, D. 56
 Herzog, E. II 200, 202, 205, 206,
 207, 209, 210, 211, 212
 Hill, G. 45, 46
 Hinkulov, I. 107
 Hodoș, E. II 159
 Hodoș, I. 133, 138, 147, 159
 Hristea, Th. II 146, 147
 Hugo, V. II 197
 Hunfalvy, P. 126
 Hurmuzachi, A. 133

Iana, A. II 112, 200
 Ianovici, A. II 310
 Ianovici, N. 21
 Iarcu, D. 86, 87
 Ibrăileanu, G. II 35
 Iliescu, M. II 290, 306, 307
 Iliescu, Vi. II 314
 Ioachimescu, A. G. II 191
 Ioanid, G. 59, 60, 69
 Ioanițescu, E. II 304
 Ioaniu, D. V. II 190
 Ionescu, A. II 318
 Ionescu, I. II 191
 Ionescu, M. II 310
 Ionescu, M. Gh. II 166
 Ionescu, N. 139
 Ionescu, N. II 34
 Ionescu, S. II 178
 Ionescu, T. II 315
 Ionică, Șt. II 155, 156
 Iordan, I. 5, 7, 87, 88, 90, 103,
 II 36, 44, 72, 73, 74, 109, 112,
 119, 124, 127, 134, 137, 139, 141,
 200, 202, 270
 Iordănescu, T. II 311
 Iorga, N. 5, 16, 18, 19, 20, 24, II 65

Iorgovici, P. 18, 19, 81, 148, 149,
 184
 Iorgulescu, B. II 177
 Iosif, Șt. II 311
 Iovescu, I. II 125
 Irinievi, P. II 318
 Isa, H. II 316
 Isbășescu, M. II 289, 290, 306, 367
 Iser, A. 37, 39, 40
 Ispirescu, P. II 192
 Istrati, N. II 180
 Istrati, P. II 93
 Iudin, P. II 171
 Ivanovici, S. II 258, 259
 Ivașcu, G. II 142
 Ivănescu, G. 160, II 37
 Ive, A. II 227
 Ivela, A. L. II 173, 174

Jarník, J. U. II 27, 34, 35, 86, 200
 Jeanjaquet, M. A. II 242
 Jouffroy, Th. II 171
 Juilland, A. II 251
 Juilland, I. II 251

Kalinderu, I. II 36
 Kałuzniacki, E. 7
 Kant, I. II 170
 Karagheorghevi, P. II 310
 Karniol, Z. II 195
 Kelemen, B. 182, II 289, 290, 313
 Kișinevski, I. II 315
 Klein, S. v. Micu, S.
 Kogălniceanu, C. 21
 Kogălniceanu, I. 21, II 28
 Kogălniceanu, M. 110
 Königstädtler, B. II 259
 Kopitar, B. 33
 Körösi, Șt. v. Crișan, Șt.
 Koșula, A. 61

Kotlear, L. E. II 314
 Kovács, P. II 296
 Kozlov, G. A. II 165
 Kraft 52
 Kräutner, S. 17
 Křečan, A. II 301
 Kreussler 52
 Krupoviatkin, K. II 315
 Kudrnovský, J. II 301

Lacea, C. II 44
 Lahovari, G. I. II 177, 179
 Lalescu, Tr. II 191
 Landais, N. 74
 Larousse, P. 84
 Laurian, A. T. 29, 36, 102, 110,
 131—180, 187, II 5, 9, 12, 14,
 17, 20, 39, 48, 51, 59, 63, 80,
 130, 280
 Lazăr, Gh. II 63
 Lecca, O. G. II 182
 Leist, L. II 304, 307
 Leonte, L. 160
 Leontescu, N. T. II 241
 Levițchi, L. II 290, 302
 Lhomond, Ch. Fr. 55
 Licherdopol, Gh. II 89
 Lichtig, I. II 301
 Littré, M. E. II 49, 84
 Liuba, S. II 112, 200
 Livaditu, I. H. 53, 62
 Löbel, Th. II 280, 281
 Locusteanu, C. I. II 177
 Lolliot, H. II 44, 290, 302
 Lupu, F. II 307

Macarie 14
 Macrea, D. 5, 115, 130, 160, II 81,
 82, 108, 109, 117, 119, 136, 139,
 140, 142, 143, 145, 149, 238
 Maievski, M. II 315

Maior, Gr. 14, 16, 68
 Maior, P. 31, 62
 Maiorescu, I. 56, II 226, 227
 Maiorescu, T. 131, II 36, 63, 65,
 226, 232
 Maneca, C. 174, II 109, 154, 158
 Manguca, S. 104
 Maniu, B. 89
 Maniu Montan, N. 27
 Manoil, M. II 178
 Manole, M. H. II 314
 Manoliu, E. II 311
 Marcinkov, A. II 301
 Marcu, A. II 310
 Marcu, F. 174, II 109, 154, 158
 Mardarie Cozianul 5, 7, 8, 13, 14
 Mareș, L. II 202
 Margela, Șt. 18
 Marian, B. II 258, 259
 Marian, S. Fl. II 27, 35
 Marinescu, G. II 189
 Marmontel 79
 Marsigli, L. F. 9, 10
 Martinescu-Asău, Th. II 304
 Martinovici, C. II 180
 Márton, I. 29
 Marțișevskaia, C. A. II 315
 Massim, I. C. 29, 36, 102, 110, 131—
 180, 187 II 5, 9, 12, 14, 17,
 20, 39, 48, 50, 51, 59, 63, 80,
 130, 280
 Matoré, G. II 319
 Maury, A. II 21
 Mavrodineanu, S. II 303
 Mendel, P. II 302
 Micu-Klein, S. 18, 21, 22, 23, 24,
 30, 31, 32, 33, 68
 Mihai Viteazul II 241
 Mihajlovič, U. II 310
 Mihalci, D. E. II 314
 Mihale, A. II 137

Mihăescu, H. II 262, 272
Mihăescu, S. II 304
Mihăilă, Gh. 121, 123, 124, II 270
Mihăileanu, Șt. II 216, 217, 218,
219, 220, 223
Mihăilescu, S. II 315
Miklosich, Fr. 111, 122, 123, 124,
128, 171, II 40, 227, 277, 280
Mindszenti, S. 79
Minotto, F. 10, 15
Minovici, S. II 232
Mironescu, Vl. II 180
Misail 13
Mișu, L. II 301
Mitrescu, F. II 311
Mitrofan, Gr. 15
Mindrescu, S. 125, II 275, 282
Moise, I. 17
Moldovan, S. II 180
Moldovanu, I. M. 53, II 311
Molin, V. II 191, 192
Molnár, A. 10, 11, 29
Molnar, I. 28, 35, 186
Molnar-Halitzki, I. 22
Montaigne, M. E. II 170
Moruzi, I. II 178
Moțiu-Marcus, A. II 150
Moxa II 28
Mugur, Gh. D. II 257
Muntean, A. 79
Muntean, G. II 257
Munteanu, G. 37, 133, II 12
Murărașu, D. II 12
Mureșanu, A. 37
Murgoci-Munteanu, G. II 232
Murru, G. 129, 130, II 271, 272
Murru, I. II 216
Musnai, L. 12
Muste, N. II 27
Nanu, St. II 227
Nasody, A. A. P. 18
Nasta, M. II 189
Naum, T. II 44, 255
Nădejde, I. II 289, 311
Nădejde-Gesticone, A. II 311
Nebunelli, T. II 253, 254
Neculce, I. II 27, 28
Nedejde, V. II 178
Negruzzi, C. 100, 110, 132, II 28,
197
Negruzzi, I. II 258
Negulici, I. D. 41, 86, 87, 88, 89,
90, 91, 92, 93, 94, 95, 96
Neumann, C. II 192, 195
Neverov, S. II 315
Nica, N. C. II 163
Nicolaide, D. II 187
Nicolaidi, C. II 218, 219, 220
Nicolau, Șt. S. II 137
Nicolăescu-Plopșor, C. S. II 203,
204, 206, 210, 211, 212
Nicolescu, A. 87
Nicolescu, T. II 290, 314
Niculescu-Varone, G. T. II 171
Novacovicu, E. II 200, 203, 206,
207, 208, 210, 211, 212
Novicicov, E. II 315
Obrejanu, Gr. II 318
Ocheșanu, R. II 311
Odobescu, Al. I. 110, 137, 139
Onciul, A. II 307
Onciul, D. II 232
Oneț, D. II 214
Oprescu, G. A. II 181
Orășanu, N. T. 98, 99
Orghidan, R. 37

Pacu, M. II 177
Paicu, P. 64, 87
Pajură, C. II 179, 203, 204, 206,
210, 211, 212, 213
Pamfile, T. II 200
Panaitescu-Perpessicius, P. 59, 69,
70
Pann, A. 110, II 27, 28
Panțu, Z. C. II 183, 184, 185, 232
Papadopol, Gr. 64
Papahagi, P. II 216, 222, 225, 257
Papahagi, T. II 100, 171, 200, 220,
221, 222, 224, 274
Papazoglu, I. 132
Parhon, C. I. II 141
Páriz-Pápai, Fr. 14, 29
Pascu, G. II 35, 36, 48, 223, 265
Pașca, Șt. 15, II 44, 200, 204, 206,
207, 208, 210, 211, 212, 213
Pașcovici, N. II 307
Păcală, V. II 112, 200
Păsculescu, N. II 112, 200
Pătrășcanu, I. V. II 307
Perthes, H. II 311
Perussi, C. II 310
Pervușin, S. P. II 165
Petrașcu, N. II 13, 28
Petre, I. II 170
Petri, S. 38, 41, 42
Petronio, G. II 310
Petrovici, E. II 314
Philippide, A. II 5, 12, 30, 31,
34—42, 43, 46, 48, 56, 62, 65,
66, 68, 94, 95, 111, 112, 222,
272, 295, 298
Philippide, Al. A. II 37
Pinteru Tr. A. II 313
Piscopescu, Șt. V. 149
Pisone, D. 44, 62, 65
Pirfianu, I. C. II 170, 171
Platon II 170
Pleșoiianu, G. 132
Ploetz, K. II 304
Poe, E. II 241
Poienaru, P. 45, 46, 47, 62
Polizu, G. 40, 41, 42, 43, 56, 62,
186
Poni, P. 163, II 65
Ponomarev, B. N. II 168
Pontbriant, R. de 48, 49, 62, 79,
111, II 81, 85, 121
Pop, E. 16
Pop, G. II 175, 176
Pop, Ghiță II 307
Pop, S. II 223, 235
Pop, Șt. II 255
Pop, Tr. II 313
Popescu, C. M. II 203
Popescu, V. 74, 86, 87, 88, 89,
90, 91, 92, 93, 94, 95, 96
Popescu-Ciocănel, Gh. II 281, 316
Popescu-Mihăești, Al. II 247
Popilianu, D. I. II 311
Popovici, I. II 166
Popovici, I. II 226, 228
Popovici, I. N. II 35
Popovici, T. II 172, 173
Popovschi, N. II 315
Porn, E. II 309, 310
Pott II 21
Preda, D. 53, 54
Preda, M. II 137
Predescu, L. II 244, 245
Protopopescu, E. 74, 86, 87, 88,
89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96,
186
Provianu, I. I. II 178
Pteancu, A. II 235
Pumnul, A. 110
Pușcariu, S. 107, 152, 153, 161,
165, 189, II 5, 12, 14, 19, 20,
25, 26, 35, 37, 40, 41, 42—72, 73,
74, 75, 76, 78, 92, 94, 106, 107,

109, 110, 111, 112, 114, 117, 118,
119, 121, 146, 198, 223, 226, 227,
228, 229, 255, 267, 268, 269, 270,
279, 295, 298
Putnokoy, M. II 313, 314

Quicherat, L. 52
Quintescu, N. 136, 137, 170, II 36

Racoviță, O. II 178
Radu, E. II 169
Rahmil, M. II 257
Rațiu, V. II 169
Rădulescu-Codin, C. II 200, 203,
206, 207, 208, 210, 212
Rădulescu-Motru, C. II 232
Rădulescu-Pogoneanu, I. A. II 44
Răduleț, R. II 192, 193
Resmeriță, Al. II 80, 98—104, 106,
108, 125, 126, 129
Rizo, J. II 304, 305
Rișcanu, A. II 308
Rîureanu, I. M. II 258
Roesler, R. 111, 126, 127, II 33,
277
Roman, A. II 308
Roman, Al. 133
Roques, M. 44
Rosental, M. II 171
Rosetti, Al. 130
Rosetti, D. R. II 242
Rossini, G. II 174
Rotaru, P. V. II 181
Rotta, D. II 177
Roubeaud 84
Rozmarin, Gh. II 315
Rudow, W. II 279, 280
Russev, E. M. II 315
Russo, D. 11, 15
Russu, I. I. 130
Rusu, V. 67

Sachs-Villatte II 111
Sadoveanu, M. II 112, 145
Sandu-Aldea, C. II 112
Sarafidi, H. 11, II 309
Saraș, M. II 305
Sădeanu, F. II 302
Săghinescu, V. 108, 142, 146, 165,
II 85, 87, 89
Săulescu, G. 71, 72, 77, 150
Sbiera, I. G. 133
Scalistira, Gh. A. 64
Scărlătescu, L. II 243
Scheele, K. W. II 130
Scheller 52
Schinnagl, M. II 311
Schönfelder, M. II 308
Schönkron, M. II 289, 303
Schopenhauer, A. II 21
Schroff, M. W. II 289, 303, 308
Schuchardt, H. 158
Scriban, A. II 5, 37, 42, 80, 117,
119, 122—134, 146
Scurtu, A. II 188
Seche, L. II 198
Seișanu, R. II 240, 241
Semkovski, S. V. II 270
Serghievski, M. V. II 315
Serranó Pérez, R. II 316
Seulescu, G. v. Săulescu, G.
Severin, C. I. V. II 246, 247
Sfințescu, I. G. II 178
Shakespeare, W. II 122
Sigerus, P. 17, 24
Silvestro, A. 10, 15
Silzer, E. II 308
Sima, Gr. II 200
Simion Dascălul 25
Simonescu, D. 32
Sinigaglia, L. E. II 290, 305
Sion, G. 133, 138, II 34
Skarzyński, Z. II 314

Slavici, I. II 125
Snagovanu, J. 65, 66
Soberhaim, I. E. 149
Socrate II 170
Solomon, M. II 195
Spencer, H. II 170
Spineanu, N. D. II 178
Sprangate, Șt. II 318
Staca, J. II 301
Stahl, J. 38
Stamati, T. 36, 37, 38, 62, 77,
86, 87, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 96
Stati, S. II 301
Stănceanu, M. II 152
Stănescu, M. D. II 166
Stăureanu, M. II 83, 311
Steinberg, A. II 151, 152, 153, 160
Sterescu, A. II 166
Sterescu, P. P. II 166
Stoia, N. II 255
Strabon 59
Străjescu, I. 133
Strilbițki, M. 17, 18, 35, 64
Strungaru, D. II 314
Sturdza, D. A. 139, II 11, 36
Sturdza, Gh. A. 20
Suciu, C. 24, 29, II 180
Susnek, R. II 312

Șăineanu, C. II 81, 83, 93, 289
290, 305, 308
Șăineanu, L. 5, 26, 30, 100, 115,
127, 128, 140, 142, 148, 164, 165,
189, II 5, 29, 70, 81—93, 94,
95, 96, 97, 98, 99, 100, 102,
103, 104, 106, 108, 114, 118, 120,
122, 123, 124, 133, 137, 146,
148, 230, 245, 253, 273, 277, 279,
280, 281, 308

Șăineanu, M. v. Șăineanu, C.
Școleriu, T. 18, 35
Șerban, N. II 253, 254
Șiadbei, I. 5, 29, 33, 170
Șincai, Gh. 16, 24, 25, 66, 68, 79,
155, II 65
Șotropa, C. II 308, 309
Șpanier, L. I. II 315
Ștefănescu, M. II 270
Șuțu, A. 80
Șuțu, N. 80

Tagliavini, C. 9, 10, 14, II 272
Tamás, L. II 275, 276, 277
Teaha, T. II 200, 202, 205, 210, 211,
212
Temler 15
Tempeanu, V. II 309
Teodorescu, G. D. II 27
Teodorescu, I. II 312
Teodorescu-Craiova, D. II 255
Teodorescu-Kirileanu, S. II 257
Teodori, A. 31
Teodorovici, I. 31
Teofrast 59
Thibaut, M. A. II 306
Tiktin, H. 105, 142, 189, II 5,
48, 49, 70, 121, 288, 290, 293,
294, 296—300, 309
Timuș, Gh. II 175
Tițu, I. II 178
Tîmpeanu, S. 132
Tocilescu, Gr. 36, 179
Todoran, D. II 200, 202, 204, 205,
206, 210, 212, 213
Togan, N. II 180
Tolan, I. II 255
Tomescu, M. II 200, 203, 204, 206,
209, 210, 211, 212
Toneanu, C. N. II 166

TABLA DE MATERII

Toplițeanu, Tr. 19	Velcu, A. D. II 309
Torouțiu, I. E. II 309	Veress, A. 27
Trândafir, Gh. II 144	Veszelski, A. 17
Trebici, Vl. II 315	Vianu, T. II 259
Tröster, J. 28	Viciu, A. II 200, 203, 206, 207, 208, 210, 211, 212, 213, 229, 312
Țichindeal, D. 155	Vilcu, N. Th. II 178
Țicu-Ștefănescu, C. II 166	Vircol, V. II 200, 203
Țițeica, G. II 191	Vlad Dracul II 56
Țițeica, R. II 195	Vlahuță, Al. II 27
Udrescu, D. II 200, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 210, 211, 212, 213	Voiculescu, V. II 257
Ureche, Gr. II 27	Vornea, L. II 81, 82
Urechea, V. A. v. Urechia, V. A.	Voronțova, T. II 314
Urechia, V. A. 139, II 81, 305	Vulcan, S. 31
Ursu, D. II 155, 157, 202	Wally 52
Ursu, G. II 236, 237	Weigand, G. II 9, 31, 33, 223, 227
Ursu, I. II 315	Wendt, H. F. II 281, 282
Ursu, N. A. 98, 154, 164, II 157, 266, 267	Wepper, C. II 303
Vaida, C. II 309	Xenopol, Adela II 125
Vaida, V. II 200	Xenopol, A. D. II 232
Vaillant, J. A. 41, 43, 44, 62, 100	Ygrec v. Glicsman, I.
Valentineanu, I. G. 89	Zahareanu, A. II 303
Valentiny A. II 312, 314	Zamfirescu, D. II 112
Várady, A. II 243	Zanne, I. A. II 256, 257
Varlaam 155, II 27, 28	Zapolanski, I. II 306, 308
Vascenco, V. 17, II 270, 315	Zavergiu-Theodoru, M. și V. II 190
Vasilescu, I. II 169	Zenon 59, II 171
Vasilii-Năsturel, I. II 178	Zilot II 27, 28
Văcărescu, A. II 27	
Văcărescu, Ienăchiță 20	

A. LEXICOGRAFIA UNILINGVĂ	7
1. DICȚIONARELE EXPLICATIVE GENERALE ACADEMICE	9
1. Activitatea lexicografică a lui B. P. Hasdeu	9
2. Activitatea lexicografică a lui A. Philippide	34
3. Activitatea lexicografică a lui Sextil Pușcariu	42
4. Seria nouă a Dicționarului academic general	72
II. DICȚIONARELE EXPLICATIVE GENERALE DE UZ CURENT	80
1. Activitatea lexicografică a lui Lazăr Șăineanu	81
2. Colaborarea lui O. Densusianu cu I. A. Candrea la Dicționarul general al limbii române	94
3. Dicționarul „etimologico-semantic“ al limbii ro- mâne elaborat de Alexandru Resmeriță	98
4. Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea româ- nească“	104
5. Activitatea lexicografică a lui August Scriban	122
III. DICȚIONARELE EXPLICATIVE ALE LIMBII ROMÂNE LITERARE	135
IV. DICȚIONARELE DE NEOLOGISME	148
V. DICȚIONARELE DE TERMINOLOGII SPECIALE	161
VI. DICȚIONARELE ȘI GLOSARELE DE CUVINTE REGIONALE	197
VII. DICȚIONARE ȘI GLOSARE EXPLICATIVE ALE DIALECTELOR ROMÂNE SUD-DUNĂRENE	215
VIII. DICȚIONARELE ENCICLOPEDICE	230
IX. ALTE DICȚIONARE UNILINGVE	246
X. DICȚIONARELE ETIMOLOGICE	260

B. LEXICOGRAFIA BILINGVĂ ȘI POLIGLOTĂ	285
I. DICȚIONARELE BILINGVE	287
1. Privire generală	287
2. Marile personalități : Fr. Damé și H. Tiktin	293
3. Lista principalelor dicționare bilingve tipărite	300
II. DICȚIONARELE POLIGLOTE	317
<i>Incheiere</i>	319
Indicele numerelor de persoane	321

Redactor responsabil: MARIAN BALĂTICA
Tehnoredactor : ANA SABĂU

Dat la cules 26.11.1968. Bun de tipar 13.05.1969. Apărut 1969. Tiraaj 2500+140+30 ex. broșate. Hirtie tipar înalt tip B de 63 g/m². Format 16/54×84. Coli editoriale 18,48. Coli tipar 21,00. A. 20.281/1968. Indici de clasificare zecimală : pentru bibliotecile mari 9:4-3, pentru bibliotecile mici 4

Intreprinderea Poligrafică
„13 Decembrie 1918”,
Str. Grigore Alexandrescu nr. 89-97,
București,
Republica Socialistă România,
Comanda nr. 2254

